

ΒΑΣ. ΤΟΓΙΑ - ΕΥΑΓΓ. ΡΟΥΣΣΟΥ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΠΛΑΤΩΝΑ

- ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ
- ΚΡΙΤΩΝ
- ΦΑΙΔΩΝ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

- ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ
ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1981

46

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Γιά τήν Τρίτη τάξη τοῦ Γυμνασίου

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΙΒΛΙΟΤΗΤΑΣ

3062

ΒΑΣ. ΤΟΓΙΑ - ΕΥΑΓΓ. ΡΟΥΣΣΟΥ

46155

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΠΛΑΤΩΝΑ: ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ -
ΚΡΙΤΩΝ - ΦΑΙΔΩΝ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ: ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1981

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1981

Α'

ΒΑΣ. Ι. ΤΟΓΙΑ

ΚΕΙΜΕΝΑ
ΓΙΑ ΤΟ ΣΩΚΡΑΤΗ

ΠΛΑΤΩΝΑ Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ
 ΚΡΙΤΩΝ
 ΦΑΙΔΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας. Φιλοσοφία καί Ἐπιστήμη

Ἡ λέξη φιλοσοφία παράγεται ἀπό τό ρῆμα φιλοσοφῶ (φιλῶ - σοφίαν, δηλ. ἀγαπῶ τή σοφία). Ἡ λέξη «σοφία» ἔχει δύο σημασίες: Σημαίνει τή θεωρητική γνώση καί τήν ἄσκηση τῆς ἀρετῆς. Ἐπομένως φιλόσοφος θεωρεῖται ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος πού εἶναι θεωρητικό, ἐρευνητικό πνεῦμα καί, ταυτόχρονα, ἠθική προσωπικότητα.

Τή γνώση, δηλ. τήν ἀναζήτηση καί τήν κατάκτηση τῆς ἀλήθειας, ἐπιδιώκει καί κάθε εἰδική ἐπιστήμη. Ἀνάμεσα ὁμως στή φιλοσοφία καί στήν ἐπιστήμη ὑπάρχουν μεγάλες διαφορές. Σημειώνουμε μία: Κάθε εἰδική ἐπιστήμη ἀπλώνει τήν ἐρευνά της σέ ἕναν ὀρισμένο χῶρο. Ἐρευνᾶ ἕνα περιορισμένο κύκλο θεμάτων ἢ ἕνα περιορισμένο καί συγκεκριμένο ἀντικείμενο. Ἡ Φυσική λ.χ. ἐξετάζει καί προσπαθεῖ νά ἐρμηνεύσει τά φυσικά φαινόμενα. Ἡ φιλοσοφία δέν ἔχει αὐτό τόν περιορισμό. Δέν εἶναι εἰδική μάθηση, οὔτε ὁμως καί πολυμάθεια, δηλ. ἀπλή κατοχή πολλῶν γνώσεων. Ἡ φιλοσοφία ἀπλώνει τήν ἐρευνά της στά γενικότερα προβλήματα πού ἀπασχολοῦν τόν ἄνθρωπο. Τά προβλήματα αὐτά εἶναι ὁ Θεός, ὁ κόσμος καί ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος.

Ἡ φιλοσοφία προχωρεῖ πέρα ἀπό τίς εἰδικές ἐπιστήμες· γίνεται προέκτασή τους. Συνδυάζοντας τά πορίσματα τῶν διαφόρων εἰδικῶν ἐπιστημῶν, προσπαθεῖ νά συλλάβει τό νόημα τοῦ κόσμου στό σύνολό του καί νά συνθέσει μιά ἐνιαία θεωρία γιά τόν κόσμο καί γιά τή ζωή. Προσπαθεῖ ἀκόμη νά χαράξει γενικές κατευθυντήριες γραμμές στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ σημασία τῆς φιλοσοφίας στήν ἀνθρώπινη ζωή.

Ἡ σημασία τῆς φιλοσοφίας στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πολύ μεγάλη: Δίνει ἀπαντήσεις στά μεγάλα, γενικά προβλήματα πού ἀπασχολοῦσαν καί ἀπασχολοῦν τόν ἄνθρωπο.

Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἕνας ἀδιάκοπος προβληματισμός, ἕνα ἀγώνισμα. Ἔτσι κρατᾷ τό πνεῦμα καί τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου σέ διαρκή ἐργή-γορη καί τόν βοηθάει νά προσανατολίζεται στόν κόσμο καί στή ζωή.

Ἡ φιλοσοφία μαθαίνει στόν ἄνθρωπο νά θέτει ἐρωτήματα καί, μέ κριτικό στοχασμό, νά παίρνει ὑπεύθυνη προσωπική θέση ἀπέναντι σέ ὅλα τά προβλήματα πού βασανίζουν τήν ἀνθρώπινη ζωή: Ἀπέναντι στό θεῖο, στή φύση, στήν ψυχή, στήν κοινωνία καί στήν Πολιτεία, στή γνώση καί στήν πράξη κτλ.

Μαθαίνει ἀκόμη τόν ἄνθρωπο νά ἀγαπᾷ τήν ἀλήθεια καί νά μὴν κάνει κανένα συμβιβασμό στήν προσπάθειά του νά τήν κατακτήσει ἢ νά τήν πλησιάσει ὅσο γίνεται περισσότερο.

Ἡ φιλοσοφία βοηθάει τόν ἄνθρωπο στόν ἀγώνα του νά διαπλάσει τό χαρακτήρα του καί τήν προσωπικότητά του. Ὅρίζει τό ἠθικό νόημα τῆς ζωῆς καί διατυπώνει ἀρχές, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες πρέπει ὁ ἄνθρωπος νά ρυθμίζει τή συμπεριφορά του καί πρὸς τόν ἑαυτό του καί πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Γενικά, ἡ φιλοσοφία ἱκανοποιεῖ τήν τάση τοῦ ἀνθρώπου νά μαθαίνει, ἀσκεῖ τό πνεῦμα του, καθησυχάζει τίς ὁρμές καί τά πάθη του, καί φέρνει ἀρμονία καί γαλήνη στήν ψυχή του.

Ἡ φιλοσοφία μπορεῖ ἰδιαιτέρα νά βοηθήσει τό νέο γιά νά ἀποκτήσει, ὡς κοινωνικός καί πνευματικός ἄνθρωπος, μιὰ πλούσια ἐσωτερική, δηλ. ψυχική καί πνευματική ζωή, θεμελιωμένη σέ ἀναγνωρισμένες ἀξίες.

2. ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Ἡ ἀρχαία ἐλληνική φιλοσοφία πρώτη πατρίδα της ἔχει τήν Ἴωνία (στά δυτικά παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας). Ἀπό κεῖ ξεκίνησε τόν 6. π.Χ. αἰώνα. Οἱ πολιτικές καί κοινωνικές συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν τότε στίς πόλεις τῆς Ἴωνίας εὐνοοῦσαν τήν ἔρευνα, μέ ἀποτέλεσμα τή γέννηση καί τήν ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας. Ἔτσι τό ἀνήσυχο ἐλληνικό πνεῦμα ἀποσπάστηκε ἀπό τίς θρησκευτικές καί μυθικές δοξασίες. Στάθηκε ἀπέναντι στή φύση καί προσπάθησε νά ἐξηγήσει τόν κόσμο καί τά φυσικά φαινόμενα μέ τή λογική σκέψη.

Τούς πρώτους Έλληνες φιλοσόφους, εκείνους δηλ. πού έζησαν πρίν από τό Σωκράτη, τούς όνομάζουμε προσωκρατικούς φιλοσόφους. Οί προσωκρατικοί φιλόσοφοι προσπάθησαν νά άπαντήσουν στο έρώτημα ποιά είναι ή άρχή και ή ουσία του κόσμου. Ο Θαλής λ.χ. ύποστήριζε ότι πρώτη άρχή του κόσμου είναι τό νερό, ό Αναξίμανδρος τό άπειρο, ό Αναξίμενης ό άέρας, ό Ηράκλειτος ή φωτιά.

Έπειδή ή προσωκρατική φιλοσοφία έχει ως άντικείμενό της τή φύση, είναι φυσική φιλοσοφία. Είναι φανερό ότι μέ τίς θεωρίες τους οί άντιπρόσωποι της κλόνιζαν τίς παλαιές θρησκευτικές πεποιθήσεις των Έλλήνων.

3. ΣΟΦΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΟΦΙΣΤΕΣ

Σοφιστική είναι μία μεγάλη πνευματική κίνηση πού έκδηλώθηκε τόν 5. π.Χ. αιώνα στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Αθήνα, ή όποία είχε γίνει τότε τό πνευματικό και καλλιτεχνικό κέντρο του Έλληνισμού. Αντιπρόσωποι τής κινήσεως αυτής ήταν οί σοφιστές, άνθρωποι μέ μεγάλη έγκυκλοπαιδική μόρφωση, μέ άνήσυχο πνεύμα και έντονη τάση νά θέτουν υπό συζήτηση τίς καθιερωμένες ιδέες και άξίες. Η έρευνητική τους διάθεση έστρεψε τούς σοφιστές στη μελέτη των πολιτικών και ήθικών προβλημάτων, αφού άλλωστε οί θεωρίες των «φυσικών» φιλοσόφων δέν ίκανοποιούσαν πιά τό πνεύμα του ανθρώπου και τά ένδιαφέροντα τής εποχής.

Η σημαντικότερη λοιπόν προσφορά των σοφιστών είναι ότι πρώτοι αυτοί έκαναν άντικείμενο τής έρευνάς τους τόν άνθρωπο και τά προβλήματά του. Παράλληλα οί σοφιστές, παίρνοντας μεγάλη άμοιβή, δίδασκαν συστηματικά τή ρητορική, πού ήταν άπαραίτητη σε όποιον φιλοδοξούσε νά άποκτήσει πολιτική δύναμη, πλούτο και δόξα. Η ρητορική ήταν ή τέχνη νά πείθει κανείς τούς άλλους ότι έχει δίκιο, έστω και άν στην πραγματικότητα δέν έχει, νά παρουσιάζει δηλ. τό μικρό σαν μεγάλο και τό μεγάλο σαν μικρό, τό πιθανό σαν άπίθανο και τό άπίθανο σαν πιθανό κτλ., ανάλογα μέ τό συμφέρον του. Επιπλέον οί σοφιστές θεμελίωσαν τή Λογική και τήν Ψυχολογία και μελέτησαν τήν καταγωγή τής γλώσσας και του πολιτισμού.

Κατά τούς σοφιστές άντικειμενική άλήθεια, δηλ. άλήθεια μέ γενικό

κύρος, δέν ὑπάρχει. Ἄληθινό καί δίκαιο εἶναι ὅ,τι φαίνεται καλό στόν καθένα καί ὅ,τι τόν συμφέρει. Ἔτσι ὁμως «διέφθειραν» τούς νέους, τούς κλόνιζαν δηλ. τήν πίστη σέ θρησκευτικές, πολιτικές καί ἠθικές ἀξίες καί τούς ἔκαναν επικίνδυνους γιά τήν Πολιτεία. Γι' αὐτό προκάλεσαν τήν ἀντίδραση πολλῶν Ἀθηναίων.

Κυριότερος ἀντίπαλος τῶν σοφιστικῶν ἰδεῶν ἦταν ὁ Σωκράτης.

4. Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ

α'. Ὁ βίος τοῦ Σωκράτη.

Ὁ Σωκράτης γεννήθηκε στήν Ἀθήνα τό 470/469 π.Χ. Ὁ πατέρας του, ὁ Σωφρονίσκος, ἦταν λιθοξόος, ἐπεξεργαζόταν, «πελέκαγε» δηλ. λιθάρια ἢ σκάλιζε μάρμαρα γιά διάφορες ἐργασίες. Ἡ μητέρα του, ἡ Φαιναρέτη, ἦταν «μαῖα», δηλ. μαμή.

Ὅταν ἦταν παιδί, ὁ Σωκράτης μορφώθηκε, ὅπως τά παιδιά τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μέ τή «μουσική» (δηλ. μέ μουσική, ἀνάγνωση, γραφή, μελέτη ποιημάτων, ἀριθμητική) καί μέ τή γυμναστική. Ὅταν ἦταν νέος φρόντισε νά μορφωθεῖ ὁ ἑαυτοῦ. Ἡ Ἀθήνα βρισκόταν τότε στή μεγάλη ὕλκη καί πνευματική της ἀκμή. Ὁ Σωκράτης, ὅσο τοῦ ἦταν δυνατό, θά παρακολουθοῦσε τήν πολύπλευρη πνευματική κίνηση τῆς Ἀθήνας (παραστάσεις τραγωδίας καί κωμωδίας, ἄλλες καλλιτεχνικές ἐκδηλώσεις, κίνηση γύρω ἀπό τή φιλοσοφία, τή ρητορική κτλ.). Τή μύησή του στόν κόσμο τῆς ἐπιστήμης τήν ἄρχισε μέ τή σπουδή τῆς Φυσικῆς καί τῶν Μαθηματικῶν. Ὑστερα στράφηκε στή φιλοσοφία. Καί ὅταν ἔγινε ὄριμος ἄντρας, εἶχε ἀποκτήσει τή φήμη τοῦ σοφοῦ.

Ἦταν παντρεμένος μέ τήν Ξανθίππη καί εἶχε ἀποκτήσει τρία παιδιά. Ὁ ἴδιος ἦταν λιτοδαίσιος καί ὀλιγαρκής. Γι' αὐτό τή συντήρηση τῆς οἰκογένειάς του φαίνεται πώς εἶχε κάποιο εἰσόδημα, ἀλλά πολύ μικρό. Μπορεῖ νά θεωρηθεῖ βέβαιο, ὅτι τόν ἐνίσχυε οἰκονομικά ὁ πλούσιος, ἀδελφικός του φίλος Κρίτων.

Ὁ Σωκράτης δέν ἀναμείχτηκε στήν πολιτική. Συζητοῦσε βέβαια μέ τούς μαθητές του καί μέ τούς φίλους του τά πολιτικά ζητήματα τῆς πατρίδας του, ἀλλά δέν ἐπιζητοῦσε νά ἐπιβάλλει τίς γνώμες του στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου.

Ὡς πολίτης ἦταν πειθαρχικός, ἐνάρετος καί δίκαιος. Δίδασκε τὴν ἀπόλυτη πειθαρχία καί ὑπακοή στους νόμους τῆς Πολιτείας καί ἔδινε ὁ ἴδιος τὸ παράδειγμα, ἐκτελώντας μὲ προθυμία τὰ καθήκοντα πού εἶχε ἔνας Ἀθηναῖος πολίτης.

Στὴ διάρκεια τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου πῆρε μέρος σέ τρεῖς πολεμικές ἐπιχειρήσεις: στὴν Ποτίδαια τῆς Χαλκιδικῆς, στό Δῆλιο τῆς Βοιωτίας καί στὴν Ἀμφίπολη, κοντά στό Στρυμόνα. Καί στίς τρεῖς ἔδειξε ἀξιοθαύμαστη σωματική ἀντοχή καί ἀπαράμιλλο θάρρος (διάβασε τὰ σχόλια στό κεφ. 17 τῆς Ἀπολογίας).

Στὴ δίκη τῶν στρατηγῶν, ὕστερα ἀπό τὴ ναυμαχία στίς Ἀργινοῦσες (406 π.Χ.) μόνον ὁ Σωκράτης πού ἦταν τότε πρῶτανης, ἀρνήθηκε νά παρανομήσει, ἀδιαφορώντας γιά ἐνδεχόμενες συνέπειες, ὅπως θά ἰδοῦμε παρακάτω. Ἐπίσης, ὅπως θά ἰδοῦμε παρακάτω, ἀρνήθηκε νά ἐκτελέσει παράνομη διαταγή τῶν Τριάντα τυράννων, μολονότι γινώριζε ὅτι ἔτσι κινδύνευε ἡ ζωὴ του.

Ὁ Σωκράτης ἐκτελοῦσε τὰ θρησκευτικά του καθήκοντα, μένοντας πιστός στους καθιερωμένους τότε τύπους τῆς λατρείας.

Ὁ Σωκράτης ἦταν δύσμορφος. Κάτω ὁμως ἀπό τὴ δυσμορφία του ὑπῆρχε μιὰ ὁμορφὴ καί γαλήνια ψυχὴ καί ἓνα πλούσιο, πρωτότυπο καί λεπτὸ πνεῦμα.

β. Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη.

Ὁ Σωκράτης δίδασκε μὲ τὸ διάλογο. Ντυμένος φτωχικά, σύχναζε στὴν ἀγορὰ τῆς Ἀθήνας, στά γυμναστήρια, στίς παλαιστρες, στους περιπάτους καί σέ ἄλλα μέρη, ὅπου συνήθιζαν νά συγκεντρώνονται οἱ Ἀθηναῖοι καί κυρίως οἱ νέοι. Ἐκεῖ συζητοῦσε καί μὲ ἀπλές ἐρωτήσεις¹ ἐξέταζε ἀνθρώπους ἀπὸ κάθε κοινωνικὴ τάξη, νέους ἢ μεγάλους στὴν ἡλικία, ντόπιους ἢ ξένους, γιά ζητήματα θρησκευτικά, ἠθικά, πολιτικά καί κοινωνικά: Γιά τὴ ζωὴ τους, γιά τὴ μόρφωση τῶν παιδιῶν τους, γιά τὴ δικαιοσύνη, γιά τὴν ἀρετὴ κτλ., γιά προβλήματα δηλ. πού ἐνδια-

1. Αὐτός ὁ τρόπος τῆς συζητήσεως ἑνὸς σοβαροῦ θέματος μὲ ἐρωτήσεις καί ἀπαντήσεις, δηλ. μὲ τὸ διάλογο, καί μὲ σκοπὸ τὴν εὕρεση τῆς ἀλήθειας, λέγεται διαλεκτικὴ (τέχνη). Αὐτὴ εἶναι ἡ κυριολεκτικὴ σημασία τοῦ ὄρου «διαλεκτικὴ». Στὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία ὁ ὄρος «διαλεκτικὴ» ἀποκτᾶ εἰδικότερη σημασία.

φέρουν γενικά τόν άνθρωπο. Αυτή ή συζήτηση ήταν συγχρόνως και διδασκαλία.

Τίς συζητήσεις του Σωκράτη παρακολουθοῦσαν πολλοί, κυρίως νέοι. Έτσι σχηματίστηκε γύρω του ένας κύκλος από μαθητές, πού θαύμαζαν τή σοφία και τήν ἀρετή του. Χρήματα γιά τή διδασκαλία του δέν ἔπαιρνε ποτέ από κανένα.

Ὁ Σωκράτης ἄρχιζε τή συζήτηση μέ τήν προσποίηση ὅτι δέ γνωρίζει, ἀλλά ἐνδιαφέρεται νά μάθει, λ.χ. τί εἶναι δίκαιο και τί ἄδικο, τί εἶναι θάρρος και τί δειλία, τί εἶναι καλό και τί ἄσχημο¹. Σέ κανένα δέν ἔδινε τήν ὑπόσχεση ὅτι θά τόν διδάξει κάτι συγκεκριμένο, γιατί πίστευε ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἂν μάθει πρῶτα νά χρησιμοποιεῖ τό νοῦ του (δηλ. τό λογικό στοχασμό του), μπορεί ὕστερα νά σκέπτεται, νά βρίσκει και νά κατακατᾶ τήν ἀλήθεια μόνος του. Γι' αὐτό δέν προσέφερε ποτέ στό συνομιλητή του ἑτοιμες γνώσεις. Τοῦ ήταν ἀρκετό νά κεντρίζει τό συνομιλητή του μέ ἐρωτήσεις, ὥστε νά φτάνει μόνος του σέ γνώσεις πού τίς εἶχε ἤδη μέσα του. Ἡ μέθοδος αὐτή τοῦ Σωκράτη λέγεται μαιευτική. Ὅπως δηλ. ἡ «μαῖα» (ἡ μαμή) βγάξει τό παιδί από τήν κοιλιά τῆς μάνας του, ἔτσι και ὁ Σωκράτης ἔβγαζε από τό συνομιλητή του ὅ,τι ἐκεῖνος εἶχε μέσα του, χωρίς βέβαια νά τό γνωρίζει συνειδητά.

Στόχος τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας τοῦ Σωκράτη εἶναι ὁ ἄνθρωπος και τά προβλήματα του. Ἡ ἔρευνα τῶν φυσικῶν φαινομένων οὔτε εἶναι δυνατή οὔτε ἔχει σημασία. Ἐκεῖνο πού προέχει, εἶναι νά ἀποκτήσει ὁ ἄνθρωπος αὐτογνωσία, νά γνωρίσει δηλ. τόν ἑαυτό του. Γιά νά γίνει ὁμως αὐτό, πρέπει νά μή στρέφει τήν προσοχή του μόνο στόν ἐξωτερικό κόσμο, ἀλλά νά ἐρευνᾶ και τόν ἑαυτό του. Ἐτσι θά γίνει ἠθικά καλύτερος και ταυτόχρονα θά φιλοσοφήσει γιά τόν προορισμό του ὡς ἄνθρώπου.

Και ὁ Σωκράτης λοιπόν και οἱ σοφιστές ἐνδιαφέρονται γιά τά ἀνθρώπινα προβλήματα. Ἀντίθετα ὁμως από τούς σοφιστές, ὁ Σωκράτης δίδασκε ὅτι ὑπάρχει ἀλήθεια μέ γενικό κύρος. Ὁ ἄνθρωπος φτάνει στή γνώση μέ τή λογική του, ὅταν μάθει νά τή χρησιμοποιεῖ σωστά. Ἡ γνώση τοῦ ἀγαθοῦ ὁδηγεῖ τόν ἄνθρωπο σέ πράξεις καλές και δίκαιες. Ἄρα ἡ ἀρετή και ἡ γνώση ταυτίζονται, εἶναι στό βάθος τό ἴδιο πράγ-

1. Ἡ προσποίηση ἄγνοιας, πού χρησιμοποιοῦσε ὁ Σωκράτης στίς φιλοσοφικές του συζητήσεις, λέγεται Σωκρατική εἰρωνεία.

μα. Μέ τήν ἀρετή όμως ὁ ἄνθρωπος φτάνει στήν εὐτυχία. Γι' αὐτό ὁ Σωκράτης δίδασκε ὅτι κανένας δέν εἶναι κακός μέ τή θέλησή του, ἀλλά γίνεται κακός ἀπό ἄγνοια τῆς ἀρετῆς.

Ἐπί Σωκράτης δίδασκε ἀκόμη τά ἑξῆς:

Δέν πρέπει νά δίνουμε σημασία στή γνώμη «τῶν πολλῶν», δηλ. στό τί λέει ὁ πολὺς ὁ κόσμος γιά ἓνα ζήτημα. Σημασία πρέπει νά δίνουμε στή γνώμη ἐκείνων πού εἶναι σώφρονες καί εἰδικοί σ' αὐτό τό ζήτημα.

Τά ὕλικά ἀγαθά δέν ἔχουν καμιά ἀξία γιά τόν ἄνθρωπο μπροστά στά πνευματικά καί ἠθικά ἀγαθά. Ἡ ἀλήθεια, ἡ σωφροσύνη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀνδρεία καί ἡ ἐλευθερία εἶναι τά ἀληθινά, τά γνήσια στολίδια τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπί ἄνθρωπος ἔχει καθῆκον νά πράττει τό ἀγαθό καί νά ἀποφεύγει τό κακό. Ἐπί ἴδιος ὁ Σωκράτης ἔλεγε, ὅτι ἄκουγε μέσα του μιά θεϊκή φωνή νά τόν ἐμποδίζει νά πράξει κάτι πού δέν ἦταν σωστό. Τή φωνή αὐτή τήν ὀνόμαζε «δαίμόνιο».

Ἐπί Σωκράτης δίδασκε καί μέ τό παράδειγμά του: Οἱ πράξεις του εἶχαν ἀπόλυτη συνέπεια μέ τά λόγια του. Καί ἡ συνέπεια στή ζωή εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο ὑπέρτατο χρέος.

Καλώντας τούς συμπολίτες του νά γνωρίσουν τόν ἑαυτό τους, νά μελετήσουν σέ βάθος τά προβλήματα τους καί νά ξασκεφθοῦν ὅσα θεωροῦσαν αὐτονόητα, ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε μέ τή ζωή καί μέ τό ἔργο του ἡ ἀγρυπνὴ ἠθικὴ συνείδηση τῆς Ἀθήνας. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ἐνέπνευσε μεγάλη προσήλωση στό πρόσωπό του, ἀλλά καί προκάλεσε καί μεγάλες ἀντιπάθειες.

Ἐπί Σωκράτης δέν ἔγραψε κανένα σύγγραμμα. Ἐπί, τι γνωρίζουμε γι' αὐτόν τό ἀντίλογο ἀπό ἀρχαίους συγγραφεῖς. Ἡ καλύτερη πηγή γιά νά γνωρίσουμε τόν τρόπο τῆς ζωῆς καί τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτη εἶναι τά ἔργα τῆς πρώτης περιόδου τοῦ Πλάτωνα καί ἀπ' αὐτά ἰδιαίτερα ἡ «Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη».

γ. Ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη.

α) Οἱ φυσικοὶ φιλόσοφοι, προσπαθώντας νά ἐξηγήσουν μέ τή λογικὴ τά οὐράνια σώματα καί τά φαινόμενα τῆς γῆς, διατύπωναν θεωρίες ἀντίθετες μέ τίς θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τῶν Ἀθηναίων. Γι' αὐτό τοὺς θεωροῦσαν ἄθεους. Ἐξῆλλοι οἱ σοφιστὲς μέ τή διδασκαλία τους ἔφερ-

ναν νέες ιδέες, πού ασκοῦσαν διαλυτική ἐπίδραση στήν πολιτική, κοινωνική καί ἠθική ζωή. Ἰδιαίτερα ἡ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν ἀσκοῦσε κακή ἐπίδραση στοὺς νέους, τοὺς «διέφθειρε», δηλ. τοὺς ἔκανε κακοὺς καί ἐπιβλαβεῖς στήν κοινωνία καὶ στήν Πολιτεία, κατὰ τὴν ἀποψητῶν ἐπικριτῶν τῆς σοφιστικῆς κινήσεως.

Ὁ Σωκράτης ἦταν ἀντίθετος καί μέ τους φυσικοὺς φιλοσόφους - καί μέ τους σοφιστές. Πολλοὶ ὅμως Ἀθηναῖοι, ἀπλοὶ ἄνθρωποι, ἀλλά καί μορφωμένοι, ἐπειδὴ δέν εἶχαν γνωρίσει ἀπὸ κοντά τὸ Σωκράτη ἢ ἐπειδὴ δέν εἶχαν καταλάβει τὴ διδασκαλία του, τὸν θεωροῦσαν ἢ φυσικό φιλόσοφο ἢ ἓνα συνηθισμένο σοφιστὴ. Ἐπομένως γι' αὐτοὺς ὁ Σωκράτης ὡς φυσικός φιλόσοφος ἦταν ἄθεος· ὡς σοφιστὴς ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ τὴ «διαφθορά» τῶν νέων καί τὴν παρακμὴ τῆς Πολιτείας.

β) Πολλές φορές ὁ Σωκράτης, ἐξετάζοντας καί ἐλέγχοντας τίς γνώμες τῶν συνομιλητῶν του γιὰ νά φτάσει στήν ἀλήθεια, ἀποκάλυπτε τὴν ἄγνοιά τους. Ἔτσι ὅμως τοὺς στενοχωροῦσε ἢ καί τοὺς ἐξόργιζε, μέ ἀποτέλεσμα νά γίνουν ἐχθροὶ του.

γ) Τὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ὅτι δέν πρέπει νά δίνουμε προσοχὴ καί σημασία στὴ γνώμη τῶν πολλῶν, τὴ θεώρησαν μερικοὶ ὡς αἰχμὴ ἐναντίον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, δηλ. ἐναντίον τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Ἐξάλλου ὁ Σωκράτης ἀσκοῦσε κριτικὴ σέ ὀρισμένες ἀδυναμίες τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ὅπως στήν ἐκλογή τῶν ἀρχόντων μέ κλήρο. Ἐπιπλέον, ὅπως εἶδαμε πιὸ πάνω, ὁ Σωκράτης εἶχε ἔρθει σέ ἀντίθεση μέ τὴ δημοκρατία στὴ δίκη τῶν στρατηγῶν. Ὅλα αὐτὰ εἶχαν δημιουργήσει τὴν ἐντύπωση, ὅτι ὁ Σωκράτης ἦταν ἐχθρὸς τῆς δημοκρατίας.

δ) Ἄλλοι πάλι ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους θεωροῦσαν τὸ Σωκράτη ὑπεύθυνο γιὰ τίς κακές καί ἀντιδημοκρατικὲς πράξεις τοῦ Ἀλκιβιάδη καί τοῦ Κριτία (ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς Τριάντα τυράννους), ἐπειδὴ ἀνῆκαν στὸν κύκλο τῶν μαθητῶν του καί εἶχε μ' αὐτοὺς φιλικὲς σχέσεις. Εἶχε δηλ. δημιουργηθεῖ ἢ προκατάληψη ὅτι ὁ Σωκράτης ἦταν ὁ δάσκαλος τῶν ἐχθρῶν τῆς δημοκρατίας.

ε) Μέ ὅσα ἔλεγε ὁ Σωκράτης γιὰ τὸ «δαιμόνιό» του, νόμισαν μερικοὶ ὅτι διδάσκει μιά νέα θρησκεία, ἀντίθετη μέ τὴν ἐπίσημη θρησκεία τῶν Ἀθηναίων.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους δημιουργήθηκε μιά σύγχυση γύρω

από τό πρόσωπο καί τή διδασκαλία τοῦ Σωκράτη: Ἦταν ἕνας πνευματικός ἄνθρωπος, πού μπορούσε καί ἔπρεπε νά στοχάζεται ἐλεύθερα μέσα σέ μιά δημοκρατία, ἢ ἦταν ἕνας ἐπικίνδυνος ἀνατροπέας;

Ἔτσι τό 399 π.Χ. τρεῖς Ἀθηναῖοι πολῖτες, ὁ Μέλητος, ὁ Ἄνυτος καί ὁ Λύκων, κατηγορήσαν τό Σωκράτη γιά ἀσέβεια. (Γιά ἀντιδημοκρατικές ἐνέργειες δέν μπορούσαν νά τόν καταγγείλουν, γιατί σύμφωνα μέ τήν ἀμνηστία πού δόθηκε τό 403 π.Χ., δέν ἐπιτρεπόταν νά κατηγορηθεῖ κανεῖς γιά πολιτικά ἀδικήματα). Ἀπό τούς τρεῖς, ἐπίσημος κατήγορος ἦταν ὁ Μέλητος. Ἡ κατηγορία πού ὑπέβαλε ἔλεγε: «Ὁ Σωκράτης εἶναι ἔνοχος καί γιατί διαφθείρει τούς νέους καί γιατί δέν πιστεύει τούς θεούς πού πιστεύει ὁ τόπος, ἀλλά μᾶς φέρνει ἄλλες καινούριες θεότητες». Σέ τέτοιες κατηγορίες ὁ κατήγορος ὄριζε καί τήν ποινή πού πρότεινε νά ἐπιβληθεῖ στόν κατηγορούμενο. Γιά ποινή τοῦ Σωκράτη ὁ Μέλητος ὄρισε τό θάνατο.

δ. Ἡ δίκη τοῦ Σωκράτη.

Ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη ἀκολούθησε τόν κανονικό δρόμο καί παραπέμφθηκε στήν Ἡλιαία. Ἡ δίκη ἔγινε τήν ἀνοιξη τοῦ 399 π.Χ. Τήν ὑπόθεση δίκασε ἕνα τμήμα τῆς Ἡλιαίας, πού τό ἀποτελοῦσαν 501 δικαστές.

Στή δίκη πρῶτα μίλησε ὁ Μέλητος καί ἀνέπτυξε τήν κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη. Ἐπειτα μίλησαν οἱ ἄλλοι δύο συγκατήγοροι, ὁ Ἄνυτος καί ὁ Λύκων καί ὑποστήριξαν τήν κατηγορία. Ὑστερα τό δικαστήριο κάλεσε τό Σωκράτη νά ἀπολογηθεῖ. Οἱ μαθητές του εἶχαν φροντίσει νά τοῦ ἐτοιμάσει μιά ἀπολογία ἕνας καλός ρήτορας, ὅπως συνηθίζοταν τότε. Τήν ἀπολογία ἐτοίμασε μέ δλους τούς κανόνες τῆς δικαστικῆς ρητορικῆς ὁ ὀνομαστός ρήτορας Λυσίας. Ὁ Σωκράτης δμως ἀρνήθηκε νά τή χρησιμοποιήσει. Τήν ἀπολογία του, εἶπε, τήν ἐτοίμαζε ὁ ἴδιος σέ ὄλη του τή ζωή μέ τίς πράξεις του, δηλ. πράττοντας πάντοτε τό ἀγαθό.

Ἔτσι ὁ Σωκράτης, μέ ἡρεμη τή συνείδησή του, ἀπολογήθηκε ὅπως ἤθελε ὁ ἴδιος.

Ὑστερα ἀπό τήν ἀπολογία του, τό δικαστήριο κήρυξε ἔνοχο τό Σωκράτη καί τόν καταδίκασε σέ θάνατο.

Τήν κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη καί τήν καταδίκη του σέ θάνατο δέ θά καταλάβουμε, ἂν δέν τίς δοῦμε μέσα στό κλίμα τῆς ἐποχῆς

ἐκείνης: Τό κλίμα ἦταν τότε ποτισμένο ἀπό τήν ἀπογοήτευση πού ἔφερε ἡ πρόσφατη καταστροφή τῆς Ἀθήνας στόν πελοποννησιακό πόλεμο. Στήν ἀπογοήτευση προστέθηκε καί ἡ πικρή ἐμπειρία ἀπό τήν τυραννία (τῶν Τριάνα τυράννων), πού ἐπακολούθησε. Ὑστερα ἀπό τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας ὁ Σωκράτης, κοντά στά ἄλλα, θεωρήθηκε ὁ ἐκπρόσωπος ἐκείνων πού μέ τίς νέες ιδέες τους ἦταν υπεύθυνοι γιά τήν παρακμή καί τήν πτώση τῆς Πολιτείας καί ἐμπόδιο γιά τήν στήριξη τῆς δημοκρατίας στίς παλιές παραδόσεις. Καί ὁμως, ὁ Σωκράτης, μέ τά λόγια καί μέ τά ἔργα του, ἦταν συνεπής δημοκράτης.

Μιά εἰκόνα τῆς δίκης τοῦ Σωκράτη μᾶς δίνει ὁ Πλάτων στό ἔργο του «Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη». Ἐκεῖ θά μάθουμε πῶς ἀπολογήθηκε ὁ Σωκράτης καί πῶς τό δικαστήριο τόν καταδίκασε σέ θάνατο.

Πρέπει ὁμως πρῶτα νά μάθουμε ποιός ἦταν ὁ Πλάτων.

5. Ο ΠΛΑΤΩΝ

α. Ὁ βίος τοῦ Πλάτωνα

Καταγωγή καί ὄνομα.

Ὁ Πλάτων γεννήθηκε στήν Ἀθήνα τό 428 ἢ 427 π.Χ. Ὁ πατέρας του Ἀρίστων καταγόταν ἀπό ἀριστοκρατική οἰκογένεια. Μιά πληροφορία λέει ὅτι ἡ γενιά του ἔφτανε στόν Κόδρο. Ἡ μητέρα του Περικτιόνη καταγόταν ἀπό παλιά ἀρχοντική γενιά πού ἔφτανε ὡς τό Σόλωνα. Τό ἀρχικό ὄνομα τοῦ Πλάτωνα ἦταν Ἀριστοκλῆς. Ἀργότερα, σύμφωνα μέ σχετική παράδοση, τόν εἶπαν Πλάτωνα, ἐπειδή εἶχε πλατύ στήθος καί πλατύ μέτωπο. Καί τό ὄνομα τοῦτο τοῦ ἔμεινε.

Μόρφωση καί νεανικά ἐνδιαφέροντα.

Ὁ Πλάτων ἀνατράφηκε καί μορφώθηκε μέ προσοχή καί μέ ἐπιμέλεια, σάν παιδί πλούσιας καί ἀρχοντικῆς οἰκογένειας. Στό πατρικό σπίτι δέχτηκε βαθιά στήν ψυχή του τά σπέρματα τῆς ἀρετῆς πού τόν στόλιζε σ' ὅλη του τή ζωή. Εἶχε ἐξαιρετά πνευματικά καί ψυχικά χαρίσματα. Ἦταν προικισμένος μέ ποιητική καί γενικότερη καλλιτεχνική

κή διάθεση. Τά πρώτα του πνευματικά ενδιαφέροντα ήταν καλλιτεχνικά. Τόν ένθουσίαζε ό Όμηρος καί γενικά ή ποίηση, ιδιαίτερα ή δραματική. Έγραφε καί ό ίδιος ποιήματα. Όταν ήταν έφηβος, μυήθηκε στή φιλοσοφία.

Γνωριμία μέ τό Σωκράτη.

Όταν ό Πλάτων έγινε είκοσι χρονών, γνώρισε τό Σωκράτη. Η γνωριμία αυτή έπαιξε άποφασιστικό ρόλο στή ζωή του: Έγκατέλειψε τήν ποίηση, έκαψε όσα ποιήματα είχε γράψει καί άφοσιώθηκε στή φιλοσοφία. Έγινε πιστός μαθητής καί άχώριστος σύντροφος του Σωκράτη καί ένα άπό τά κύρια πρόσωπα του στενού φιλοσοφικού του κύκλου. Ό τραγικός καί άδικος θάνατος του Σωκράτη πλήγωσε τήν ευαίσθητη ψυχή του Πλάτωνα. Τόν πίκρανε τόσο, ώστε έφυγε καί πήγε στά Μέγαρα, κοντά στό φιλόσοφο Εύκλειδη. Άλλοι λένε ότι ό Πλάτων ίσως φοβόταν μήπως τόν καταδιώξουν, επειδή ήταν μαθητής του Σωκράτη. Γι' αυτό ύστερα άπό τήν καταδίκη του δασκάλου του έφυγε άπό τήν Άθήνα καί πήγε στά Μέγαρα. Εκεί, μαζί μέ άλλους μαθητές καί φίλους του Σωκράτη, θρήνησε τό δάσκαλό του. Στά Μέγαρα, όπως φαίνεται, έμεινε λίγο καιρό καί ύστερα γύρισε στήν Άθήνα.

Στήν Αίγυπτο καί στήν Κυρήνη.

Άργότερα ό Πλάτων για νά ίκανοποιήσει τίς πνευματικές του άνησυχίες άρχισε νά ταξιδεύει σέ μακρινούς τόπους. Πρώτα πήγε στήν Αίγυπτο καί στήν Κυρήνη. Στήν Αίγυπτο γνώρισε καί μελέτησε καί τόν πανάρχαιο καί τό σύγχρονο πολιτισμό της. Στήν ευτυχισμένη εκείνη χώρα του Νείλου έντύπωση έκαναν στον Πλάτωνα τό πολίτευμά της, οι σταθεροί πολιτικοί καί κοινωνικοί της θεσμοί. Σέ μερικά έργα του Πλάτωνα βλέπουμε τήν επίδραση άπό τήν έντύπωση αυτή. Στήν Κυρήνη ό Πλάτων έμεινε λίγο καιρό κοντά στό διάσημο μαθηματικό Θεόδωρο καί πλούτισε τίς γνώσεις του στή Γεωμετρία.

Στήν κάτω Ιταλία καί στή Σικελία.

Τό 389 ή τό 388 π.Χ. ό Πλάτων κάνει τό δεύτερο μεγάλο ταξίδι του. Πηγαίνει πρώτα στήν κάτω Ιταλία. Τό ταξίδι αυτό ήταν πολύ σημαντικό για τήν πνευματική του εξέλιξη, γιατί στήν κάτω Ιταλία ό

Πλάτων είχε την ευκαιρία να γνωρίσει καλύτερα και να μελετήσει τις θεωρίες των φιλοσοφικών σχολών που υπήρχαν εκεί.

Από την κάτω Ίταλία ο Πλάτων πήγε στη Σικελία, όπου έμεινε φιλοξενούμενος στην αυλή του τυράννου των Συρακουσών Διονυσίου του Α'. Η πνευματική συγκομιδή του Πλάτωνα από τη Σικελία ήταν διαφορετική. Εκεί γνώρισε από κοντά και απόκτησε πείρα από ένα τυραννικό πολίτευμα. Κέρδισε βέβαια τη φιλία και τό θαυμασμό του Δίωνα, γυναικαδέλφου του Διονυσίου, ή γνωριμία του όμως με τό Διονύσιο είχε πολύ άσχημο τέλος: Έπειδή, όπως είναι τό πιό πιθανό, δέ συμφωνούσαν στίς συζητήσεις τους, ο Διονύσιος επιβίβασε τόν Πλάτωνα μέ τή βία σέ ένα πλοίο που έφευγε γιά τήν Έλλάδα. Έο κυβερνήτης του πλοίου πουύλησε τόν Πλάτωνα δούλο στήν Αίγινα. Έκει τόν άναγνώρισε κάποιος Άννίκερης από τήν Κυρήνη, τόν έξαγόρασε και ύστερα τόν άφησε έλεύθερο. Έτσι ο Πλάτων γύρισε πάλι στήν Άθήνα.

Ο Πλάτων ιδρύει Φιλοσοφική Σχολή.

Ο Πλάτων είναι τώρα 40 χρονών. Γνωρίζει καλά τά φιλοσοφικά, τά πολιτικά και τά κοινωνικά προβλήματα. Έχει έναν πλούτο από γνώσεις και από πείρα. Είναι γνωστός στους φιλοσοφικούς κύκλους από τίς συζητήσεις του και από τά συγγράμματά του που είχε ως τότε δημοσιεύσει. Έπιθυμία του ήταν τώρα τήν πείρα του και τίς γνώσεις του να μεταδώσει και σέ άλλους. Γι' αυτό τό σκοπό ίδρυσε μόνιμη φιλοσοφική σχολή. Τό μέρος όπου ο Πλάτων ίδρυσε τή σχολή του, ονομαζόταν Άκαδήμεια, γι' αυτό και ή σχολή πήρε τό όνομα Άκαδημία ή Άκαδημία. Βρισκόταν στό χώρο ή κοντά στό χώρο, όπου σήμερα άπλώνεται ή συνοικία τής Άθήνας που λέγεται «Άκαδημία Πλάτωνος». Στήν Άκαδημία διδάσκονταν ή άστρονομία, τά μαθηματικά και κυρίως ή φιλοσοφία. Έκει, μέσα σ' ένα όμορφο και γαλήνιο φυσικό περιβάλλον, ο Πλάτων έμεινε χωρίς διακοπή είκοσι χρόνια (387-367 π.Χ.). Συζητούσε, δίδασκε, έγραφε και δημοσίευε τά έργα του. Τά είκοσι αυτά χρόνια ήταν τά πιό γόνιμα και τά πιό δημιουργικά χρόνια τής ζωής του Πλάτωνα.

Δεύτερο και τρίτο ταξίδι στη Σικελία.

Τό 367 π.Χ. πέθανε ο τυράννος των Συρακουσών Διονύσιος. Ο

νεαρός γιός καί διάδοχος του Διονύσιος Β' προσκάλεσε τότε επίμονα τόν Πλάτωνα στίς Συρακούσες, δάσκαλο καί σύμβουλό του. Ὁ Πλάτων θεώρησε εὐγενικό του καθήκον νά λησμονήσῃ τήν προηγούμενη περιπέτειά του καί νά δεχτῆ τήν πρόσκληση. Σ' αὐτό τόν παρακίνησε καί ἡ ἐλπίδα ὅτι θά μπορούσε, μέ εὐνοϊκότερες τώρα συνθήκες, νά πραγματοποιήσῃ ἐκεῖ βασικές πολιτικές ἰδέες του, ὅπως ἡ ὀργάνωση μιᾶς Πολιτείας κάτω ἀπό ἕναν ἄρχοντα μέ σωφροσύνη καί μέ φιλοσοφικό πνεῦμα. Γιατί ὁ Πλάτων πίστευε ὅτι ἂν οἱ πολιτικοί ἡγέτες γίνουν φιλόσοφοι ἢ ἂν οἱ φιλόσοφοι γίνουν πολιτικοί ἡγέτες, θά λείψουν τά δεινά ἀπό τίς κοινωνίες. Ἔτσι τό 366 π.Χ. ὁ Πλάτων πῆγε γιά δευτέρα φορά στή Σικελία καί τό 361 π.Χ. γιά τρίτη φορά. Καί τίς δυό φορές ὁμως οἱ προσπάθειές του ἀπέτυχαν.

Ἔστερα ἀπό τό τελευταῖο του ταξίδι ὁ Πλάτων γύρισε στήν πατρίδα του καί στήν Ἀκαδημία, γιά νά περάσει ἐκεῖ ἤσυχα καί εἰρηνικά τά ὑπόλοιπα χρόνια τῆς ζωῆς του.

Ἡ ἄλλη ζωή τοῦ Πλάτωνα. Τό τέλος του.

Ὁ Πλάτων ἦταν ἄντρας μέ ὑγεία καί μέ σωματική ρώμη. Εἶναι λοιπόν βέβαιο ὅτι στά πρῶτα χρόνια τῆς ἀντρικῆς του ἡλικίας στρατεύτηκε περισσότερο ἀπό μιά φορά. Δέν ἀναμείχτηκε στήν πολιτική, γιατί καί ἀπό τήν ἀριστοκρατική του καταγωγή καί ἀπό δική του πεποίθηση δέ συμπαθοῦσε τή δημοκρατία, ὅπως λειτουργοῦσε στήν ἐποχή του. Αὐτή ἄλλωστε εἶχε θανατώσει τόν ἄριστο πολίτη της, τό Σωκράτη. Ὁ Πλάτων ἔμεινε ἄγαμος.

Ὡς τά βαθιά του γεράματα ὁ Πλάτων, μέ καθαρό τό νοῦ του, δίδασκε, συζητοῦσε, καί ἔγραφε, ἐπισφραγίζοντας ἔτσι μιά ἐνάρετη ζωή καί ἕνα ἔργο γεμάτο θεία πνοή. Πέθανε τό 347 π.Χ. σέ ἡλικία ὀγδόντα χρονῶν. Τόν ἔθαψαν στόν κῆπο τῆς Ἀκαδημίας.

Ἡ Ἀκαδημία διατηρήθηκε ὡς τόν 6. μ.Χ. αἰῶνα, ὁπότε ἔκλεισε μέ διαταγή τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

β. Συγγράμματα τοῦ Πλάτωνα

Ὁ Πλάτων ἔγραψε πολλά ἔργα. Τά σπουδαιότερα ἀπό τά συγγράμματα πού διασώθηκαν μέ τ' ὄνομά του εἶναι: τό Συμπόσιο, ὁ Φαῖδων, ὁ

Φαῖδρος, ἡ Πολιτεία, οἱ Νόμοι, ὁ Πρωταγόρας, ὁ Γοργίας, ὁ Θεαίτητος, ὁ Παρμενίδης, ὁ Τίμαιος. Γνωστά ἔργα τοῦ Πλάτωνα εἶναι ἀκόμη ἡ Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη καί ὁ Κρίτων.

Ὅλα σχεδόν τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνα ἔχουν διαλογική μορφή. Ἐπίσης σέ ὅλα σχεδόν τὰ ἔργα του τό κύριο πρόσωπο ἀπ' αὐτά πού συζητοῦν εἶναι ὁ Σωκράτης. Αὐτός διευθύνει τή συζήτηση.

Οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνα, σχεδόν ὅλοι, ἔχουν γιά ἐπιγραφή τό ὄνομα ἑνός ἀπό τὰ πρόσωπα πού συζητοῦν, τίς πιό πολλές φορές τοῦ σπουδαιότερου ὕστερα ἀπό τό Σωκράτη. Π.χ. Πρωταγόρας, Γοργίας κ.τ.λ. Στούς διαλόγους του ὁ Πλάτων ἐξετάζει ὅλα τὰ σοβαρά προβλήματα πού ἀπασχολοῦν τόν ἄνθρωπο καί ἀναπτύσσει τίς φιλοσοφικές του θεωρίες, οἱ ὁποῖες ἔτσι παρουσιάζονται σάν ιδέες τοῦ Σωκράτη.

Ὁ διάλογος, ὅπως τόν βλέπουμε στά ἔργα τοῦ Πλάτωνα, εἶναι ἕνα νέο εἶδος τοῦ ἀττικού πεζοῦ λόγου. Στό σύνολό του εἶναι δημιούργημα τοῦ Πλάτωνα. Θά μπορούσαμε νά εἰποῦμε, ὅτι ὁ πλατωνικός διάλογος βασικά εἶναι ἀναπαράσταση τῆς διαλογικῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτη. Εἰδικότερα, οἱ πρῶτοι πλατωνικοί διάλογοι θεωροῦνται ὅτι ἐκφράζουν πιστότερα τή σωκρατική διδασκαλία. Ὡς εἶδος τοῦ πεζοῦ λόγου ὁ διάλογος δέν εὐδοκίμησε, γιατί, κοντά στ' ἄλλα, ἀπαιτεῖ μεγάλη καλλιτεχνική ικανότητα.

Οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνα εἶναι γραμμένοι μέ μεγάλη λογοτεχνική χάρη στή γλῶσσα τῶν Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

γ. Ἡ ἀξία τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνα

Ἡ ἀξία τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνα εἶναι πολύ μεγάλη γιά δύο λόγους: Ὁ ἕνας εἶναι ὅτι στρέφονται γύρω ἀπό τὰ σπουδαιότερα προβλήματα πού ἀπασχολοῦν γενικά τόν ἄνθρωπο. Προβλήματα πνευματικά, ἠθικά καί πολιτικά. Ὁ ἄλλος λόγος εἶναι ὅτι τὰ προβλήματα αὐτά ὁ Πλάτων τὰ ἀναπτύσσει στά ἔργα του μέ τρόπο πού συναρπάζει καί γοητεύει.

Ὁ Πλάτων εἶναι μία ἀπό τίς μεγαλύτερες πνευματικές φυσιογνωμίες τῶν αἰώνων. Ἡ ἀκτινοβολία του ἀπλώνεται σ' ὅλο τόν πολιτισμένο κόσμο.

Ι. ΠΛΑΤΩΝΑ Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ : Π. ΝΙΡΒΑΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ «Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη» εἶναι ἓνα ἀπό τά πρῶτα ἔργα τοῦ Πλάτωνα. Τήν ἔγραψε λίγα χρόνια - δύο ἢ τρία, λένε μερικοί - ὕστερα ἀπό τή δίκη, τήν καταδίκη καί τό θάνατο τοῦ Σωκράτη, ὅταν ἡ ἀνάμνηση ἀπό τά λόγια τοῦ δασκάλου του ἦταν ἀκόμη πολύ ζωντανή καί ὁ πόνος γιά τόν ἄδικο χαμό του βαρῦς.

Ὁ Πλάτων ἦταν παρών στή δίκη τοῦ Σωκράτη καί ἄκουσε τήν ἀπολογία του. Ἡ Ἀπολογία ὁμως πού ἔγραψε δέν εἶναι πιστή ἀπόδοση τῆς πραγματικῆς ἀπολογίας τοῦ Σωκράτη. Τήν ἐποχή ἐκείνη δέν κρατοῦσαν πρακτικά στίς δίκες, ὅπως γίνεται σήμερα· οὔτε ὁ Σωκράτης εἶχε ἐτοιμάσει τήν ἀπολογία του πρὶν γίνει ἡ δίκη.

Παλαιότερα εἶχε διατυπωθεῖ ἡ γνώμη, ὅτι ἡ Ἀπολογία εἶναι ἐντελῶς ἐλεύθερο δημιούργημα τῆς φαντασίας τοῦ Πλάτωνα. Σήμερα κανεῖς δέ δέχεται αὐτή τή γνώμη. Ὅλοι σχεδόν εἶναι σύμφωνοι ὅτι ὁ Πλάτων μᾶς δίνει στήν Ἀπολογία τά πραγματικά γεγονότα τῆς δίκης τοῦ Σωκράτη. Εἶναι ἀκόμη σύμφωνοι ὅτι ὁ Σωκράτης ἔδειξε τήν ἀξιοπρέπεια, τή μεγαλοψυχία, τήν ἀνδρεία καί τή συνέπεια πού βλέπουμε στήν Ἀπολογία. Πραγματικά, ὁ τόνος καί τό πνεῦμα στά πιά πολλά σημεῖα τῆς Ἀπολογίας δέν ἀπομακρύνονται ἀπό τό γνήσιο ἦθος τοῦ Σωκράτη.

Κατά τὰ ἄλλα ἡ Ἐπιλογία τοῦ Σωκράτη εἶναι μιά ἐλεύθερη παρουσία ἀπό τόν Πλάτωνα τῶν βασικῶν σημειῶν τῆς πραγματικῆς ἀπολογίας τοῦ δασκάλου του στό δικαστήριον. Ἄλλωστε δέν ἦταν εὐκολο νά μή γράψει ὁ Πλάτων τήν ἀλήθεια, ἀφοῦ τήν Ἐπιλογία του θά διάβαζαν καί ἄνθρωποι πού παρακολούθησαν τή δίκη καί γνώριζαν σέ γενικές γραμμές τί εἶπε τότε ὁ Σωκράτης καί τί δέν εἶπε.

Ὅταν ὁ Πλάτων ἔγραψε τήν «Ἐπιλογία τοῦ Σωκράτη», ἦταν νέος. Μέ τό ἔργο του αὐτό θέλησε νά υπερασπίσει τή μνήμη τοῦ δασκάλου του, νά δείξει ποιός ἦταν ὁ τρόπος τῆς ζωῆς του καί ποιά ἡ πραγματική διδασκαλία του. Νά προβάλλει τήν προσωπικότητα, τήν ἀρετή καί τό ἦθος τοῦ Σωκράτη καί ἔτσι νά δείξει στούς Ἀθηναίους ποῖόν ἄνθρωπο θανάτωσαν καί πόσο μεγάλο κακό ἔκαναν.

Μερικοί ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Πλάτων ἔγραψε τήν Ἐπιλογία καί γιά ἕναν ἄλλο σκοπό: Θέλησε νά προβάλλει τό Σωκράτη ὡς πρότυπο γιά νά ρυθμίζουν οἱ Ἀθηναῖοι σύμφωνα μ' αὐτό τή συμπεριφορά τους στήν ἰδιωτική καί ἰδίως στήν πολιτική ζωή τους.

«Ἐπιλογία τοῦ Σωκράτη» ἔγραψε καί ὁ Ξενοφῶν, ἡ γνησιότητά της ὁμως ἀμφισβητεῖται. Καί ἡ εἰκόνα τοῦ Σωκράτη, πού μᾶς δίνει, δέν ἔχει βάθος. Ἀντίθετα ἡ Ἐπιλογία πού ἔγραψε ὁ Πλάτων εἶναι ἕνα ἀπό τὰ κείμενα πού μᾶς βοηθοῦν πιά πολύ νά γνωρίσουμε τόν πραγματικό Σωκράτη. Θά μπορούσε νά εἰπεῖ κανείς ὅτι εἶναι ἡ αὐτοβιογραφία του.

Στήν Ἐπιλογία (σέ συνδυασμό μέ τὰ ἄλλα δύο ἔργα πού θά μελετήσουμε, δηλ. τόν Κρίτωνα καί τό Φαῖδωνα) ἕνας πολύ μεγάλος τεχνίτης τοῦ λόγου καί φιλόσοφος, ὁ Πλάτων, μᾶς δίνει μιά εἰκόνα τῆς προσωπικότητας τοῦ Σωκράτη. Εἶναι μιά εἰκόνα πού ἐκπέμπει ἠθική καί πνευματική ἀκτινοβολία ἀξεπέραστη. Καί μᾶς προσφέρεται γιά νά λουστοῦμε μέ τό φῶς της. Φτάνει νά τό θελήσουμε.

ΠΛΑΤΩΝΑ Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΑΘΟΡΙΖΕΙ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΤΗΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ

1. Ποιά έντύπωση σās έκαναν, έσās, ὃ ἄνδρες Ἰθηναῖοι, τὰ λόγια τῶν κατηγόρων μου δέν τό ξέρω· ἐγώ λίγο ἔλειψε νά ξεχάσω κι ὁ ἴδιος ποιός εἶμαι. Τόσο πειστικά μιλούσανε. Μολονότι, ἔτσι νά ποῦμε, δέν εἶπαν τίποτε ἀλήθινό. Ἐνα ὁμως θαύμασα προπάντων ἀπό τὰ πολλά ψεματά τους: τοῦτο πού σās εἶπαν, νά φυλαχτεῖτε μήπως σās γελάσω μέ τή ρητορική μου. Γιατί τό νά μήν ντραποῦν πώς ἀμέσως τώρα, ὁ ἴδιος ἐγώ, μέ τὰ πράγματα θά τους βγάλω ψεῦτες, ὅταν φανῶ πώς καθόλου δέν εἶμαι τρομερός στά λόγια, αὐτό μοῦ φάνηκε ἡ μεγαλύτερή τους ἀναισχυντία· ἐκτός ἂν ἴσως αὐτοί ὀνομάζουν τρομερό στά λόγια ἐκεῖνον πού λέει τήν ἀλήθεια. Γιατί ἂν αὐτό λένε, τότε κι ἐγώ ἴσως τ' ὀμολογήσω πώς εἶμαι ρήτορας, ὄχι ὁμως μέ τό δικό τους τόν τρόπο. Αὐτοί λοιπόν, ὅπως εἶπα, τίποτε σχεδόν ἀλήθινό δέν εἶπαν· ἐσεῖς ὁμως θ' ἀκούσετε ἀπό μένα ὄλη τήν ἀλήθεια, μά τό Δία, ὃ ἄνδρες Ἰθηναῖοι· ὄχι δηλαδή ὀμιλίες καλοειπωμένες σάν τίς δικές τους, μέ φράσεις καί λέξεις ὀμορφες, οὔτε καλοστολισμένες, μόνο θ' ἀκούσετε λόγια ἀπλά, μέ ὅποια λέξη μοῦ τύχει· γιατί πιστεύω πώς ὅσα λέω εἶναι δίκαια καί κανείς σας ἄς μήν τὰ περιμένει ἀλλιώτικα. Γιατί δέν ταιριάζει, βέβαια, ὃ ἄνδρες Ἰθηναῖοι, σέ τέτοια ἡλικία νά παρουσιάζομαι μπροστά σας σάν κανένα παιδάριο, πού τοννεῦει τὰ λόγια του. Καί γι' αὐτό πολύ σās παρακαλῶ καί σās τό ζητῶ γιά χάρη, ὃ ἄνδρες Ἰθηναῖοι, ἂν μ' ἀκούσετε ν' ἀπολογοῦμαι μέ τὰ ἴδια λόγια πού συνηθίζω νά μιλῶ στήν ἀγορά, μπροστά στά τραπέζια τῶν κολλυβιστῶν, κι ἄλλοῦ, ὅπου πολλοί ἀπό σās μ' ἔχετε ἀκουσμένον, νά μήν ξαφνιαστεῖτε καί νά μή θορυβήσετε. Ὁ λόγος εἶν' αὐτός: πρώτη φορά τώρα, πού εἶμαι ἔβδομήντα χρόνων, παρουσιάζομαι μπροστά σέ δικαστήριο· ἀληθινά λοιπόν δέ γνωρίζω καθόλου τή γλώσσα πού μιλοῦν ἐδῶ μέσα. Ὅπως λοιπόν, ἂν ἤμουν στ' ἀλήθεια ξένος καί μιλοῦσα μέ τή γλώσσα καί τόν τρόπο,

πού εἶχα ἀνατραφεῖ, θά μέ συχωρούσατε, ἔτσι καί τώρα σᾶς ζητῶ ἕνα πράγμα, δίκαιο κατά τή γνώμη μου, νά μήν κοιτάξετε τόν τρόπο πού μιλῶ, καλό ἢ κακό, ἀλλά μόνο νά προσέξετε ἄν αὐτά πού λέω εἶναι δίκαια ἢ ὄχι· γιατί ἔτσι πρέπει στό δικαστή, ὅπως πρέπει στό ρήτορα νά λείει τήν ἀλήθεια.

ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

2. Πρῶτα λοιπόν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἶναι δίκαιο ν' ἀπολογηθῶ στίς πρῶτες ψευτικές κατηγορίες πού μοῦ κάμανε, καί στούς πρώτους κατηγορούς καί ὕστερα στίς ὑστερινές καί στούς ὑστερινούς. Γιατί πολλοί μ' ἔχουν κατηγορήσει σέ σᾶς, καί ἄλλοτε, ἐδῶ καί πολλά χρόνια, χωρίς νά ποῦνε οὔτε μιά ἀλήθεια· ἐκείνους ἐγώ φοβοῦμαι περισσότερο, παρά αὐτουνοῦς πού τριγυρίζουν τόν ἄνυτο, ἄν καί εἶναι καί τοῦτοι φοβεροί. Ἐκεῖνοι ὁμως ἦταν φοβερότεροι, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐκεῖνοι πού σᾶς παίρνανε ἀπό μικρά παιδιά καί σᾶς πείθανε μέ ψευτικές κατηγορίες γιά μένα, πῶς τάχα εἶναι ἕνας Σωκράτης, σοφός ἄνθρωπος, πού ἐξετάζει τά ἐπουράνια καί γυρεύει ὅσα κρύβει ἡ γῆ καί τόν ἄδικο λόγο τόν κάμνει δίκαιο. Αὐτοί, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πού μοῦ βγάλανε αὐτό τό ὄνομα, εἶναι φοβεροί κατήγοροί μου· γιατί ὅσοι τούς ἀκοῦνε νομίζουν, πῶς αὐτοί πού γυρεύουν τέτοια πράγματα οὔτε τούς θεούς πιστεύουν. Ὑστερα οἱ κατήγοροι αὐτοί εἶναι πολλοί καί πολλά χρόνια μέ κατηγοροῦνε καί, τό χειρότερο, σᾶς μιλήσανε γιά μένα σέ μιά ἡλικία πού τούς πιστέψατε περισσότερο, σάν παιδιά πού ἦσατε, καί μερικοί ἀπό σᾶς νέοι, καί μέ κατηγοροῦσανε, χωρίς νά εἶμαι μπροστά. Καί τό πιό παράξενο ἀπ' ὅλα εἶναι πῶς οὔτε τά ὀνόματά τους μπορῶ νά τά ξέρω καί νά τά εἰπῶ, παρά ἑνός, πού ἔγραφε κωμωδίες. Ἐκεῖνοι ὁμως πού μέ τά μέσα τοῦ φθόνου καί τῆς διαβολῆς σᾶς ἐπειθαν, καί ὅσοι, ἀφοῦ εἶχαν πεισθεῖ οἱ ἴδιοι, ἐπειθαν ἄλλους, αὐτοί εἶναι οἱ πιό δύσκολοι ἀπ' ὅλους, γιατί, οὔτε νά παρουσιάσω κανέναν ἀπ' αὐτούς μπορῶ, οὔτε νά τόν βγάλω ψεῦτη. Ἀλλά εἶναι ἀνάγκη καθαυτό νά πολεμῶ μέ σκιές καί νά ἐλέγχω, χωρίς κανέναν νά μοῦ ἀποκρίνεται. Παραδεχτεῖτε λοιπόν καί σεῖς, ὅτι οἱ κατήγοροί μου εἶναι δύο εἰδῶν, ἐκεῖνοι πού μέ κατηγορήσαν τώρα τελευταῖα κι ἐκεῖνοι πού μέ κατηγοροῦν ἀπό πολύν καιρό, ὅπως σᾶς ἔλεγα. Καί συλλογιστεῖτε, ὅτι πρῶτα πρῶτα πρέπει ν' ἀπολογηθῶ σ' αὐτούς, γιατί κι ἐσεῖς πρωτύτερα καί περισσότερο καιρό

ἀκούσατε τίς δικές τους κατηγορίες, παρά τίς τελευταῖες.

Ἔς εἶναι. Ἔς ἀπολογηθῶ, λοιπόν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καί ἄς προσπαθῆσω νά βγάλω ἀπό τό μυαλό σας, σέ τόσο λίγη ὥρα, τή διαβολή πού τόσον καιρό ρίζωσε μέσα σας. Καί θά ἐπιθυμοῦσα νά τό καταφέρω, ὅσο μπορέσω μέ τήν ἀπολογία μου, ἄν ἦτανε δυνατό νά βγεῖ τίποτε καλό γιά σᾶς καί γιά μένα· ἀλλά νομίζω πῶς αὐτό εἶναι δύσκολο καί τό καταλαβαίνω καί μοναχός μου, τί σπουδαῖο εἶναι. Ἔς γίνει ὁμως ὅπως θέλει ὁ Θεός· ἐγώ πρέπει νά ὑπακούσω στό νόμο καί ν' ἀπολογηθῶ.

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΑΡΝΕΙΤΑΙ Η ΑΝΑΣΚΕΥΑΖΕΙ ΤΙΣ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

3. Ἔς ξαναπιάσομε λοιπόν ἀπ' τήν ἀρχή ποιά εἶν' ἐκείνη ἡ κατηγορία, πού ἔχει γεννήσει ὄλες τίς διαβολές ἐναντίον μου καί πού ἔπεισε καί τό Μέλητο νά μέ φέρει στό δικαστήριο. Καλά! Μέ ποιά λόγια λοιπόν μέ διαβάλανε αὐτοί πού μέ διαβάλανε; Πρέπει νά σᾶς ξαναπῶ λέξη μέ λέξη τήν κατηγορία, ὅπως γίνεται στό δικαστήριο. ΕΙΝΑΙ ΕΝΟΧΟΣ Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΡΑΚΑΝΕΙ, ΓΙΑΤΙ ΓΥΡΕΥΕΙ ΟΣΑ ΚΡΥΒΕΙ Η ΓΗ ΚΑΙ ΤΑ ΟΥΡΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΔΙΚΟ ΛΟΓΟ ΤΟΝ ΚΑΝΕΙ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΑ ΔΙΔΑΣΚΕΙ ΑΥΤΑ ΤΑ ΙΔΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ. Τέτοια εἶναι ἡ κατηγορία. Αὐτά τά πράγματα τά εἶδατε καί ἐσεῖς στήν κωμωδία τοῦ Ἀριστοφάνη, εἶδατε κάποιο Σωκράτη νά φέρνεται ἀπάνω στή σκηνή, νά λέει πῶς περιπατεῖ ἀπάνω στόν ἀέρα καί νά φλυαρεῖ ἕνα σωρό φλυαρίες, πού ποτέ δέ μοῦ πέρασαν, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, ἀπό τό νοῦ μου. Καί δέν τά λέω αὐτά γιά νά ἐξευτελίσω τάχα ὁ ἴδιος αὐτά τά πράγματα, ἄν βρίσκεται κανένας πού τά γνωρίζει κι αὐτά, καί νά ξεφύγω ἔτσι ἀπό τίς τόσες κατηγορίες τοῦ Μελήτου. Στ' ἀλήθεια ὁμως, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δέ γνωρίζω τίποτε ἀπό τέτοια πράγματα. Σᾶς βάζω δέ μάρτυρες τοὺς περισσότερους ἀπό σᾶς καί σᾶς παρακαλῶ νά τά πεῖτε καί νά τά ἐξηγήσετε ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλο, ὅσοι μ' ἔχετε ἀκούσει ποτέ νά μιλῶ, ἔστω καί τό παραμικρό, καί εἶναι πολλοί ἀπό σᾶς τέτοιοι· λέτε λοιπόν ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλο, ἄν καμιά φορά ἄκουσε κανεῖς ἀπό σᾶς ἐμένα νά λέω γιά τέτοια πράγματα, καί ἀπ' αὐτά θά καταλάβετε ὅτι τέτοια εἶναι καί τ' ἄλλα πού λέει γιά μένα ὁ κόσμος.

4. *Περίληψη:*¹ Ὁ Σωκράτης μορφώνει νέους χωρίς πληρωμή. Τό δάσκαλο μέ πληρωμή ἔκαναν οἱ σοφιστές Γοργίας, Πρόδικος κ.ἄ. Αὐτή τήν τέχνη, λέει ὁ Σωκράτης, δέν τή γνωρίζει.

5. Ἴσως ὁμως κάποιος ἀπό σᾶς θά μοῦ ἔλεγε: Μά λοιπόν ποιά εἶναι ἡ δική σου δουλειά, Σωκράτη; καί γιατί σου ἔχουνε βγάλει αὐτές τίς διαβολές; Γιατί ἂν δέν καταγινόσουν σέ τίποτ² σπουδαιότερο ἀπό τοὺς ἄλλους, δέ θά ἔβγαζες τέτοια φήμη καί δέ θά γινότανε τόσοσ λόγος γιά σένα, ἂν δέν ἔκανες τίποτε ἀλλιώτικο ἀπ' τόν ἄλλο κόσμος. Πές μας λοιπόν ἐσύ τί εἶναι αὐτό, γιά νά μή λέμε κι ἐμεῖς γιά σένα ὅ,τι μᾶς κατέβει στό κεφάλι. Ὅποιος τά πεῖ αὐτά θά ἔχει δίκιο μοῦ φαίνεται καί γι' αὐτό θά προσπαθῶ νά σᾶς ἀποδείξω τί εἶν' ἐκεῖνο πού καί τό ὄνομα μοῦ ἔχει βγάλει αὐτό καί τίς διαβολές. Ἀκοῦστε λοιπόν.

Ἴσως θά φανῶ σέ μερικούς πώς χωρατεύω, νά ξέρετε ὁμως καλά πώς θά σᾶς πῶ ὅλη τήν ἀλήθεια. Γιατί ἐγώ ἔχω βγάλει αὐτό τό ὄνομα, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, γιά κάποια σοφία πού ἔχω. Τί εἶδος λοιπόν σοφία εἶναι αὐτή; Εἶναι ἴσως ἀνθρώπινη σοφία, καί τῶντι κοντεύω νά ἔχω αὐτή τή σοφία· αὐτοὶ ὁμως, πού σᾶς ἔλεγα τώρα, φαίνεται νά ἔχουν κάποια σοφία ἀνώτερη ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἢ δέν ἔχω τί νά πῶ· γιατί ἐγώ τουλάχιστον δέν τήν ξέρω καί ὅποιος τό λέει, λέει ψέματα καί τά λέει γιά νά μέ διαβάλει. Καί σᾶς παρακαλῶ, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μήν παραχτεῖτε, ἀκόμα κι ἂν σᾶς φανεῖ πώς λέω κάτι τι ὑπερβολικό, γιατί τά λόγια πού θά σᾶς πῶ δέν εἶναι δικά μου. Εἶναι λόγια κάποιου, πού τοῦ ἔχετε μεγάλη ἐμπιστοσύνη. Γιατί γιά τή δική μου σοφία, ἂν ἔχω κάποια κι ἂν ἀξίζει τίποτε, θά σᾶς φέρω μάρτυρα τό θεό τῶν Δελφῶν. Τό Χαιρεφώντα τόν γνωρίζετε βέβαια. Ἦτανε φίλος μου ἀπό νέος καί φίλος τῶν δημοκρατικῶν καί μαζί σας ἐξορίστηκε καί μαζί σας ξαναγύρισε. Καί ξέρετε δά τί ἄνθρωπος ἦτανε ὁ Χαιρεφών, πόσο ἦτανε ἀκράτητος σ' ὅτι κι ἂν ἐπιχειροῦσε. Καί λοιπόν κάποτε πῆγε καί στοὺς Δελφούς καί τόλμησε νά ρωτηθεῖ τό μαντεῖο γι' αὐτό τό ζήτημα· καί μήν ξαφνιαστεῖτε γι' αὐτό πού θά σᾶς πῶ, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι. Ρώτησε δηλαδή ἂν εἶναι κανένας σοφότερος ἀπό μένα. Ἡ Πυθία λοιπόν ἀπο-

1. Οἱ περίληψεις ἔχουν σκοπό νά ὁλοκληρώσουν τήν εἰκόνα τῆς Ἀπολογίας καί σέ μερικές περιπτώσεις νά δώσουν στοιχεῖα ἀπαραίτητα γιά τή σύνδεση μέ τά ἐπόμενα. Ἡ διδασκαλία θά σταθεῖ σ' αὐτές πολύ λίγο, ἐκτός ἂν ὑπάρχει ἄνεση χρόνου.

κρίθηκε, πώς κανένας δέν είναι σοφότερος. Καί γι' αὐτό τό πράγμα σᾶς φέρνω μάρτυρα τόν ἀδελφό του, αὐτόν ἐδῶ, γιατί ἐκεῖνος εἶναι πεθαμέ- νος.

6. Καθώς θά ἰδεῖτε ἔχω τό λόγο μου πού σᾶς τά λέω αὐτά· γιατί θέλω νά σᾶς ἐξηγήσω ἀπό ποῦ ἔχει βγεῖ ἡ κατηγορία πού μοῦ κάνουν. Ὅταν ἄκουσα ἐγώ τά λόγια αὐτά, εἶπα μέ τό νοῦ μου: Τί εἶν' αὐτά τάχα πού λέει ὁ Θεός καί τί ἐννοεῖ, γιατί ἐγώ δέν καταλαβαίνω νά εἶ- μαι σοφός, οὔτε λίγο, οὔτε πολύ. Τί θέλει νά πεῖ λοιπόν, ὅταν λέει πώς ἐγώ εἶμαι ὁ πῖο σοφός ἀπ' ὄλους; γιατί βέβαια δέ λέει ψέματα· δέν εἶ- ναι δυνατόν νά πεῖ ψέματα. Καί γιά πολύν καιρό ἀποροῦσα τί τάχα ἤ- θελε νά πεῖ τό μαντεῖο· πολύ πῖο ὕστερα ἄρχισα νά καλοξετάζω τό πράγμα, ὅπως θά σᾶς πῶ. Πῆγα σέ κάποιον ἀπ' αὐτούς πού περνοῦνε γιά σοφοί, γιά νά μπορέσω ἐκεῖ, ἄν ἦταν δυνατόν, νά βρῶ λάθος στό μαντεῖο καί νά τοῦ πῶ: «Νά, αὐτός εἶναι πῖο σοφός ἀπό μένα κι ἐσύ εἶ- πες πώς εἶμαι ἐγώ». Καθώς τόν ἐξέταξα λοιπόν (καμιά ἀνάγκη δέν εἶναι νά σᾶς τόν πῶ μέ τό ὄνομά του· ἦταν ἕνας ἀπό τούς πολιτικούς, καί ἐξετάζοντάς τον, μοῦ ἔκαμε τήν ἐντύπωση πού θά σᾶς πῶ, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι) καί καθώς μιλοῦσα μ' αὐτόν μοῦ φάνηκε πώς ὁ ἄνθρωπος αὐτός περνάει γιά σοφός στούς ἄλλους καί μάλιστα στόν ἑαυτό του, μά σ' ἀλήθεια δέν εἶναι. Καί ὕστερα προσπάθησα νά τοῦ ἀποδείξω, ὅτι νόμιζε πώς εἶναι σοφός, δέν ἦταν ὁμως. Ἀπό τότε κι αὐτός μ' ἐχθρεύ- τηκε καί ἄλλοι πολλοί πού ἦταν μπροστά. Ἐγώ λοιπόν, καθώς ἔφευγα, ἔλεγα μέ τόν ἑαυτό μου, πώς ἀπ' αὐτό τόν ἄνθρωπο εἶμαι σοφότερος· γιατί κανένας ἀπό τούς δυό μας σχεδόν δέν ξέρει τίποτε ὠραῖο ἢ καλό· αὐτός ὁμως νόμιζε πώς κάτι ξέρει χωρίς νά ξέρει ἐνῶ ἐγώ, καθώς δέν ξέρω, ἔτσι οὐδέ νομιζώ πώς ξέρω. Μοῦ φαίνεται λοιπόν πώς ἀπ' αὐτόν εἶμαι λιγάκι σοφότερος δηλαδή τοῦτο μόνο, πώς τουλάχιστον δέ νο- μίζω πώς ξέρω ἐκεῖνα πού δέν ξέρω. Ὑστερ' ἀπ' αὐτόν πῆγα σέ ἄλλον ἀπό κείνους πού περνοῦν γιά σοφότεροι κι ἀπ' αὐτόν καί τά ἴδια πάλι κι ἀπαράλακτα βρῆκα. Καί ἐδῶ ἔγινα πάλι μισητός καί σέ τοῦτον καί σέ ἄλλους.

7 — 8. *Περίληψη: Ὑστερα ἀπό τούς πολιτικούς ὁ Σωκράτης ἄρχισε νά ἐξετάζει μέ τή σειρά ὄλους, ὅσοι θεωροῦνται σοφοί. Ἐτσι λ.χ. ἐξέτασε τούς ποιητές· στό τέλος ἐξέτασε καί τούς χειροτέχνες. Ἡ διαπίστωση ἦ- ταν ἡ ἴδια: Οἱ ποιητές, ἐπειδή ἀπό κάποιο φυσικό χάρισμα καί ἀπό θεία*

ἐμπνευση μπορούσαν νά συνθέτουν ποιήματα, χωρίς ὅμως νά καταλαβαίνουν τό νόημά τους, καί οἱ χειροτέχνες, ἐπειδή εἶχαν ἰκανότητες στήν τέχνη τους, νόμιζαν πώς ἦταν σοφοί καί σέ ἄλλα πράγματα, ἐνῶ δέν ἦταν. Μέ τήν ἐξέταση αὐτή ὁ Σωκράτης κατέληξε στό συμπέρασμα ὅτι εἶναι σοφότερος ἀπ' ὅλους, ἐπειδή αὐτός δέ νόμιζε ὅτι γνωρίζει ὅσα δέ γνώριζε. Ἐπειδή δηλαδή εἶχε γνώση τῆς ἀγνοιάς του.

9. Ἄπ' αὐτή ἐδῶ λοιπόν τήν ἐξέταση πού ἔκαμα, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μοῦ ἔχουν γεννηθεῖ ἐναντίον μου πολλές ἔχθρες, τόσο δυσάρεστες καί βαριές, πού μοῦ γέννησαν ἕνα σωρό διαβολές καί μοῦ βγάλανε καί τ' ὄνομα πώς εἶμαι σοφός. Γιατί οἱ περισσότεροι πού βρέθηκαν μπροστά μου κάθε φορά, νομίζουν πώς εἶμαι σοφός σ' ἐκεῖνα πού βγάζω ἀνήξερους τούς ἄλλους· κι ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι πώς, ὅπως φαίνεται, ὁ Θεός μονάχα εἶναι σοφός, κι αὐτό εἶπε καί στό χρησμό, πώς ἡ ἀνθρώπινη σοφία πολύ λίγο ἀξίζει καί ἴσως ἴσως καί τίποτε. Καί φαίνεται πώς αὐτό δέν τό εἶπε γιά τό Σωκράτη ἐμένα, ἀλλά πῆρε τ' ὄνομά μου στό στόμα του, σάν νά ἤθελε νά πεῖ, πώς: «Ἐκεῖνος, ὦ ἄνθρωποι, εἶναι ὁ σοφότερος ἀπό ὅλους σας, ὅποιος, σάν τό Σωκράτη, ἔχει καταλάβει πώς ἀληθινά ἡ σοφία του δέν ἀξίζει τίποτε». Αὐτά λοιπόν κι ἐγώ ἀκόμη καί τώρα τριγυρνῶ καί ζητῶ κι ἐξετάζω, σύμφωνα μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, σέ δικούς μας καί ξένους, ὅποιους νομίζω ἀπ' αὐτούς πώς εἶναι σοφοί· κι ὅταν καταλάβω πώς δέν εἶναι, κάνοντας τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀποδείχνω καθενός πώς σοφός δέν εἶναι. Καί μ' αὐτές τίς φροντίδες, οὔτε γιά τόν τόπο μοῦ ἔμεινε καιρός νά κάμω τίποτε σημαντικό, οὔτε γιά τήν οἰκογένειά μου, μόνο βρίσκομαι πάντα σέ μεγάλη φτώχεια, γιά τήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ.

10. Ἐκτός ὅμως ἀπ' αὐτά, οἱ νέοι πού μονάχοι τους μ' ἀκολουθοῦνε, ὅσοι ἔχουν ὄλο τόν καιρό, τά παιδιά τῶν πλούσιων δηλαδή, εὐχαριστοῦνται ν' ἀκοῦνε τήν ἐξέταση αὐτή πού κάνω στους ἀνθρώπους καί πολλές φορές μέ μιμοῦνται κι αὐτοί καί ὕστερα καταπιάνονται κι αὐτοί νά ἐξετάζουν τούς ἄλλους· καί μ' αὐτό τόν τρόπο, νομίζω πώς βρίσκουν πολλούς ἀπ' αὐτούς πού φαντάζονται πώς ξέρουν κάτι, δέν ξέρουν ὅμως τίποτε ἢ πολύ λίγα. Αὐτοί λοιπόν πού ἐξετάζονται ἀπό τούς μαθητές μου, τά βάζουν μ' ἐμένα, ὄχι μ' αὐτούς, καί λένε πώς εἶναι κάποιος Σωκράτης, βρωμερός ἄνθρωπος καί διαφθείρει τούς νέους. Καί ὅταν τούς ρωτήσει κανένας τί κάνει καί τί διδάσκει πού τούς

διαφθείρει; δέν έχουν τίποτε νά πούν, γιατί τίποτε δέν ξέρουν· καί γιά νά μή φαίνονται πώς δέν έχουν τί νά πούν, ξαναλένε ἐκείνα πού έχουν πρόχειρα γιά ὄλους τούς φιλοσόφους, ὅτι τάχα ἐξετάζει τά ἐπουράνια καί τ' ἀπόκρυφα τῆς γῆς καί δέν πιστεύει τούς θεούς καί κάνει τόν ἄδικο λόγο δίκαιο. Γιατί, ὅπως νομίζω, δέ θέλουν νά πούνε τήν ἀλήθεια, γιά νά μή φανερωθοῦν πώς χωρίς νά ξέρουν τίποτε προσποιοῦνται πώς ξέρουν κάτι.

Ἔτσι λοιπόν νομίζω πώς οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, καθώς εἶναι φιλόδοξοι καί ὀρηκτικοί καί πολλοί μιλοῦν ὅλοι μαζί γιά μένα, μέ τόν πιό πειστικό τρόπο, σᾶς γέμισαν τ' αὐτιά ἀπό καιρό, μέ τίς πιό ἄγριες διαβολές. Ἄπ' αὐτούς εἶναι καί ὁ Μέλητος καί ὁ Ἄνυτος καί ὁ Λύκων πού μοῦ ἐπιτέθηκαν. Ὁ Μέλητος θυμωμένος γιά τό μέρος τῶν ποιητῶν, ὁ Ἄνυτος γιά τό μέρος τῶν τεχνιτῶν καί τῶν πολιτικῶν καί ὁ Λύκων γιά τό μέρος τῶν ρητόρων. Ὡστε, ὅπως σᾶς ἔλεγα στήν ἀρχή, θά τό θαύμαζα κι ἐγώ ὁ ἴδιος; ἂν μπορούσα νά πετάξω ἀπό πάνω μου αὐτή τή διαβολή, σέ τόσο λίγη ὥρα, τώρα πού γέμισε τόν κόσμο.

Αὐτή εἶναι ἡ ἀλήθεια, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καί οὔτε σᾶς κρύβω τό παραμικρό σ' αὐτά πού λέω, οὔτε σᾶς ἀλλάζω τίποτε, μολονότι ξέρω πώς γι' αὐτά ἴσα ἴσα τά πράγματα ἔγινα μισητός. Κι αὐτό εἶναι ἀποδειξη πώς λέω τήν ἀλήθεια καί πώς ἡ διαβολή πού μοῦ κάνουν καί ἡ αἰτία τῆς εἶναι ὅπως σᾶς τά εἶπα. Καί εἴτε τώρα εἴτε ἄλλοτε τά καλοεξετάσετε, ἔτσι θά τά βρεῖτε.

Η ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΛΗΤΟΥ Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΑΝΑΣΚΕΥΑΖΕΙ ΤΙΣ ΥΣΤΕΡΟΤΕΡΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

11. Καί ὅσο γιά τίς κατηγορίες τῶν πρώτων μου κατηγορῶν, ἀρκετά εἶναι αὐτά πού σᾶς ἀπολογήθηκα. Ὅσο γιά τό Μέλητο, τόν καλό καί πατριώτη, ὅπως λένε, καί τούς ὑστερινούς θά δοκιμάσω τώρα ν' ἀπολογηθῶ καί σ' αὐτούς. Καί ἐπειδή αὐτοί εἶναι ἄλλοι κατήγοροι, ἄς ξαναπάρουμε πάλι τό κατηγορητήριό τους. Αὐτό εἶναι: Λέει πώς Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΕΙΝΑΙ ΕΝΟΧΟΣ ΚΑΙ ΓΙΑΤΙ ΔΙΑΦΘΕΙΡΕΙ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ ΚΑΙ ΓΙΑΤΙ ΔΕΝ ΠΙΣΤΕΥΕΙ ΤΟΥΣ ΘΕΟΥΣ ΠΟΥ ΠΙΣΤΕΥΕΙ Ο ΤΟΠΟΣ, ΑΛΛΑ ΝΕΕΣ ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΑΛΛΕΣ. Τέτοια λοιπόν εἶναι ἡ κατηγορία μου καί τώρα ἄς τήν ἐξετάσουμε στό κάθετί. Λένε δηλαδή πώς εἶμαι ἐνοχος,

γιατί διαφθείρω τούς νέους. Κι ἐγώ, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, λέω πὼς ἔνοχος εἶναι ὁ Μέλητος, γιατί ἀστειεύεται στά σοβαρά καί βάζει σέ ἀγῶνες δικαστικούς τούς ἀνθρώπους γιά τό τίποτε, μέ τήν πρόφαση πὼς φροντίζει καί χάνεται γιά πράγματα πού ποτέ του γι' αὐτά δέν τόν ἔμελε. Καί ὅτι τοῦτο ἔτσι εἶναι θά δοκιμάσω νά τό ἀποδείξω καί σ' ἐσᾶς.

12. Κι ἔλα μου ἐδῶ τώρα Μέλητε, καί πές μου. Ἡ μόνη σου φροντίδα δέν εἶναι πὼς νά γίνουν καλύτεροι οἱ νέοι; — Βέβαια. — Ἐλα λοιπόν, πές σέ τούτους τώρα ποιός εἶναι αὐτός πού τούς κάνει καλύτερους. Γιατί φανερό εἶναι πὼς θά τόν ξέρεις, ἀφοῦ τόσο σέ μέλει. Ἐκεῖνον πού τούς διαφθείρει, καθώς λές, τόν βρήκες καί εἶμ' ἐγώ, πού μέ φέρνεις στό δικαστήριο μπροστά σ' αὐτούς ἐδῶ καί μέ κατηγορεῖς; πές μου τώρα καί ποιός εἶν' αὐτός πού τούς κάνει καλύτερους καί δεῖξε τούς τον. — Βλέπεις, Μέλητε, πὼς σωπαίνεις καί δέν ἔχεις τί νά πῆς; καί δέν ντρέπεσαι, πού σοῦ δείχνω τώρα μέ τό παραπάνω, πὼς δέ σέ μέλει καθόλου γι' αὐτό τό πράγμα; Πές μας λοιπόν, καλέ μου, ποιός τούς κάνει καλύτερους; — Οἱ νόμοι. — Μά δέ σέ ρωτῶ αὐτό, λαμπρέ ἄνθρωπε, σέ ρωτῶ ποιός ἄνθρωπος, ἀφοῦ πρῶτα ἔμαθε κι αὐτό πού λές, τούς νόμους. — Αὐτοί ἐδῶ, Σωκράτη, οἱ δικαστές. — Πὼς εἶπες, Μέλητε; Αὐτοί εἶναι ἱκανοί νά ἐκπαιδεύσουν τούς νέους καί νά τούς κάνουν καλύτερους; — Μάλιστα. — Καί ποιό ἀπ' τά δυό; Ὅλοι ἢ μερικοί ἀπ' αὐτούς ναι καί ἄλλοι ὄχι; — Ὅλοι. — Πολύ καλά τά εἶπες, μά τήν Ἡρα, καί μᾶς βρήκες ἓνα σωρό ὠφέλιμους ἀνθρώπους. Γιά πές μας ἄκομα. Αὐτοί ἐδῶ οἱ ἀκροατές τούς κάνουν καλύτερους ἢ ὄχι; — Κι αὐτοί. — Καί οἱ βουλευτές; — Καί οἱ βουλευτές. — Τό λοιπόν, Μέλητε, μήπως οἱ ἄνθρωποι τῶν συνελεύσεων, οἱ «ἐκκλησιαστές», διαφθείρουν τούς νέους ἢ κι ἐκεῖνοι τούς κάνουν καλύτερους; — Κι ἐκεῖνοι. — Ὅλοι λοιπόν, καθώς φαίνεται, οἱ Ἀθηναῖοι τούς κάνουν καλούς καί ἀξιους, ἐκτός ἀπό μένα καί μόνος ἐγώ τούς διαφθείρω. Ἔτσι λές; — Ἔτσι λέω βέβαια. — Μεγάλη δυστυχία μοῦ φόρτωσες ἀλήθεια... Καί πολλή εὐτυχία θά ἦτανε γιά τούς νέους ἂν ἓνας μονάχα εἶναι πού τούς διαφθείρει καί οἱ ἄλλοι ὅλοι τούς ὠφελοῦν. Φανερώθηκε ὅμως ἀρκετά τώρα, Μέλητε, πὼς ποτέ δέ φρόντισες γιά τούς νέους καί καθαρά δείχνεις τήν ἀφροντισιά σου, πὼς τίποτε δέ σέ μέλει γι' αὐτά πού μέ καταγγέλλεις.

13, 14, 15.—Περίληψη: Συνεχίζοντας τήν ἀντίκρουση τῆς κατηγορίας ὁ

Σωκράτης αναγκάζει τὸ Μέλητο νά παραδεχτεῖ ὅτι καθένας προτιμᾷ νά ζεῖ μὲ ἀνθρώπους ἐνάρετους παρά μὲ κακοὺς. Ἐκείνος ἀποκρίνεται ἀπορροφῶν ὅτι νά πάθει κακὸ, κανένας ὅμως δὲ θέλει ὁ ἴδιος τὸ κακὸ του. Ἐπομένως κανένας δὲ διαφθείρει τούς νέους μὲ τὴ θέλησή του. Ἔτσι καὶ ὁ Σωκράτης, ἢ δὲ διαφθείρει τούς νέους ἢ τούς διαφθείρει (δηλ. τούς κάνει κακοὺς) χωρὶς νά τὸ θέλει. Στὴ δεύτερη περίπτωση ὁ Μέλητος δὲν ἔπρεπε νά φέρει τὸ Σωκράτη κατηγορούμενο στοῦ δικαστήριου γιὰ νά τιμωρηθεῖ (αὐτὸ ἄλλωστε δὲν προβλεπόταν ἀπὸ τὸ νόμο), ἀλλὰ εἶχε ὑποχρέωση νά τὸν διδάξει καὶ νά τὸν διαφωτίσει, γιὰ νά πάψει νά κάνει κάτι πού δὲν ἤθελε. Τὴ διαφώτιση ὅμως αὐτὴ δὲν τὴν ἔκανε ὁ Μέλητος.

Σὲ σχετικὴ ἐρώτηση τοῦ Σωκράτη ὁ Μέλητος ἰσχυρίστηκε ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν παραδέχεται καθόλου θεοὺς, δηλ. εἶναι ἐντελῶς ἄθεος. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅμως αὐτὸς τοῦ Μελήτου ἔρχεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὴν ἴδια τὴν κατηγορία του· γιατί ὁ Μέλητος ἔλεγε στὴν κατηγορία του ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν πιστεύει στοὺς θεοὺς τῆς πόλης, πιστεύει ὅμως σὲ θεότητες («δαίμονα», «δαίμονες»). Ἐνας ἄνθρωπος ὅμως πού πιστεύει σὲ θεότητες (δαίμονες), πιστεύει καὶ σὲ θεοὺς, γιατί χωρὶς θεοὺς δὲν ὑπάρχουν θεότητες (δαίμονες).

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΑΠΟΛΟΓΕΙΤΑΙ
ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ
ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ (ΠΟΛΙΤΙΚΗ – ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ)

16. Μά ὅτι ἐγὼ δὲν εἶμαι ἐνοχος, ὡς ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅπως λέει ὁ Μέλητος μοῦ φαίνεται πὼς δὲ χρειάζεται καὶ μεγάλη ἀπολογία, νά σᾶς τὸ ἀποδείξω. Φτάνουν αὐτὰ πού σᾶς εἶπα. Ἐκεῖνο ὅμως πού σᾶς ἔλεγα πρῶτύτερα, πὼς πολλοὶ μ' ἐχθρευτήκανε, ξέρετε καλὰ πὼς εἶναι ἀλήθεια. Καὶ ἂν θὰ μὲ φάει κατιτί, θὰ μὲ φάει ὄχι ὁ Μέλητος καὶ ὁ Ἄνυτος, μὰ ἢ διαβολὴ καὶ ὁ φθόνος τοῦ κόσμου. Αὐτὰ καὶ ἄλλους πολλοὺς καὶ καλοὺς ἀνθρώπους φάγανε, καὶ νομίζω πὼς θὰ φᾶν ἀκόμη, οὔτε εἶναι φόβος νά σταματήσει σ' ἐμένα τὸ κακὸ. Ἦσως θὰ μοῦ ἔλεγε ὅμως κανένας: Δὲν ντρέπεσαι λοιπόν, Σωκράτη, νά πιάσεις ἕνα τέτοιο ἐπάγγελμα πού κινδυνεύεις τώρα νά πεθάνεις; Ἐδῶ θ' ἀποκρινόμουν σ' αὐτόν, μὲ ὄλο μου τὸ δίκαιο: Δὲν τὰ λές καλά, ἄνθρωπέ μου, ἂν νομίζεις πὼς ἕνας ἄνθρωπος πού κάνει, ἔστω καὶ τὴν παραμικρὴ, ὠφέλεια στοὺς ἄλλους, πρέπει νά λογαριάζει, ἂν θὰ ζήσει ἢ θὰ πεθάνει, ἀλλὰ νά

ἔχει μόνο του σκοπό, ὅταν κάνει κατιτί, ἂν αὐτό πού κάνει εἶναι δίκαιο ἢ ἄδικο κι ἂν ταιριάζει σέ καλό ἢ κακό ἄνθρωπο. Γιατί τότε θά ἦταν φαῦλοι, κατά τὰ λόγια τὰ δικά σου, καί οἱ ἡμίθεοι πού σκοτώθηκαν στήν Τροία καί ὄλοι οἱ ἄλλοι καί ὁ γιός τῆς Θέτιδας πού τόσο περιφρόνησε τόν κίνδυνο, παρά νά πάθει καμιά ντροπή, ὥστε ὅταν ἡ μητέρα του, πού ἦταν θεά, στήν ὥρα πού αὐτός ἔβραζε νά σκοτώσει τόν Ἔκτορα, τοῦ εἶπε αὐτά τὰ λόγια, ὅπως ξέρουμε: «Ἄν ἐκδικηθεῖς τό φόνου τοῦ φίλου σου Πατρόκλου καί σκοτώσεις τόν Ἔκτορα καί σύ ὁ ἴδιος θά πεθάνεις, γιατί ἀμέσως ὕστερ' ἀπό τό θάνατο τοῦ Ἔκτορα, ετοιμη εἶναι κι ἡ δική σου ἢ μοίρα», ἐκεῖνος σάν τὰ ἔκουσε αὐτά, δέν ἔδωκε προσοχή καθόλου στό θάνατο καί στόν κίνδυνο, τοῦ φάνηκε μάλιστα φοβερότερο νά ζήσει ντροπιασμένος, χωρίς νά ἐκδικηθεῖ τό φίλο του. «Καλύτερα νά πεθάνω αὐτή τή στιγμή, εἶπε, καί νά ἐκδικηθῶ τόν ἔνοχο, παρά νά μείνω ἐδῶ καταγέλαστος κοντά στά καμαρωτά καράβια, βάρος τῆς γῆς». Νομίζεις λοιπόν πώς κι αὐτός φρόντιζε καθόλου γιά τό θάνατο καί τόν κίνδυνο; Ἔτσι εἶναι ἡ ἀλήθεια, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι. Στή θέση πού διαλέξει κανένας, γιατί ἄλλοι τή νόμιζε καλύτερη, ἢ πού τοποθετηθεῖ ἀπό τόν ἀρχηγό του, πρέπει νά μένει σταθερός, κατά τή γνώμη μου, μέ κάθε κίνδυνο, χωρίς νά λογαριάζει καθόλου οὔτε τό θάνατο, οὔτε ἄλλο τίποτε μπροστά στήν ἀτιμία.

17. Περίληψη: Αὐτό τό καθήκον, λέει ὁ Σωκράτης, τό ἐκπλήρωσα στό παρελθόν, τό ἐκπληρώνω καί τώρα. Καί στήν πολιτορκία τῆς Ποτίδαιας καί στίς μάχες τῆς Ἀμφίπολης καί τοῦ Δηλίου ἀδιαφόρησα γιά τό θάνατο καί ἔμεινα στή θέση μου, ἐκεῖ πού μέ εἶχανε τοποθετήσει οἱ στρατηγοί. Τώρα πάλι ὁ θεός μου ἔχει ὀρίσει μιά θέση στή ζωή καί μου δηλώνει ὅτι πρέπει νά ἀσχολοῦμαι μέ τή φιλοσοφία καί νά ἐξετάζω τόν εαυτό μου καί τούς ἄλλους. Αὐτή τή θέση δέν μπορῶ νά τήν ἐγκαταλείψω ἀπό φόβο, μήπως θανατωθῶ ἢ μήπως πάθω ὅποιοδήποτε ἄλλο κακό. Γι' αὐτό τριγυρίζω στήν πόλη καί ἐξετάζω τούς ἀνθρώπους, νεώτερους καί μεγαλύτερους, ντόπιους καί ξένους. Καί τούς συμβουλεύω νά μὴ φροντίζουν τόσο οὔτε γιά τό σῶμα τους οὔτε γιά τὰ χρήματα, ὅσο γιά τήν ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς. Ἄν μέ τὰ λόγια αὐτά διαφθεῖρω τούς νέους, ἄς τὰ θεωρήσουμε βλαβερά. Ὡστόσο, ἐφόσον ἀναπνέω καί ἔχω τή δύναμη, δέ θά πάψω νά ἀσχολοῦμαι μέ τή φιλοσοφία καί νά ἐλέγχω καί νά συμβουλεύω, πειθαρχώντας πιό πολύ στό θεό παρά στούς ἀνθρώπους. Ἀκόμη

κι ἂν μέ ἀθωώνατε μέ τή συμφωνία νά πάψω, δέ θά δεχόμουνα μιά τέτοια ἀθώωση.

18. Μή θορυβεῖτε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μόνο κάνετε μου τή χάρη πού σᾶς ζήτησα, νά μή θορυβεῖτε σέ ὅσα καί ἂν εἰπῶ, ἀλλά νά μ' ἀκούσετε· γιατί φαντάζομαι πώς θά ὠφεληθεῖτε ἀπ' αὐτά πού θ' ἀκούσετε. Ἐγώ θά σᾶς πῶ καί ἄλλα ἀκόμα, πού θά σᾶς κάνουν νά φωνάξετε· μήν τό κάνετε ὅμως. Γιατί πρέπει νά ξέρετε καλά, ἂν μέ καταδικάσετε ἐμένα σέ θάνατο, ἕναν τέτοιο ἄνθρωπο, ὅπως ὁ ἴδιος σᾶς εἶπα τόν ἑαυτό μου, περισσότερο θά βλάψετε τόν ἑαυτό σας παρά ἐμένα. Ἐμένα σέ τίποτε δέ θά μ' ἐβλαπτε οὔτε ὁ Ἄνυτος οὔτε ὁ Μέλητος. Γιατί οὔτε θά μπορούσαν νά τό κάμουν· δέν εἶναι δυνατόν νομίζω τόν καλύτερο ἄνθρωπο νά τόν βλάψει ὁ χειρότερος. Ἴσως μπορεῖ νά τόν θανατώσει ἢ νά τόν ἐξορίσει ἢ νά τόν ἀτιμάσει. Αὐτά ὅμως ἴσως αὐτός καί κανένας ἄλλος τά νομίζουν γιά μεγάλα κακά· ἐγώ δέν τά νομίζω, ἐξεναντίας νομίζω πολύ περισσότερο κακό νά κάνει κανένας αὐτά πού κάνει αὐτός, δηλαδή νά θέλει νά θανατώσει ἄδικα ἕναν ἄνθρωπο.

Τώρα λοιπόν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐγώ κάθε ἄλλο κάνω παρά ν' ἀπολογοῦμαι γιά τόν ἑαυτό μου, ὅπως θά νομίζετε ἴσως, μά ἀπολογοῦμαι γιά σᾶς, μήπως ἁμαρτήσετε στό θεό γιά τό χάρισμα πού σᾶς ἔκανε, μέ τήν καταδικαστική σας ψήφο. Γιατί ἂν μέ θανατώσετε δέ θά βρεῖτε εὐκολα ἄλλον σάν κι ἐμένα, κολλημένο ἀπό τό θεό στήν πόλη, ἂν καί εἶναι ἀστεῖο νά τό ποῦμε ἔτσι, σά σέ μεγάλο καί δυνατό ἄλογο, μά νωθρό ἀπ' τό πάχος του, πού γιά νά ξυπνήσει ἔχει ἀνάγκη ἀπό μιά ἀλογόμυγα. Σάν τέτοια μοῦ φαίνεται πώς μέ κόλλησε κι ἐμένα ὁ θεός στήν πολιτεία, νά σᾶς ξυπνῶ καί νά σᾶς πείθω καί νά σᾶς πειράζω καθέναν ἀπό σᾶς, κι ἔτσι δέν παύω ὅλη τήν ἡμέρα νά σᾶς κολλῶ ἐδῶ κι ἐκεῖ. Τέτοιος λοιπόν ἄλλος δέ θά βρεθεῖ γιά σᾶς εὐκολα, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κι ἂν μέ πιστεύετε δέ θά μέ καταδικάσετε. Ἐσεῖς ὅμως δυσαρρηστέοι ἴσως, σάν κι ἐκείνους πού σηκώνονται νυσταγμένοι ἀκόμα, θά πιστέψετε τόν Ἄνυτο καί θά μέ κτυπήσετε καί μέ ὅλη τήν εὐκολία ἴσως θά μέ θανατώσετε· καί ὕστερα ὅλη σας τή ζωή θά μείνετε κοιμισμένοι, ἂν δέ σᾶς λυπηθεῖ ὁ θεός καί σᾶς στείλει κανέναν ἄλλο.

Καί ὅτι ἐγώ εἶμαι ὁ ἄνθρωπος, πού ἔπρεπε ὁ θεός νά χαρίσει στήν πολιτεία, θά τό καταλάβετε ἀπ' αὐτά πού θά σᾶς πῶ· γιατί δέ μοῦ φαίνεται ἀνθρώπινο πράγμα νά παραμελήσω ἐγώ τά δικά μου πράγματα καί ν' ἀνέχομαι νά βλέπω τούς ἀνθρώπους μου ἀμελημένους τόσον καιρό καί νά κοιτάζω πάντα τά δικά σας συμφέροντα καί νά πηγαίνω χωριστά σέ καθέναν ἀπό σᾶς, σάν πατέρας ἢ μεγαλύτερος ἀδελφός, νά

σᾶς παρακινῶ νά ἐπιμελεῖσθε τήν ἀρετή. Καί ἂν τουλάχιστο ἀπόλαυα τίποτε ἀπ' αὐτά κι ἔπαιρνα κανένα μισθό, γιά νά σᾶς συμβουλευῶ, θά εἶχα κάποιο λόγο· τώρα ὅμως, τό βλέπετε δά καί σεῖς οἱ ἴδιοι, οἱ κατήγοροί μου, ἐνῶ γιά ὅλα τ' ἄλλα ἀδιάντροπα μέ κατηγορήσαν, ὅσο γι' αὐτό δέν μπόρεσαν πιά νά χάσουν κάθε ντροπή καί νά φέρουν μάρτυρα, πῶς ἐγώ πῆρα ποτέ πληρωμή ἀπό κανέναν ἤ ζήτησα. Γιατί ἐγώ ὁ ἴδιος σᾶς παρουσιάζω, νομίζω, ἀρκετό μάρτυρα πῶς λέω τήν ἀλήθεια, τή φτώχεια μου.

19. *Περὶ λήψης*: Ὁ Σωκράτης δικαιολογεῖται, γιατί δέν ἀσχολήθηκε μέ τά πολιτικά. Γιατί δηλ., ἐνῶ τριγύριζε στήν πόλη καί ἔδινε συμβουλές στόν καθένα χωριστά, δέν τόλμησε νά ἀνέβει στό βῆμα τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καί νά συμβουλέψει τήν πόλη δημόσια, μπροστά στό λαό. Ἀπό τήν παιδική του ἡλικία, λέει, ἄκουγε μέσα του ἕνα εἶδος φωνῆς. Αὐτή ἢ θεϊκή φωνή, ὅταν ἐκδηλωνόταν, πάντοτε τόν ἀπότρεπε ἀπό αὐτό πού ἐπιχειροῦσε νά κάνει καί ποτέ δέν τόν παρακινούσε. Ἡ ἴδια φωνή ἐναντιωνόταν καί δέν τόν ἄφηνε νά ἀσχοληθεῖ μέ τά πολιτικά.

20. Ἐγώ λοιπόν θά σᾶς φέρω μεγάλες ἀποδείξεις, ὄχι λόγια, ἀλλά ἐκεῖνο πού ἐκτιμᾶτε ἐσεῖς, ἔργα. Ἀκοῦστε αὐτά πού μοῦ συνέβηκαν, γιά νά μάθετε πῶς σέ κανένα δέν ὑποχώρησα, μπροστά στό δίκαιο, ἀπό τό φόβο τοῦ θανάτου, ἂν καί ἤξερα πῶς, ἂν δέν ὑποχωροῦσα, θά χανόμουν. Καί θά σᾶς πῶ πράγματα φορτικά καί δικανικά, μ' ἀληθινά. Γιατί ἐγώ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἄλλο ὑπόρρημα κανένα δέν ἔλαβα στήν πολιτεία, παρά μόνο στή βουλή τῶν πεντακοσίων. Ἐτυχε νά πρυτανεύει τότε ἡ Ἀντιοχίδα φυλή, ἡ δική μας, τήν ἐποχή πού ἐσεῖς ἀποφασίζατε νά δικάσετε τούς δέκα στρατηγούς, πού δέν εἶχανε σηκώσει τούς νεκρούς τῆς ναυμαχίας, ὅλους μαζί, παράνομα, ὅπως τό εἶδατε καί μόνοι σας ὕστερα. Τότε μονάχος ἐγώ ἀπό τούς πρυτάνεις ἐναντιώθηκα νά μὴν κάνουνε τίποτε ἐναντίο στους νόμους καί ἔδωκα ἀντίθετη ψήφο· καί, ἐνῶ οἱ ρήτορες ἦταν ἔτοιμοι νά μέ καταγγείλουν καί νά μέ στείλουν στό δικαστήριο, καί σεῖς τούς παρακινούσατε μέ φωνές, ἐγώ νόμισα πῶς ἔπρεπε μᾶλλον νά διακινδυνεύσω μαζί μέ τούς νόμους καί τό δίκαιο, παρά ἀπό φόβο φυλακῆς ἢ θανάτου νά ῥθῶ μέ τό μέρος τό δικό σας, πού δέ σκεπτόσαστε δίκαια πράγματα. Καί αὐτό ὅταν ὁ τόπος εἶχε ἀκόμα δημοκρατία.

Μά ὅταν ἐγίνε ὀλιγαρχία, οἱ τριάκοντα μέ προσκάλεσαν μέ τέσσερις

ἄλλους στό Θόλο κι ἐπρόσταξαν νά φέρομε ἀπό τή Σαλαμίνα τό Λέοντα τό Σαλαμίνιο, γιά νά τόν θανατώσουν, κι ἔδωκαν κι ἄλλες πολλές παρόμοιες προσταγές γι' ἄλλους, θέλοντας νά ἐνοχοποιήσουν ὅσους μπορούσαν περισσότερους. Τότε λοιπόν ἐγώ, ὄχι μέ λόγια, ἀλλά μέ ἔργα ἀπόδειξα πώς ἐμένα δέ μέ μέλει γιά τό θάνατο, νά τό ποῦμε ἔτσι χονδρά χονδρά. οὐδὲ τόσο δά, ἀλλά μέ μέλει προπάντων νά μήν κάνω τίποτε ἄδικο· ὅταν ὁμως βγήκαμε ἀπό τό Θόλο οἱ ἄλλοι τέσσερις ἔφυγαν γιά τή Σαλαμίνα καί φέρανε τό Λέοντα, μά ἐγώ ἔφυγα καί πήγα σπίτι μου. Καί γι' αὐτό τό πράγμα ἴσως θά θανατωνόμουν, ἂν γρήγορα δέν ἔπεφταν ἀπό τήν ἐξουσία. Κι αὐτά εἶναι πολλοί πού μποροῦνε νά σᾶς τά μαρτυρήσουν.

21, 22. *Περίληψη: Σ' ὅλη μου τή ζωή, λέει ὁ Σωκράτης, καί τή δημόσια καί τήν ἰδιωτική, δέν ἐπέτρεψα ἄδικη πράξι ποτέ σέ κανένα, οὔτε ἀκόμη καί σ' αὐτούς πού οἱ συκοφάντες μου τοὺς λένε μαθητές μου. Δάσκαλος δέν ἔγινα ποτέ, σέ κανένα. Ὅστόσο, ἂν κανεῖς εἶχε τήν ἐπιθυμία νά μέ ἀκούει ὅταν μιλοῦσα, ποτέ δέν τόν ἐμπόδισα· ἀντίθετα, ἄφηνα καί τοὺς φτωχοὺς καί τοὺς πλούσιους νά ἀκοῦνε ὅσα ἔλεγα καί νά μέ ρωτᾶνε, χωρὶς νά παίρνω χρήματα ἀπό κανένα. Κι ἂν κανεῖς ἀπ' αὐτούς ἔγινε κακός ἢ ἐνάρετος, δέν εἶμαι ἐγώ ὑπεύθυνος γι' αὐτό, ἐφόσον σέ κανένα δέν ὑποσχέθηκα οὔτε δίδαξα ποτέ κανένα μάθημα. Οἱ νέοι μ' εὐχαρίστηση συναναστρέφονται μέ μένα, γιατί τοὺς ἀρέσει νά μέ ἀκοῦνε νά ἐξετάζω τοὺς ἀνθρώπους καί νά ξεσκεπάζω τήν ἀγνοιά τους. Ἄν ἦταν ἀλήθεια ὅτι διαφθείρω τοὺς νέους, θά ἔπρεπε μερικοὶ ἀπ' αὐτούς, τώρα πού μεγάλωσαν καί κατάλαβαν ὅτι στή νεανική τους ἡλικία τοὺς ἔδιναν ὀλέθριες συμβουλές, νά παρουσιαστοῦν στό δικαστήριο, οἱ ἴδιοι ἢ οἱ συγγενεῖς τους, καί νά μέ κατηγορήσουν ὡς διαφθορέα. Ὁ Μέλητος ὁμως οὔτε παρουσίασε οὔτε μπορεῖ νά παρουσιάσει κανένα ἀπό τοὺς νέους ὡς μάρτυρα κατηγορίας ἐναντίον μου, μολοντί πολλοὶ ἀπ' αὐτούς παρενδρίσκονται στό δικαστήριο. Οὔτε κανένας ἀπό τοὺς νέους παρουσιάζεται μόνος του νά μαρτυρήσει ἐναντίον μου. Ἀντίθετα, ἂν τοὺς ρωτήσετε, θά ἰδεῖτε ὅτι ὅλοι εἶναι πρόθυμοι νά μέ ὑποστηρίξουν. Αὐτό δέν εἶναι μια ἀδιάσειστη ἀπόδειξη, ὅτι δέν ἔχω διαφθείρει κανέναν ἀπό τοὺς νέους;*

(Στό σημεῖο αὐτό τελειώνει τό κύριο μέρος τῆς ἀπολογίας τοῦ Σωκράτη καί ἀκολουθεῖ ὁ ἐπίλογος).

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΔΕΝ ΚΑΤΑΔΕΧΕΤΑΙ ΝΑ ΖΗΤΗΣΕΙ
ΤΟΝ ΟΙΚΤΟ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΩΝ ΤΟΥ

23, 24. *Περίληψη:* Στόν επίλογο ο Σωκράτης δηλώνει ότι δέ θα μεταχειριστεί τά συνηθισμένα μέσα για νά προκαλέσει τόν οίκτο τῶν δικαστῶν. Μολονότι διατρέχω τόν ἔσχατο κίνδυνο, λέει, δέ θά καταφύγω σέ παρακλήσεις, σέ ἰκεσίες καί σέ δάκρυα, οὔτε θά σᾶς παρουσιάσω τά παιδιά μου καί τούς συγγενεῖς μου για νά μέ λυπηθεῖτε καί νά μέ ἀθωώσετε. Τέτοια μέσα δέ θά μεταχειριστῶ ὄχι ἀπό ἀλαζονεία καί ἀπό περιφρόνηση σέ σᾶς, ἀλλά γιατί δέν ταιριάζουν στήν ἀξιοπρέπεια καί τή δική μου καί τή δική σας καί ὀλόκληρης τῆς πόλης. Ἐπιπλέον μοῦ φαίνεται πώς δέν εἶναι ἠθικό νά παρακαλεῖ ὁ κατηγορούμενος τό δικαστή καί νά προσπαθεῖ μέ τίς παρακλήσεις του νά ἀθωωθεῖ. Γιατί ὁ δικαστής ἔχει ὀρκιστεῖ νά δικάζει σύμφωνα μέ τούς νόμους καί ὄχι νά χαρίζεται. Μήν ἔχετε λοιπόν τήν ἀξίωση νά κάνω πράγματα, πού δέν εἶναι οὔτε ἔντιμα, οὔτε ἠθικά οὔτε θεάρεστα, ἀφοῦ ἄλλωστε κατηγοροῦμαι προπάντων για ἀσέβεια. Ἄν σᾶς ἐξανάγκαζα μέ ἰκεσίες νά μέ ἀθωώσετε, καταπατώντας τόν ὄρκο σας, τότε θά σᾶς δίδασκα νά μήν πιστεύετε στούς θεούς καί ἔτσι θά κατηγοροῦσα ὁ ἴδιος τόν ἑαυτό μου για ἄθεο. Ἀλλά κάθε ἄλλο συμβαίνει, ἐκτός ἀπ' αὐτό. Γιατί πιστεύω στούς θεούς ὅσο κανεῖς ἀπό τούς κατηγορούς μου· καί ἀναθέτω καί σέ σᾶς καί στό θεό νά μέ κρίνετε καί νά ἀποφασίσετε ὅ,τι θά εἶναι καλύτερο καί για μένα καί για σᾶς.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΡΙΝΕΙ ΕΝΟΧΟ ΤΟ ΣΩΚΡΑΤΗ

(Στό σημεῖο αὐτό ὁ Σωκράτης τελείωσε τήν ἀπολογία του. Ἀμέσως κατόπιν ἐγινε ψηφοφορία για νά ἀποφασίσουν οἱ δικαστές ἂν ὁ Σωκράτης εἶναι ἐνοχος ἢ ἀθῶος. Τό δικαστήριο μέ πλειοψηφία 31 ψήφων κήρυξε ἐνοχο τό Σωκράτη).

25. *Περίληψη:* Ὁ Σωκράτης λέει ὅτι δέν ἀγανακτεῖ για τήν ἀπόφαση τῶν δικαστῶν. Ἐκεῖνο πού τόν παραξενεύει εἶναι ἡ μικρή διαφορά στίς καταδικαστικές ψήφους.

ΑΝΤΙΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΝΗ ΤΟΥ

26, 27. Ὁ Μέλιτος, λέει ὁ Σωκράτης, προτείνει για μένα τήν ποινή τοῦ θανάτου. Καί ἐγώ πρέπει νά ἀντιπροτείνω τώρα μιᾶ ποινή πού νά

μου αξίζει. Ἄς δοῦμε γιά ποιὰ ποιή εἶμαι ἄξιος: Σ' ὅλη μου τή ζωή δέν κάθησα στήν ἡσυχία μου. Παραμέλησα ὅλα ἐκεῖνα, γιά τά ὁποῖα ἐνδιαφέρεται ὁ πολὺς ὁ κόσμος. Δέ φρόντισα οὔτε γιά νά ἀποκτήσω χρήματα οὔτε ἀξιώματα, οὔτε γιά τίς οἰκογενειακές μου ὑποθέσεις, οὔτε πῆρα μέρος σέ πολιτικούς συλλόγους. Προτίμησα νά προσφέρω στόν καθένα τήν πιά μεγάλη ἐνεργασία, προσπαθώντας νά τόν πείσω νά φροντίζει πιά πολὺ ἀπ' ὅλα γιά τήν ἠθική του ἐξύψωση. Ἄν λοιπόν πρέπει νά προτείνω κάποια ποιή, τότε μου αξίζει νά πάθω κάτι καλό, πού νά ταιριάζει σ' αὐτή τή δράση μου. Καί σέ ἕνα φτωχό ἐνεργέτη πού ἔχει ἀνάγκη νά εἶναι εὐκαιρος γιά νά σᾶς προτρέπει στήν ἀρετή, τίποτε ἄλλο δέν ταιριάζει τόσο, ὅσο νά τρέφεται ἀπό τήν πόλη δωρεάν στό πρυτανεῖο. Ἄν λοιπόν πρέπει νά προτείνω γιά τόν ἑαυτό μου ποιή πού νά μου αξίζει, αὐτή τήν ποιή προτείνω: Δωρεάν διατροφή στό πρυτανεῖο.

Συνεχίζοντας ὁ Σωκράτης τονίζει ὅτι προτείνει αὐτή τήν ποιή ὄχι ἀπό ὑπερβολικό ἐγωϊσμό, ἀλλά ἀπό πεποίθηση ὅτι δέν ἀδίκησε κανένα μέ τή θέλησή του. Γι' αὐτό δέ θεωρεῖ σωστό νά ἀδικήσει ὁ ἴδιος τόν ἑαυτό του, προτείνοντας κάποια ποιή πού εἶναι κάτι πραγματικά κακό, ἐνῶ ὁ θάνατος εἶναι ἴσως καλό. Θά μπορούσε βέβαια σύμφωνα μέ τό νόμο νά προτείνει φυλάκιση ἢ πρόστιμο ἢ ἐξορία. Ὅμως, ἡ ζωή του στή φυλακή θά ἦταν ἀφόρητη. Πρόστιμο δέν μπορεῖ νά πληρώσει, γιατί εἶναι φτωχός. Ἐξορία δέν προτείνει, γιατί ἀφοῦ οἱ συμπολίτες του δέν ἀνέχθηκαν τίς φιλοσοφικές του συζητήσεις, πολὺ περισσότερο δέ θά τίς ἀνέχονται οἱ ξένοι. Θά τόν διώχνουν ἀπό τόν τόπο τους, μέ ἀποτέλεσμα, σέ τόσο μεγάλη ἡλικία, νά γυρίζει ἀπό τή μιά πόλη στήν ἄλλη.

28. Ἴσως λοιπόν θά πεῖ κανένας: Δέν μπορεῖς λοιπόν, Σωκράτη, ἀφοῦ φύγεις ἀπό δῶ, νά ζήσεις μιά ἡσυχὴ ζωή; Αὐτό δά εἶναι τό δυσκολότερο νά δώσω σέ μερικούς ἀπό σᾶς νά τό καταλάβουν. Γιατί ἂν πῶ πῶς αὐτό τό πράγμα εἶναι ἀπίθεια στό θεό, καί γι' αὐτό δέν μπορῶ νά ἡσυχάσω, δέ θά μέ πιστέψετε, νομίζοντας πῶς ἀστειεύομαι· καί ἂν πάλι σᾶς πῶ πῶς αὐτό εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο τό μεγαλύτερο καλό, νά μιλῶ δηλαδή κάθε μέρα γιά τήν ἀρετή καί γιά ὅλα τ' ἄλλα πού μ' ἀκοῦτε συχνά νά λέω καί νά ἐξετάζω τόν ἑαυτό μου καί τούς ἄλλους, γιατί μιά παραμελημένη ζωή δέν εἶναι ζωή γιά τόν ἄνθρωπο, πολὺ λιγότερο θά πιστέψετε καί τά λόγια μου αὐτά. Καί αὐτά εἶναι ἔτσι ὅπως σᾶς τά λέω ἐγώ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δέν εἶναι ὁμως κι εὐκολο νά σᾶς

δώσω νά τά καταλάβετε. Ἐπειτα ἐγώ δέν εἶμαι συνηθισμένος νά νομίζω πώς μου ἀξίζει νά πάθω κανένα κακό. Ἄν εἶχα χρήματα, θά καταδικάζα τόν ἑαυτό μου σέ χρηματικό πρόστιμο, σέ ὅσα δηλαδή θά μπορούσα νά πληρώσω, περίπου μιά μνά ἀσημένια· σέ τόσα κανονίζω ἐγώ τό πρόστιμό μου. Ὁ Πλάτων ὁμως, αὐτός ἐδῶ, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καί ὁ Κρίτων καί ὁ Κριτόβουλος καί ὁ Ἀπολλόδορος μου παραγγέλλουν νά δεχτῶ τριάντα μνές, μέ τήν ἐγγύησή τους· λοιπόν κανονίζω τώρα τό πρόστιμό μου σέ τόσα· καί θά σᾶς εἶναι ἐγγυητές γιά τά χρήματα ἀξιόχρεοι αὐτοί ἐδῶ.

Ὁ Σωκράτης καταδικάζεται σέ θάνατο. Ἐπειτα ἀπό τίς ἀντιπροτάσεις τοῦ Σωκράτη γίνεται πάλι ψηφοφορία καί τό δικαστήριο ἐπιβάλλει στό Σωκράτη τήν ποινή τοῦ θανάτου.

ΠΡΟΣΛΑΛΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ ΣΤΟΥΣ ΔΙΚΑΣΤΕΣ
ΠΟΥ ΕΔΩΣΑΝ ΓΙ ΑΥΤΟΝ ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΨΗΦΟ

29. Γιά νά μήν περιμένετε λίγο καιρό, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐκεῖνοι πού θέλουν καί καλά νά κατηγοροῦν τήν πόλη, θά σᾶς βγάλουν τό ὄνομα καί τήν κατηγορία πώς θανατώσατε τό Σωκράτη, ἓνα σοφό ἄνθρωπο· γιατί θά μέ ποῦν σοφό, καί ἄς μήν εἶμαι, ὅσοι θέλουν νά σᾶς κακολογήσουν. Ἄν περιμένατε ὁμως λίγο ἀκόμα, μόνο του θά σᾶς ἐρχότανε τό πράγμα· γιατί βλέπετε δά τήν ἡλικία μου, πώς εἶναι πιά μακριά ἀπό τή ζωή καί κοντά στό θάνατο. Καί τά λέω, ὄχι σέ ὄλους ἐσᾶς, ἀλλά σ' ἐκείνους πού μέ καταδίκασαν σέ θάνατο. Καί λέω καί αὐτά ἀκόμα στούς ἴδιους τούτους. Ἴσως θά φαντάξεστε, ὃ ἄνθρωποι, πώς ἐγώ τήν ἔπαθα, γιατί μου λείπανε τά λόγια, μέ τά ὅποια θά σᾶς ἐπιθα, ἄν νόμιζα πώς ἔπρεπε νά πῶ καί νά κάνω τό καθετί, γιά νά ξεφύγω τήν καταδίκη. Κάθε ἄλλο. Τήν ἔπαθα γιατί μου λείπανε ὄχι τά λόγια ἀλλά ἡ τόλμη καί ἡ ἀναισχυντία, καί γιατί δέ θέλησα νά σᾶς πῶ τέτοια πράγματα πού θά σᾶς εὐχαριστοῦσαν νά τ' ἀκούσετε, καί νά θρηνηῶ καί νά δέρνομαι καί ἄλλα τέτοια νά λέω καί νά κάνω πολλά καί ἀνάξια γιά μένα, ὅπως σᾶς εἶπα· πράγματα δηλαδή πού εἴσθε συνηθισμένοι ν' ἀκούτε ἀπό τούς ἄλλους.

Οὔτε τότε ὁμως νόμισα πώς γιά τόν κίνδυνο τοῦ θανάτου ἔπρεπε νά κάνω τίποτε ἀνελεύθερο, οὔτε τώρα μεταμελοῦμαι, πού ἔτσι ἀπολογήθηκα, ἀλλά πολύ περισσότερο προτιμῶ νά πεθάνω μέ τέτοια

ἀπολογία, παρά νά ζήσω μέ τόν ἄλλο τρόπο· γιατί οὔτε σέ δίκη, οὔτε σέ πόλεμο, οὔτ' ἐγώ, οὔτε κανείς ἄλλος πρέπει τοῦτο νά μηχανᾶται, πῶς ν' ἀποφύγει μέ κάθε τρόπο τό θάνατο· γιατί καί στίς μάχες πολλές φορές εἶναι φανερό, πῶς μπορεῖ νά ξεφύγει κανένας τό θάνατο πετώντας κάτω τά ὄπλα του καί πέφτοντας στά γόνατα ἐκείνων πού τόν κυνηγοῦν· καί ἄλλοι τρόποι εἶναι σέ κάθε κίνδυνο νά ξεφύγει κανένας τό θάνατο ἂν ἔχει ἀποφασίσει νά κάνει καί νά λέει τό καθετί...

Καί τώρα ἐγώ φεύγω γιά νά ξεπληρώσω τήν ποινή τοῦ θανάτου πού μου βάλατε, κι αὐτοί ἐδῶ γιά νά ξεπληρώσουν τήν ποινή τῆς μοχθηρίας καί τῆς ἀδικίας πού τούς ἔβαλε ἡ ἀλήθεια...

30. *Περίληψη:* Ὁ Σωκράτης προφητεύει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θά τιμωρηθοῦν γιατί τόν καταδίκασαν σέ θάνατο. Νόμισαν βέβαια πῶς ἔτσι θά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τόν ἔλεγχο. Τώρα ὁμως θά παρουσιαστοῦν περισσότεροι πού θά τούς ἐλέγχουν γιά τόν τρόπο τῆς ζωῆς τους. Καί αὐτοί θά εἶναι φοβερότεροι, γιατί θά εἶναι νέοι.

ΠΡΟΣΛΑΛΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ ΣΤΟΥΣ ΔΙΚΑΣΤΕΣ ΠΟΥ ΤΟΥ ΕΔΩΣΑΝ ΑΘΩΩΤΙΚΗ ΨΗΦΟ

31, 32, 33. *Περίληψη:* Τελευταῖα ὁ Σωκράτης ἀπευθύνεται στούς Ἀθηναίους πού ἔδωσαν γι' αὐτόν ἀθωωτική ψήφο. Τούς προσφωνεῖ «δικαστές», ἐπειδὴ εἶναι ἄξιοι γι' αὐτό τό ὄνομα, καί τούς λέει ὅτι τό «δαιμόνιο» του δέν ἐναντιώθηκε οὔτε ὅταν ξεκίναγε ἀπό τό σπίτι του γιά νά ἔρθει στό δικαστήριο οὔτε στή διάρκεια τῆς ἀπολογίας του. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ θάνατός του εἶναι γι' αὐτόν κάτι καλό. Πραγματικά, ἂν ὁ θάνατος εἶναι τέλεια ἀναισθησία, ὅπως ὁ ὕπνος πού δέν τόν ταραζοῦν ὄνειρα, τότε εἶναι κάτι καλό. Ἄν πάλι εἶναι ἀποδημία σέ ἄλλον τόπο, τότε τόν θεωρεῖ μεγάλη εὐτυχία, γιατί θά πάει κοντά σέ ἀληθινούς δικαστές καί θά μπορεῖ νά συζητάει μέ ἔξοχους ἄντρες, ἥρωες καί σοφοὺς ποιητές. Ἀλλά καί οἱ ἴδιοι πρέπει νά εἶναι αἰσιόδοξοι γιά τό θάνατο. Ὁ ἀγαθός ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά πάθει κανένα κακό, οὔτε ὅσο ζεῖ οὔτε ὅταν πεθάνει. Αὐτό νά ἔχουν στό νοῦ τους πάντοτε.

Ὁ θάνατός του, λέει ὁ Σωκράτης, εἶναι θεῖο θέλημα. Γι' αὐτό δέν κατακρίνει τούς κατηγοροῦς του καί ὅσους τόν καταδίκασαν. Τούς παρακαλεῖ μόνο, ἀνταποδίδοντας τόν ἔλεγχο πού ἔκανε ὁ ἴδιος σ' αὐτούς, νά ἐλέγχουν τά παιδιά του καί νά τά προτρέπουν στήν ἀρετή.

Καί ἡ Ἄπολογία τελειώνει μέ τοῦτα τά λόγια τοῦ Σωκράτη:

– Τώρα ὁμως ὦρα εἶναι νά πηγαίνω ἐγώ γιά νά πεθάνω καί σεις γιά νά ζήσετε. Ποιός ἀπό μᾶς πηγαίνει στό καλύτερο, κανένας δέν τό ξέρει, παρά ὁ μόνος ὁ θεός.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ

ΚΕΦ. 1

ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι: Περιμέναμε τὴν προσφώνησιν *ὦ ἄνδρες δικαστές:* ὁ Σωκράτης ὁμως (σύμφωνα μὲ ὅσα λέει στὸ κεφ. 31) παραδέχεται γιὰ δικαστές μόνο ἐκείνους ἀπὸ τοὺς ἡλιαστὲς ποὺ ψήφισαν γιὰ τὴν ἀθώωσίν του.

μπροστά στά τραπέζια τῶν κολλυβιστῶν: Κολλυβιστές: μικροὶ ἀργυραμοιβοί (κόλλυβα: μικρά νομίσματα). Ἀντάλλαζαν, κυρίως, τὰ νομίσματα τῶν ξένων.

ἂν ἤμουν στ' ἀλήθεια ξένος... ποὺ εἶχα ἀνατραφεῖ. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στήν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καί στά δικαστήρια τῆς Ἀθήνας, Ἑλληνας ἀπὸ ἄλλα μέρη (Σπαρτιάτες, Κορίνθιοι, Κερκυραῖοι) μιλοῦσαν συχνά τὴ γλῶσσα (διάλεκτο) ποὺ εἶχαν μάθει ἀπὸ μικροὺ στόν τόπο τους. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδειχναν ἀνοχή σ' αὐτὸ τὸν τρόπο τῆς ὁμιλίας, μολοντί ἦταν διαφορετικὸς ἀπὸ τὸ δικό τους.

Παρατηρήσεις γιὰ μελέτη¹

1. α) Πῶς μίλησαν οἱ κατηγοροὶ τοῦ Σωκράτη; Τί δὲν εἶπαν;
 - β) Πῶς θὰ μιλήσει ὁ Σωκράτης; Τί θὰ εἰπεῖ;
- Προσπαθεῖστε νὰ συγκρίνετε τοὺς δύο τρόπους καί τὸ περιεχόμενο

1. Σημείωση γιὰ τὸν καθηγητὴ: Οἱ ἐρωτήσεις ποὺ ὑπάρχουν στὰ σχόλια κάθε κεφαλαίου ἔχουν σκοπὸ κυρίως νὰ προκαλέσουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ μαθητῆ καί νὰ τὸν διευκολύνουν στὴ μελέτη του. Μερικὲς ἐρωτήσεις μπορεῖ ἀκόμη νὰ δώσουν ἀφορμὴ γιὰ νὰ γίνῃ συζήτηση καί ἀνταλλαγὴ γνώμων στὴν τάξη. Ὅλες μποροῦν νὰ καλλιεργήσουν τὴν κριτικὴ καί ἐκφραστικὴ ἱκανότητα τῶν μαθητῶν. Οἱ ἐρωτήσεις ἔχουν διατυπωθεῖ μὲ κάποια λογικὴ σειρά. Ὡστόσο δὲ χαράζουν μιά ὑποχρεωτικὴ διδακτικὴ πορεία. Οἱ μαθητὲς πρέπει

- τῆς κάθε ὁμιλίας καί νά καθορίσετε τή σχέση τους.
2. Ὁ Σωκράτης γιά νά δικαιολογήσει τόν τρόπο τῆς ὁμιλίας του προβάλλει διάφορους λόγους. Ποιοί εἶναι αὐτοί οἱ λόγοι;
 3. Ποιό εἶναι τό καθῆκον (καί ἡ ἀρετή) τοῦ καλοῦ δικαστῆ καί ποιό τοῦ καλοῦ ρήτορα;

ΚΕΦ. 2

αὐτούς πού τριγυρίζουν τόν Ἄνυτο: Ἐννοεῖ τούς δύο ἄλλους κατηγορούς, τό Μέλητο καί τό Λύκωνα.

Ὁ Ἄνυτος ἦταν πλούσιος Ἀθηναῖος βιομήχανος, ἰσχυρός πολιτικός καί ἀπό τούς ἀρχηγούς τῶν δημοκρατικῶν. Μαζί μέ τό Θρασύβουλο ἀποκατέστησε τή δημοκρατία στήν Ἀθήνα, πού τήν εἶχαν καταλύσει οἱ Τριάντα τύραννοι (404/403 π.Χ.). Ὁ Ἄνυτος ἦταν φανατικός ἐχθρός τῶν σοφιστῶν.

Ὁ Μέλητος ἦταν ἓνας μέτριος τραγικός ποιητής καί ὁ Λύκων ἓνας ἀσήμαντος ρήτορας.

Ἀπό τούς τρεῖς, ἐπίσημος κατήγορος τοῦ Σωκράτη ἐμφανίστηκε ὁ Μέλητος· τό σπουδαιότερο ὅμως ρόλο στή δίκη καί στήν καταδίκη τοῦ Σωκράτη ἔπαιξε ὁ Ἄνυτος. Αὐτός ἔγινε ὁ κυριότερος κατήγορος τοῦ Σωκράτη. Γιατί ὅμως; Ἀπό προσωπική ἐχθρα, γράφει ὁ Ξενοφῶν (στήν «Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη»), ἐπειδή ὁ Σωκράτης κατηγοροῦσε τόν Ἄνυτο γιά κακή ἀνατροφή τοῦ παιδιοῦ του. Ἡ ἐξήγηση ὅμως αὐτή δέν πείθει. Ἡ παρρησία πού ἔδειξε ὁ Σωκράτης στή δίκη τῶν στρατηγῶν καί ἡ αὐστηρή κριτική πού ἀσκούσε στους σύγχρονους πολιτικούς ἐνοχλοῦσε τούς κύκλους τοῦ Ἄνυτου. Ἐνόμιζαν ὅτι ἡ παρουσία του ἦταν μιά ἀπειλή γιά τήν ἀνεμπόδιστη ἐφαρμογή τῶν σχεδίων τους.

παρά ἑνός πού ἔγραφε κομωδίες: Ἐννοεῖ τόν Ἀριστοφάνη. Στό

νά μποροῦν νά ἐκφράζονται ἐλεύθερα, ὅποτε καί ἡ διδασκαλία θά ἀκολουθεῖ ἄλλο δρόμο. Οἱ ἐρωτήσεις δέν καλύπτουν ὅλη τή διδακτική ἐργασία, πού μπορεῖ νά γίνει σέ κάθε κεφάλαιο. Ὁ καθηγητής μπορεῖ νά προσθέσει καί ἄλλες δικές του ἐρωτήσεις ἢ νά παραλείψει ὅσες τυχόν θεωρήσει περιττές ἢ ἀκατάλληλες καί νά τις ἀντικαταστήσει μέ ἄλλες.

Ἡ σημείωση αὐτή ἰσχύει καί γιά τίς ἐρωτήσεις πού ὑπάρχουν στά σχόλια τοῦ Κρίτωνα καί τοῦ Φαίδωνα.

επόμενο κεφ. ὁ Σωκράτης θά μιλήσει γι' αὐτόν συγκεκριμένα.

... *νά βγάλω ἀπό τό μυαλό σας, σέ τόσο λίγη ὥρα, τή διαβολή:* Πόση ὥρα θά διαρκοῦσε ἡ ὁμιλία τοῦ κατηγοροῦ καί πόση ὥρα ἡ ἀπολογία τοῦ κατηγορουμένου, κανονίζοταν μέ τήν *κλεψύδρα*. Ἡ κλεψύδρα ἦταν ἕνα δοχεῖο μέ μικρές τρύπες στόν πυθμένα του. Τή γέμιζαν μέ ποσότητα νεροῦ, ἀνάλογη μέ τή σπουδαιότητα τῆς δίκης. Ὅταν ἄρχιζε λ.χ. ἡ ἀπολογία τοῦ κατηγορουμένου, ἄρχιζε καί ἡ ροή τοῦ νεροῦ ἀπό τήν κλεψύδρα. Καί ὅταν τελείωνε τό νερό, ἔπρεπε νά τελειώσει ὁ κατηγορούμενος τήν ἀπολογία του.

ὅπως θέλει ὁ θεός: Δέν ἐννοεῖ ἕναν ὀρισμένο θεό, ἀλλά γενικά τό θεῖο, τή θεότητα.

νά ὑπακούσω στό νόμο καί ν' ἀπολογηθῶ: Νόμος τοῦ Σόλωνα ὁρίζε νά ἀπολογοῦνται οἱ κατηγορούμενοι.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. α) Σέ πόσες ὁμάδες διαρεῖ ὁ Σωκράτης τοὺς κατηγοροὺς καί τίς κατηγορίες τους;
β) Σέ ποιούς κατηγοροὺς καί σέ ποιές κατηγορίες λέει ὅτι πρέπει νά ἀπολογηθεῖ πρῶτα καί γιατί;
2. Ποιούς ἀπό τοὺς κατηγοροὺς του θεωρεῖ ὁ Σωκράτης περισσότερο φοβεροὺς καί ἐπικίνδυνους καί γιατί; (Γιά τρεῖς λόγους. Ποιοί εἶναι αὐτοί οἱ λόγοι;)
3. ἄς προσπαθῶ νά βγάλω ἀπό τό μυαλό σας σέ τόσο λίγη ὥρα τή διαβολή... ἀλλά... αὐτό εἶναι δύσκολο...: Ὁ Σωκράτης θεωρεῖ δύσκολο ἕνα καλό ἀποτέλεσμα τῆς ἀπολογίας του. Ποιός εἶναι ὁ λόγος καί μέ ποιό ἐκφραστικό τρόπο τονίζεται;
4. Ἄς γίνει ὅπως θέλει ὁ θεός· ἐγώ πρέπει νά ὑπακούσω στό νόμο...: Πῶς μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε τό Σωκράτη ἀπό τά λόγια του αὐτά;

ΚΕΦ. 3

τά εἶδατε... *στήν κωμωδία τοῦ Ἀριστοφάνη:* Ὁ Ἀριστοφάνης σέ μιά κωμωδία του πού εἶχε τό ὄνομα *Νεφέλες* καί παίχτηκε στήν Ἀθήνα τό 423 π.Χ., σατίριζε ὑπερβολικά τό Σωκράτη. Τόν παρουσίαζε

νά αίωρεΐται στόν άέρα, επάνω σ' ένα καλάθι, και νά εξετάζει τά «μετέωρα». Όταν κάποιος τόν ρωτάει τί κάνει εκει πάνω, αυτός αποκρίνεται: άεροβατῶ και περιεργάζομαι τόν ήλιο. Έπιπλέον στις *Νεφέλες* ο Σωκράτης έχει «φροντιστήριο», όπου διδάσκει ρητορική και άλλα μαθήματα που διδάσκαν οι σοφιστές. Διακηρύσσει ακόμη ιδέες τῶν σοφιστῶν. Έτσι οι θεατές έκαναν σύγχυση και θεωρούσαν τό Σωκράτη φυσικό φιλόσοφο ή σοφιστή ή και τά δύο. Γι' αυτό όρισμένοι υποστηρίζουν ότι οι *Νεφέλες* τοῦ Ἀριστοφάνη συντέλεσαν πολύ στην κατάδίκη τοῦ Σωκράτη. Εΐχαν βέβαια περάσει 24 χρόνια από την παράστασή τους ως τή δίκη τοῦ Σωκράτη. Οι ζωηρές όμως έντυπώσεις, που άφησε ή παράσταση είχαν διαδοθεΐ. Τίς είχαν άλλωστε ζήσει οι παλαιότεροι από τους δικαστές.

Και άλλοι κωμικοί ποιητές, ο Ἀμειψίας και ο Εὔπολης, τήν ίδια εποχή είχαν διακωμωδήσει τό Σωκράτη.

για νά εξευτελίσω... αυτά τά πράγματα: Αὐτή τήν επιστήμη, δηλ. τή (φυσική) φιλοσοφία, που εξετάζει τή φύση.

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. Ποιά είναι ή κατηγορία, από τήν όποία δημιουργήθηκαν οι διαβολές έναντίον τοῦ Σωκράτη και ή κακή φήμη του;
2. Ἀπό πόσα μέρη αποτελείται ή κατηγορία και πῶς χαρακτηριζόταν ο Σωκράτης από τό κάθε μέρος της; (Γιά τό χαρακτηρισμό νά μελετήσετε στην εισαγωγή τά κεφ. «Οί σοφιστές» και «Ἡ κατηγορία έναντίον τοῦ Σωκράτη», παραγρ. α').
3. Πῶς γνώριζαν οι δικαστές, και ιδίως οι παλαιότεροι, ότι τέτοια ήταν ή κατηγορία έναντίον τοῦ Σωκράτη;
4. Σέ ποιο μέρος τῆς κατηγορίας άπαντᾶ έδῶ ο Σωκράτης; Τι ισχυρίζεται; Έχει μάρτυρες;

ΚΕΦ. 4

Ποιο μέρος από τίς κατηγορίες άρνείται σ' αυτό τό κεφάλαιο ο Σωκράτης;

ΚΕΦ. 5

Τό θεό τῶν Δελφῶν: Τόν Ἀπόλλωνα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τό Χαιρεφώντα: ὁ Χαιρεφῶν ἦταν μαθητής τοῦ Σωκράτη.

καί μαζί σας ἐξορίστηκε (ὁ Χαιρεφῶν) *καί μαζί σας ξαναγύρισε*: Μόλις τελείωσε ὁ Πελοποννησιακός πόλεμος (404 π.Χ.) ἡ νικήτρια Σπάρτη ἐγκατέστησε στή νικημένη Ἀθήνα Τριάντα τυράννους. Ἐμειναν στήν ἐξουσία ὀκτώ μῆνες καί θανάτωσαν ἢ ἐξόρισαν πολλούς δημοκρατικούς πολίτες. Ἔνας ἀπό τοὺς ἐξορίστους γιά τὰ δημοκρατικά του φρονήματα ἦταν καί ὁ Χαιρεφῶν. Ὅταν ὁ Θρασύβουλος καί ἄλλοι ἐπιφανεῖς δημοκρατικοί ἀποκατέστησαν τό 403 π.Χ. τή δημοκρατία, ξαναγύρισε μαζί τους στήν Ἀθήνα καί ὁ Χαιρεφῶν.

κανένας δέν εἶναι σοφότερος: Σύμφωνα μέ μιὰ παράδοση ὁ χρησμός τῆς Πυθίας ἔλεγε: «ἀνδρῶν ἀπάντων Σωκράτης σοφώτατος».

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιό ἦταν ἐκεῖνο πού ἔδωσε τήν ἀφορμή γιά νά ἀποκτήσει ὁ Σωκράτης κακή φήμη καί κακό ὄνομα καί νά γίνουν διαβολές ἐναντίον του;
2. Γιά ποιό λόγο ἡ μαρτυρία τοῦ Χαιρεφώντα ἔχει ἰδιαίτερη σημασία;

ΚΕΦ. 6

τί εἶν' αὐτά τάχα πού λέει ὁ θεός καί τί ἐννοεῖ: Οἱ χρησμοί τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν συνήθως ἦταν σκοτεινοί καί δίσημοι, εἶχαν δηλ. δύο σημασίες. Γι' αὐτό ἦταν ἀνάγκη νά γίνει ἐρευνα, γιά νά ἐξακριβωθεί τό ἀληθινό τους νόημα.

Πῆγα σέ κάποιον... ἦταν ἕνας πολιτικός: Ὁ Σωκράτης ἄρχισε τήν ἐρευνά του ἀπό ἕναν πολιτικό. Αὐτό πιθανότατα δέν εἶναι τυχαῖο. Γιά τόν ἀρχαῖο Ἕλληνα ὁ προορισμός τοῦ ἄξιου πολιτικοῦ δέν περιοριζόταν στήν κατοχή ἐξουσίας ἢ σέ ἄλλη πολιτική δραστηριότητα. Ὁ ἄξιος νά ὀνομάζεται πολιτικός πολύ περισσότερο ἦταν παιδαγωγός τοῦ λαοῦ: Μέ τόν τρόπο τῆς ζωῆς του, μέ τή δράση του καί γενικά μέ τήν παρουσία του στήν κοινωνική καί πολιτική ζωή ὑπηρετοῦσε τήν κοινωνική ἀρμονία καί τήν ἠθική ἡμέρωση καί ἐξύψωση τῶν πολιτῶν. Γι' αὐτό ἡ ἐκπληξη τοῦ Σωκράτη ἦταν μεγάλη, ὅταν διαπίστωσε ὅτι ὁ πολιτικός, πού ἐξέτασε, δέν ἦταν καθόλου σοφός καί, τό χειρότερο, νόμιζε πώς ἦταν σοφός.

προσπάθησα νά τοῦ ἀποδείξω, ὅτι νόμιζε πώς εἶναι σοφός, δέν ἦταν ὁμως: Ὁ συνομιλητής τοῦ Σωκράτη δέν εἶχε γνωρίσει τόν ἑαυτό του, δηλ. δέν εἶχε φτάσει στήν αὐτογνωσία. Ὁ Σωκράτης προσπάθησε νά τοῦ ἀποδείξει ὅτι δέν ἦταν σοφός, νά τοῦ ἀποκαλύψει δηλ. τήν ἄγνοιά του καί ἔτσι νά τόν ὀδηγήσει στήν αὐτογνωσία· νά τόν κάνει δηλ. νά γνωρίσει τόν ἑαυτό του.

ἐγώ, καθώς δέν ξέρω ἔτσι, οὐδέ νομίζω πώς ξέρω: Ὁ χρησμός πού ἔδωσε τό μαντεῖο τῶν Δελφῶν στό Χαιρεφώντα ἔγινε ἀφορμή στό Σωκράτη νά συνειδητοποιήσει τή σημασία τῆς αὐτογνωσίας καί νά καταλήξει στό συμπέρασμα ὅτι πραγματική σοφία εἶναι ἡ αὐτογνωσία. Ἐγινε ἀκόμη ἀφορμή στό Σωκράτη γιά νά ἐνθαρρυνθεῖ στόν ἔλεγχο τῆς “σοφίας” τῶν συμπολιτῶν του. Ὁ ἴδιος εἶχε φτάσει στήν αὐτογνωσία ὕστερα ἀπό αὐστηρό αὐτοέλεγχο. Στούς συνομιλητές του συνήθιζε νά λέει: «ἐν οἶδα, ὅτι οὐδέν οἶδα», δηλ. ἕνα ξέρω καλά, ὅτι δέν ξέρω τίποτα.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Γιατί ὁ Σωκράτης, ἐξετάζοντας τό νόημα τοῦ χρησμοῦ, δέν μπορούσε νά παραδεχθεῖ ὅτι ἡ Πυθία ἔλεγε τήν ἀλήθεια, οὔτε ὁμως καί ὅτι ἔλεγε ψέματα;
2. Ποιά ἔρευνα ἔκανε τότε ὁ Σωκράτης καί σέ ποιά κατηγορία πολιτῶν, γιά νά ἐξακριβώσει τό νόημα τοῦ χρησμοῦ;
3. Ποιά ἦταν ἡ διαπίστωση τοῦ Σωκράτη ἀπό αὐτή τήν ἔρευνα;
4. Ποιές συνέπειες εἶχε γιά τό Σωκράτη αὐτή ἡ ἔρευνα καί ἡ διαπίστωση;

ΚΕΦ. 9

Ὁ θεός μονάχα εἶναι σοφός... ἡ ἀνθρώπινη σοφία πολύ λίγο ἀξίζει καί ἴσως ἴσως καί τίποτε: Παράβαλε ὅσα λέει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος (Πρός Κορινθίους Α', γ, 18-19): Ἐάν κανεῖς νομίζει ὅτι εἶναι σοφός ἀνάμεσα σ'αὐτοὺς ἐπειδὴ ἔχει μόνο τήν ἀνθρώπινη σοφία, ἄς πάψει νά ἔχει ἐμπιστοσύνη στή σοφία του... Γιατί ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου (δηλ. ἡ ἀνθρώπινη σοφία) εἶναι κουταμάρα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

βρίσκομαι πάντα σέ μεγάλη φτώχεια: Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπηρετήσε στό στρατό ὡς ὀπλίτης. Ὡς ὀπλίτες ὁμως ὑπηρετοῦσαν ὀ-

σοι ἀνῆκαν σέ εὐπορη κοινωνική τάξη ἢ ὅπωςδῆποτε εἶχαν κάποια περιουσία. Ὁ Σωκράτης φαίνεται πὼς ἔγινε φτωχός ἀργότερα. Ὁ ἴδιος λέει ὅτι ἡ διδασκαλία του δέν τόν ἄφησε νά ἀσχοληθεῖ μέ τή βελτίωση τῶν οἰκονομικῶν του.

γιά τήν ἀγάπη τοῦ θεοῦ: Ἐννοεῖ τήν πιστή ἐκτέλεση τῆς ἀποστολῆς, πού τοῦ ἀνάθεσε ὁ θεός, σύμφωνα μέ τό νόημα τοῦ χρησμοῦ. Ἡ ἀποστολή αὐτή ἦταν νά κάνει στούς ἀνθρώπους φανερή τήν ἀγνοιά τους καί ἔτσι νά τούς ὠθήσει στήν αὐτογνωσία, πού ὀδηγεῖ μέ τή σειρά της στήν ἐρευνα τῆς ἀλήθειας καί στήν ἀσκησι τῆς ἀρετῆς.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ὁ Σωκράτης τονίζει πάλι τίς πρῶτες συνέπειες πού εἶχε γιά τόν ἴδιο ἡ ἐξέτασι πού ἔκανε. Ποιές ἦταν αὐτές οἱ συνέπειες;
2. Σέ ποιό συμπέρασμα κατέληξε ὁ Σωκράτης γιά τό χρησμό; Ποιό ἦταν τό νόημά του;
3. Γιατί ὁ Σωκράτης ὅπως λέει, ἐξακολουθεῖ καί τώρα νά ἐρευνᾷ καί νά ἐξετάζει τούς ἄλλους;
4. Ποιές ἄλλες συνέπειες γιά τή δημόσια καί ἰδιωτική ζωή τοῦ Σωκράτη εἶχε ἡ ἀφιέρωσι τοῦ χρόνου του στήν ἐξέτασι τῶν ἄλλων;
5. Ὁ Σωκράτης λέει ὅτι ἐκτελώντας τό παράγγελμα τοῦ θεοῦ, δέν τοῦ ἔμεινε καιρός νά κάνει τίποτε σημαντικό γιά τόν τόπο του. Ἔχει δικιο σ' αὐτό τό σημεῖο; Ποιά εἶναι ἡ γνώμη σας;

ΚΕΦ. 10

τά παιδιά τῶν πλούσιων: Τέτοιοι νέοι ἦταν ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Κριτίας κ.ἄ. Ἀπό πράξεις τους ἀντιδημοκρατικές ἔγιναν μισητοί στό δῆμο τῶν Ἀθηναίων. Αὐτό ἔγινε μία ἀπό τίς σοβαρές αἰτίες γιά νά κινηθεῖ ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη.

βρίσκουν πολλούς πού φαντάζονται πὼς ξέρουν κάτι, δέν ξέρουν ὅμως τίποτε ἢ πολὺ λίγα: Ὁ Ἀλκιβιάδης, ὅταν ἦταν νεαρός ἀκόμη, μέ τίς ἐρωτήσεις του ἔφερε σέ δύσκολη θέση τό θεῖο του τόν Περικλή, τό μεγάλο πολιτικό.

ὁ ἄνθρωπος γιά τό μέρος τῶν τεχνιτῶν: Ἐκτός ἀπό πολιτικός, ἦταν

καί βυρσοδέψης, εἶχε δηλ. ἐργαστήριο (βιοτεχνία, βιομηχανία), ὅπου γινόταν κατεργασία δερμάτων.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Πῶς δικαιολογεῖ ὁ Σωκράτης, γιατί τόν ἀκολουθοῦσαν οἱ πλούσιοι νέοι;
2. Μέ ποιές ἐνέργειες μερικοί νέοι ἐξόργιζαν τούς ἀνθρώπους ἐναντίον τοῦ Σωκράτη, χωρίς βέβαια νά τό θέλουν;
3. Ποιό ἦταν τό ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἐξοργισμοῦ;
4. Σύμφωνα μέ ὅσα λέει ὁ Σωκράτης, ποιούς ἀντιπροσώπευαν οἱ τρεῖς κατηγοροί του;
5. *νά πετάξω ἀπό πάνω μου αὐτή τή διαβολή..., τώρα πού γέμισε τόν κόσμο:* Στό σημεῖο αὐτό τελειώνει ἡ ἀπολογία τοῦ Σωκράτη στους πρώτους κατηγορούς. Στό ὑπόλοιπο μέρος τοῦ κεφαλαίου τί λέει ὁ Σωκράτης; Πῶς μπορούμε νά ὀνομάσουμε αὐτό τό μέρος;

ΚΕΦ. 11

τό Μέλητο, τόν καλό καί πατριώτη, ὅπως λένε: Σύμφωνα μέ μιᾶ ἄλλη ἐξήγηση, ἔτσι χαρακτηρίσε ὁ ἴδιος ὁ Μέλητος τόν ἑαυτό του στή δίκη, προσπαθώντας νά πείσει τούς δικαστές ὅτι κατηγορήσε τό Σωκράτη ἀπό φροντίδα γιά τήν ἀρετή καί ἀπό ἀγάπη γιά τήν πατρίδα. Ὁ Σωκράτης ἐπαναλαμβάνει τό χαρακτηρισμό «τόν καλό καί πατριώτη Μέλητο» μέ εἰρωνικό πνεῦμα.

ἀστειεύεται στά σοβαρά: παίξει μέ σοβαρά ζητήματα, κάνει ἄσχημα χωρατά.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιά ἦταν ἡ κατηγορία τοῦ Μελήτου ἐναντίον τοῦ Σωκράτη;
2. Νά συγκρίνετε τήν κατηγορία τοῦ Μελήτου μέ τήν παλαιότερη κατηγορία, ὅπως τήν εἶδαμε στό κεφάλαιο 3.
3. Ὁ Σωκράτης διατυπώνει μιᾶ «ἀντικατηγορία» ἐναντίον τοῦ Μελήτου. Ποιά εἶναι καί σέ ποιό μέρος τῆς κατηγορίας ἐναντίον τοῦ Σωκράτη ἀναφέρεται;
4. *ὁ Μέλητος... πού ποτέ του γι' αὐτά δέν τόν ἔμελε:* Τί παρατηρεῖτε σ' αὐτή τή φράση; Εἶναι τυχαῖο αὐτό;

ΚΕΦ. 12

ἔλα μου ἐδῶ τώρα Μέλῃτε, καί πές μου: Ὁ κατηγορούμενος στή διάρκεια τῆς ἀπολογίας του εἶχε τό δικαίωμα νά κάνει ἐρωτήσεις στόν κατηγοροῦντα αὐτός ἦταν ὑποχρεωμένος νά ἀπαντήσει. Ἰσχυε καί τό ἀντίστροφο.

οἱ βουλευτές: τά μέλη τῆς «βουλῆς τῶν πεντακοσίων»

οἱ ἐκκλησιαστές: ὅσοι ἔπαιρναν μέρος στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου, δηλ. ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι πολῖτες, ἀπό 20 χρονῶν καί ἄνω.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Μέ τίς ἐρωτήσεις τοῦ Σωκράτη, τί ἀναγκάζεται νά παραδεχτεῖ ὁ Μέλῃτης;
2. Ὁ Σωκράτης σ' αὐτό τό κεφάλαιο μέ τίς ἐρωτήσεις του χρησιμοποιεῖ μιᾶ μέθοδο, πού λέγεται μέθοδος τῆς «ἀπαγωγῆς σέ ἄτοπο». Μέ τή μέθοδο αὐτή καταλήγουμε σέ κάτι πού εἶναι «ἄτοπο», δηλ. παράλογο. Ποιό εἶναι ἐδῶ τό «ἄτοπο», δηλ. τό παράλογο;
3. Σέ ποιό συμπέρασμα καταλήγει ὁ Σωκράτης γιά τό Μέλῃτη;

ΚΕΦ. 13 – 15

δαίμονες: κατώτερες θεότητες· παιδιά θεῶν καί ὄχι αὐτοί οἱ θεοί· κάτι δηλ. ἀνάμεσα στούς θεούς καί στούς ἀνθρώπους.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ὁ Μέλῃτης τροποποιεῖ ἐδῶ τήν κατηγορία του. Ποιά τροποποίηση κάνει;
2. Ἐπειτα ἀπό τήν τροποποίηση αὐτή, ποιᾶ μέρη τῆς κατηγορίας τοῦ Μέλῃτου ἀντικρούει ὁ Σωκράτης σ' αὐτά τά κεφάλαια;
3. Μέ ποιό συλλογισμό ἀντικρούει ὁ Σωκράτης τό δεύτερο μέρος τῆς κατηγορίας τοῦ Μέλῃτου;

ΚΕΦ. 16

ἡμίθεοι: Οἱ ἥρωες, πού ὁ ἕνας ἀπό τούς γονεῖς τους ἦταν θεός· καί ἀκόμη, οἱ ἥρωες τῶν μυθικῶν χρόνων καί ἰδίως οἱ ἥρωες τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου.

καί ὁ γιός τῆς Θέτιδας...: Ὁ Ἀχιλλέας. Ὁ Σωκράτης ἀναφέρει ἐδῶ τή σκηνή πού περιγράφει ὁ Ὅμηρος στήν Ἰλιάδα (Σ, στιχ. 70 κέξ.), ὅταν ἡ Θέτιδα παρουσιάστηκε στόν Ἀχιλλέα τήν ὥρα πού αὐτός σκεπτόταν νά σκοτώσει τόν Ἔκτορα, γιά νά ἐκδικηθεῖ τό φόνο τοῦ φίλου του Πατρόκλου.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ὑστερα ἀπό τήν ἀντίκρουση τῶν κατηγοριῶν, ποῖο εἶναι ἐκεῖνο πού λέει ὁ Σωκράτης ὅτι θά τόν καταδικάσει, ἂν βέβαια καταδικαστεῖ;
2. Ὁ Σωκράτης παραδέχεται ὅτι ἡ διαβολή καί ὁ φθόνος τοῦ κόσμου ἔχουν μεγάλη δύναμη νά κάνουν τό κακό καί ὅτι δέ θά σταματήσουν στήν περίπτωσή του. Ἐπειτα ἀπ' αὐτή τήν παραδοχή:
 - α) Ποιά ἀντίρρηση θά μπορούσε νά φέροι κανεῖς στό Σωκράτη;
 - β) Γιά νά ἀντικρούσει ὁ Σωκράτης τήν ἀντίρρηση, λέει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει μιᾶ ἠθική ὑποχρέωση. Ποιά εἶναι αὐτή ἡ ὑποχρέωση; Καί μέ ποιά παραδείγματα τήν ἐπιβεβαιώνει;
3. Στό τέλος τοῦ κεφαλαίου ὁ Σωκράτης λέει, μέ ἄλλα λόγια, ὅτι κάθε ἄνθρωπος ἔχει ἓνα πραγματικό καθῆκον. Ποῖο εἶναι αὐτό τό καθῆκον;

ΚΕΦ. 17

στήν πολιορκία τῆς Ποτίδαιας... τοῦ Δηλίου: Ἡ Ποτίδαια ἦταν πόλη στή Χαλκιδική, στό στενό πού ἐνώνει τή χερσόνησο τῆς Κασσάνδρας μέ τή στεριά. Ἦταν σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων. Τό 432 π.Χ. ἀποστάτησε ἀπό τήν ἀθηναϊκή συμμαχία καί πῆγε μέ τούς Λακεδαιμονίους. Οἱ Ἀθηναῖοι τήν πολιορκήσαν καί ἡ Ποτίδαια παραδόθηκε ὕστερα ἀπό δύο χρόνια. Σ' αὐτή τήν ἐκστρατεία (432 - 429 π.Χ.) πῆρε μέρος ὁ Σωκράτης καί ἔδειξε ἀντοχή καί ἀνδρεία.

Ἡ Ἀμφίπολη ἦταν ἀποικία τῶν Ἀθηναίων κοντά στίς ἐκβολές τοῦ Στρυμόνα. Στόν πελοποννησιακό πόλεμο ἀποστάτησε ἀπό τούς Ἀθηναίους καί πῆγε μέ τούς Λακεδαιμονίους. Ἐκεῖ πολέμησε ὁ Σωκράτης, στή σύγκρουση τῶν Ἀθηναίων μέ τούς Λακεδαιμονίους (422 π.Χ.). Ὁ Σωκράτης ἦταν τότε 47 χρονῶν. Ἐπειδή λοιπόν πολλοί ὑποστηρίζουν πῶς οἱ Ἀθηναῖοι δέν μπορεῖ νά ἔστειλαν σ' αὐτή τήν ἐκστρατεία τόσο μεγάλους στήν ἡλικία στρατιῶτες, διατυπώνουν τήν ὑπόθεση ὅτι ὁ

Σωκράτης πολέμησε τό 437/436 π.Χ. σέ ηλικία 32 ἐτῶν, ὅταν ιδρύθηκε ἡ ἀποικία τῆς Ἀμφίπολης.

Ἡ μάχη στό Δῆλιο τῆς Βοιωτίας ἐγινε τό 424 π.Χ. ἀνάμεσα στούς Ἀθηναίους καί στούς Βοιωτούς. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπαθαν μεγάλη καταστροφή. Ὁ Σωκράτης πῆρε μέρος καί σ' αὐτή τή μάχη. Στό *Συμπόσιο* τοῦ Πλάτωνα ἔχουμε μιά περιγραφή γιά τό ἀπαράμιλλο θάρρος πού ἔδειξε στήν ὑποχώρηση τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ συμμετοχή τοῦ Σωκράτη στίς τρεῖς πολεμικές ἐπιχειρήσεις καί ἡ ἀνδρεία πού ἔδειξε φανερόνουν ὅτι ὁ Σωκράτης δέ δίδασκε μόνο μέ λόγια τήν ἀπόλυτη ὑπακοή στούς νόμους τῆς Πολιτείας, ἀλλά τή διδασκαλία του τήν ἔκανε πράξη.

ΚΕΦ. 18

Μή θορυβεῖτε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι: Ὁ κατηγορούμενος στήν ἀπολογία του ἔπρεπε ν' ἀσχολεῖται μόνο μέ τήν ἀντίκρουση τῶν στοιχείων τῆς κατηγορίας. Οἱ δικαστές φαίνεται πῶς θορυβοῦσαν, διακόπτοντας τό Σωκράτη, ἐπειδή στό σημεῖο αὐτό τῆς ἀπολογίας του ἐβγαине ἀπό τό θέμα.

Ἴσως μπορεῖ νά τόν θανατώσει ἢ νά τόν ἐξορίσει ἢ νά τόν ἀτιμασι: Γιά τά δημόσια ἐγκλήματα οἱ πύο μεγάλες ποινές ἦταν ὁ θάνατος, ἡ ἐξορία καί ἡ ἀτιμία, δηλ. ἡ στέρρηση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, καί κατοπιν ἡ φυλάκιση καί τό πρόστιμο.

ἀλόγωνα: Μύγα, πολύ ἐνοχλητική. Κολλάει στά ἄλογα καί δέν τά ἀφήνει οὔτε νά ἡσυχάσουν οὔτε νά κοιμηθοῦν.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. *μήπως ἀμαρτήσετε στό θεό γιά τό χάρισμα πού σᾶς ἔκανε:* Ὁ Σωκράτης θεωρεῖ τόν ἑαυτό του χάρισμα, δηλ. δῶρο τοῦ θεοῦ στήν πόλη τῶν Ἀθηνῶν. Πῶς δικαιολογεῖ αὐτή τή γνώμη του καί ποῖο ἐκφραστικό τρόπο χρησιμοποιεῖ γιά νά τήν κάνει ζωντανή καί παραστατική;
2. Πῶς μποροῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι νά καταλάβουν ὅτι ὁ Σωκράτης ἦταν ὁ ἄνθρωπος πού ἔπρεπε ὁ θεός νά χαρίσει (νά κάνει δῶρο) στήν πολιτεία τους;

3. "Αν οί Ἄθηναῖοι θανατώσουν τό Σωκράτη, ποιόν θά βλάψουν περισσότερο καί γιατί; (Ἡ ἀπάντηση θά βγεῖ ἀπό τή μελέτη ὀλόκληρου τοῦ κεφάλαιου).

ΚΕΦ. 19

ἡ θεϊκή φωνή: Τή φωνή αὐτή ὁ Σωκράτης τήν ὀνόμαζε «δαιμόνιο». Φαίνεται πώς ἦταν κάποια διαίσθηση ἢ μιά φωνή ἀπό τή συνείδησή του πού τόν συγκρατοῦσε ἀπό κάθε παρεκτροπή.

ΚΕΦ. 20

πράγματα φορτικά καί δικανικά: Πιθανῶς οἱ καυχησιολογίες καί οἱ αὐτοέπαινοι γιά πράγματα ἀπό τήν ἰδιωτική καί δημόσια ζωή, πού προκαλοῦσαν κάποια ἐντύπωση (λ.χ. ἐκπλήρωση φορολογικῶν ὑποχρεώσεων καί στρατιωτικῶν καθηκόντων κ.τ.λ.), ἦταν ὅμως ἄσχετα μέ τήν ὑπόθεση πού δικαζόταν. Συνήθιζαν νά τά παρεμβάλλουν στούς λόγους πού ἔγραφαν γιά τούς πελάτες τους οἱ ἐπαγγελματίες ρήτορες, ὅπως λ.χ. ὁ Λυσίας, μολονότι κούραζαν τούς δικαστές καί προκαλοῦσαν τή δυσφορία τους.

ἄλλο ὑπόρρηγμα κανένα δέν ἔλαβα... παρά μόνο στή βουλή τῶν πεντακοσίων: Ὁ Ἄθηναῖος πολίτης μποροῦσε νά ἐκλεγεῖ (μόνο δυό φορές στή ζωή του) βουλευτής, δηλ. μέλος τῆς «βουλῆς τῶν πεντακοσίων», ὅταν εἶχε συμπληρώσει τά τριάντα του χρόνια. Τήν ἐκλογή καί τήν ὑπηρεσία στή βουλή, δέν τή θεωροῦσαν ἐνεργό ἀνάμειξη στήν πολιτική, ἀλλά καθῆκον τοῦ Ἄθηναίου πολίτη.

ἔτυχε νά πρυτανεῦει ἡ Ἀντιοχίδα φυλή... μονάχος ἀπό τούς πρυτάνεις ἐναντιώθηκα: Ἡ ἀθηναϊκή βουλή εἶχε 500 βουλευτές. Χωριζόταν σέ 10 τμήματα (ἀπό 50 βουλευτές τό καθένα), πού ἀντιστοιχοῦσαν στίς 10 φυλές τῆς Ἀττικῆς. Κάθε τμήμα, μέ σειρά πού ὀριζόταν μέ κληρο, διοικοῦσε τή βουλή 35 ἢ 36 ἡμέρες. Τότε, οἱ 50 βουλευτές τοῦ τμήματος πού διοικοῦσε τή βουλή, ὀνομάζονταν πρυτάνεις καί ἡ φυλή, στήν ὁποία ἀνήκαν πρυτανεῦουσα. Ὄταν τό 406 π.Χ. ἐγινε ἡ ναυμαχία στίς Ἀργινοῦσες, οἱ Ἄθηναῖοι κατηγοροῦσαν τούς νικητές στρατηγούς ὅτι δέ φρόντισαν νά περισυλλέξουν τούς ναυαγούς καί τούς νεκρούς. Ἐγινε τότε πρόταση νά δικαστοῦν οἱ στρατηγοί στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου ὄλοι μαζί, παράνομα, καί ὄχι καθένas χωριστά, ὅπως ὀριζε ὁ νό-
Ψηφιοποιήθηκε ἀπό το Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

μος. Ὁ Σωκράτης, πού ἦταν τότε πρύτανης, στάθηκε ἀντιμέτωπος στίς ἀπειλές τῶν δημαγωγῶν καί στό ἔξαλλο πλῆθος καί ἀρνήθηκε, μόνος αὐτός, νά ἐγκρίνει μιά τέτοια παράνομη ἀπόφαση τῆς βουλῆς, ἀδιαφορώντας γιά ἐνδεχόμενες συνέπειες. Οἱ στρατηγοί καταδικάστηκαν, βέβαια σέ θάνατο. Ὁ Σωκράτης ὁμως ἔδειξε ποιός πρέπει νά εἶναι ὁ σωστός, ὁ ἀκέραιος πολίτης.

Μά ὅταν ἔγινε ὀλιγαρχία, οἱ τριάκοντα μέ προσκάλεσαν στό Θόλο ...: Γιά τούς τριάκοντα κοίταξε τά σχόλια στό κεφ. 5. *Θόλος:* Ἦταν ἓνα κυκλικό οἰκοδόμημα στήν ἀγορά τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου στόν καιρό τῆς δημοκρατίας σιτίζονταν δωρεάν (μέ δαπάνη τῆς πόλης) οἱ πρυτάνεις. Στόν καιρό τῶν Τριάντα τυράννων εἶχε γίνει Κυβερνεῖο. Ὁ *Λέων ὁ Σαλαμίνιος* ἦταν πλούσιος καί ἐπιφανῆς δημοκρατικός Ἀθηναῖος πολίτης ἀπό τή Σαλαμίνα. Εἶχε διατελέσει καί στρατηγός. Ὅπως στή δίκη τῶν στρατηγῶν, ἔτσι καί στήν περίπτωση τοῦ Λέοντα τοῦ Σαλαμίνιου ὁ Σωκράτης ἔδειξε ὅτι ἐκεῖνο πού εἶχε σημασία στή ζωή του ἦταν νά μήν κάνει καμιά παρανομία οὔτε ἀδικία σέ κανένα. Οἱ κίνδυνοι γιά τή ζωή του δέν εἶχαν καμιά σημασία.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ὁ Σωκράτης σ' αὐτό τό κεφ. προβάλλει στό δικαστήριο δύο πολιτικές πράξεις του.
 - α) Ποιές εἶναι αὐτές οἱ πράξεις;
 - β) Τί θέλει νά ἀποδείξει μ' αὐτές;
2. Στό κεφ. 16 ὁ Σωκράτης εἶπε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει μιά ἠθική ὑποχρέωση καί ἓνα πραγματικό καθῆκον. Στό κεφ. 17 (νά διαβάσετε τήν περίληψή του) καί ἐδῶ, σ' αὐτό τό κεφ., βλέπουμε ὅτι ὁ Σωκράτης στή ζωή του τήρησε αὐτή τήν ὑποχρέωση καί ἐκτέλεσε αὐτό τό καθῆκον. Πῶς μπορούμε λοιπόν νά τόν χαρακτηρίσουμε;

ΚΕΦ. 21 – 22

οὔτε ἀκόμη καί σ' αὐτούς πού οἱ συκοφάντες μου τοὺς λένε μαθητές μου: Ἐννοεῖ τόν Κριτία, πού ἦταν ἓνας ἀπό τούς κορυφαίους καί πιό σκληρούς Τριάντα τυράννους, καί τόν τυχοδιώκτη πολιτικό Ἀλκιβιάδη. Καί οἱ δύο στή νεανική τους ἡλικία ἦταν «μαθητές» τοῦ Σω-

κράτη. Αυτούς έφερναν γιά παράδειγμα οί κατηγοροί του Σωκράτη, λέγοντας ότι διαφθείρει τούς νέους.

Δάσκαλος δέν εγίνα ποτέ, σέ κανένα: 'Ο Σωκράτης δέν ήταν δάσκαλος, μέ τή σημασία πού έχει σήμερα γιά πολλούς ή λέξη, γιατί δέν προσέφερε γνώσεις έτοιμες. Συζητούσε μέ τούς άλλους, τούς ρωτούσε, δεχόταν έρωτήσεις, τούς άπαντούσε. Σκοπός του ήταν νά προκαλέσει στό συνομιλητή του τήν άπορία και έτσι νά του κινήσει τό νού γιά νά σκεφτεί μόνος του.

πολλοί άπ' αυτούς παρευρίσκονται στό δικαστήριο: 'Ο Κρίτων, ο γίός του Κριτόβουλος, ο Πλάτων, ο 'Απολλόδωρος κ.ά.

ΚΕΦ. 23 – 24

ούτε θά σās παρουσιάσω τά παιδιά μου και τούς συγγενείς μου γιά νά μέ λυπηθείτε και νά μέ άθωώσετε: 'Υπήρχε συνήθεια τήν ήμέρα τής δίκης νά φέρνουν οί κατηγορούμενοι στό δικαστήριο συγγενείς και φίλους γιά νά παρακαλέσουν τούς δικαστές. Έφερναν άκόμη και τά μικρά παιδιά τους, άν είχαν, γιά νά προκαλέσουν τόν οίκτο τών δικαστών μέ τά κλάματά τους. 'Ο Σωκράτης είχε και γυναίκα και τρία παιδιά· τό μικρότερο ήταν άκόμη στην άγκαλιά τής μάνας του.

ΚΕΦ. 26 – 27

'Ο Μέλιτος προτείνει... γιά μένα τήν ποινή του θανάτου. Και εγώ πρέπει νά αντιπροτείνω τώρα μιά ποινή...: Σύμφωνα μέ τό νόμο ο Σωκράτης είχε δικαίωμα νά προτείνει γιά τόν έαυτό του έλαφρότερη ποινή.

δωρεάν διατροφή («σίτηση») στό πρυτανείο: Τό πρυτανείο ήταν δημόσιο οίκημα (βλ. *Θόλος*, στά σχόλια του κεφ. 20). Σ' αυτό διατρέφονταν μέ δημόσια δαπάνη οί πρυτάνεις, επίσημοι ξένοι (λ.χ. πρεσβευτές) και πολίτες, πού είχαν εδεργητήσει τήν πόλη ή τής είχαν δώσει αίγλη και δόξα, όπως οί 'Ολυμπιονίκες. 'Η σίτηση στό πρυτανείο ήταν μιά τιμή έξαιρετική. 'Ο Σωκράτης πρότεινε γιά ποινή του διατροφή στό πρυτανείο μέ δημόσια δαπάνη.

ΚΕΦ. 28

περίπου μιά μνά άσημένια: Μιά μνά: 100 δραχμές. Δέν ξέρουμε τί άκριβώς μπορούσε κανείς νά αγοράσει μέ μιά μνά τότε πού έγινε ή δίκη του Σωκράτη. Ξέρουμε μόνο ότι μέ μιά ώς πέντε μνές μπορούδες νά έλευθερώσεις έναν αιχμάλωτο πολέμου και ότι ένα πρόβατο πουλιόταν τόν 4ο αιώνα 10-20 δρχ.

Ο Σωκράτης καταδικάζεται σέ θάνατο: Τό δικαστήριο καταδίκασε τό Σωκράτη σέ θάνατο μέ διπλάσιες καταδικαστικές ψήφους, από εκείνες μέ τίς όποιες τόν είχε κρίνει ένοχο στήν πρώτη ψηφοφορία.

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. Για ποιούς λόγους είναι πολύ δύσκολο στό Σωκράτη νά δώσει στους δικαστές νά καταλάβουν, ότι του είναι αδύνατο νά ζησει στήν έξορία ήσυχος, χωρίς νά κάνει συζητήσεις και νά εξετάζει τους άλλους;
2. Ποιά είναι ή γνώμη σας για τή διαφορά των καταδικαστικών ψήφων στις δύο ψηφοφορίες; Γιατί δηλ. στή δεύτερη ψηφοφορία έγιναν περισσότερες (διπλάσιες); *Υπάρχει καμιά εξήγηση;

ΚΕΦ. 29

Προσλαλιά του Σωκράτη στους δικαστές: Μέ τήν ανακοίνωση της καταδίκης του Σωκράτη, τελείωσε ή δίκη του. Όσστου όμως γίνονται όρισμένες άπαραίτητες διατυπώσεις (σύνταξη του έγγράφου της καταδίκης, παράδοση του Σωκράτη στήν άρμόδια Ύπηρεσία για τή μεταφορά του στή φυλακή) χρειάστηκε νά περάσει λίγος χρόνος. Τότε ό Σωκράτης βρήκε τήν ευκαιρία και είπε λίγα λόγια στους δικαστές.

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. Γιατί θά κακολογούν και θά κατηγορούν τους Άθηναίους, όσοι θέλουν νά δυσφημοούν τήν πόλη τους;
2. Για ποιούς λόγους λέει ό Σωκράτης ότι «τήν έπαθε», ότι δηλ. δέν μπόρεσε νά άποφύγει τήν καταδίκη;
3. Πώς δικαιολογεί ό Σωκράτης τή στάση πού κράτησε στήν άπολογία του; Μετάνοιωσε ύστερα από τήν καταδίκη του σέ θάνατο, για τόν τρόπο μέ τόν όποιο άπολογήθηκε;

ΚΕΦ. 30

Ὁ Σωκράτης προφητεύει...: Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πίστευαν ὅτι οἱ μελλοθάνατοι ἀποκτοῦσαν προφητική δύναμη.

Συνολική θεώρηση τῆς Ἀπολογίας. Θέματα γιά μελέτη:¹

1. Ποιό εἶναι τό συνολικό διάγραμμα τῆς Ἀπολογίας.
2. Ἡ Ἀπολογία ἀποτελεῖται ἀπό τρία μέρη, ἀπό τρεῖς «λόγους» πού, ἐνῶ ὁ καθένας τους εἶναι αὐτοτελής, συνδέονται ταυτόχρονα μεταξύ τους.
 - α). Ποιά κεφάλαια ἀποτελοῦν τόν κάθε ἓνα ἀπό τούς τρεῖς «λόγους»;
 - β). Ποιό εἶναι σέ γενικές γραμμές τό περιεχόμενο τοῦ κάθε «λόγου»;
 - γ). Ποιός εἶναι ὁ κυριότερος ἀπό τούς τρεῖς «λόγους» καί γιατί;
 - δ). Προσπαθεῖστε νά καθορίσετε πῶς συνδέεται ὁ δεῦτερος «λόγος» μέ τόν πρῶτο καί πῶς ὁ τρίτος μέ τό δεῦτερο.
3. Ἀπό τόν κύριο «λόγο», ποιά κεφάλαια ἀποτελοῦν τό «κύριο θέμα» τῆς Ἀπολογίας; Τά ἄλλα κεφάλαια τί εἶναι;
4. Τό «κύριο θέμα» τῆς Ἀπολογίας ἀπό πόσες ἐνότητες ἀποτελεῖται;
 - α) Ποιά κεφάλαια περιλαμβάνει κάθε ἐνότητα;
 - β) Ποιό εἶναι σέ πολύ γενικές γραμμές τό περιεχόμενο κάθε ἐνότητας;
5. Κάθε μία ἀπό τίς ἐνότητες τοῦ «κύριου θέματος» ἔχει δύο τμήματα. Στό ἓνα τμήμα ὁ Σωκράτης ἀντικρούει τήν κατηγορία μέ τρόπο ἀρνητικό - ἐλεγκτικό (δηλ. μέ ἔλεγχο, μέ ἐξέταση) καί στό ἄλλο μέ τρόπο θετικό - διηγηματικό. Νά ξεχωρίσετε ποιά εἶναι τά δύο τμήματα τῆς κάθε ἐνότητας καί νά καθορίσετε πῶς (δηλ. μέ ποιόν τρόπο, ἀρνητικά - ἐλεγκτικά ἢ θετικά - διηγηματικά) ἀντικρούει ὁ Σωκράτης τήν κατηγορία σέ κάθε τμήμα.
6. Προσπαθεῖστε νά καθορίσετε ἂν καί ὁ δεῦτερος καί ὁ τρίτος «λόγος» μποροῦν νά χωριστοῦν σέ μέρη ἀρνητικά καί θετικά.
7. Οἱ τρεῖς «λόγοι» τῆς Ἀπολογίας μοιάζουν μέ τρεῖς αὐτοτελεῖς εἰκό-

¹ Σημείωση γιά τόν Καθηγητή: Τά θέματα 3,4,5 καί 6 μπορεῖ νά μελετηθοῦν καί κατά τή συνολική θεώρηση τῶν ἀντιστοιχῶν «λόγων».

νες ενός δράματος (ένος δραματικού έργου). Παρακολουθώντας αυτό το δράμα, σέ ποιά εικόνα αισθανόμαστε στην ψυχή μας τή μεγαλύτερη δραματική ένταση και σέ ποιά εικόνα και πῶς ἡ ψυχή μας ἡρεμεῖ καί γαληνεύει;

8. Νά ἐκθέσετε τίς ἐντυπώσεις, τίς σκέψεις καί τά συναισθήματά σας ἀπό τή δίκη τοῦ Σωκράτη.
9. Νά συνθέσετε τήν εικόνα τῆς προσωπικότητας τοῦ Σωκράτη, ὅπως τήν καταλάβατε καί τή σχηματίσατε μέ τή μελέτη τῆς Ἀπολογίας.

II. ΠΛΑΤΩΝΑ ΚΡΙΤΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ υπόθεση τοῦ ἔργου.

Ὅπως εἶδαμε στήν «Ἀπολογία», ὁ Σωκράτης καταδικάστηκε σέ θάνατο. Σύμφωνα μέ τό νόμο, ἡ ποινή του ἔπρεπε νά ἐκτελεστεῖ ἀμέσως. Ἐνα ὁμως τυχαῖο περιστατικό ἔγινε αἰτία ν' ἀναβληθεῖ ἡ ἐκτέλεση τῆς ποινῆς: Τήν προηγούμενη ἡμέρα τῆς δίκης ἔτυχε νά εἶναι ἔτοιμο ν' ἀναχωρήσει γιά τή Δῆλο τό ἱερό πλοῖο τῆς Ἀθήνας. Μέ τό πλοῖο αὐτό οἱ Ἀθηναῖοι ἔστελναν κάθε χρόνο στή Δῆλο θεωρία, δηλ. ἐπίσημη θρησκευτική ἀντιπροσωπία, γιά νά πάρει μέρος στή γιορτή πού γινόταν ἐκεῖ γιά τιμή τοῦ Ἀπόλλωνα. Σύμφωνα ὁμως μ' ἕναν παλιό νόμο, ὅσο χρονικό διάστημα διαρκοῦσε αὐτή ἡ ἀποστολή, δέν ἐπιτρεπόταν νά ἐκτελεστεῖ θανατική καταδίκη, γιά νά εἶναι ἡ πόλη καθαρή καί ἀμόλυντη. Ἡ διάρκεια τῆς «θεωρίας» ἄρχιζε ἀπό τήν ὥρα πού θά ἦταν τό πλοῖο ἔτοιμο ν' ἀναχωρήσει γιά τή Δῆλο καί τελείωνε τήν ὥρα πού θά γύριζε ἀπό τή Δῆλο στόν Πειραιά. Γι' αὐτό τό λόγο, ὕστερα ἀπό τήν καταδίκη του, ἔκλεισαν τό Σωκράτη στή φυλακή καί περίμεναν τήν ἐπιστροφή τοῦ πλοίου.

Τό πλοῖο ὁμως στό ταξίδι του ἀπάντησε τρικυμία καί ἀντίθετους

άνεμους και γι' αυτό γύρισε στον Πειραιά ύστερα από έναν ολόκληρο μήνα. Σ' αυτό το χρονικό διάστημα ο Σωκράτης δεχόταν ταχτικά στη φυλακή την επίσκεψη των μαθητών και των φίλων του και συζητούσε μαζί τους, όπως και πρώτα. Ένας από τους φίλους του ήταν ο Κρίτων. Φαίνεται ότι ως τότε ο Κρίτων και άλλοι φίλοι είχαν κάνει στο Σωκράτη πρόταση να δραπετεύσει από τη φυλακή. Ο Κρίτων, μόλις έμαθε ότι ύστερα από μία-δυό ημέρες θα φτάσει το πλοίο στον Πειραιά, πήγε στη φυλακή πολύ πρωί, σχεδόν νύχτα, για να επαναλάβει, έντονοτερα αυτή τη φορά, την ίδια πρόταση.

Τη συζήτηση που έκαναν ο Σωκράτης και ο Κρίτων σ' αυτή τη συνάντηση, μās παρουσιάζει ο Πλάτων στο έργο του που λέγεται **Κρίτων**. Αυτή είναι η υπόθεση του έργου.

2. Μερικές πληροφορίες για τό έργο.

Ο Κρίτων είναι πρόσωπο ιστορικό και όχι φανταστικό. Και η υπόθεση του έργου φαίνεται ότι είναι ιστορικό γεγονός. Ο Κρίτων ήταν από τον ίδιο δήμο με τό Σωκράτη. Ήταν ακόμη συνομήλικός του και φίλος παιδικός, πιστός και άφοσιωμένος. Γι' αυτό ο Πλάτων θεώρησε τον Κρίωνα ως τον πιο κατάλληλο να αναγγείλει στο Σωκράτη την άφιξη του πλοίου και να του προτείνει να δραπετεύσει. Έτσι ο Κρίτων αντιπροσωπεύει όλους τους φίλους του Σωκράτη. Στο έργο, εκτός από τό Σωκράτη και τον Κρίωνα, δέν υπάρχει άλλο πρόσωπο.

Ο «Κρίτων» ανήκει στη σειρά των πρώτων μικρών διαλόγων του Πλάτωνα. Και όπως πολύ εύστοχα είπαν «είναι τό εύοσμο άνθος που μινάει τον πλούσιο και χυμώδη καρπό». Τέτοιος καρπός είναι τά μεγάλα έργα του Πλάτωνα: Τό Συμπόσιο, ο Φαίδων, ή Πολιτεία, ο Φαίδρος.

Ο Πλάτων έγραψε τον «Κρίωνα» γύρω στά 395 π.Χ. Από μία άποψη ο διάλογος αυτός μπορεί να θεωρηθεί συνέχεια της Άπολογίας του Σωκράτη. Και όπως ή Άπολογία, έτσι και ο Κρίτων είναι ένα από τά βασικότερα έργα του Πλάτωνα για τη γνωριμία μας με τον πραγματικό Σωκράτη.

Στην Άπολογία ο Πλάτων αποδεικνύει την άθωότητα του Σωκράτη και δικαιώνει τη στάση που τήρησε στο δικαστήριο την ώρα της

δίκης του. Μέ τόν **Κρίτωνα** ἀπαντᾷ στό ἐρώτημα: Γιατί ὁ Σωκράτης δέ
δέχτηκε νά δραπετεύσει ἀπό τή φυλακή; Ἐπί ἄλλειψη θάρρους, ἀπό
ἐγωϊσμό ἢ γιά κανέναν ἄλλο λόγο;

Τήν ἀπάντηση θά τή δώσουμε μόνοι μας. Καί θά εἶναι ἡ ἀπάντηση
αὐτή τό συμπέρασμα πού θά βγάλουμε ὕστερα ἀπό τή μελέτη τοῦ ἔρ-
γου.

ΠΛΑΤΩΝΑ: ΚΡΙΤΩΝ

Τά πρόσωπα τοῦ διαλόγου: ΣΩΚΡΑΤΗΣ – ΚΡΙΤΩΝ

Ο ΚΡΙΤΩΝ ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΤΑΙ ΤΟ ΣΩΚΡΑΤΗ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ

1. ΣΩΚΡΑΤΗΣ. Γιατί ἔχεις ἔρθει τέτοια ὥρα, Κρίτων; Μήπως δέν εἶναι πιά πολύ πρωί;

ΚΡΙΤΩΝ. Εἶναι πολύ πρωί ἀκόμη.

ΣΩ. Τί ὥρα πάνω-κάτω;

ΚΡ. Βαθιά χαράματα.

ΣΩ. Ἀπορῶ, πῶς θέλησε νά σοῦ ἀνοίξει ὁ φύλακας.

ΚΡ. Γνώριμος πιά μοῦ εἶναι, Σωκράτη, τόσο συχνά πού ἔρχομαι ἐδῶ· ἔπειτα ἔχει πάρει ἀπό μένα καί κάποιο φιλοδώρημα.

ΣΩ. Τώρα ἦρθες ἢ ἔχεις πολλή ὥρα ἐδῶ;

ΚΡ. Ἔχω πολλή ὥρα.

ΣΩ. Καί πῶς δέ μέ ξύπνησες ἀμέσως μόλις ἦρθες, ἀλλά κάθεσαι κοντά μου χωρίς νά μιᾶς;

ΚΡ. Μά τό Δία, Σωκράτη, οὔτε κι ἐγώ ὁ ἴδιος θά ἤθελα νά βρισκομαι σέ τόσο μεγάλη ἀγρύπνια καί λύπη· ἀλλά καί μέ σένα, ὥρα πολλή τώρα, παραξενεύομαι βλέποντας πόσο γλυκά κοιμᾶσαι· κι ἐπίτηδες δέν ἤθελα νά σέ ξυπνήσω, γιά νά περνᾶς τήν ὥρα σου, ὅσο γίνεται, πió εὐχάριστα. Κι ἀλήθεια, σ' ὄλη σου τή ζωή πολλές φορές ὡς τώρα σέ καλοτύχησα γιά τό χαρακτήρα σου· μά πió πολύ σέ καλοτυχιζῶ τώρα, σ' αὐτή ἐδῶ τή συμφορά, πού τόσο καρτερικά καί ἤρεμα τήν ὑπομένεις.

ΣΩ. Μά θά ἦταν πραγματικά ἀνάρμοστο, Κρίτων, ν' ἀγανακτῶ σέ τόσο μεγάλη ἡλικία, γιατί ἦρθε τώρα ἡ ὥρα νά πεθάνω.

ΚΡ. Κι ἄλλοι, Σωκράτη, στήν ἡλικία σου πέφτουν σέ τέτοιες συμφορές, ὅμως τά χρόνια δέν τοὺς ἐμποδίζουν καθόλου ν' ἀγανακτοῦν μέ τήν τύχη πού τοὺς βρίσκει.

ΣΩ. Σωστά εἶν' αὐτά. Μά πές μου, γιατί ἔχεις ἔρθει τόσο πρωί;

ΚΡ. Γιατί φέρνω είδηση, Σωκράτη, Θλιβερή, όχι για σένα, τό βλέπω καθαρά, αλλά για μένα και για όλους τούς φίλους σου, Θλιβερή και άβάσταχτη, τέτοια πού, τό ξέρω καλά, δέ θά μπορούσε νά τήν άντέξει ή ψυχή μου.

ΣΩ. Καί ποιά είναι αυτή ή είδηση; Μήπως έχει φτάσει τό πλοιο από τή Δήλο και μιά κι έφτασε αυτό, εγώ πρέπει νά πεθάνω;

ΚΡ. Δέν έχει φτάσει βέβαια ακόμη, μού φαίνεται όμως πώς θά έρθει σήμερα απ' όσα είπαν μερικοί πού ήρθαν από τό Σούνιο και τό άφησαν εκεί. Είναι λοιπόν φανερό απ' αυτές τίσ ειδήσεις, ότι θά φτάσει σήμερα και θά είναι ανάγκη βέβαια, Σωκράτη, αύριο νά θανατωθείς.

2. ΣΩ. Άλλά, Κρίτων, ή ώρα ή καλή. Άν έτσι τό θέλουν οί θεοί, έτσι άς γίνει. Δέ νομίζω όμως ότι τό πλοιο θά έρθει σήμερα.

ΚΡ. Άπό πού τό συμπεραίνεις;

ΣΩ. Θά σου είπώ· νομίζω πώς είναι όρισμένο νά πεθάνω τήν άλλη μέρα, από κείνη πού θά έρθει τό πλοιο.

ΚΡ. Έτσι βέβαια λένε εκείνοι, πού είναι άρμόδιοι γι' αυτές τίσ ύποθέσεις.

ΣΩ. Λοιπόν, δέ νομίζω πώς θά έρθει τήν ημέρα πού ξημερώνει σέ λίγο, αλλά τήν άλλη. Κι αυτό τό συμπεραίνω από κάποιο όνειρο, πού είδα έδω και λίγη ώρα αυτή τή νύχτα. Καί φαίνεται πώς είναι ευτύχημα πού εκείνη τήν ώρα δέ μέ ξύπνησες.

ΚΡ. Καί ποιο ήταν τ' όνειρό σου;

ΣΩ. Μού φάνηκε πώς μιά γυναίκα καλοπλασμένη κι όμορφη, λευκοφορεμένη, μέ πλησίασε, μέ φώναξε μέ τ' όνομά μου και μού είπε:

« Σωκράτη,

τήν τρίτη ημέρα θά φτάσεις στην εύφορη Φθία».

ΚΡ. Παράξενο τό όνειρό σου, Σωκράτη.

ΣΩ. Κι όμως, όλοφάνερο, όπως μού φαίνεται, Κρίτων.

Ο ΚΡΙΤΩΝ ΠΡΟΤΕΙΝΕΙ ΣΤΟ ΣΩΚΡΑΤΗ ΝΑ ΔΡΑΠΕΤΕΥΣΕΙ

ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΛΑΚΗ

ΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΡΙΤΩΝΑ

3. ΚΡ. Άλήθεια, όλοφάνερο. Μά, ευλογημένε μου Σωκράτη, και τώρα ακόμη είναι καιρός νά μ' άκούσεις και νά κοιτάξεις νά σωθείς· γιατί ό

θάνατός σου θά είναι για μένα διπλή συμφορά: Δέ θά χάσω μονάχα έναν τέτοιο φίλο, πού ὁμοιό του ἐγώ ποτέ κανένα δέ θά εὔρω· μά θά φανῶ ἀκόμη στὸν πολὺ τὸν κόσμο, πού δέν ξέρει καλά οὔτε μένα οὔτε σένα, ὅτι τάχα ἀμέλησα, ἐνῶ μπορούσα νά σέ σώσω ἂν ἤθελα νά ξοδέψω χρήματα. Κι ἀλήθεια, γιά ἕναν ἄνθρωπο ποιά γνώμη μπορεῖ νά εἶναι χειρότερη, παρά νά φαίνεται πὼς προτιμᾷ τὸ χρῆμα ἀπὸ τοὺς φίλους; Γιατί ὁ πολὺς ὁ κόσμος ποτέ δέ θά πιστέψει, ὅτι σύ ὁ ἴδιος δέ θέλησες νά φύγεις ἀπὸ δῶ, ἐνῶ ἐμεῖς ἤμαστε πρόθυμοι γι' αὐτό.

ΣΩ. Μά, καλότυχε Κρίτων, γιατί νά νοιαζόμαστε μεῖς τόσο πολὺ γιά τὴ γνώμη τοῦ κόσμου; Οἱ σόφρονες ἄνθρωποι, αὐτοὶ πού ἀξίζει νά προσέχουμε τὴ γνώμη τους περισσότερο, θά κρίνουν πὼς αὐτὰ ἐγιναν ἔτσι, ὅπως ἀκριβῶς θά ἔχουν γίνει.

ΚΡ. Ὅμως, τὸ βλέπεις, Σωκράτη, εἶναι ἀνάγκη νά νοιαζόμαστε καί γιά τὴ γνώμη τοῦ κόσμου. Αὐτὰ πού μᾶς βρήκανε τώρα τὸ φανερῶνουν μόνα τους, ὅτι ὁ πολὺς ὁ κόσμος μπορεῖ νά κάνει ὄχι τὰ πιὸ μικρά, μά τὰ πιὸ μεγάλα κακά· φτάνει νά ἔχουν κάποιον συκοφαντήσει σ' αὐτόν.

ΣΩ. Μακάρι, Κρίτων, νά μπορούσε ὁ πολὺς ὁ κόσμος νά κάνει τὰ πιὸ μεγάλα κακά· θά μπορούσε τότε νά κάνει καί τὰ πιὸ μεγάλα καλά, κι ὅλα θά ἦταν ὁμορφα ἔτσι. Τώρα ὁμως δέν εἶναι σέ θέση νά κάνει οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο. Γιατί δέν ἔχει τὴ δύναμη νά κάνει ἕναν ἄνθρωπο οὔτε σόφρονα οὔτε ἄφρονα, ἀλλά κάνει ὅ,τι τοῦ φέρνει ἡ τύχη.

4. ΚΡ. Καλὰ αὐτὰ, ἄς παραδεχτοῦμε πὼς εἶναι ἔτσι. Θέλω ὁμως, Σωκράτη, νά μ' ἀπαντήσεις σέ τοῦτο: Ἐπειὰ μήπως νοιάζεσαι γιά μένα καί γιά τοὺς ἄλλους φίλους σου, μή τυχόν, ἂν σύ βγῆς ἀπὸ δῶ μέσα, μᾶς δημιουργήσουν ἱστορίες οἱ συκοφάντες, ὅτι σέ βγάλαμε ἀπὸ δῶ κρυφὰ σάν κλέφτες, κι ἀναγκαστοῦμε ἔτσι νά χάσουμε ἢ καί ὅλη μας τὴν περιουσία ἢ πολλὰ χρήματα ἢ νά πάθουμε καί τίποτ' ἄλλο ἀκόμη; Ἐὰν πραγματικά φοβᾶσαι κάτι τέτοιο, ἄφησέ το νά πάει στό καλό. Γιατί ἐμεῖς βέβαια ἔχουμε χρέος νά σέ σώσουμε, κι ἄς περάσουμε αὐτὸ τὸν κίνδυνο, κι ἂν χρειαστεῖ ἀκόμη μεγαλύτερο ἀπ' αὐτόν. Ἄκου λοιπὸν ἐμένα καί μὴν κάνεις διαφορετικά.

ΣΩ. Καί γι' αὐτὰ νοιάζομαι, Κρίτων, καί γι' ἄλλα πολλὰ.

ΚΡ. Ἐ, λοιπὸν, οὔτε κι αὐτὰ νά φοβᾶσαι· γιατί οὔτε καί τὸ χρῆμα εἶναι πολὺ, πού ζητᾶνε κάποιοι νά πάρουν γιά νά σέ βγάλουν ἀπὸ δῶ μέσα καί νά σέ σώσουν. Ἐπειὰ δέ βλέπεις πόσο φτηνοὶ εἶναι οἱ

συκοφάντες κι έτσι δέ χρειάζονται γι' αὐτούς πολλά χρήματα; Καί σύ ἔχεις στή διάθεσή σου πρώτα τά δικά μου χρήματα, ὅπως νομίζω ἄρκετά· ἔπειτα ἂν νομίζεις, φροντίζοντας κάπως γιά μένα, πώς δέν πρέπει νά ξοδεύω τά δικά μου, νά, βρίσκονται δῶ στήν πόλη μας φίλοι ἀπό ξένα μέρη, πρόθυμοι νά ξοδέψουν. Ἔνας μάλιστα ἀπ' αὐτούς, ὁ Σιμμίας ὁ Θηβαῖος, γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό σκοπό ἔχει φέρει μαζί του χρῆμα ἄρκετό· ἔτοιμος εἶναι ἀκόμη καί ὁ Κέβης κι ἄλλοι πάρα πολλοί, νά προσφέρουν χρήματα. Ὡστε, κι αὐτό τό ξαναλέω, δέν πρέπει νά διαστάσεις καθόλου γιά νά σωθεῖς, μέ τή δικαιολογία πῶς φοβᾶσαι τίς συνέπειες γιά μᾶς· μήτε ἐκεῖνο πού ἔλεγες στό δικαστήριο νά σοῦ γίνεи ἐμπόδιο, ὅτι δηλαδή ἂν ἐφευγες ἀπό τήν πόλη μας δέ θά ἤξερες πῶς νά φερθεῖς καί τί νά κάνεις. Γιατί σέ πολλά βέβαια μέρη, ὅπου ἀλλοῦ κι ἂν πᾶς, θά σ' ἀγαπήσουν. Ἄν ὁμως προτιμᾶς νά πᾶς στή Θεσσαλία, ὑπάρχουν ἐκεῖ δικοί μου φίλοι, πού θά σέ περιποιηθοῦν πολύ καί θά σοῦ παρέχουν ἀσφάλεια, ὥστε νά μή σ' ἐνοχλεῖ κανεῖς ἀπ' ὅσους κατοικοῦν στή Θεσσαλία.

5. Ἄκόμη καί κάτι ἄλλο, Σωκράτη· αὐτό πού πᾶς νά κάνεις τώρα ἔχω τή γνώμη πῶς δέν εἶναι οὔτε δίκαιο, ν' ἀφήσεις δηλαδή τόν ἑαυτό σου νά χαθεῖ, τή στιγμή πού ἔχεις τήν εὐκαιρία νά σωθεῖς· καί βιάζεσαι νά σοῦ συμβοῦν ὅσα ἀκριβῶς θά ἔσπευδαν νά κάνουν καί οἱ ἴδιοι οἱ ἐχθροί σου, καί μάλιστα ἔσπευσαν νά κάνουν θέλοντας νά σ' ἐξοντώσουν. Κοντά σ' αὐτά ἐγώ τουλάχιστον νομίζω πῶς προδίνεις καί τά παιδιά σου ἀκόμη, γιατί ἐνῶ μπορεῖς καί νά τ' ἀναθρέψεις καί νά τά μορφώσεις πολύ καλά, ξαφνικά καί πρόωρα θά τά ἐγκαταλείψεις καί θά φύγεις καί σέ ὅ,τι ἐξαρτᾶται ἀπό σένα ἢ ζωὴ τους θά μείνει στά χέρια τῆς τύχης· καί φυσικά ἢ μοῖρα τους θά εἶναι ἢ συνηθισμένη μοῖρα τῶν ὀρφανῶν στήν ὀρφάνια τους. Γιατί ἢ δέν πρέπει νά κάνει κανεῖς παιδιά ἢ, ἂν κάνει, ἔχει χρέος νά ταλαιπωρεῖται κι αὐτός μαζί τους μέρα-νύχτα καί ἀνατρέφοντας καί μορφώνοντάς τα. Σύ ὁμως, μοῦ φαίνεται, προτιμᾶς τήν εὐκολία σου. Πρέπει ὁμως νά προτιμᾶ κανεῖς ἐκεῖνα πού θά προτιμοῦσε ἕνας ἄνθρωπος ἐνάρετος καί ἀνδρεῖος καί μάλιστα ὅταν ἰσχυρίζεται πῶς σ' ὅλη του τή ζωὴ φροντίζει γιά τήν ἀρετή. Ἐγώ τουλάχιστον ντρέπομαι καί γιά σένα καί γιά μᾶς τούς φίλους σου, μήπως φανεῖ στόν κόσμο πῶς ὅλα αὐτά πού γίνονται τώρα μέ σένα ἔχουν γίνεи ἀπό κάποια δική μας ἀνανδρία: Καί ὅτι ἔφτασε ἡ ὑπόθεση στό

δικαστήριο, ἐνῶ μπορούσε νά μή φτάσει ὡς ἐκεῖ, καί διτι δικάστηκε μέ τόν τρόπο πού δικάστηκε· καί τοῦτο δῶ τό τελευταῖο πάλι, σάν κωμικός ἐπίλογος στήν ὑπόθεση, θά δώσει στόν κόσμο τήν ἐντύπωση πῶς ἐπειδή σταθήκαμε ἀνίκανοι καί ἄνανδροι μᾶς ξέφυγε ἀπό τά χέρια, ἀφοῦ οὔτ' ἐμεῖς προσπαθήσαμε νά σώσουμε σένα οὔτε σύ τόν ἑαυτό σου, ἐνῶ αὐτό ἦταν καί μέ τό παραπάνω δυνατό, ἄν εἶχαμε καί τήν παραμικρότερη ἀξία.

“Ὅλ' αὐτά, Σωκράτη, στοχάσου μήπως δέν εἶναι μόνο κακά, μά κι ἐξευτελιστικά καί γιά σένα καί γιά μᾶς. Σκέψου λοιπόν, ἤ, καλύτερα, δέν εἶναι πιά καιρός οὔτε νά σκεφτεῖς, ἀλλά νά ἔχεις πάρει τήν ἀπόφαση. Καί μιά ἀπόφαση ὑπάρχει· τή νύχτα πού μᾶς ἔρχεται ὄλ' αὐτά πρέπει νά ἔχουν τελειώσει. Ἄν ὅμως περιμένουμε καί λίγο, τίποτα πιά δέ θά μπορεῖ νά γίνει. Μά ἔλα, Σωκράτη, ἄκουσέ με μέ κάθε τρόπο καί μήν κάνεις καθόλου διαφορετικά.

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΕΛΕΓΧΕΙ ΤΗΝ ΠΡΟΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΡΙΤΩΝΑ

6. ΣΩ. Ἀγαπητέ μου Κρίτων, ἡ προθυμία σου νά μέ σώσεις εἶναι πολύ ἀξιόλογη, ἄν εἶχε ἴσως κάποια βάση λογική· διαφορετικά, ὅσο μεγαλύτερη τόσο ἐνοχλητικότερη. Εἶναι ἀνάγκη λοιπόν νά ἐξετάσουμε, ἄν πρέπει νά κάνουμε αὐτά πού προτείνεις ἤ ὄχι. Γιατί ἐγώ, ὄχι μόνο τώρα, μά καί πάντοτε τέτοιος ἤμουν: δέν πείθομαι σέ τίποτ' ἄλλο ἀπό τόν ἐσωτερικό μου κόσμο, παρά μονάχα στή λογική σκέψη, ὅποια μοῦ φαίνεται ἡ καλύτερη κάθε φορά πού συλλογίζομαι. Τίς ἀρχές λοιπόν πού ὑποστήριζα χτές, δέν μπορῶ νά τίς ἀπαρνηθῶ σήμερα, ἐπειδή μέ βρῆκε τοῦτο δῶ τό περιστατικό, ἀλλά καί τώρα μοῦ φαίνονται σχεδόν ἴδιες: “Ὅσα σεβόμουν κι ἐκτιμοῦσα χτές, τά ἴδια ἀκριβῶς σέβομαι κι ἐκτιμῶ καί σήμερα. Κι ἄν δέν ἔχουμε σ' αὐτή τήν περίσταση νά συζητήσουμε κάτι καλύτερο ἀπ' αὐτά, νά ξέρεις καλά, δέ θά συμφωνήσω μαζί σου μέ κανέναν τρόπο, οὔτε κι ἄν ἡ δύναμη πού ἔχει ὁ πλῆθος ὁ κόσμος μᾶς φοβερίζει, σάν νά εἴμαστε μικρά παιδιά, μέ μεγαλύτερα ἀπό τά τωρινά κακά, στέλλοντας καταπάνω μας φυλακίσεις καί θανάτους καί δημεύσεις περιουσιῶν.

Πῶς ὅμως θά μπορούσαμε νά ἐξετάσουμε αὐτά τά ζητήματα ὅσο γίνεται πιό σωστά; Ἄν πρῶτα πάρουμε καί συζητήσουμε πάλι αὐτό τό

ἐπιχείρημα, πού σύ λές γιά τίς γνῶμες τῶν ἀνθρώπων: Ποιό ἀπό τά δύο, στίς συζητήσεις μας ὑποστηρίζαμε κάθε φορά σωστά ἢ ὄχι, ὅτι σέ ἄλλες γνῶμες πρέπει νά δίνουμε προσοχή καί σέ ἄλλες νά μὴ δίνουμε; Ἡ πρὶν βέβαια παρουσιαστεῖ ἡ ἀνάγκη νά πεθάνω αὐτός ὁ λόγος λεγόταν σωστά, τώρα ὁμως ἐγινε ὀλοφάνερο ὅτι λεγόταν ἀπλῶς καί μόνο γιά νά γίνεται κουβέντα, ἐνῶ στ' ἀλήθεια ἦταν ἓνα παιχνίδι, λόγια τοῦ ἀέρα; Ἐχω λοιπὸν τὴν ἐπιθυμία, Κρίτων, νά ἐξετάσω μαζί μέ σένα, ἂν αὐτός ὁ λόγος θά μοῦ φανεῖ κάπως διαφορετικός, ἐπειδὴ βρίσκουμαι τώρα σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση, ἢ ὁ ἴδιος, κι ἂν θά τόν ἀφήσουμε νά πάει στό καλὸ ἢ ἂν θά τόν παραδεχτοῦμε.

Ὅσοι λοιπὸν νομίζουν πὼς λένε κάτι σοβαρό, κάθε φορά πού συζητούσαμε, ἂν καλοθυμᾶμαι, ἔλεγαν πάνω-κάτω αὐτὸ πού ἔλεγα κι ἐγὼ πρὶν ἀπὸ λίγο, ὅτι ἀπὸ τίς γνῶμες πού ἔχουν οἱ ἄνθρωποι σέ ἄλλες πρέπει νά δίνουμε μεγάλη σημασία καί σέ ἄλλες νά μὴ δίνουμε. Τοῦτο, γιά ὄνομα τῶν θεῶν, Κρίτων, δέ νομίζεις πὼς εἶναι σωστό; Φυσικά σύ, ὅσο βέβαια μπορεῖ νά προβλέψει ὁ ἄνθρωπος, δέν κινδυνεύεις νά θανατωθεῖς αὔριο καί γι' αὐτὸ ἢ τωρινὴ συμφορὰ δέν μπορεῖ νά θολώνει τὴ σκέψη σου. Σκέψου λοιπὸν, δέ νομίζεις ὅτι ἔχουμε δίκαιο, ὅταν ὑποστηρίζουμε πὼς δέν πρέπει νά ἐκτιμᾶμε ὄλες τίς γνῶμες τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἄλλες ναί κι ἄλλες ὄχι, κι οὔτε ὄλων τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ μόνο μερικῶν καί τῶν ἄλλων ὄχι; Τί λές; Αὐτὰ δέν εἶναι σωστά;

ΚΡ. Σωστά

ΣΩ. Ὡστε πρέπει νά παραδεχόμαστε τίς σωστές γνῶμες καί νά μὴν παραδεχόμαστε τίς λαθεμένες;

ΚΡ. Ναί.

ΣΩ. Σωστές λοιπὸν δέν εἶναι οἱ γνῶμες τῶν γνωστικῶν ἀνθρώπων καί λαθεμένες τῶν ἀνθρώπων πού δέν ἔχουν φρόνηση;

ΚΡ. Πῶς ὄχι;

7. ΣΩ. Ἄς δοῦμε λοιπὸν τώρα τί παραδεχόμαστε ἄλλοτε, ὅταν συζητούσαμε γιά ζητήματα σάν αὐτά: Ἐνας ἄντρας πού καταγίνεται μέ τὸν ἀθλητισμὸ καί ἔχει μάλιστα τοῦτο κύριο ἔργο του, σέ ποιό ἀπὸ τά δύο νομίζεις πὼς δίνει προσοχή, στὸν ἔπαινο, στὴν κατηγορία καί γενικά στὴ γνώμη κάθε ἀνθρώπου ἢ ἐνός μονάχα, ἐκείνου πού τυχαίνει νά εἶναι γιατρός ἢ γυμναστής;

ΚΡ. Ἐνός μονάχα.

ΣΩ. Πρέπει λοιπόν νά φοβᾶται τίς κατηγορίες καί νά θέλει τούς ἐπαίνους ἐκείνου τοῦ ἑνός καί ὄχι τοῦ ἄλλου κόσμου.

ΚΡ. Αὐτό βέβαια εἶναι φανερό.

ΣΩ. Πρέπει λοιπόν αὐτός ὁ ἄνθρωπος νά ἀσκεῖται καί νά γυμνάζεται καί νά τρώει, φυσικά, καί νά πίνει ἔτσι, ὅπως φαίνεται καλῶ στόν ἕνα, στόν ἐπιστήμονα καί στόν εἰδικό πῶς πολύ, παρά ὅπως νομίζουν ὅλοι οἱ ἄλλοι.

ΚΡ. Σωστό εἶν' αὐτό.

ΣΩ. Πολύ καλά, ὡς ἐδῶ. Ἄν τώρα δέν ὑπακούσει σ' αὐτό τόν ἕνα κι ἄν περιφρονῆσει τή γνώμη του καί τίς συμβουλές του καί δώσει σημασία στά λόγια τῶν ἄλλων ἀνθρώπων πού δέν ἔχουν ἰδέα ἀπό γυμναστική, ἄραγε δέ θά πάθει κανένα κακό;

ΚΡ. Πῶς εἶναι δυνατό νά μήν πάθει;

ΣΩ. Καί τί μπορεῖ νά εἶναι αὐτό τό κακό; Μέχρι ποῦ φτάνει καί σέ ποῖο μέρος τοῦ ἀπειθαρχοῦ ξεσπάει;

ΚΡ. Εἶναι φανερό πῶς ξεσπάει στό σῶμα· γιατί τό σῶμα ἀφανίζει.

ΣΩ. Καλά λές. Λοιπόν, Κρίτων, καί γιά τά ἄλλα τό ἴδιο ἰσχύει, γιά νά μήν τά ἐξετάζουμε ὅλα ἕνα-ἕνα. Καί γιά τό δίκαιο καί γιά τό ἀδικο, γιά τό ἄσχημο καί γιά τό ὁμορφο, γιά τό καλῶ καί γιά τό κακό, πού γι' αὐτά συζητᾶμε τώρα ἐμεῖς στοχαστικά, τίνος τή γνώμη πρέπει ν' ἀκολουθοῦμε καί νά σεβόμαστε; Τή γνώμη τῶν πολλῶν πού εἶναι ἀνίδεοι ἢ τή γνώμη τοῦ ἑνός καί εἰδικοῦ, ἄν ὑπάρχει κάποιος πού καταλαβαίνει ἀπ' αὐτά, τόν ὁποῖο πρέπει καί νά τόν ντρεπόμαστε καί νά τόν σεβόμαστε περισσότερο ἀπό ὅλους τούς ἄλλους μαζί; Γιατί ἄν δέν ἀκολουθήσουμε τή γνώμη του, θά βλάψουμε καί θά καταστρέψουμε ἐκεῖνο πού μέ τή δικαιοσύνη γίνεται καλύτερο καί μέ τήν ἀδικία ἀφανίζεται ὀλότελα. Ἡ μήπως δέν ὑπάρχει τίποτα τέτοιο;

ΚΡ. Ἐγώ τουλάχιστον, Σωκράτη, νομίζω πῶς ὑπάρχει κάτι τέτοιο.

8. ΣΩ. Βάλε τώρα μέ τό νοῦ σου ὅτι, ἀκολουθώντας τή γνώμη τῶν ἀνίδεων, καταστρέφουμε ἐκεῖνο, πού μέ τήν ὑγεία γίνεται καλύτερο καί μέ τήν ἀρρώστια φθειρεται. Ἀξίζει ἄραγε νά ζοῦμε, ἄν αὐτό ἔχει γίνει ἐρείπιο; Καί εἶναι τοῦτο, βέβαια, τό σῶμα· ἢ ὄχι;

ΚΡ. Ναί.

ΣΩ. Ἀξίζει λοιπόν νά ζοῦμε μεῖς μέ ἀρρωστημένο καί κατεστραμμένο σῶμα;

KP. Καθόλου δέν ἀξίζει.

ΣΩ. Μά τότε ἀξίζει νά ζοῦμε μείς μέ κατεστραμμένο ἐκεῖνο πού ἡ ἀδικία τό βλάπτει καί ἡ δικαιοσύνη τό ὠφελεῖ; Ἡ νομίζεις πώς ἔχει μικρότερη ἀξία ἀπό τό σῶμα ἐκεῖνο, ὁτιδήποτε κι ἄν εἶναι ἀπό τόν ἑαυτό μας, πού μ' αὐτό ἔχει σχέση καί ἡ ἀδικία καί ἡ δικαιοσύνη;

KP. Σέ καμιά περίπτωση.

ΣΩ. Τότε μήπως νομίζουμε πώς αὐτό εἶναι πολυτιμότερο ἀπό τό σῶμα;

KP. Καί βέβαια· τό πῶς πολῦτιμο.

ΣΩ. Δέν πρέπει λοιπόν, ἀγαπητέ μου, νά νοιαζόμαστε τόσο πολύ τί θά εἰπεῖ γιά μᾶς ὁ πολὺς ὁ κόσμος, ἀλλά τί θά εἰπεῖ ἐκεῖνος πού ἄγνωρίζει γιά τά δίκαια καί τά ἀδίκαια, ὁ ἕνας, στήν οὐσία ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια. Ὡστε πρῶτα-πρῶτα δέ συμβουλευεῖς σωστά μ' αὐτή τήν πρότασή σου, λέγοντας πώς πρέπει νά προσέχουμε στή γνώμη πού ἔχει ὁ πολὺς ὁ κόσμος γιά τό δίκαιο καί γιά τό ὠραῖο καί γιά τό ἀγαθό καί γιά τά ἀντιθετά τους. Θά μπορούσε βέβαια νά ἰσχυριστεῖ κανεὶς: «Κι ὁμως, ὁ πολὺς ὁ κόσμος ἔχει τή δύναμη ἀκόμη καί νά μᾶς θανατώσει».

KP. Εἶναι κι αὐτό φανερό· θά μπορούσε κανεὶς νά τό ὑποστηρίξει, Σωκράτη.

ΣΩ. Ἀλήθεια λές. Ὡστόσο, φίλε μου, κι αὐτή ἐδῶ ἡ γνώμη πού τώρα ἐξετάσαμε λεπτομερῶς, σ' ἐμένα τουλάχιστον φαίνεται πώς εἶναι ἀκόμη ἡ ἴδια μ' ἐκείνη πού εἶχαμε καί πρὶν.

Προσπάθησε τώρα νά ἐξετάσεις προσεχτικά ἀπό τήν ἀρχή κι αὐτή τή γνώμη, ἄν δηλαδή ἐμεῖς παραδεχόμαστε, ἢ ὄχι, ἀκόμη καί τώρα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά δίνει πολὺ μεγάλη σημασία ὄχι ἀπλῶς στή ζωὴ, ἀλλά στήν ἔντιμη ζωὴ.

KP. Χωρὶς ἀμφιβολία, αὐτό τὸ παραδεχόμαστε ἀκόμη.

ΣΩ. Παραδεχόμαστε καί τώρα ἢ δέν παραδεχόμαστε, ὅτι ἡ ἔντιμη, ἡ ἠθική καί ἡ δίκαιη ζωὴ εἶναι τό ἴδιο πράγμα;

KP. Τὸ παραδεχόμαστε καί τώρα.

9. ΣΩ. Ἄς πάρουμε λοιπόν τώρα γιά βάση αὐτά πού γιά τήν ὥρα παραδεχόμαστε κι ἄς ἐξετάσουμε ἕνα ἄλλο ζήτημα: Ποιό ἀπό τά δύο, εἶναι δίκαιο νά προσπαθῆσω ἐγὼ νά φύγω ἀπὸ τή φυλακὴ δίχως νά τό θέλουν οἱ Ἀθηναῖοι ἢ δέν εἶναι δίκαιο; Κι ἄν βροῦμε πώς εἶναι δίκαιο, ἄς τό ἐπιχειρήσουμε· ἄν ὄχι, ἄς τό ἀφήσουμε. Ὡσο γιά τά ἐπιχειρήματα πού φέρνεις, νά ξεοδέψουμε χρήματα ἢ τί ἐντύπωση θά σχηματίσει

ὁ κόσμος ἢ πῶς θ' ἀνατραφῶν τὰ παιδιά μου, πρόσεξε, Κρίτων, μήπως ὄλ' αὐτά εἶναι στ' ἀλήθεια λαθεμένες σκέψεις τοῦ κόσμου, πού εὐκολα καταδικάζει σέ θάνατο ἀνθρώπους, μά κι εὐκολα, χωρίς καμιά περίσκεψη, θά τοὺς ἔφερνε πάλι στή ζωή, ἂν βέβαια μπορούσε. Ἐμεῖς ὁμως, ἀφοῦ ἡ λογική αὐτό ἐπιβάλλει, θαρρῶ πὼς δέν πρέπει νά σκεφτοῦμε τίποτ' ἄλλο, παρά αὐτό πού λέγαμε πρὶν ἀπό λίγο: Ποιό ἀπό τὰ δύο, θά κάνουμε δίκαιη πράξη ἂν ἐξαγοράσουμε μέ χρήματα αὐτοῦς πού θά μέ βγάλουν ἀπό δῶ κι ἂν θά τοὺς χρωστάμε κι εὐγνωμοσύνη καί σεῖς πού θά βοηθήσετε στή δραπετεύση καί ἐγώ πού θά δραπετεύσω, ἢ ἀντίθετα, κάνοντας ὄλ' αὐτά, θά κάνουμε πραγματικά μιὰ πράξη ἄδικη; Κι ἂν ἀποδειχτεῖ πὼς ὄλ' αὐτά πού πᾶμε νά κάνουμε εἶναι ἄδικα, σκέψου μήπως πρέπει νά προτιμήσουμε ἀκόμη καί τό θάνατο, μένοντας ἤσυχα ἐδῶ, κι ὁποιο ἄλλο κακό νά πάθουμε, φτάνει νά μὴν κάνουμε ἄδικο.

ΚΡ. Τά λόγια σου, Σωκράτη, μοῦ φαίνονται σωστά· κοίταξε ὁμως τί πρέπει νά κάνουμε.

ΣΩ. Ἄς ἐξετάσουμε, καλέ μου φίλε, τό ζήτημα καί οἱ δύο μαζί· κι ὅταν θά μιλάω ἐγώ, ἂν σέ κάποιο σημεῖο ἔχεις ἀντίρρηση, λέγε τήν καί θά σ' ἀκούσω. Εἰδάλλως, πάψε πιά, εὐλογημένη, νά μοῦ λές πολλές φορές τόν ἴδιο λόγο, πὼς πρέπει ἐγώ νά δραπετεύσω ἀπό δῶ, κι ἄς μή τό θέλουν οἱ Ἀθηναῖοι. Γιατί ἐγώ θεωρῶ πολύ σπουδαῖο νά σέ πείσω καί νά κάνω ὅ,τι κάνω, ὄχι ὁμως καί χωρίς τή θέλησή σου. Πρόσεξε λοιπόν καλά τή βασική μου σκέψη, ἂν εἶναι ὀρθή κατὰ τήν κρίση σου, καί προσπάθησε νά ἀπαντᾷς στίς ἐρωτήσεις μου, ὅπως νομίζεις καλύτερα.

ΚΡ. Σύμφωναι· θά προσπαθίσω.

10. ΣΩ. Παραδεχόμεστε πὼς μέ κανέναν τρόπο δέν πρέπει ν' ἀδικοῦμε μέ τή θέλησή μας ἢ σέ μερικές περιπτώσεις μπορούμε ν' ἀδικοῦμε καί σέ ἄλλες ὄχι; Ἡ παραδεχόμεστε πὼς ἡ ἀδικία σέ καμιά περίπτωση δέν εἶναι τίμιο, μά οὔτε καί ἠθικό πράγμα, ὅπως συμφωνήσαμε πολλές φορές στά περασμένα χρόνια; Τό ἴδιο εἶπαμε καί πρὶν ἀπό λίγο. Ἡ μήπως ὄλα ἐκεῖνα πού εἶχαμε τότε συμφωνήσει, τά ἔχουμε ξεχάσει τώρα σ' αὐτές ἐδῶ τίς λίγες μέρες, κι ὅπως φαίνεται, Κρίτων, χρόνια τώρα συζητώντας σοβαρά μεταξύ μας, γέροι ἄνθρωποι σ' αὐτή τήν ἡλικία, δέν πήραμε εἶδηση πὼς δέ διαφέρουμε καθόλου ἀπό τὰ παιδιά; Ἡ μή

πως αναντίρρητα έτσι είναι, όπως ακριβώς τό δεχόμαστε τότε, είτε συμφωνεί είτε δέ συμφωνεί ό πολύς ό κόσμος. Καί είτε παρουσιαστεί ανάγκη νά πάθουμε έμεις άκόμη χειρότερα άπ' αυτά είτε καί έλαφρότερα, όμως πραγματικά ή άδικία γι' αυτόν πού τήν κάνει δέν είναι πάντοτε καί κακό καί άσχημο πράγμα; Τό παραδεχόμαστε αυτό ή όχι;

KP. Τό παραδεχόμαστε.

ΣΩ. Δέν πρέπει λοιπόν νά άδικοϋμε ποτέ καί μέ κανέναν τρόπο.

KP. Ποτέ, βέβαια.

ΣΩ. Άρα, άκόμη καί όταν άδικείται κανείς, δέν πρέπει νά ανταποδίδει τήν άδικία, όπως νομίζει ό πολύς ό κόσμος, άφού βέβαια δέν πρέπει νά άδικοϋμε ποτέ καί μέ κανέναν τρόπο.

KP. Όπως φαίνεται, δέν πρέπει.

ΣΩ. Τότε λοιπόν, τί λές, Κρίτων; Πρέπει κανείς νά κάνει κακό στόν άλλο ή δέν πρέπει;

KP. Δέν πρέπει βέβαια, Σωκράτη.

ΣΩ. Μά τί λοιπόν; Είναι δίκαιο νά ανταποδίδει κανείς τό κακό σ' εκείνους πού τόν έβλαψαν, όπως υποστηρίζει ό πολύς ό κόσμος, ή δέν είναι δίκαιο;

KP. Δέν είναι καθόλου δίκαιο.

ΣΩ. Έγώ βέβαια πιστεύω, πώς είτε κακό κάνεις στους ανθρώπους είτε τούς άδικείς, είναι τό ίδιο πράγμα.

KP. Άλήθεια λές.

ΣΩ. Δέν πρέπει λοιπόν ό άνθρωπος νά ανταποδίδει τήν άδικία ούτε νά κάνει κακό σέ κανένα, άκόμη κι άν τοϋ κάνουν οί άλλοι ό,τι θέλουν. Πρόσεξε όμως, Κρίτων, μήπως, ενώ συμφωνείς σ' αυτά μαζί μου, τά παραδέχεσαι δίχως νά τά πιστεύεις· γιατί τό ξέρω καλά πώς αυτά πολύ λίγοι θά τά βροϋν σωστά καί τώρα καί στό μέλλον. Όμως κι αυτοί πού τά παραδέχονται κι αυτοί πού δέν τά παραδέχονται, δέ σκέπτονται μέ τόν ίδιο τρόπο, μόνο περιφρονοϋνται μεταξύ τους αναγκαστικά, σάν βλέπουν πόσο διαφορετικές είναι οί σκέψεις καί οί πράξεις τους. Γι' αυτό λοιπόν σκέψου καί σύ τώρα πολύ καλά: Ποιό από τά δύο, τά παραδέχεσαι αυτά καί συμφωνείς μαζί μου κι άς άρχίσουμε τήν έξέταση μέ βάση αυτή τήν άρχή, ότι δηλαδή ποτέ δέν είναι σωστό ούτε νά άδικοϋμε ούτε νά ανταποδίδουμε τήν άδικία, ούτε πάλι όταν μās κάνουν κακό νά υπερασπίζουμε τόν έαυτό μας ανταποδίδοντας τό κακό; Ή άλλάξεις γνώμη καί δέ συμφωνείς πιά μ' αυτή τή βασική άρχή;

Ἐγὼ βέβαια καὶ πρὶν, ἀπὸ πολὺν καιρὸ, ἀλλὰ καὶ τώρα ἀκόμη αὐτὴ τὴ γνώμη ἔχω. Ἄν ὁμως σὺ ἔχεις σχηματίσει κάποια ἄλλη γνώμη, λέγε την, ἀνάπτυξέ την νὰ τὴν καταλάβω. Ἄν πάλι μένεις σταθερὸς σέ ὅσα εἶχαμε παραδεχτεῖ ἄλλοτε, ἄκου τί ἔχω νὰ προσθέσω.

ΚΡ. Καὶ μένω σταθερὸς καὶ ἔχω τὴν ἴδια γνώμη μὲ σένα· λέγε λοιπόν.
ΣΩ. Λέω τότε τὴ συνέχεια ἢ καλύτερα ρωτᾶω: Ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο, ἂν ἕνας ἄνθρωπος συμφωνήσῃ μὲ κάποιον ἄλλο σέ κάτι πού εἶναι δίκαιο, πρέπει νὰ τηρήσῃ τὴ συμφωνία ἢ πρέπει νὰ τὸν ἐξαπατήσῃ;
ΚΡ. Πρέπει νὰ τὴν τηρήσῃ.

Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ ΣΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ

11. ΣΩ. Σύμφωνα λοιπόν μ' αὐτά, δῶσε τώρα προσοχή. Ἄν ἐμεῖς φύγουμε ἀπὸ δῶ χωρὶς νὰ πείσουμε τὴν Πολιτεία, βλάπτουμε κάποιους καὶ μάλιστα ἐκείνους πού δέν πρέπει νὰ βλάψουμε καθόλου, ἢ ὄχι; Καὶ μένουμε ἔτσι σταθεροὶ σ' αὐτά πού συμφωνήσαμε πὼς εἶναι δίκαια, ἢ δέ μένουμε;

ΚΡ. Δέν μπορῶ, Σωκράτη, νὰ ἀπαντήσω σ' αὐτὸ πού μέ ρωτᾶς. Δέν καταλαβαίνω τί θέλεις νὰ εἶπεις.

ΣΩ. Νὰ πὼς πρέπει νὰ σκεφτεῖς γιὰ νὰ καταλάβεις: Τὴν ὥρα πού ἐμεῖς ἐτοιμαζόμεστε νὰ δραπετεύσουμε ἀπὸ δῶ, ἢ πὲς τὴν ὅπως θέλεις μιὰ τέτοια πράξη, ἂν ἔρθουν οἱ Νόμοι καὶ ἡ Πολιτεία, σταθοῦν ξαφνικὰ μπροστὰ μας καὶ μᾶς ρωτήσουν: «Γιὰ πὲς μας, Σωκράτη, τί ἔχεις στό νοῦ σου νὰ κάνεις; Ἄλλο τίποτα, ἢ σκέπτεσαι μ' αὐτὸ τό ἔργο πού ἀποτολμᾶς νὰ ἀφανίσῃς καὶ μᾶς τοὺς Νόμους κι ὀλόκληρη τὴν Πολιτεία, ὅσο σοῦ περνᾶει ἀπὸ τό χέρι; Ἡ φαντάζεσαι πὼς εἶναι δυνατόν νὰ στέκεται ὀρθια καὶ νὰ μὴν ἔχει ἀναποδογυριστεῖ ἐκείνη ἡ Πολιτεία, ὅπου οἱ ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων δέν ἰσχύουν καθόλου, ἀλλὰ ἀκυρώνονται καὶ καταργοῦνται ἀπὸ ὅποιονδήποτε πολίτη; «Τί θὰ ἀπαντήσουμε, Κρίτων, σ' αὐτά καὶ σ' ἄλλα παρόμοια ἐρωτήματα; Γιατί πολλὰ θὰ μπορούσε νὰ εἶπῃ κανεὶς, καὶ μάλιστα ἕνας ρήτορας, γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τοῦτο τό νόμο πού πᾶμε μεῖς νὰ καταλύσουμε καὶ πού ὀρίζει νὰ ἔχουν κύρος οἱ ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων. Ἡ μήπως θ' ἀποκριθοῦμε σ' αὐτούς: «Μάλιστα, θέλουμε νὰ καταλύσουμε αὐτὸ τό νόμο, γιατί ἡ Πολιτεία δέν ἔκρινε δίκαια τὴν ὑπόθεση στό δικαστήριον, ὅταν μᾶς καταδίκασε, καὶ μᾶς ἀδίκησε». Αὐτά θὰ ποῦμε ἢ τίποτ' ἄλλο;

ΚΡ. Αὐτά, μά τό Δία, Σωκράτη.

12. ΣΩ. Καί τί θά ἀπαντήσουμε τότε, ἂν μᾶς ποῦν οἱ Νόμοι: «Ἄληθεια, Σωκράτη, εἴχαμε καί αὐτά συμφωνήσει μεταξύ μας ἢ μονάχα πώς θά πειθάρχεις στίς ἀποφάσεις πού θά βγάξουν τά δικαστήρια τῆς Πολιτείας, ὅποιοσδήποτε κι ἂν εἶναι αὐτές;» Κι ἂν ἐμεῖς ἀπορούσαμε πού θά μᾶς μιλοῦσαν ἔτσι, ἴσως θά ἔλεγον: «Σωκράτη, μήν παραξενεύεσαι μ' αὐτά πού λέμε, ἀποκρίσου μας μόνο, ἀφοῦ μάλιστα ἔχεις συνήθεια νά χρησιμοποιοεῖς τήν ἐρώτηση καί τήν ἀπόκριση. Πές μας λοιπόν, τί παράπονο ἔχεις ἀπό μᾶς κι ἀπό τήν Πολιτεία καί πᾶς νά μᾶς καταστρέψεις; Πρῶτα-πρῶτα ἐμεῖς δέ σέ γεννήσαμε καί μέ τή δική μας προστασία δέν παντρεύτηκε ὁ πατέρας σου τή μητέρα σου καί σ' ἔφερε στή ζωή; Πές μας λοιπόν, ἔχεις νά κατηγορήσεις γιά κάτι αὐτούς ἀπό μᾶς τούς Νόμους πού κανονίζουν τά ζητήματα τῶν γάμων, τάχα πώς δέν εἶναι καλοί; —«Δέν ἔχω γι' αὐτούς καμιά κατηγορία», θ' ἀπαντοῦσα. —«Μήπως λοιπόν ἔχεις καμιά κατηγορία γιά τούς νόμους ἐκείνους, πού κανονίζουν τήν ἀνατροφή καί τή μόρφωση τῶν παιδιῶν, αὐτή πού δόθηκε καί σέ σένα; Ἦ δέν πρόσταζαν ὀρθά ἐκεῖνοι ἀπό μᾶς οἱ Νόμοι, πού εἶναι ὀρισμένοι γι' αὐτά, παραγγέλλοντας στόν πατέρα σου νά σέ μορφώσει μέ μουσική καί γυμναστική;» —«Ὀρθά πρόσταζαν», θά ἔλεγα. —«Πολύ καλά. Τότε ἀφοῦ γεννήθηκες καί ἀνατράφηκες καί μορφώθηκες μέ τήν προστασία μας, θά μπορούσες νά εἰπείς πρῶτα πώς δέν ἦσουνα δικός μας καί παιδί μας καί δοῦλος μας καί σύ ὁ ἴδιος καί οἱ πρόγονοί σου; Κι ἂν τοῦτο εἶναι ἔτσι, μήπως σοῦ περνάει ἀπό τό νοῦ πώς ἐμεῖς καί σύ ἔχουμε τά ἴδια δικαιώματα καί ὅσα κι ἂν ἐπιχειροῦμε νά σοῦ κάνουμε μεῖς νομίζεις πώς ἔχεις τό δικαίωμα τά ἴδια νά κάνεις καί σέ μᾶς; Ἦ δέν ἔχεις βέβαια τά ἴδια δικαιώματα ἀπέναντι στόν πατέρα σου οὔτε ἀπέναντι στόν ἀφέντη σου, ἂν τύχαινε νά ἔχεις ἀφέντη, ὥστε ὅσα σοῦ κάνουν αὐτοί, τά ἴδια νά μπορείς νά τούς κάνεις καί σύ, οὔτε ἂν σ' ἔβριζαν αὐτοί νά τούς βρίζεις καί σύ, οὔτε ἂν σέ χτυποῦσαν νά τούς χτυπᾶς, οὔτε ἄλλα τέτοια πολλά. Ἀπέναντι ὁμως στήν πατρίδα καί στούς νόμους φαντάζεσαι πώς ἔχεις τέτοια δικαιώματα ὥστε, ἂν ἐμεῖς θέλουμε νά σέ θανατώσουμε —γιατί νομίζουμε πώς εἶναι δίκαιο— νά προσπαθήσεις καί σύ ἀπό τ' ἄλλο μέρος νά καταστρέψεις ἐμᾶς τούς Νόμους καί τήν Πατρίδα, ὅσο φυσικά σοῦ περνάει ἀπό τό χέρι; Καί κάνοντας αὐτά θά ἰσχυριστεῖς πώς κάνεις δίκαιες πράξεις, σύ πού ἀλη-

θινά φροντίζεις για την ἀρετή;

Ἐλήθεια, τόση εἶναι ἡ σοφία σου, ὥστε δέν ἔχεις καταλάβει ὅτι καί ἀπό τῆ μητέρα καί ἀπό τόν πατέρα κι ἀπ' ὄλους τούς ἄλλους προγόνους τό πιό πολύτιμο, τό πιό σεβαστό, τό πιό ἱερό, τό ἀνώτερο ἀγαθό εἶναι ἡ Πατρίδα, σύμφωνα μέ τήν κρίση τῶν θεῶν καί τῶν γνωστικῶν ἀνθρώπων; Δέν ἔχεις ἀκόμη καταλάβει πῶς ἔχουμε χρέος νά σεβόμαστε καί νά ὑποτασσόμαστε καί νά καλοπιάνουμε, ὅταν ὀργίζεται, περισσότερο τήν Πατρίδα παρά τόν πατέρα, καί ἂν τυχόν δέ βρίσκουμε σωστές τίς ἐντολές τῆς ἡ νά προσπαθοῦμε νά τήν πείθουμε ἢ νά ἐκτελοῦμε ὅσα προστάζει; Ξεχνᾷς ἀκόμη πῶς πρέπει νά ὑποφέρουμε χωρίς διαμαρτυρίες ἂν μᾶς ὑποχρεῶνει νά πάθουμε κάτι, εἴτε προστάζει νά μᾶς δέρνουν εἴτε νά μᾶς ρίχνουν δεμένους στή φυλακή εἴτε νά μᾶς στέλνουν στόν πόλεμο γιά νά πληγωθοῦμε ἢ καί νά σκοτωθοῦμε; Δέν ἔχεις λοιπόν καταλάβει ὅτι ὀφείλουμε ὅλα αὐτά νά τά κάνουμε, καί τό δίκαιο ἔτσι εἶναι, καί ὄχι νά ἀποφεύγουμε τή στράτευση οὔτε νά ὀπισθοχωροῦμε ἀπό δειλία τήν ὥρα τῆς μάχης οὔτε νά λιποτακτοῦμε, ἀλλά καί στόν πόλεμο καί στό δικαστήριο καί παντοῦ ἔχουμε χρέος νά ἐκτελοῦμε ὅσα προστάζει ἡ Πολιτεία καί ἡ Πατρίδα, ἢ, ἂν ἔχουμε ἄλλη γνώμη, νά τήν πείθουμε ποιό εἶναι πραγματικά τό δίκαιο; Καί ὅτι δέν εἶναι σύμφωνο μέ τό θεῖο νόμο νά φέρνεται ὁ ἄνθρωπος μέ βία οὔτε στή μητέρα οὔτε στόν πατέρα κι ἀπ' αὐτούς πολύ λιγότερο ἀκόμη στήν Πατρίδα, δέν τό ἔχεις καταλάβει»; —Τί θά ἀπαντήσουμε σέ ὅλα αὐτά, Κρίτων; Ὅτι οἱ Νόμοι λένε τήν ἀλήθεια ἢ ὄχι;

ΚΡ. Ὅτι λένε τήν ἀλήθεια.

13. «Σκέψου λοιπόν, Σωκράτη», θά συνέχιζαν ἴσως οἱ Νόμοι, «ἂν ἐμεῖς ἔχουμε δίκιο νά ὑποστηρίζουμε πῶς δέν εἶναι τίμια πράγματα, ὅσα λογαριάζεις τώρα νά μᾶς κάνεις. Ἐμεῖς βέβαια σέ φέραμε στόν κόσμο, σέ ἀναθρέψαμε, σέ μορφώσαμε, σοῦ μεταδώσαμε ἀπ' ὅλα τά ἀγαθά πού μπορούσαμε καί σέ σένα καί σέ ὄλους τούς ἄλλους πολίτες· ὁμως δέ σέ κρατᾶμε ἐδῶ στήν πόλη μέ τή βία, ὅπως δέν κρατᾶμε καί κανέναν ἄλλο πολίτη. Ἀπεναντίας, δίνουμε τό δικαίωμα καί τό διαλαδοῦμε, ὅποιος Ἀθηναῖος θέλει, μόλις μεγαλώσει καί ἀποκτήσει πολιτικά δικαιώματα καί μελετήσει τήν κατάσταση τῆς Πολιτείας κι ἐμᾶς τούς Νόμους, ἂν δέν τοῦ ἀρέσουμε, εἶναι ἐλεύθερος νά πάρει τά πράγματά του καί νά πάει ὅπου θέλει. Καί κανείς ἀπό μᾶς τούς Νόμους δέν ἐμποδίζει οὔτε ἀπαγορεύει σέ κανέναν πολίτη, ἂν θέλει, νά πάρει τά πράγματά του καί

νά πάει νά ζήσει σέ καμιά ἀποικία εἴτε νά πάει νά κατοικήσει σέ κάποια ξένη πόλη ἢ ὅπου ἄλλοῦ θέλει, ἂν δέν τοῦ ἀρέσουμε ἐμεῖς καί ἡ Πολιτεία.

Ὅποιοι ὁμως ἀπό σᾶς παραμένει ἐδῶ, ἐ ὧ βλέπει μέ ποιόν τρόπο ἐμεῖς δικάζουμε τίς δίκες καί γενικά κυβερνάμε τήν Πολιτεία, τότε πιά πιστεύουμε πῶς αὐτός ἔχει συμφωνήσει μαζί μας μέ ἔργα, νά ἐκτελεῖ αὐτά πού ἐμεῖς προστάζουμε. Κι ὁποῖος πάλι δέν πείθεται σέ μᾶς, λέμε πῶς μᾶς ἀδικεῖ τριπλά: Τόν φέραμε στή ζωή καί δέ μᾶς ὑπακούει, τόν ἀναθρέψαμε καί πάλι δέ μᾶς ὑπακούει, ὑποσχέθηκε νά πείθεται σέ μᾶς κι αὐτός οὔτε πείθεται οὔτε προσπαθεῖ νά μᾶς πείσει, ἂν κάτι δέν τό κάνουμε καλά. Κι ὁμως, ἐμεῖς προβάλλουμε τούς ὀρισμούς μας νά ἐκλέξει ἐλεύθερα, καί δέν ἐπιβάλλουμε μέ ἄγριο τρόπο νά κάνει ὅσα προστάζουμε· κι ἐνῶ ἐπιτρέπουμε τό ἕνα ἀπό τά δύο, ἢ νά μᾶς πείθει ἢ νά ἐκτελεῖ ὅσα ὀρίζουμε, αὐτός οὔτε τό ἕνα κάνει οὔτε τό ἄλλο.

14. ΣΩ. Γι' αὐτές λοιπόν τίς κατηγορίες λέμε ὅτι καί σύ, Σωκράτη, θά θεωρηθεῖς ἔνοχος, ἂν βέβαια θά κάνεις αὐτά πού ἔχεις στό νοῦ σου· καί μάλιστα καθόλου λιγότερο σύ ἀπό τούς ἄλλους Ἀθηναίους, ἀλλά πολύ περισσότερο! Κι ἂν ρωτοῦσα τότε: «Γιατί περισσότερο ἐγώ;», μέ τό δίκιο τους ἴσως θά μ' ἀπόπαιρναν λέγοντας, ὅτι πιό πολύ ἀπό τούς ἄλλους Ἀθηναίους ἐγώ τυχαίνει νά ἔχω κάνει μαζί τους αὐτή τή συμφωνία. Θά ἔλεγε δηλαδή: «Σωκράτη, ἔχουμε μεγάλες ἀποδείξεις ὅτι καί ἐμεῖς σοῦ ἀρέσαμε καί ἡ πόλη. Ἄν ἡ πόλη μας δέ σοῦ ἄρесе τόσο πολύ, δέ θά ἔμενες ἐδῶ ποτέ περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον Ἀθηναῖο, ἀφοῦ οὔτε ἀπομακρύνθηκες ποτέ ὡς τώρα ἀπό τήν πόλη γιά νά παρακολουθήσεις τούς ἀγῶνες, παρά μιά φορά μονάχα πού πῆγες στόν Ἴσθμό, οὔτε σέ ἄλλο μέρος πῆγες πουθενά, παρά μόνο ὅπου σέ στείλαμε στρατιώτη γιά νά πολεμήσεις.

Μά οὔτε ἄλλη ἀποδημία ἔκανες ποτέ ὡς τώρα, ὅπως κάνουν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, οὔτε πεθύμησες ποτέ νά γνωρίσεις ἄλλη Πολιτεία οὔτε ἄλλους νόμους, ἀλλά ἔμενες ἱκανοποιημένος ἀπό μᾶς κι ἀπό τήν Πολιτεία μας. Τόσο πολύ μᾶς προτιμοῦσες καί ἔδινες τήν ὑπόσχεση πῶς θά ζήσεις σάν πολίτης σύμφωνα μέ τούς ὀρισμούς μας καί μάλιστα ἔκανες καί παιδιά στήν πόλη μας, γιατί σοῦ ἄρесе.

Καί κάτι ἄλλο ἀκόμη: Τήν ὥρα τῆς δίκης σου, ἂν ἤθελες, εἶχες τό δικαίωμα νά προτείνεις γιά ποινή σου τήν ἐξορία, κι ἔτσι αὐτό ἀκριβῶς

πού πᾶς νά κάνεις τώρα χωρίς τή θέληση τῆς Πολιτείας μποροῦσες νά τὸ κάνεις τότε μὲ τή θέλησή της. Σὺ ὅμως τότε καμάρωνες τάχα πὼς δέν ἀγανακτοῦσες, ἂν θά ἦταν ἀνάγκη νά πεθάνεις, ἀλλά, ὅπως ἔλεγε, προτιμοῦσες τὸ θάνατο ἀπὸ τὴν ἐξορία. Καί τώρα οὔτε γιὰ κείνα τὰ μεγάλα λόγια ντρέπεσαι οὔτε γιὰ μᾶς τοὺς νόμους νοιάζεσαι, μόνο πᾶς νά μᾶς καταλύσεις· καί εἶσαι ἔτοιμος νά κάνεις ὅ,τι ἀκριβῶς θά ἔκανε κι ἓνας τιποτένιος δοῦλος ἐπιχειρώντας νά δραπετεύσεις, παρά τίς συμφωνίες καί τίς ὑποσχέσεις, μὲ τίς ὁποῖες συμφώνησες μὲ μᾶς πὼς θά ζήσεις σάν πολίτης. Πρῶτα-πρῶτα λοιπόν, ἀπάντησέ μας σέ τοῦτο: Λέμε ἢ δέ λέμε τὴν ἀλήθεια, ὅταν βεβαιώνουμε πὼς ἔχεις δώσει ὑπόσχεση, ὅτι θά ζεῖς σάν πολίτης σύμφωνα μὲ μᾶς μὲ ἔργα καί ὄχι μὲ λόγια;» Τί θ' ἀποκριθοῦμε σ' αὐτά, Κρίτων; Ἄλλο τίποτα ἢ θά συμφωνήσουμε;

ΚΡ. Εἶναι ἀνάγκη νά συμφωνήσουμε, Σωκράτη.

ΣΩ. Καί ἀκόμη θά ἔλεγον οἱ Νόμοι: «Τί ἄλλο λοιπόν πᾶς νά κάνεις, παρά νά παραβεῖς τίς συμφωνίες πού ἔκανες μὲ μᾶς τοὺς ἴδιους καί τίς ὑποσχέσεις πού μᾶς ἔδωσες; Καί δέ σ' ἐπίεσε κανεὶς νά τίς δεχτεῖς, οὔτε σέ ἀπάτησαν, οὔτε σέ ἀνάγκασαν νά ἀποφασίσεις μέσα σέ λίγο καιρὸ, ἀλλά μέσα σέ ἑβδομήντα ὀλόκληρα χρόνια· καί εἶχες σ' αὐτά τὰ χρόνια τὸ δικαίωμα νά φύγεις ἂν δέ σοῦ ἄρεσαμε ἐμεῖς κι ἂν δέ σοῦ φαίνονταν πὼς ἦταν δίκαιες οἱ συμφωνίες μας. Σὺ ὅμως οὔτε τὴ Λακεδαιμόνα προτίμησες οὔτε τὴν Κρήτη, κι ἄς λές κάθε φορά πὼς ἔχουν καλοὺς νόμους· οὔτε προτίμησες καμιὰ ἄλλη ἀπὸ τίς ἐλληνικὲς πόλεις οὔτε ἀπὸ τίς βαρβαρικές, ἀλλά ἀποδήμησες ἀπὸ τὴν πόλη μας λιγότερο ἀπ' ὅσο οἱ κουτσοὶ καί οἱ τυφλοὶ καί οἱ ἄλλοι ἀνάπηροι. Τόσο πῶς ἀπὸ κάθε ἄλλο Ἀθηναῖο σοῦ ἄρεσαν καί ἡ Ἀθήνα καί, φυσικά, ἐμεῖς οἱ Νόμοι της. Γιατί σέ ποιὸν μπορεῖ νά ἄρῃσει μιὰ Πολιτεία, πού δέν ἔχει νόμους; Καί τώρα λοιπόν, δέ θέλεις νά μείνεις πιστός στίς συμφωνίες μας; Θά μείνεις, Σωκράτη, ἂν βέβαια πεισθεῖς σέ μᾶς. Κι ἔτσι δέ θά γίνεις γελοῖος φεύγοντας ἀπὸ τὴν πατρίδα σου.

ΠΟΙΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΘΑ ΕΙΧΕ Η ΔΡΑΠΕΤΕΥΣΗ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

15. Γιατί πραγματικά, ἂν παραβεῖς τίς ὑποχρεώσεις σου αὐτές καί πέσεις σέ κανένα τέτοιο σφάλμα, στοχάσου τί καλὸ θά κάνεις στὸν ἑαυτὸ σου ἢ στοὺς φίλους σου. Ὅτι φυσικά θά κινδυνέψουν οἱ φίλοι σου νά

πάνε κι αὐτοὶ ἐξορία καὶ νὰ στερηθοῦν ἔτσι τὴν πατρίδα τους ἢ νὰ χάσουν τὴν περιουσία τους, εἶναι σχεδόν φανερό. Πρῶτα-πρῶτα καὶ σύ ὁ ἴδιος, Σωκράτη, ἂν πᾶς σέ καμιὰ ἀπὸ τίς πιό κοντινές Πολιτείες, στή Θήβα ἢ στὰ Μέγαρα —γιατί καὶ οἱ δύο ἔχουν καλοὺς νόμους— θὰ φτάσεις ἐκεῖ ὡς ἐχθρὸς στό πολίτευμά τους· ὅσοι λοιπόν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν πατρίδα τους θὰ σέ λοξοκοιτάζουν, γιατί θὰ σέ νομίζουν διαφθορέα τῶν νόμων. Κι ἔτσι θὰ ἐνισχύσεις τὴ γνώμη τῶν ἀνθρώπων γιὰ τοὺς δικαστές σου, ὥστε νὰ πιστεῦουν ὅτι σωστά ἔκριναν τὴ δίκη. Γιατί ὁποιος εἶναι διαφθορέας τῶν νόμων, πιό πολύ, νομίζω, θὰ μπορούσε νὰ φανεῖ ὅτι εἶναι διαφθορέας νέων καὶ ἄμυαλων ἀκόμη ἀνθρώπων. Ποιό λοιπόν ἀπὸ τὰ δύο, θὰ ἀποφύγεις καὶ τίς Πολιτείες πού ἔχουν καλοὺς νόμους, καὶ τοὺς πιό χρηστοὺς ἀνθρώπους; Κάνοντας ὁμοῦς αὐτό, θὰ ἔχει πιά γιὰ σένα καμιὰ ἀξία ἢ ζωὴ; Ἡ θὰ τοὺς πλησιάσεις καὶ χωρὶς νὰ ντρέπεται θὰ συζητᾶς μαζί τους, γιὰ νὰ τοὺς λές τί, Σωκράτη; Μήπως τὰ ἴδια λόγια πού ἔλεγες καὶ δῶ, ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ νομιμότητα καὶ οἱ νόμοι εἶναι τὰ πιό πολῦτιμα πράγματα γιὰ τὸν ἄνθρωπο; Καὶ δὲ νομίζεις ὅτι θὰ κάνει κακὴ ἐντύπωση μιὰ τέτοια διαγωγή τοῦ Σωκράτη; Πρέπει νὰ τὸ περιμένεις, βέβαια.

Ὅμως κι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τόπους θὰ σηκωθείς ἴσως μιὰ μέρα καὶ θὰ φύγεις καὶ θὰ πᾶς στή Θεσσαλία, κοντὰ στοὺς φίλους τοῦ Κρίτωνα. Γιατί ἐκεῖ, εἶναι γνωστό, βασιλεύει πολὺ μεγάλη ἀταξία καὶ ἀκολασία καὶ ἴσως μὲ εὐχαρίστηση θὰ σέ ἄκουγαν νὰ τοὺς λές τὴν ἱστορία σου: Μὲ πόσο γελοῖο τρόπο δραπέτευσες ἀπὸ τὴ φυλακὴ φορώντας κάποια ξένα ρούχα ἢ κανένα δέρμα ζώου ἢ οἰδιδήποτε ἄλλο, σάν αὐτὰ μὲ τὰ ὅποια συνηθίζουν νὰ μεταμφιέζονται ὅσοι δραπετεύουν, καὶ ἀλλάζοντας τὴ δικὴ σου τὴ μορφή μὲ τὴ μορφή κάποιου ἄλλου. Ὅμως φαντάζεσαι πὼς δὲ θὰ βρεθεῖ κανεὶς νὰ σοῦ εἶπῃ ὅτι σύ, γέρος ἄνθρωπος, ἐνῶ σοῦ μένει λίγος χρόνος ἀπὸ τὴ ζωὴ σου, ὅπως εἶναι τὸ φυσικό, τόλμησες νὰ λαχταρᾶς τὴ ζωὴ τόσο αἰσχρά, παραβαίνοντας τοὺς πιό μεγάλους νόμους; Ἴσως νὰ μὴ σοῦ τὸ εἶπουν, ἂν δὲν ἐνοχλεῖς κανένα· εἰδάλως, θὰ ἀκούσεις, Σωκράτη, πολλὰ καὶ ἀνάξια γιὰ τὸ πρόσωπό σου.

Θὰ ζήσεις λοιπόν στή Θεσσαλία κολακεύοντας τὸν καθένα καὶ δειχνοντας δουλοφροσύνη, δίχως νὰ κάνεις τίποτ' ἄλλο παρά νὰ γλεντοκοπᾶς, σάν νὰ εἶχες πάει στή Θεσσαλία καλεσμένος σέ ξεφάντωμα; Καὶ κεῖνα πού λέγαμε γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ γιὰ κάθε ἄλλη ἀρετὴ, τί θὰ γίνουν τότε;

Ἄλλά θέλεις, λές, νά ζήσεις γιά τά παιδιά σου, γιά νά τά ἀναθρέψεις καί νά τά μορφώσεις. Μά τί; Θά τά πάρεις κι αὐτά μαζί σου στή Θεσσαλία κι ἐκεῖ θά τά ἀναθρέψεις καί θά τά μορφώσεις κόνοντάς τα κατοίκους ξένης χώρας, γιά νά ἀπολαύσουν καί τοῦτο τό καλό ἀπό σένα; Ἡ δέ θά τό κάνεις αὐτό, ἀλλά τά παιδιά σου θά ἀνατραφοῦν καί θά μορφωθοῦν καλύτερα μένοντάς ἐδῶ στήν Ἀθήνα, φτάνει νά ζεῖς ἐσύ, κι ἄς μήν εἶσαι κοντά τους; Γιατί οἱ φίλοι σου, σκέπτεσαι, θά φροντίσουνε γι' αὐτά. Ποιό ὅμως ἀπό τά δύο, ἂν ἀποδημήσεις στή Θεσσαλία θά φροντίσουν, κι ἂν ἀποδημήσεις στόν Ἄδη δέ θά φροντίσουν; Ἄν βέβαια μπορεῖς νά περιμένεις κάτι καλό ἀπ' αὐτούς πού ἰσχυρίζονται πῶς εἶναι φίλοι σου, πρέπει νά πιστεύεις ὅτι θά φροντίσουν.

16. Λοιπόν, Σωκράτη, εἶναι καιρός πιά νά πεισθεῖς σέ μᾶς πού σέ ἀναθρέψαμε καί μπροστά στό δίκαιο μήτε παιδιά νά προτιμήσεις μήτε τή ζωή μήτε τίποτε ἄλλο, γιά νά μπορεῖς, ὅταν θά πᾶς στόν Ἄδη, νά προβάλεις ὅλα αὐτά στήν ἀπολογία σου στούς ἄρχοντες πού εἶναι ἐκεῖ. Γιατί ἂν κάνεις αὐτά πού σκέπτεσαι, εἶναι φανερό πῶς οὔτε ἐδῶ, στόν ἀπάνω κόσμο, θά εἶναι αὐτό καλύτερο οὔτε δικαιότερο οὔτε ὀσιότερο γιά σένα ἢ γι' ἄλλον κανένα ἀπό τοὺς δικούς σου, οὔτε ἐκεῖ, στόν κάτω κόσμο, ὅταν θά φτάσεις θά εἶναι καλύτερο.

Τώρα βέβαια θά φύγεις ἀπό τόν κόσμο τοῦτο, ἂν φύγεις, ἀδικημένος, ὄχι ἀπό μᾶς τοὺς Νόμους, ἀλλά ἀπό τοὺς ἀνθρώπους. Ἄν ὅμως δραπετεύσεις ἀπό δῶ, ἀνταποδίδοντας τόσο ἀδιάντροπα τό ἄδικο μέ τό ἄδικο καί τό κακό μέ τό κακό, θά καταπατήσεις τίς ὑποσχέσεις σου καί τίς συμφωνίες πού ἔκανες μαζί μας καί θά βλάψεις ἐκείνους πού καθόλου δέν ἔπρεπε νά βλάψεις: καί τόν ἑαυτό σου καί τοὺς φίλους σου καί τήν πατρίδα σου καί μᾶς τοὺς Νόμους. Τότε καί μεῖς θά εἴμαστε θυμωμένοι μαζί σου, ὅσο θά ζεῖς, κι ὅταν θά πᾶς στόν ἄλλο κόσμο τ' ἀδέρφια μας, οἱ Νόμοι τοῦ Ἄδη, δέ θά σέ καλοδεχτοῦν, ἐπειδή θά ξέρουν πῶς θέλησες νά καταστρέψεις καί μᾶς ἐδῶ, ὅσο σοῦ περνοῦσε ἀπό τό χέρι. Πρόσεξε λοιπόν καλά, Σωκράτη, μή σέ πείσει ὁ Κρίτων νά κάνεις ὅ,τι σοῦ λέει αὐτός καί ὄχι ὅ,τι σοῦ λέμε μεῖς».

Η ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ. Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

17. Αὐτά τά λόγια, ἀγαπητέ μου φίλε Κρίτων, νιώσε το καλά, ἐγώ νομίζω πῶς τά ἀκούω, ὅπως ἀκριβῶς πιστεύουν πῶς ἀκούνε τοὺς αὐλοὺς

ὄσοι κατηχούνται στά μυστήρια τῶν Κορυβάντων· καί μέσα μου αὐτός ὁ ἦχος τους βουίξει ἀσταμάτητα καί μέ κάνει νά μήν μπορῶ νά ἀκούω τίποτ' ἄλλο. Νά τό ξέρεις λοιπόν, κι αὐτή βέβαια εἶναι ἡ γνώμη πού ἔχω τώρα, ἂν θελήσεις νά μοῦ εἰπῆς λόγια ἀντίθετα ἀπ' αὐτά, μάταια θά τά εἰπῆς. Μά καί πάλι, ἂν νομίζεις ὅτι κάτι μπορεῖς νά πετύχεις, λέγε.

ΚΡ. Ἀλλά, Σωκράτη, δέν ἔχω τίποτα νά εἰπῶ.

ΣΩ. Τότε, ἄς τά ἀφήσουμε ὅλα, Κρίτων, κι ἄς κάνουμε ἔτσι πού λέω, ἀφοῦ ὁ θεός αὐτό τό δρόμο μᾶς δείχνει νά ἀκολουθήσουμε.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ — ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ

ΚΕΦ. 1

Σ' αὐτή ἐδῶ τῆ συμφορᾶ: Ὁ Κρίτων ἐννοεῖ τὴν καταδίκη τοῦ Σωκράτη σὲ θάνατο καὶ τὴν ἐπικείμενη θανάτωσή του.

τό πλοῖο: Σύμφωνα μέ τὴν παράδοση, ἦταν τό ἴδιο πλοῖο, μέ τό ὁποῖο ὁ Θησεύς ταξίδεψε στήν Κρήτη μέ ἑπτά νέους καὶ ἑπτά νέες, ὅταν πῆγε ἐκεῖ καὶ σκότωσε τό Μινώταυρο. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν κάνει τάμα, ἄν σωθοῦν αὐτοὶ πού ἔφυγαν γιά τὴν Κρήτη, νά στέλνουν μ' αὐτό τό πλοῖο κάθε χρόνο στή Δῆλο θρησκευτική ἀντιπροσωπία, γιά νά συμμετέχει στή γιορτή τοῦ Ἀπόλλωνα. Γι' αὐτό τό πλοῖο διάβασε καὶ τὴν εἰσαγωγή στόν Κρίτωνα.

πού ἦρθαν ἀπό τό Σούνιο καὶ τό ἄφησαν ἐκεῖ: Τό πλοῖο εἶχε ἀράξει ἐκεῖ ἢ ἀπό θαλασσοταραχή ἢ γιά προσκύνημα στό ναό τῆς Ἀθηνᾶς πού ἦταν στό Σούνιο.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. «τόσο συχνά πού ἔρχομαι ἐδῶ»: Ἐν συσχετίσουμε αὐτά τά λόγια μέ τό χρονικό διάστημα πού ἔμεινε ὁ Σωκράτης στή φυλακή, ποῖο συμπέρασμα μποροῦμε νά βγάλουμε γιά τόν Κρίτωνα;
2. Ποιά ἦταν ἡ ψυχική κατάσταση τοῦ Κρίτωνα καὶ ποιά τοῦ Σωκράτη;
3. Τά στοιχεῖα πού μᾶς εἰσάγουν σ' ἓνα διάλογο εἶναι: Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος πού γίνεται ὁ διάλογος, τό θέμα τοῦ διαλόγου, τά πρόσωπα πού παίρνουν μέρος σ' αὐτόν ἢ τόν παρακολουθοῦν καὶ τά συναισθήματά τους, δηλ. ἡ ψυχική τους διάθεση. Ποιά ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά μᾶς δίνει ὁ Πλάτων στό πρῶτο κεφάλαιο;

ΚΕΦ. 2

Ἄν ἔτσι τό θέλουν οἱ θεοί, ἔτσι ἄς γίνι: Ὁ Σωκράτης θεωρεῖ τό

θάνατό του θέλημα τῶν θεῶν. Πιστεύει πῶς ὁ θάνατος θά ἐλευθερώσει τήν ψυχή του ἀπό τὰ δεσμά τοῦ σώματος. Γι' αὐτό τή θέληση αὐτή τῶν θεῶν τή δέχεται εὐχαρίστως.

ἐκεῖνοι, πού εἶναι ἀρμόδιοι...: Ἦταν οἱ Ἑντεκα ἄρχοντες. Ἐβγαίναν κάθε χρόνο μέ κλῆρο (ἓνας ἀπό κάθε φυλή καί ὁ γραμματέας τους). Ἔργο τους ἦταν νά ἐκτελοῦν τίς καταδικαστικές ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων.

κάποιο ὄνειρο...: Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πίστευαν ὡς ἀληθινά τὰ ὄνειρα πού ἐβλεπε κανεῖς ὕστερα ἀπό τὰ μεσάνυχτα κι ὅταν πλησίαζε ἡ χαραυγή. Ὁ Σωκράτης ἔδινε σημασία στά λεγόμενα δηλωτικά ἢ προφητικά ὄνειρα· πίστευε ὅτι τὰ στέλνει ὁ θεός.

λευκοφορεμένη: Τό λευκό ἦταν τό χρῶμα τῆς χαρᾶς καί τῆς ἐλπίδας, σύμβολο ἀγνότητας καί ἀγιότητας.

τὴν τρίτη ἡμέρα θά φτάσεις...: Ὁ στίχος αὐτός εἶναι παρμένος ἀπό τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὅμηρου. Ἐκεῖ ὁ Ἀχιλλέας λέει μέ χαρά ὅτι θά φύγει ἀπό τὴν Τροία καί τὴν τρίτη ἡμέρα θά φτάσει στή Φθία τῆς Θεσσαλίας, πού ἦταν πατρίδα του.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Τί σχέση ἔχει ὁ στίχος ἀπό τόν Ὅμηρο μέ τὴν περίπτωση τοῦ Σωκράτη; Ποιό εἶναι τὸ ἀντίστοιχο νόημά του;
2. Προσπαθεῖστε νά καθορίσετε τὴν ψυχικὴ κατάσταση τοῦ Σωκράτη ὕστερα ἀπὸ τὴν εἶδηση πού τοῦ ἔφερε ὁ Κρίτων.

ΚΕΦ. 3

ἂν ἤθελα νά ξοδέψω χρήματα: Ὁ Κρίτων ἦταν πλούσιος καί εἶχε πολὺ μεγάλο κοινωνικό κύρος.

θά κρίνουν πῶς αὐτὰ ἔγιναν ἔτσι, ὅπως ἀκριβῶς θά ἔχουν γίνει: Θά δώσουν στήν πράξη μας τό σωστό της χαρακτηρισμό. Δηλ. ἂν ἡ πράξη μας εἶναι καλή, θά τὴν κρίνουν καλή, ἂν εἶναι αἰσχρὴ, θά τὴν κρίνουν αἰσχρὴ.

Γιατί δέν ἔχει τὴ δύναμη νά κάνει ἓναν ἄνθρωπο οὔτε σώφρονα, οὔτε ἄφρονα: Γιά τό Σωκράτη τό πιό μεγάλο ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ ἦ-

ταν ή φρόνηση και τό πιό μεγάλο από τά κακά ή άφροσύνη. 'Ο θάνατος, πού ό πολύς ό κόσμος είχε τή δύναμη νά επιβάλει, δέν ήταν γιά τό Σωκράτη μεγάλο κακό.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. «και τώρα άκόμη είναι καιρός... νά σωθείς»: Ποιό συμπέρασμα βγαίνει από τή φράση του Κρίτωνα;
2. Ποιό στοιχείο από κείνα πού μās εισάγουν στο διάλογο αρχίζει νά προβάλλει σ' αυτό τό κεφάλαιο;
3. Ποιά επιχειρήματα προβάλλει ό Κρίτων στο κεφάλαιο αυτό γιά νά υποστηρίξει τήν πρότασή του;
4. Σε ποιό επιχειρήμα του Κρίτωνα άπαντā ό Σωκράτης και ποιά είναι ή άπάντησή του;

ΚΕΦ. 4

οί συκοφάντες: Ήταν άνθρωποι άνέντιμοι και επικίνδυνοι. Άπό ιδιοτέλεια κατηγορούσαν πολίτες γιά άξιοποινη πράξη πού είχε σχέση μέ τό δημόσιο συμφέρον. Ή πράξη αυτή συνήθως ήταν άμφίβολη ή άνύπαρκτη. Άλλοτε άπειλούσαν έναν άθώο και έντιμο πολίτη, ότι θά τον καταγγείλουν γιά μιá τέτοια πράξη. Έτσι του έκαναν έκβιασμό και του έπαιρναν χρήματα. Άλλοτε πάλι πραγματικά ένοχοι έδιναν χρήματα στους συκοφάντες γιά νά μήν τους καταγγείλουν. Γενικά, οί συκοφάντες είχαν καταστήσει τότε κοινωνική πληγή. Γι' αυτό είχαν όριστεί έναντίον τους άδστηροί νόμοι.

νά πάθουμε και τίποτ' άλλο: Στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων, έξορία.

κι αν χρειαστεί... μεγαλύτερο (κίνδυνο): Φυλάκιση, θάνατο.

(Και γι' αυτά νοιάζομαι) και γι' άλλα πολλά: 'Ο Σωκράτης έννοει κυρίως έμπόδια ήθικά. Θα τά αναπύξει πιό κάτω.

ουτε κι αυτά νά φοβάσαι: 'Ο Κρίτων νόμισε ότι ό Σωκράτης έννοει έμπόδια υλικά.

Σιμίας και Κέβης: Νέοι από τή Θήβα. Είχαν έρθει στην Άθήνα γιά νά συμπληρώσουν τή φιλοσοφική τους μόρφωση. Παρακολουθούσαν τή διδασκαλία του Σωκράτη και τον θαύμαζαν.

θά σου παρέχουν ασφάλεια: Μέ την ύλική και ήθικη τους δύναμη και έπιρροή.

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. Ποιές μπορεί να είναι οι έπιφυλάξεις του Σωκράτη για τις συνέπειες που ήταν δυνατό να έχει ή δραπέτευσή του από τη φυλακή;
2. Ποιά επιχειρήματα αντίτασσει ο Κρίτων σ' αυτές τις έπιφυλάξεις;
3. α) Πώς μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τους μαθητές και τους φίλους του Σωκράτη απ' αυτό τό κεφάλαιο;
β) Ποιός απ' όλους πήρε την πρωτοβουλία για τη διάσωση του Σωκράτη και γιατί;

ΚΕΦ. 5

τά παιδιά σου: Ο Σωκράτης είχε τρία παιδιά: Τό Λαμπροκλή, τό Σωφρονίσκο και τό Μενέξενο. Φαίνεται πώς παντρεύτηκε μεγάλος, γιατί τό μικρότερο παιδί του ήταν τότε ακόμη στην άγκαλιά της μάνας του.

ή μοίρα των όρφανών: Οί έπίτροποι που ανάλαμβάναν την κηδεμονία των ανήλικων όρφανών παραμελούσαν συνήθως την άνατροφή και τη μόρφωσή τους. Άν ακόμα αναλογιστούμε ότι ο Σωκράτης δε θά άφηνε περιουσία, μπορούμε να φανταστούμε ποιά θά ήταν γενικά ή μοίρα των παιδιών του.

προτιμᾶς την εύκολία σου: Κατά τη γνώμη του Κρίτωνα ο Σωκράτης προτιμᾶ τά πιο εύκολα και άρεστά στην ψυχή του και κυρίως την ήρεμία και τη γαλήνη, που θά αποκτήσει με τό θάνατό του.

ένῶ μπορούσε να μή φτάσει: Ύστερα από συμβιβασμό με τους κατηγορούς, πριν καταθέσουν τη μήνυση.

μέ τον τρόπο που δικάστηκε: Τόν είδαμε στην Άπολογία του Σωκράτη. Ο Κρίτων έννοει έδῶ γενικά την έλλειψη προετοιμασίας για τη δίκη και τη στάση που κράτησε ὁ Σωκράτης στην άπολογία του.

και τοῦτο έδῶ τό τελευταίῳ: Η έπικείμενη έκτέλεση της θανατικής καταδίκης του Σωκράτη.

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. Ποιά επιχειρήματα προσθέτει σ' αυτό τό κεφ. ο Κρίτων για νά υποστηρίξει τήν πρότασή του;
2. Σ' αυτό τό κεφ. ο Κρίτων ολοκληρώνει τά επιχειρήματά του:
 - α) Νά τά συγκεντρώσετε όλα και νά προσπαθήσετε νά τά κατατάξετε σέ τρεῖς ομάδες: Στή μία, ὅσα ἔχουν σχέση μέ τούς μαθητές και τούς φίλους τοῦ Σωκράτη, στήν ἄλλη ὅσα ἀναφέρονται στόν ἴδιο τό Σωκράτη και στήν τρίτη ὅσα ἀναφέρονται και στούς μαθητές και φίλους τοῦ Σωκράτη και στόν ἴδιο τό Σωκράτη.
 - β) Νά προσπαθήσετε νά ξεχωρίσετε ἕνα-δύο «ψυχολογικά» επιχειρήματα, δηλ. επιχειρήματα πού διεγείρουν συναισθήματα (λύπη, ὀργή, συναισθηση εὐθύνης κτλ.).
 - γ) Ἐπίσης ὅλα τά επιχειρήματα τοῦ Κρίτωνα ποιά κατά τή γνώμη σας εἶναι τά πιο δυνατά και τά πιο πειστικά;

ΚΕΦ. 6

μᾶς φοβερίζει μέ μεγαλύτερα ἀπό τά τωρινά κακά: Ἐκφραστική ὑπερβολή.

φυλακίσεις, θανάτους και δημεύσεις περιουσιῶν: (Γιατί σέ πληθυντικό;). Ὅλα αὐτά για τό Σωκράτη δέν εἶχαν πραγματική ἀξία· ἦταν ἀπλά φόβητρα.

σωστές γνώμες: Αὐτές πού ὠφελοῦν ἢ σώζουν ὕλικά ἢ ἠθικά τόν ἄνθρωπο, χωρίς νά βλάπτουν ἄλλους.

λαθεμένες γνώμες: Αὐτές πού βλάπτουν ἢ καταστρέφουν ὕλικά ἢ ἠθικά τόν ἄνθρωπο.

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. Ποιές εἶναι οἱ «ἀρχές» πού, ὅπως λέει, «ὑποστήριζε χτές» ὁ Σωκράτης; (Βλ. τό κεφάλαιο 2ο τῆς Ἀπολογίας).
2. Ὁ Σωκράτης θέλοντας νά ἐξετάσει μέ τόν Κρίτωνα ἄν πρέπει νά δραπετεύσει ἀπό τή φυλακή ἢ νά μείνει και νά θανατωθεῖ, βάζει ὡς ὄρο ἡ ἐξέταση νά γίνει μέ μιᾶ ὀρισμένη βάση. Μέ ποιά βάση πρέπει νά γίνει ἡ ἐξέταση;

3. Ποιό θέμα (έπιχείρημα του Κρίτωνα) καθορίζει ο Σωκράτης πρώτο για εξέταση;
4. Σέ ποιά συμπεράσματα καταλήγει ή συζήτηση στό τέλος του κεφαλαίου;

ΚΕΦ. 7

Όταν συζητούσαμε για ζητήματα σάν αυτά: Έννοεῖ τίς συζητήσεις πού ἔκαναν στά προηγούμενα χρόνια για τήν υγεία καί τή σωτηρία τοῦ σώματος καί τῆς ψυχῆς.

γιατρός ἢ γυμναστής: Ἡ σωματική ἄσκηση ἀποτελοῦσε κύριο μέρος τοῦ προγράμματος τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων στήν ἀρχαία Ἑλλάδα. Εἰδικοί για τήν ἄσκηση αὐτή ἦταν ὁ γιατρός καί ὁ γυμναστής. Ἔργο τοῦ γιατροῦ γενικά ἦταν νά παρακολουθεῖ καί νά ἐξετάζει τήν υγιεινή κατάσταση τῶν νέων. Ἔργο τοῦ γυμναστή ἦταν νά κάνει καλούς καί δυνατούς στό σῶμα τούς νέους μέ τή γυμναστική καί μέ τά ἀγωνίσματα. Γενικά ἦταν γυμναστής τῶν νέων καί εἰδικά προπονητής τῶν ἀθλητῶν.

θά καταστρέψουμε ἐκεῖνο: Έννοεῖ τήν ψυχή. Ὁ Πλάτων θεωρεῖ τή δικαιοσύνη υγεία καί τήν ἀδικία ἀρρώστια τῆς ψυχῆς.

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. Σέ κάθε περίπτωση για τό σῶμα μας καί τήν ψυχή μας τίνας τή γνώμη καί τή συμβουλή πρέπει νά ἀκολουθοῦμε καί γιατί;
2. Ποιές εἶναι οἱ περιπτώσεις πού ἀναφέρονται στήν ψυχή;

ΚΕΦ. 8

ἡ ἴδια ἢ ἀλήθεια: Ἡ λέξη ἀλήθεια ἔχει ἐδῶ πολύ βαθιά σημασία καί ταυτίζεται μέ τό θεό. Δηλ. —πολύ ἀπλά— μέ τά λόγια τοῦ ἑνός, τοῦ εἰδικοῦ, πού γνωρίζει για τά δίκαια καί τά ἄδικα ἐκδηλώνεται ὁ ἴδιος ὁ θεός.

κι αὐτή ἐδῶ τή γνώμη πού τώρα ἐξετάσαμε: Δηλ. ὅσα εἶπαμε για τή γνώμη τῶν πολλῶν καί ἀνιδεων.

παραδεχόμαστε ἢ ὄχι, ἀκόμη καί τώρα: Δηλ. ὕστερα ἀπό τήν καταδίκη τοῦ Σωκράτη.

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. Σε πόσα και ποιά ζητήματα συμφώνησαν σ' αυτό τό κεφ. ὁ Σωκράτης καί ὁ Κρίτων;
2. Προσπαθεῖστε νά βρεῖτε σ' αὐτό τό κεφ. δύο γνώμες μέ κύρος μεγάλο καί γενικό, πού ἐκφράζει ὁ Σωκράτης καί τίς παραδέχεται καί ὁ Κρίτων.

ΚΕΦ. 9

ἀφοῦ ἡ λογική αὐτό ἐπιβάλλει: Δηλ. ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά δίνει πολύ μεγάλη σημασία στήν ἔντιμη ζωή καί ὅτι ἡ ἔντιμη, ἡ ἠθική καί ἡ δίκαιη ζωή εἶναι τό ἴδιο πράγμα.

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. Ποιό εἶναι τό ζήτημα, τό ὁποῖο ὁ Σωκράτης, σ' αὐτό τό κεφάλαιο, προτείνει στόν Κρίωνα νά ἐξετάσουν;
2. Ποιά βάση προτείνει ὁ Σωκράτης νά πάρουνε γιά νά ἐξετάσουν αὐτό τό ζήτημα;

ΚΕΦ. 10

σ' αὐτές ἐδῶ τίς λίγες μέρες: Τῆς δίκης, τῆς καταδίκης καί τῆς παραμονῆς τοῦ Σωκράτη στή φυλακή.

ἀκόμη καί ὅταν ἀδικεῖται κανεῖς δέν πρέπει νά ἀνταποδίδει τήν ἀδικία, ὅπως νομίζει ὁ πολὺς ὁ κόσμος: Γι' αὐτό τό ζήτημα ὁ Μωσαϊκός νόμος ἔλεγε: «Ὁφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καί ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος... ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καί μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου». Στήν ἐποχή τοῦ Σωκράτη ὁ πολὺς ὁ κόσμος εἶχε τήν ἀντίληψη ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔπρεπε νά εὐεργετῆ τοὺς φίλους του καί νά βλάπτει τοὺς ἐχθρούς του. Ἀργότερα ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς κήρυξε: «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθρούς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς...» (: νά ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθρούς σας, νά εὐλογεῖτε κείνους πού σᾶς καταριῶνται, νά εὐεργετεῖτε κείνους πού σᾶς μισοῦν).

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. Μέ τή συζήτηση ὁ Σωκράτης καί ὁ Κρίτων καταλήγουν σέ πολλά

- ὄχι γενικά, ἀλλά μερικά συμπεράσματα. Ποιά εἶναι αὐτά τὰ συμπεράσματα;
2. Τὰ συμπεράσματα αὐτά πιό κάτω, πρὸς τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου, ὁ Σωκράτης τὰ συγκεφαλαιώνει σὲ μιὰ βασικὴ ἠθικὴ ἀρχή. Στὸ τέλος τοῦ κεφ. προσθέτει ἄλλη μία. Ποιὲς εἶναι αὐτὲς οἱ δύο βασικὲς ἠθικὲς ἀρχές;
 3. Νὰ τοποθετήσετε τὴ γνώμη τοῦ Σωκράτη γιὰ τὴν ἀδικία, τὴν ἀνταπόδοσή της κτλ. στὴ σειρά της, ἀνάμεσα στὶς ἄλλες σχετικὲς ἀντιλήψεις (τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου κτλ.), νὰ τίς μελετήσετε ὅλες καὶ νὰ βγάλετε τὰ συμπεράσματά σας.

ΚΕΦ. 11

Σύμφωνα λοιπὸν μ' αὐτά: Δηλ. σύμφωνα μὲ τίς ἠθικὲς ἀρχές ποὺ παραδεχτήκανε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο.

ἐκείνους ποὺ δὲν πρέπει νὰ βλάψουμε καθόλου: Δηλ. τοὺς νόμους καὶ τὴν πατρίδα.

καὶ μάλιστα ἓνας ρήτορας, γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τοῦτο τὸ νόμο: Κάθε Ἀθηναῖος πολίτης εἶχε δικαίωμα νὰ προτείνει τὴν τροποποίηση ἢ τὴν κατάργηση ἢ τὴν ἀντικατάσταση ἑνὸς νόμου. Τότε ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου διόριζε συνηγόρους γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν αὐτὸ τὸ νόμο (ρήτορες-συνήγοροι). Ἡ σχετικὴ διαδικασία γινόταν ἐνώπιον νομοθετῶν τῆς Ἡλιείας. Πρῶτα μιλοῦσαν ὑπὲρ τοῦ νόμου οἱ ρήτορες-συνήγοροι καὶ ὅσοι ἄλλοι πολῖτες ἤθελαν. Κατόπιν ἐκεῖνος ποὺ πρότεινε τὴν τροποποίηση ἢ τὴν κατάργηση καὶ ἀντικατάσταση τοῦ νόμου (ὁ κατήγορος τοῦ νόμου). Ὑστερα ἐβγαίνει ἡ ἀπόφαση. Σ' αὐτὴ ἐδῶ τὴν περίπτωσιν πῶς παρουσιάζεται ὁ Σωκράτης ἀπέναντι τοῦ νόμου;

Παρατηρήσεις γιὰ μελέτη:

1. Ἄν ὁ Σωκράτης δραπετεύσει ἀπὸ τῆ φυλακῆ, ποιούς θά βλάψει καὶ γιατί;

ΚΕΦ. 12

εἶχαμε κι αὐτὰ συμφωνήσει μεταξὺ μας: Ἡ συμφωνία τῶν πολιτῶν μὲ τοὺς νόμους, ὅτι θά πειθαρχοῦν στὶς δικαστικὲς ἀποφάσεις, γινόταν

ὅταν οἱ νέοι ἔδιναν τὸν ὄρκο τοῦ Ἀθηναίου ἐφήβου.

τούς Νόμους πού κανονίζουν τὰ ζητήματα τῶν γάμων: Οἱ νόμοι αὐτοὶ καθόριζαν πότε οἱ γάμοι εἶναι ἔγκυροι καί πότε ὄχι, πότε τὰ παιδιά θεωροῦνται γνήσια καί πότε νόθα κτλ.

νά σέ μορφώσει μέ μουσική καί γυμναστική: Ἡ μουσική ἦταν γενική θεωρητική μόρφωση. Εἶχε σκοπό τή συνολική πνευματική καί ψυχική ἀγωγή τῶν νέων. Ὁ νέος μάθαινε νά διαβάξει, νά γράφει, νά παίζει κιθάρα. Μάθαινε ἀκόμη ποιήματα καλῶν ποιητῶν καί ἀριθμητική. Ἡ γυμναστική φρόντιζε γιά τή σωματική ἀγωγή τῶν νέων.

ν' ἀποφεύγουμε τή στράτευση... νά ὀπισθοχωροῦμε... νά λιποτακτοῦμε: Καί οἱ τρεῖς αὐτές πράξεις ἀποτελοῦσαν σοβαρά ἀδικήματα κατά τῆς πατρίδας. Γι' αὐτό καί οἱ νόμοι γι' αὐτά τὰ ἀδικήματα ὄριζαν τότε, ὅπως ὀρίζουν καί σήμερα, αὐστηρές ποινές.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιές εἶναι οἱ ἐνέργειες πού παρέχουν οἱ νόμοι στούς πολίτες καί ποιά τὰ καθήκοντα τῶν πολιτῶν πρὸς τὴν πατρίδα.
2. Σ' αὐτό τό κεφάλαιο ὑπάρχει ἓνας θαυμάσιος ὕμνος γιά τὴν πατρίδα.
 - α) Ποιός εἶναι αὐτός ὁ ὕμνος;
 - β) Μέ ποιές ἄλλες ἀξίες συγκρίνεται ἡ πατρίδα καί σέ ποιά θέση τοποθετεῖται;

ΚΕΦ. 13

σοῦ μεταδώσαμε ἀπ' ὅλα τ' ἀγαθά: Ὅλα ὅσα ἡ Πολιτεία προσφέρει μέ τούς νόμους της στούς ὄριμους πολίτες (στήν ἰδιωτική, στήν κοινωνική καί στήν πολιτική ζωή).

μόλις μεγαλώσει καί ἀποκτήσει πολιτικά δικαιώματα: Ὅταν ὁ ἐφηβος συμπλήρωνε τὰ 18 του χρόνια, ἔπρεπε νά γραφτεῖ στούς καταλόγους τοῦ δήμου του ὡς πολίτης. Πρῶτα ὁμως ἔπρεπε νά γίνει δοκιμασία τοῦ ἐφήβου, δηλ. ἐξέταση ἂν ἔχει τή νόμιμη ἡλικία, ἂν εἶναι γνήσιο παιδί γνήσιου Ἀθηναίου πολίτη καί ἂν εἶναι ἰκανός γιά στράτευση. Ἄν εἶχε αὐτά τὰ προσόντα, γινόταν αὐτεξούσιος πολίτης, ἰκανός νά εἰπεῖ τή γνώμη του γιά τὰ πράγματα τῆς Πολιτείας.

οὔτε προσπαθεῖ νά μᾶς πείσει: Ἐναν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο μπορούσε ὁ πολίτης νά πείσει..., εἶδαμε στά σχόλια τοῦ κεφ. II.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Πόσα καί ποιά ἀδικήματα διαπράττει ὁποῖος δέν ὑπακούει στούς νόμους τῆς πατρίδας;
2. Ἄπό ὅσα λένε οἱ Νόμοι σ' αὐτό τό κεφάλαιο, πῶς μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε τήν ἀθηναϊκή νομοθεσία;

ΚΕΦ. 14

νά παρακολουθήσεις τούς ἀγῶνες: Ἐννοεῖ τούς ἀγῶνες πού γίνονταν στίς τέσσερις πανελλήνιες γιορτές: Τά Ὀλύμπια, τά Πύθια, τά Ἴσθμια καί τά Νέμεα.

σέ στείλαμε στρατιώτη: Κοίταξε στήν εἰσαγωγή τό βίο τοῦ Σωκράτη. Κοίταξε καί τά σχόλια στό κεφ. 17 τῆς Ἄπολογίας.

εἶχες τό δικαίωμα νά προτείνεις γιά ποινή σου τήν ἐξορία: Ὅπως εἶδαμε στήν Ἄπολογία του, ὁ Σωκράτης δέ θέλησε νά κάνει αὐτή τήν πρόταση.

νά ἀποφασίσεις... μέσα σέ ἐβδομήντα χρόνια: Πρόκειται γιά ὑπερβολή.

οὔτε τή Λακεδαίμονα προτίμησες οὔτε τήν Κρήτη: Πρός τά πολιτεύματα τῶν δύο αὐτῶν δωρικῶν χωρῶν, πού ἦταν ὅμοια, ὁ Σωκράτης καί ὁ Πλάτων ἔτρεφαν μεγάλο σεβασμό.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιές εἶναι οἱ κατηγορίες γιά τίς ὁποῖες ὁ Σωκράτης θά θεωρηθεῖ ἔνοχος ἄν παραβεῖ τούς νόμους καί δραπετεύσει;
2. Γιά ποιούς λόγους ὁ Σωκράτης, ἄν παραβεῖ τούς νόμους καί δραπετεύσει, θά εἶναι περισσότερο ἔνοχος ἀπό κάθε ἄλλο Ἀθηναῖο πολίτη;

ΚΕΦ. 15

στίς Θήβα ἢ στά Μέγαρα: Τίς πόλεις αὐτές ἐπαινοῦσε ὁ Σωκράτης Ψηφιοποιήθηκε ἀπό το Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γιατί είχαν εὐνομία, δηλ. καλούς νόμους καί καλή διοίκηση.

στή Θεσσαλία... βασιλεύει μεγάλη ἀταξία καί ἀκολασία: Οἱ Θεσσαλοὶ ἦταν πολὺ γνωστοὶ γιὰ τὴν ἔλλειψη εὐνομίας ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τους ζωὴ, γιὰ τὴ ροπή πρὸς τὴν ἀπάτη, τὴν ἀπιστία, τὴν ἀκόλαστη καὶ πολυτελὴ ζωὴ τους, γιὰ τὰ ἄσεμνα καὶ ἄπρεπα ἦθη τους.

ἀλλάζοντας τὴ δική σου μορφή: Μὲ μορφή γυναίκα ἢ ζητιάνου ἢ χωρικοῦ κτλ.

νά γλεντοκοπᾶς στή Θεσσαλία: Χαρακτηριστικὸ τῶν Θεσσαλῶν ἦταν ἡ πολυφαγία, ἡ καλοφαγία, ἡ ζωὴ τῶν ἀπολαύσεων· τὸ πλοῦσιο φαγοπότι μὲ τὴ σχετικὴ του διασκέδαση.

Παρατηρήσεις γιὰ μελέτη:

1. Στὸ κεφ. αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ μιὰ ὑποθετικὴ διαγωγὴ τοῦ Σωκράτη πού θά ἔκανε κακὴ ἐντύπωση. Μιὰ τέτοια πραγματικὴ διαγωγὴ τοῦ Σωκράτη ποιά νεοελληνικὴ παροιμία θά μᾶς θύμιζε;
2. Ἄν ἔφρευε ὁ Σωκράτης ἀπὸ τὴ φυλακὴ ποιὲς θά ἦταν οἱ συνέπειες:
 - α) γιὰ τοὺς φίλους του,
 - β) γιὰ τὸν ἴδιο, καί
 - γ) γιὰ τὰ παιδιὰ του;

ΚΕΦ. 16

στοὺς ἄρχοντες πού εἶν' ἐκεῖ (στὸν Ἄδη): Αὐτοί, ἦταν ὁ Μίνωας, ὁ Αἰακὸς καὶ ὁ Ραδάμανθης. Ἐπειδὴ στή ζωὴ τους ἔδειξαν σωστὴ κρίση καὶ ἔζησαν μὲ μεγάλη δικαιοσύνη, στὸν Ἄδη τοὺς ἔβαλαν νά δικάζουν καὶ νά κρίνουν τίς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων.

οἱ Νόμοι τοῦ Ἄδη: οἱ θεῖοι νόμοι.

Παρατηρήσεις γιὰ μελέτη:

1. Στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου ἔχουμε ἓνα ἀκόμη ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς φυγῆς τοῦ Σωκράτη. Ποιὸ εἶναι;
2. Στὸ ὑπόλοιπο μέρος τοῦ κεφ. ἔχουμε κανένα νέο στοιχεῖο; Πῶς μπορούμε λοιπὸν νά τὸ χαρακτηρίσουμε, ἂν τὸ συσχετίσουμε μὲ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σωκράτη καὶ τῶν Νόμων;

ΚΕΦ. 17

Κορύβαντες: Ήταν ιερείς τῆς θεᾶς Ρέας ἢ Κυβέλης, πού τή λάτρευαν στή Μικρά Ἀσία. Οἱ Κορύβαντες χόρευαν ἔνοπλοι, μέ μανία, γύρω ἀπό τούς νέους ὀπαδούς τῆς λατρείας της, καί ἔβγαζαν ἄγριες φωνές. Τό χορό τους ρύθμιζε πολύ ἔντονη μουσική ἀπό αὐλούς καί τύμπανα. Οἱ νέοι ὀπαδοί τῆς λατρείας ζαλίζονταν καί νόμιζαν ὅτι ἀκοῦνε τόν ἦχο τῶν αὐλῶν ἀκόμη καί ὅταν εἶχαν σταματήσει οἱ φωνές, ὁ χορός καί ἡ μουσική.

ἀφοῦ ὁ θεός...: Τό θεῖο, γενικά.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

Καί στήν «Ἀπολογία» καί ἐδῶ, δηλ. στόν «Κρίτωνα», ὁ Πλάτων βάζει τό Σωκράτη νά τελειώνει τό λόγο του μέ τό ὄνομα τοῦ θεοῦ. Αὐτό ποιᾶ σημασία ἔχει;

III. ΠΛΑΤΩΝΑ Φ Α Ι Δ Ω Ν

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Τό είδος καί τό ὄνομα τοῦ διαλόγου

Ὁ Κρίτων, τό ἔργο τοῦ Πλάτωνα πού μελετήσαμε, εἶναι ἕνας διάλογος «ἄμεσος», «εὐθύς». Δηλ. τά πρόσωπα τοῦ διαλόγου συζητοῦν μεταξύ τους «ἀπευθείας», χωρίς τή μεσολάβηση ἄλλου προσώπου.

Ὁ Φαίδων, εἶναι διάλογος «ἐμμεσος», ἀφηγηματικός. Τά πρόσωπα ἐδῶ μόνο σέ ἕνα πολύ μικρό μέρος τοῦ διαλόγου συζητοῦν «ἀπευθείας». Στό μέγιστο μέρος τοῦ διαλόγου ἕνα πρόσωπο πού παραβρέθηκε σέ μιά συζήτηση, ἀφηγεῖται ἀργότερα αὐτή τή συζήτηση σέ ἄλλα πρόσωπα. Καί τήν ἀφηγεῖται διαλογικά, ὅπως ἔγινε.

Ὁ διάλογος τοῦ Πλάτωνα Φαίδων ἔχει αὐτό τό ὄνομα, γιατί τή συζήτηση τήν ἀφηγεῖται ὁ Φαίδων.

2. Ὁ τόπος καί τό θέμα τοῦ διαλόγου

Στό Φλειούντα, πόλη τῆς βορειοανατολικῆς Πελοποννήσου, γίνεται δεκτός ἀπό ἕναν κύκλο ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος ὁ Φαίδων, ἀγαπημένος μαθητής τοῦ Σωκράτη. Ἕνας ἀπ' αὐτόν τόν κύκλο ἦταν ὁ Ἐχε-

κράτης. Ὁ πλατωνικός διάλογος «Φαίδων» παρουσιάζεται ως διάλογος τοῦ Φαίδωνα μέ τόν Ἐχεκράτη στό Φλειούντα. Ὅμως τό μέγιστο μέρος τοῦ διαλόγου εἶναι μιᾶ ἀφήγηση τοῦ Φαίδωνα σέ μονόλογο: Ὁ Φαίδων ἐπαναλαμβάνει στόν Ἐχεκράτη καί στούς ἄλλους τή συζήτηση πού ἐγινε στή φυλακή μεταξύ τοῦ Σωκράτη καί τῶν μαθητῶν καί φίλων του, τήν τελευταία ἡμέρα τῆς ζωῆς του.

Ἡ συζήτηση αὐτή στρέφεται γύρω ἀπό τό θάνατο καί τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, θέματα πολύ ἐνδιαφέροντα γιά κάθε ἄνθρωπο κάθε ἐποχῆς καί πολύ ἐπίκαιρα τότε, ἀφοῦ ὁ Σωκράτης ἐτοιμαζόταν νά φύγει ἀπ' αὐτό τόν κόσμο. Στό τέλος τοῦ ἔργου ὁ Φαίδων ἀφηγεῖται τίς τελευταῖες στιγμές τοῦ Σωκράτη. Ἔτσι ὁ «Φαίδων», μαζί μέ τήν «Ἀπολογία» καί τόν «Κρίτων», εἶναι τό τρίτο στή σειρά ἔργο, ὅπου ὁ Πλάτων μᾶς παρουσιάζει τό Σωκράτη στίς τελευταῖες του ἡμέρες. Καί ὁ «Φαίδων», ὅπως τά δύο προηγούμενα, εἶναι ἀπό τά πιό βασικά ἔργα γιά τή γνωριμία μας μέ τό Σωκράτη.

3. Τά πρόσωπα τοῦ διαλόγου

Πρῶτα εἶναι τά δύο πρόσωπα πού συζητοῦν ἀευθείας: Ὁ Ἐχεκράτης καί ὁ Φαίδων.

Στό Φλειούντα ὑπῆρχαν ὀπαδοί τῶν θεωριῶν τοῦ φιλοσόφου Πυθαγόρα. Ἐνας ἀπ' αὐτούς ἦταν ὁ Ἐχεκράτης.

Ὁ Φαίδων καταγόταν ἀπό τήν Ἡλεία. Ἦταν πιστός καί ἀγαπημένος μαθητής τοῦ Σωκράτη. Ἡ ἀφοσίωσή του σ' αὐτόν ἦταν μεγάλη. Ὑστερα ἀπό τό θάνατο τοῦ Σωκράτη, ἴδρυσε στήν πατρίδα του δική του φιλοσοφική σχολή.

Τά κύρια πρόσωπα, μέ τά ὁποῖα σύμφωνα μέ τήν ἀφήγηση τοῦ Φαίδωνα συζητάει ὁ Σωκράτης, τά γνωρίσαμε στόν **Κρίτωνα**. Εἶναι ὁ Σιμμίας καί ὁ Κέβης καί πολύ λιγότερο ὁ Κρίτων. Φυσικά, τό κυριότερο πρόσωπο εἶναι ὁ Σωκράτης. Αὐτός κατευθύνει τή συζήτηση.

4. Ἄλλες πληροφορίες γιά τό ἔργο

Ὁ Πλάτων ἔγραψε τό «Φαίδωνα» ὕστερα ἀπό τό 388 π.Χ., ὅταν ἦταν πλέον πνευματικά ὄριμος. Ὁ «Φαίδων» θεωρεῖται καί γιά τό περιε-
Ψηφιοποιήθηκε ἀπό το Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

χόμενο και για τη μορφή του ένα από τα πιο σπουδαία και τα πιο δμορφα έργα του Πλάτωνα. Στο έργο αυτό ο Πλάτων μας παρουσιάζει το Σωκράτη, λυτρωμένο από τα εγκόσμια, να βαδίζει προς το θάνατο, άταραχος και γαλήνιος, γεμάτος πίστη και αισιοδοξία για την τύχη της ψυχής του.

Ο Σωκράτης έδω ύψώνεται σε σύμβολο του ιδανικού ανθρώπου και του ιδανικού φιλοσόφου.

Πολύ μεγάλη ήταν η επίδραση του «Φαίδωνα» στους ανθρώπους που τον γνώρισαν τόσο στην αρχαιότητα, όσο και στα νεότερα χρόνια. Η ιδέα της άθανασίας της ψυχής και ο τρόπος που αναπτύσσεται σ' αυτό το έργο, καθώς και η ιδανική μορφή του Σωκράτη πλουτίζουν και εξυψώνουν το πνεύμα του ανθρώπου, παρηγορούν και γαληνεύουν την ψυχή του και τη γεμίζουν με αισιοδοξία και πίστη.

ΠΛΑΤΩΝΑ : ΦΑΙΔΩΝ

Πρόσωπα τοῦ διαλόγου: ΕΧΕΚΡΑΤΗΣ — ΦΑΙΔΩΝ
(Σωκράτης, Κέβης, Σιμμίας, Κρίτων, ὁ ὑπηρετὴς τῶν Ἐντεκα)

Ο ΕΧΕΚΡΑΤΗΣ ΡΩΤΑΕΙ ΤΟ ΦΑΙΔΩΝΑ ΓΙΑ ΤΙΣ
ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΣΤΙΓΜΕΣ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

Ι. ΕΧΕΚΡΑΤΗΣ. Σὺ ὁ ἴδιος, Φαίδων, βρέθηκες κοντὰ στὸ Σωκράτη ἐκείνη τὴν ἡμέρα πού ἦπτε τὸ δηλητήριο στὴ φυλακὴ ἢ ἀκούσες ἀπὸ κάποιον ἄλλο τὰ σχετικὰ μὲ τίς τελευταῖες ὥρες τῆς ζωῆς του:

ΦΑΙΔΩΝ. Ἦμουν κοντὰ του ὁ ἴδιος, Ἐχεκράτη.

ΕΧ. Τί εἶπε λοιπὸν προτοῦ πεθάνει; Καί ποῖο ἦταν τὸ τέλος του; Αὐτὰ εἶμαι πρόθυμος νὰ ἀκούσω μὲ εὐχαρίστηση· γιατί αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἀπὸ τοὺς συμπολίτες μου Φλειάσιους κανένας ἀπολύτως δὲν πηγαίνει στὴν Ἀθήνα, οὔτε ἔχει ἔρθει ἀπὸ κεῖ κανένας ξένος, ἐδῶ καὶ ἀρκετὸ καιρὸ, πού νὰ εἶναι σέ θέση νὰ μᾶς πεῖ κάτι ξεκάθαρο γι' αὐτά. Μονάχα κάποιος ἔτυχε νὰ μᾶς πληροφορήσει πὼς ὁ Σωκράτης ἦπτε τὸ δηλητήριο καὶ πέθανε. Ἀπὸ τὰ ἄλλα ὁμως τίποτε δὲν ἤξερε γιὰ νὰ μᾶς πεῖ.

ΦΑΙΔ. Ὡστε λοιπὸν οὔτε γιὰ τὴ δίκη μάθατε, μὲ ποιὸν τρόπο ἔγινε;

ΕΧ. Ὅσο γιὰ τὴ δίκη, ναί, κάποιος μᾶς πληροφορήσε. Καὶ μάλιστα ἀπορούσαμε, γιατί ἐνῶ ἡ δίκη ἔγινε πολλὰς ἡμέρες πρὶν, φαίνεται πὼς ὁ Σωκράτης θανατώθηκε πολὺ ἀργότερα. Ἀλήθεια, πὼς ἔγινε αὐτό, Φαίδων;

ΦΑΙΔ. Ἀπὸ μιά τυχαία σύμπτωση, Ἐχεκράτη· ἔτυχε δηλαδή τὴν προηγούμενη ἡμέρα τῆς δίκης νὰ ἔχει στεφανωθεῖ ἡ πρύμνα τοῦ πλοίου, πού στέλνουνε στὴ Δῆλο οἱ Ἀθηναῖοι.

ΕΧ. Καὶ τί πλοῖο εἶναι αὐτό;

ΦΑΙΔ. Ὅπως λένε οἱ Ἀθηναῖοι, εἶναι τὸ πλοῖο, μὲ τὸ ὄποιο ὁ Θεσέας ὁδήγησε κάποτε στὴν Κρήτη ἐκείνους τοὺς ἑπτὰ νέους καὶ τίς ἑπτὰ νέες. Καὶ μάλιστα τοὺς ἔσωσε καὶ ὁ ἴδιος σώθηκε. Λέγεται λοιπὸν ὅτι τότε οἱ Ἀθηναῖοι ἔκαναν προσευχὴ καὶ ἔταξαν στὸν Ἀπόλλωνα, ἂν

σθωδὸν αὐτοὶ πού πήγαιναν στὴν Κρήτη, νά στέλνουν κάθε χρόνο ἐπίσημη ἀντιπροσωπία γιὰ προσκύνημα στὴ Δῆλο. Αὐτὴ λοιπὸν τὴν ἀντιπροσωπία ἀπὸ κεῖνο τὸν καιρὸ κι ὡς σήμερα ἀκόμη στέλνουν πάντα κάθε χρόνο στὴ Δῆλο γιὰ νά τιμῆσουν τὸ θεό. Καὶ μόλις ἀρχίσουν τὴν ἐτοιμασία τῆς ἱερῆς ἀποστολῆς, ὑπάρχει σ' αὐτούς νόμος, σέ ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα νά διατηρεῖται ἡ πόλη ἀμόλυνη καὶ νά μὴν ἐκτελεῖται καμιά θανατικὴ ποινὴ προτοῦ νά φτάσει τὸ πλοῖο στὴ Δῆλο καὶ νά γυρίσει πάλι ἀπὸ κεῖ. Μερικὲς φορές αὐτὸ ἀργεῖ πολὺ νά γίνει, ὅταν τύχει νά φυσᾶνε ἀντίθετοι ἄνεμοι. Ἡ τελετὴ τῆς ἱερῆς ἀποστολῆς ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἡμέρα πού ὁ ἱερέας τοῦ Ἀπόλλωνα θά στεφανώσει τὴν πρύμνα τοῦ πλοίου· καὶ τοῦτο, ὅπως σοῦ εἶπα, ἔτυχε νά γίνει τὴν προηγούμενη ἡμέρα τῆς δίκης. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Σωκράτης ἔμεινε πολὺν καιρὸ στὴ φυλακὴ ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς καταδίκης του ὡς τὴν ἡμέρα τοῦ θανάτου του.

2. ΕΧ. Καὶ ποιὲς εἶναι οἱ λεπτομέρειες αὐτοῦ τοῦ θανάτου, Φαίδων; Ποιά εἶναι τὰ λόγια πού εἶπαν καὶ ποιὲς οἱ πράξεις πού ἔγιναν, καὶ ποιοὶ ἀπὸ τοὺς πιστοὺς του φίλους βρέθηκαν ἐκεῖνη τὴ στιγμή κοντά σ' αὐτὸ τὸν ἄνθρωπο; Ἡ μήπως δὲν ἐπέτρεψαν οἱ ἄρχοντες νά εἶναι κανεὶς κοντά του στίς τελευταῖες ὥρες του, κι ἔτσι πέθανε ἔρημος ἀπὸ φίλους;

ΦΑΙΔ. Κάθε ἄλλο. Ἦταν μερικοὶ παρόντες καὶ μάλιστα πολλοί.

ΕΧ. Λάβε λοιπὸν τὴν καλωσύνη, ὅλ' αὐτὰ νά μᾶς τὰ διηγηθεῖς μέ τὴν ποιὸ μεγάλη ἀκρίβεια, ἂν τυχόν δὲν ἔχεις καμιά ἄλλη ἀσχολία.

ΦΑΙΔ. Ἀπεναντίας, δὲν ἔχω τίποτα νά κάνω καὶ θά προσπαθῆσω νά σᾶς τὰ διηγηθῶ. Καὶ σᾶς βεβαιώνω, τίποτα δὲν εἶναι πάντοτε τόσο εὐχάριστο σέ μένα, ὅσο νά θυμᾶμαι τὸ Σωκράτη, εἴτε μιλώντας ὁ ἴδιος εἶτε ἀκούγοντας ἄλλον νά μιλάει γι' αὐτόν.

ΕΧ. Μά καὶ μεῖς, Φαίδων, πού θά σ' ἀκούσουμε, ἔχουμε τὴν ἴδια ἀκριβῶς μέ σένα ψυχικὴ διάθεση. Προσπάθησε λοιπὸν νά μᾶς τὰ διηγηθεῖς ὅλα, ὅσο μπορεῖς λεπτομερῶς καὶ μέ τὴν πιὸ μεγάλη ἀκρίβεια.

ΦΑΙΔ. Κι ὁμως, δὲ θά τὸ πιστέψεις, ἐγὼ τουλάχιστον δοκίμασα παρὰ ξένα συναισθήματα τίς ὥρες ἐκεῖνες πού πέρασα κοντά του. Δηλαδή αὐτὸ πού αἰσθανόμουν δὲν ἦταν οἶκτος, ὅπως θά νόμιζε κανεὶς, ἐπειδὴ ἤμουνα παρὼν στό θάνατο ἀνθρώπου φίλου. Γιατί μοῦ φαινόταν εὐτυχισμένος ἄνθρωπος, Ἐχεκράτη, καὶ ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ του καὶ ἀπὸ

τά λόγια του· τόσο ἄφοβα καί μέ τόση εὐγένεια βιάδιζε πρὸς τὸ θάνατο, ὥστε εἶχα τὴν ἐντύπωση ὅτι καί στὸν Ἄδη πού πήγαινε αὐτός ὁ ἄνθρωπος, δέν πήγαινε χωρὶς τῆ θεία θέληση. Ἄλλὰ καί ὅταν θά φτάσει ἐκεῖ, θά εἶναι τόσο εὐτυχησμένος, ὅσο ποτέ κανένας ἄλλος ὡς τώρα. Γι' αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς λόγους δέν αἰσθανόμουν κανέναν ἀπολύτως οἶκτο, ὅπως θά φαινόταν ὅτι εἶναι φυσικό νά αἰσθάνεται κανεὶς, ὅταν παρευρίσκεται σέ πένθος. Μά οὔτε καί ἡδονὴ ἦταν αὐτὸ πού ἐνοιωθα, καθὼς θά περίμενε κανεὶς, ἀφοῦ βρισκόμαστε σέ φιλοσοφικὴ συζήτηση, ὅπως εἶχαμε συνήθεια· γιατί ἡ συζήτηση τέτοια ἦταν ἀκριβῶς. Ἄλλὰ πραγματικά, ἓνα πολὺ ἀλλόκοτο συναίσθημα μέ κυρίεψε τότε, ἓνα ἀσυνήθιστο κράμα ἀπὸ συναισθήματα, ἡδονὴ ἀνάμεικτη μέ λύπη μαζί, γιατί συλλογιζόμουν ὅτι ὕστερα ἀπὸ λίγο ἐπρόκειτο ἐκεῖνος νά πεθάνει. Καί ὄχι μόνο ἐγώ, ἀλλὰ καί ὅλοι ὅσοι βρισκόμαστε τότε κοντά του εἶχαμε τὴν ἴδια ψυχικὴ διάθεση, ἄλλοτε γελοῦσαμε καί ἄλλοτε δακρῦζαμε· καί πιὸ πολὺ δάκρυζε ἓνας ἀπὸ μᾶς, ὁ Ἀπολλόδωρος. Γνωρίζεις, νομίζω, αὐτὸ τὸν ἄνθρωπο καί τὸ χαρακτῆρα του.

ΕΧ. Πῶς δέν τὸν γνωρίζω;

ΦΑΙΔ. Ἐκεῖνος λοιπὸν ἦταν ἐξαιρετικὰ συγκινημένος· ἀλλὰ καί ἐγὼ ὁ ἴδιος ἤμουν ταραγμένος καί οἱ ἄλλοι.

ΕΧ. Καί ποιοὶ ἔτυχε, Φαίδων, τότε νά παραβρεθοῦν;

ΦΑΙΔ. Ἀπὸ τοὺς ντόπιους, αὐτός πού εἶπα, ὁ Ἀπολλόδωρος, ἦταν παρὼν καί ὁ Κριτόβουλος καί ὁ πατέρας του, καί ἀκόμη ὁ Ἐρμυόγνης, ὁ Ἐπιγένης καί ὁ Αἰσχίνης καί ὁ Ἀντισθένης· ἦταν ἀκόμη καί ὁ Κτήσιππος ἀπὸ τὴν Παιανία καί ὁ Μενέξενος καί μερικοὶ ἄλλοι ντόπιοι. Ὁ Πλάτων, νομίζω, ἦταν ἄρρωστος.

ΕΧ. Ξένοι ἦταν παρόντες;

ΦΑΙΔ. Ναί, ὁ Σιμμίας, βέβαια, ἀπὸ τῆ Θήβα καί ὁ Κέβης καί ὁ Φαιδώνδης καί ἀπὸ τὰ Μέγαρα ὁ Εὐκλείδης καί ὁ Τερψίων.

ΕΧ. Μά τί λοιπὸν; Ὁ Ἀρίστιππος καί ὁ Κλεόμβροτος δέν ἦταν παρόντες;

ΦΑΙΔ. Ὅχι βέβαια· γιατί, ὅπως μάθαμε, ἦταν τότε καί οἱ δύο στὴν Αἴγινα.

ΕΧ. Ἦταν παρὼν κανένας ἄλλος;

ΦΑΙΔ. Νομίζω ὅτι τοὺς εἶπα σχεδὸν ὅλους, ὅσοι τότε παραβρέθηκαν ἐκεῖ.

ΕΧ. Πάει καλά. Καί τώρα πές μου, τί συζητήσεις ἔγιναν;

Ο ΦΑΙΔΩΝ ΑΡΧΙΖΕΙ ΤΗΝ ΑΦΗΓΗΣΗ ΤΟΥ

3. ΦΑΙΔ. Θά προσπαθήσω νά σοῦ τά διηγηθῶ ὅλα ἀπό τήν ἀρχή. Πάντοτε βέβαια καί τίς προηγούμενες ἡμέρες ἐγώ καί οἱ ἄλλοι συνηθίζαμε νά πηγαίνομε ταχτικά κοντά στό Σωκράτη· συγκεντρωνόμαστε πρωί-πρωί στό δικαστήριο, ὅπου ἔγινε ἡ δίκη, γιατί βρισκόταν κοντά στή φυλακή. Ἐκεῖ λοιπόν περιμέναμε κάθε πρωί συζητώντας μεταξύ μας, ὥσπου ἐνοίξει ἡ φυλακή· γιατί δέν ἄνοιγε πολύ πρωί. Κι ὅταν ἄνοιγε πηγαίναμε μέσα κοντά στό Σωκράτη καί τίς περισσότερες φορές περνούσαμε ὅλη τήν ἡμέρα μαζί του. Ἐκεῖνη λοιπόν τήν ἡμέρα συγκεντρωθήκαμε ἀκόμη πιό πρωί· γιατί τήν προηγούμενη, ὅταν τό βράδυ βγήκαμε ἀπό τή φυλακή, μάθαμε ὅτι εἶχε φτάσει τό πλοῖο ἀπό τή Δῆλο. Συμφωνήσαμε τότε, τήν ἄλλη μέρα νά συναντηθοῦμε στό συνηθισμένο μέρος ὅσο τό δυνατόν πιό πρωί. Πήγαμε πραγματικά, κι ὅταν βγήκε ὁ θυρωρός, αὐτός πού συνήθως μᾶς ἄνοιγε μέ προθυμία, μᾶς εἶπε νά περιμένουμε λίγο ἔξω καί νά μήν περάσουμε μέσα παρά μόνο ὅταν αὐτός μᾶς καλέσει. «Γιατί αὐτή τή στιγμή», εἶπε, «λύνουν οἱ Ἐντεκα τό Σωκράτη ἀπό τά δεσμά του καί δίνουν τίς ἀναγκαῖες ὁδηγίες γιά νά ἐκτελεστεῖ σήμερα ἡ θανατική ποινή του». Ὑστερα, ἀφοῦ ἀργοπόρησε λίγο, ἦρθε πάλι καί μᾶς κάλεσε νά περάσουμε μέσα.

Ὅταν λοιπόν μπήκαμε μέσα, βρήκαμε τό Σωκράτη νά τόν ἔχουν λύσει πρῖν ἀπό λίγη ὥρα καί τήν Ξανθίπη (τή γνωρίζεις βέβαια) νά κάθεται κοντά του κρατώντας τό μικρό παιδί του. Τότε, μόλις μᾶς εἶδε ἡ Ξανθίπη ἔβαλε τίς φωνές καί εἶπε κάτι τέτοια λόγια, σάν αὐτά πού συνηθίζουν οἱ γυναῖκες σέ τέτοιες στιγμές: «Σωκράτη, γιά τελευταία φορά θά σέ χαιρετίσουν οἱ φίλοι σου καί θά τοὺς χαιρετίσεις καί σύ». Ὁ Σωκράτης γύρισε τότε τό βλέμμα του στόν Κρίτωνα καί εἶπε: «Κρίτων, σέ παρακαλῶ, ἄς τήν πάει κάποιος στό σπιτί». Καί πραγματικά, τήν ἀπομάκρυναν μερικοί ἀπό τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Κρίτωνα, ἐνῶ ἐκεῖνη φώναζε καί χτυπιόταν.

Τότε ὁ Σωκράτης ἀνακάθισε στό κρεβάτι του, λύγισε πρὸς τά μέσα τό ἓνα του πόδι καί ἄρχισε νά τό τρίβει δυνατά μέ τό χέρι του. Καί καθώς τό ἔτριβε, εἶπε: «Πόσο παράξενο πράγμα, φίλοι μου, φαίνεται πὼς εἶναι αὐτό πού οἱ ἄνθρωποι ὀνομάζουν εὐχάριστο. Τί περίεργη σχέση ἔχει ἀπό τή φύση του μέ κείνο πού θεωρεῖται ἀντίθετό του, δηλαδή μέ τό δυσάρεστο. Καί τά δύο ποτέ δέ θέλουν νά ἔρχονται ταυτό-

χρονα στὸν ἄνθρωπο· ὅταν ὁμως κανεῖς ἐπιδιώκει τὸ ἓνα καὶ τὸ ἀποκτᾶ, σχεδὸν ἀμέσως εἶναι ἀναγκασμένοις νὰ ἀποκτᾶ πάντοτε καὶ τὸ ἄλλο, σὰν νὰ εἶναι αὐτὰ τὰ δύο ἀντίθετα πράγματα δεμένα ἀπὸ μία καὶ τὴν ἴδια κορυφή. Καὶ νομίζω, εἶπε, πὼς ἂν αὐτὸ τὸ εἶχε προσέξει ὁ Αἴσωπος, θὰ μπορούσε νὰ συνθέσει ἓνα μῦθο: Ὁ θεός, θέλοντας νὰ συμφιλώσῃ τὸ εὐχάριστο μὲ τὸ δυσάρεστο πού πολεμοῦσαν μεταξύ τους, ἐπειδὴ δὲν μπορούσε νὰ τὰ συμβιβάσῃ μὲ ἄλλο τρόπο, ἔνωσε τὰ κεφάλια τους· καί γ' αὐτὸ τὸ λόγο, σέ ὅποιον ἔρχεται τὸ ἓνα, ἀκολουθεῖ ὕστερα καὶ τὸ ἄλλο. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς φαίνεται πὼς συμβαίνει τώρα καὶ σέ μένα· ἐπειδὴ ἀπὸ τὸ δέσιμο ἦταν στὸ πόδι μου ὁ πόνος, εἶναι φανερό ὅτι τώρα ἔρχεται ὡς ἐπακόλουθο ἡ εὐχαρίστηση».

4. Τότε πῆρε τὸ λόγο ὁ Κέβης καὶ εἶπε: «Μὰ τὸ Δία, Σωκράτη, καλά ἔκανες καὶ μοῦ τὸ θύμισες. Ἄκριβῶς, γιὰ τὰ ποιήματα πού ἔγραψες, μετατρέποντας σέ στίχους τοὺς πεζοὺς μῦθους τοῦ Αἰσώπου, καὶ γιὰ τὸν ὕμνο στὸν Ἄπολλωνα μὲ ρώτησαν ὡς τώρα καὶ μερικοὶ ἄλλοι καὶ ἰδίως ὁ Εὐῆνος πρὶν ἀπὸ λίγο: Τί ἄραγε σκέφτηκες, ὅταν ἦρθες ἐδῶ, καὶ ἔγραψες αὐτὰ τὰ ποιήματα, ἐνῶ ποτέ ὡς τώρα δὲν ἀσχολήθηκες μὲ στίχους; Ἄν λοιπὸν ἐνδιαφέρεσαι νὰ εἶμαι σέ θέση νὰ ἀποκριθῶ στὸν Εὐῆνο, ὅταν θὰ μὲ ρωτήσῃ πάλι, γιατί εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ μὲ ρωτήσῃ, πές μου σέ παρακαλῶ, τί πρέπει νὰ τοῦ εἰπῶ.

— Νὰ τοῦ εἰπῆς λοιπὸν, Κέβη, ἀπάντησε ὁ Σωκράτης, τὴν ἀλήθεια, ὅτι ἔγραψα αὐτοὺς τοὺς στίχους ὄχι γιατί ἤθελα νὰ συναγωνισθῶ ἐκεῖνον ἢ τὰ ποιήματά του· ἤξερα βέβαια ὅτι αὐτὸ δέ θὰ ἦταν εὐκολο. Ἐγραψα αὐτοὺς τοὺς στίχους γιατί δοκίμαζα νὰ ἐξακριβώσω τί νόημα εἶχαν κάποια ὄνειρα καὶ νὰ ἐκπληρώσω ἓνα θρησκευτικὸ καθήκον, ἂν τυχόν, ἐπειδὴ τὰ ἔβλεπα συχνά, μὲ πρόσταζαν νὰ ἀσχολοῦμαι μὲ αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς μουσικῆς. Νά, τί ἀκριβῶς μοῦ συνέβαινε: Πολλές φορές στὴν περασμένη μου ζωὴ ἔβλεπα τὸ ἴδιο ὄνειρο· κάθε φορά ἐμφανιζόταν μὲ διαφορετικὴ μορφή, ἀλλὰ πάντοτε μοῦ ἔλεγε τὰ ἴδια λόγια: «Σωκράτη, νὰ ἀσχολεῖσαι μὲ τὴ μουσικὴ καὶ αὐτὴ νὰ ἔχεις ἔργο σου». Κι ἐγὼ νόμιζα πὼς τὸ ὄνειρό μου μὲ παρακινούσε καὶ μὲ ἐνθάρρυνε σ' ἐκεῖνο ἀκριβῶς πού ἔκανα στὸν περασμένο χρόνο τῆς ζωῆς μου. Ὅπως ἐνθαρρύνουν τοὺς ὁρομεῖς στὸ στίβο, ἔτσι νόμιζα κι ἐγὼ πὼς ἐνθαρρύνει καὶ μένα τὸ ὄνειρό μου, νὰ συνεχίσω αὐτὸ ἀκριβῶς πού ἔκανα, δηλαδή νὰ ἀσχολοῦμαι μὲ τὴ μουσικὴ· γιατί εἶχα τὴν ἰδέα, ὅτι ἡ φιλοσο-

φία είναι ή πιό μεγάλη μουσική, κι εγώ αὐτή καλλιεργοῦσα.

Τώρα ὁμως, ἀφοῦ καί ή δίκη ἔγινε καί ή γιορτή τοῦ θεοῦ ἐμπόδιζε τό θάνατό μου, νόμισα πῶς ἔπρεπε, ἄν τυχόν τό ὄνειρό μου μέ πρόσταζε νά ἀσχολοῦμαι μέ τή μουσική, ὅπως τήν ἐννοεῖ ὁ πολὺς ὁ κόσμος, νά μήν παρακούσω, ἀλλά νά ἐκτελέσω τήν ἐντολή του· γιατί νόμισα πῶς εἶναι ἀσφαλέστερο νά μή φύγω ἀπ' αὐτό τόν κόσμο, πρὶν νά ἐκπληρώσω τό καθήκον μου πρὸς τή θεία ἐντολή, γράφοντας ποιήματα καί ὑπακούοντας στό ὄνειρο. Ἔτσι λοιπόν ἔγραψα πρῶτα τόν ὕμνο στό θεό, στόν ὁποῖο ἦταν ἀφιερωμένη αὐτή ή θυσία. Ἐπειτα ἀπό τόν ὕμνο στό θεό, σκέφτηκα ὅτι ὁ ποιητής, ἄν βέβαια θέλει νά εἶναι ἀληθινός ποιητής, πρέπει νά δουλεύει ἐπάνω σέ μύθους καί ὄχι σέ λογικές σκέψεις. Καί ἐπειδή εγώ ὁ ἴδιος δέν ἤμουνα ἰκανός νά πλάθω μύθους, γι' αὐτό ἀκριβῶς, ὅσους μύθους εἶχα πρόχειρους στή μνήμη μου (καί ἤξερα καλά τούς μύθους τοῦ Αἰσώπου), αὐτούς τούς ἔκανα ποιήματα, δηλαδή αὐτούς πού τυχαῖα ἦρθαν πρῶτοι στό νοῦ μου.

Ο ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΕΠΙΔΙΩΚΕΙ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ.
Η ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ ΟΜΩΣ ΔΕΝ ΕΠΙΤΡΕΠΕΤΑΙ

5. Αὐτά λοιπόν, Κέβη, νά εἰπεῖς στόν Εὐήνο καί τούς χαιρετισμούς μου, κι ἄν εἶναι ἄνθρωπος γνωστικός, νά μέ ἀκολουθήσει ὅσο πιό γρήγορα μπορεῖ. Καθὼς φαίνεται, ἀναχωρῶ σήμερα· γιατί ἔτσι προστάζουσιν οἱ Ἀθηναῖοι.

Τότε εἶπε ὁ Σιμμίας: «Ὡραία συμβουλή δίνεις στόν Εὐήνο, Σωκράτη. Πολλές φορές ὡς τώρα ἔτυχε νά συναντήσω αὐτό τόν ἄνθρωπο καί νά συζητήσω μαζί του. Λοιπόν, ἀπό ὅσα εγώ ἔχω καταλάβει, μέ κανέναν ἀπολύτως τρόπο δέ θά πεισθεῖ σέ σένα μέ τή θέλησή του.

— Πῶς; Εἶπε ὁ Σωκράτης. Δέν εἶναι λοιπόν φιλόσοφος ὁ Εὐήνος;

— Εἶναι, νομίζω, εἶπε ὁ Σιμμίας.

— Θά θελήσει λοιπόν καί ὁ Εὐήνος καί κάθε ἄλλος πού ἀσχολεῖται ἐπάξια μέ τή φιλοσοφία. Ἐννοεῖται βέβαια, πῶς δέ θά δώσει βίαιο τέλος στή ζωή του· γιατί, ὅπως λένε, αὐτό δέν ἐπιτρέπεται». — Καί καθὼς ἔλεγε αὐτά ὁ Σωκράτης, κατέβασε τά πόδια του ἀπό τό κρεβάτι στό δάπεδο καί καθισμένος ἔτσι ἔκανε τήν ὑπόλοιπη συζήτηση.

Τότε τόν ρώτησε ὁ Κέβης: «Πῶς τό ἐννοεῖς αὐτό, Σωκράτη, ἀπό τό ἕνα μέρος νά μήν ἐπιτρέπεται νά δίνει κανεῖς βίαιο τέλος στή ζωή του

καί ἀπό τό ἄλλο νά θέλει ὁ φιλόσοφος νά ἀκολουθεῖ ἐκεῖνον πού πεθαίνει;

— Μά τί λοιπόν, Κέβη; Δέν ἔχετε ἀκούσει καί σύ καί ὁ Σιμμίας γι' αὐτά τὰ ζητήματα, ἀφοῦ παρακολουθήσατε μαθήματα τοῦ Φιλόλαου;

— Τίποτα τό ξεκάθαρο, Σωκράτη.

— Μά κι ἐγώ μιλάω γι' αὐτά ἀπό ὅσα ἔχω ἀκούσει· ὅσα λοιπόν ἔτυχε ν' ἀκούσω, δέ δυσκολεύομαι καθόλου νά τά λέω. Ἴσως μάλιστα περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά, τώρα πού πρόκειται νά ἀποδημήσω στόν ἄλλο κόσμο, πρέπει νά ἐξετάζω στοχαστικά καί νά ἀφηγοῦμαι μέ μύθους, πῶς φαντάζομαι ὅτι εἶναι αὐτή ἡ ἀποδημία. Ἄλλωστε τί ἄλλο καλύτερο θά μπορούσε κανεῖς νά κάνει ὥσπου νά βασιλέψει ὁ ἥλιος;

6. — Λοιπόν, Σωκράτη, σύμφωνα μέ ποιὰ τέλος πάντων ἠθική βάση λένε ὅτι δέν ἐπιτρέπεται νά φονεύει κανεῖς ὁ ἴδιος τόν ἑαυτό του; Γιατί ὡς τώρα ἐγώ τουλάχιστον ἄκουσα καί ἀπό τό Φιλόλαο, ὅταν ζοῦσε κοντά μας (γι' αὐτό καί σύ τώρα δά μᾶς ρώτησες), καί ἀπό μερικούς ἄλλους ἀκόμη, ὅτι δέν πρέπει νά τό κάνει αὐτό κανεῖς. Τίποτα ὅμως τό ξεκάθαρο γι' αὐτά τὰ ζητήματα δέν ἔχω ἀκούσει ποτέ ὡς τώρα ἀπό κανένα.

— Πρέπει νά ἔχεις πρόθυμη διάθεση, εἶπε ὁ Σωκράτης. Γιατί ἀμέσως τώρα μπορείς ν' ἀκούσεις τή γνώμη μου. Ἴσως ὅμως θά σοῦ φανεῖ παράξενο, ἂν τοῦτο (δηλ. τό νά φονεύει κανεῖς τόν ἑαυτό του) μόνο ἀπό ὅλα γενικά τὰ ἄλλα, εἶναι πάντοτε ἀνίερο καί οὐδέποτε παρουσιάζεται διαφορετικό (δηλ. θεμιτό) στόν ἄνθρωπο, ὅπως τὰ ἄλλα πράγματα σέ μερικές περιπτώσεις, ἀκόμη καί σέ κείνους πού θεωροῦν τό θάνατο προτιμότερο ἀπό τή ζωή. Καί γιά ὅσους εἶναι προτιμότερος ὁ θάνατος, ἴσως πάλι σοῦ φαίνεται παράξενο, ὅτι σ' αὐτούς τούς ἀνθρώπους δέν ἐπιτρέπεται ἀπό τό θεῖο νόμο νά κάνουν οἱ ἴδιοι στόν ἑαυτό τους αὐτή τήν εὐεργεσία, ἀλλά πρέπει νά περιμένουν κάποιον ἄλλο εὐεργέτη».

Ὁ Κέβης γέλασε ἤρεμα μ' αὐτό καί μιλώντας στή διάλεκτο τοῦ τόπου του, εἶπε: «Ἄς εἶναι μάρτυράς μου ὁ Δίας, αὐτό μοῦ φαίνεται παράξενο».

«Καί βέβαια, εἶπε ὁ Σωκράτης, ἔτσι, χωρίς στοχαστική ἐξέταση, θά μπορούσε αὐτό νά φανεῖ παράλογο· κι ὅμως δέν εἶναι παράλογο, ἀλλ' ἀπεναντίας ἔχει κάποια λογική βάση. Λοιπόν σίς ἀπόκρυφες διδασκαλίες λέγεται γι' αὐτά τὰ ζητήματα ἕνας λόγος, ὅτι δηλ. ἐμεῖς οἱ ἄνθρω-

ποι βρισκόμαστε σ' ένα είδος φυλακῆς καὶ δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἐλευθερώνη τὸν ἑαυτὸ του οὔτε νὰ δραπετεύει ἀπ' αὐτὴ τὴ φυλακὴ. Ὁ λόγος αὐτὸς μοῦ φαίνεται πὼς ἔχει νόημα βαθύ, μὰ δὲν εἶναι εὐκολο νὰ τὸ συλλάβει κανεὶς. Ὅμως, αὐτὸς ἐδῶ τουλάχιστον ὁ λόγος μοῦ φαίνεται, Κέβη, πὼς εἶναι εὐκολονόητος, ὅτι δηλ. οἱ θεοὶ εἶναι ἐκεῖνοι πού φροντίζουνε γιὰ μᾶς καὶ μεῖς οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε ἕνα ἀπὸ τὰ κτήματα τῶν θεῶν. Μήπως δὲ συμφωνεῖς μ' αὐτὴ τὴ γνώμη;

— Συμφωνῶ, εἶπε ὁ Κέβης.

— Τότε σέ ρωτάω, συνέχισε ὁ Σωκράτης: Ἄν κάποιος ἀπὸ τοὺς δούλους σου ἐπιχειρήσει νὰ ἀφαιρέσει μόνος του τὴ ζωὴ του, χωρὶς νὰ τοῦ ὑποδείξεις σύ ὅτι θέλεις νὰ πεθάνει, δέ θὰ θύμωνες ἐναντίον του, κι ἂν μποροῦσες νὰ τοῦ ἐπιβάλλεις κάποια τιμωρία, δέ θὰ τὸν τιμωροῦσες;

— Βεβαίωτατα, εἶπε ὁ Κέβης.

— Λοιπόν, σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ σκέψη, ἴσως δὲν εἶναι παράλογο ὅτι δὲν πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀφαιρῆ μόνος του τὴ ζωὴ του, πρὶν νὰ τοῦ στείλει ὁ θεὸς κάποια ἀναπόφευκτη ἀνάγκη, ἀκριβῶς σὰν αὐτὴ πού παρυσιάζεται τώρα σέ μένα.

Ο ΚΕΒΗΣ ΚΑΙ Ο ΣΙΜΜΙΑΣ ΠΡΟΒΑΛΛΟΥΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΩΚΡΑΤΗ

7. — Πραγματικά, εἶπε ὁ Κέβης, αὐτὸ φαίνεται λογικό. Ἐκεῖνο ὅμως πού ἔλεγες πρὶν ἀπὸ λίγο, ὅτι οἱ φιλόσοφοι θὰ ἤθελαν μὲ προθυμία νὰ πεθάνουν, μοιάζει μὲ παραλογισμό, Σωκράτη, ἂν βέβαια στηρίζεται σέ βάση λογικὴ αὐτὸ πού μόλις τώρα εἶπαμε, ὅτι ὁ θεὸς εἶναι αὐτὸς πού φροντίζει γιὰ μᾶς καὶ μεῖς εἴμαστε κτήματα ἐκείνου. Γιατί εἶναι παράλογο νὰ μὴν ἀγανακτοῦν οἱ φιλόσοφοι, ὅταν φεύγουν μακριὰ ἀπὸ μιὰ στοργικὴ κηδεμονία, ὅπου φροντίζουνε γι' αὐτούς ἐκεῖνοι πού εἶναι οἱ ἄριστοι κηδεμόνες τοῦ κόσμου, δηλαδή οἱ θεοί· γιατί δὲν πιστεύω βέβαια νὰ φαντάζεται κανεὶς ἀπ' αὐτούς, ὅτι θὰ φροντίσει καλύτερα ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, ὅταν γίνεῖ ἐλεύθερος. Βέβαια, ἕνας ἀνόητος ἄνθρωπος θὰ μποροῦσε ἴσως γὰ τὸ φανταστῆ αὐτὸ, ὅτι πρέπει νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν κύριό του, χωρὶς νὰ συλλογιστεῖ ὅτι δὲν πρέπει νὰ φεύγει ἀπὸ τὸν καλὸ προστάτη του, ἀλλὰ νὰ μένει κάτω ἀπὸ τὴ φροντίδα του ὅσο μπορεῖ περισσότερο· γι' αὐτὸ, ἂν ἔφευγε, θὰ ἔκανε μιὰ πράξη ἀσυλλόγιστη.

Ὁ συνετός ὁμως ἄνθρωπος θά ἐπιθυμοῦσε, πιστεύω, νά εἶναι πάντοτε κοντά στον καλύτερό του.

Σύμφωνα μέ αὐτές τίς σκέψεις, Σωκράτη, εἶναι λογικό νά συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο ἀπό ἐκεῖνο πού μόλις τώρα ἔλεγες: Δηλαδή οἱ σώφρονες πρέπει νά ἀγανακτοῦν, ὅταν ἔρχεται ἡ ὥρα νά πεθάνουν, καί οἱ ἄφρονες πρέπει νά χαίρουν».

Ὅταν ἄκουσε αὐτά ὁ Σωκράτης μοῦ φάνηκε πώς εὐχαριστήθηκε μέ τήν ἐξυπνη ἀντίρρηση τοῦ Κέβη, καί γυρίζοντας τό βλέμμα του σέ μᾶς, εἶπε: «Ἀλήθεια, πάντοτε ὁ Κέβης ἀναζητᾷ κάποια ἀντιλογία καί δέ θέλει νά πείθεται εὐκολα σέ ὅ,τι τοῦ εἰπεῖ κανεῖς».

— Τοῦ εἶπε τότε ὁ Σιμμίας: «Καί ὁμως, Σωκράτη, τώρα τουλάχιστον ἔχω κι ἐγώ τή γνώμη πώς ὁ Κέβης λέει κάτι σοβαρό. Γιατί πραγματικά, τί ἐπιδιώκουν ἄνθρωποι ἀληθινά σοφοί, ὅταν θέλουν νά ξεφύγουν ἀπό κηδεμόνες καλύτερους ἀπό τόν ἑαυτό τους καί νά χωρίσουν εὐκολα ἀπ' αὐτούς; Καί μάλιστα μοῦ φαίνεται πώς μέ τήν ἀντίρρησή του ὁ Κέβης σένα ἔχει γιά στόχο, ὅτι τό βαστάει ἡ καρδιά σου καί ἀφήνεις καί μᾶς καί κηδεμόνες ἀγαθοῦς, ὅπως εἶναι οἱ θεοί, σύμφωνα μέ τή δική σου ὁμολογία».

— Ἐχετε δίκιο, εἶπε ὁ Σωκράτης· νομίζω μάλιστα, ὅτι μέ ὅσα λέτε σεῖς ἔννοεῖτε πώς πρέπει ἐγώ νά ἀπολογηθῶ γι' αὐτά, ὅπως ἀκριβῶς σέ δικαστήριο.

— Βεβαιότατα, εἶπε ὁ Σιμμίας.

8. — Ἐμπρός λοιπόν, ἐξακολούθησε ὁ Σωκράτης, ἄς προσπαθῶ νά ἀπολογηθῶ πιό πειστικά σέ σᾶς παρά σέ κείνους πού μέ δίκασαν. Ἐγώ λοιπόν, Σιμμία καί Κέβη, ἄν δέν πίστευα ὅτι θά πάω πρῶτα κοντά σέ ἄλλους θεούς καί σοφοῦς καί ἀγαθοῦς, ἔπειτα καί κοντά σέ ἀνθρώπους πού ἔχουν πεθάνει καί εἶναι καλύτεροι ἀπό αὐτούς πού ζοῦν ἐδῶ, θά εἶχα ἄδικο νά μὴν ἀγανακτῶ γιά τό θάνατό μου. Τώρα ὁμως, νά ξέρετε καλά, ἐλπίζω ὅτι θά φτάσω κοντά σέ ἀνθρώπους ἀγαθοῦς· αὐτό βέβαια ἴσως δέ θά μπορούσα νά τό βεβαιώσω μέ ἀπόλυτη πεποίθηση. Ὅτι ὁμως θά πάω κοντά σέ θεούς πού εἶναι ἀγαθότατοι ἀφέντες, μάθετε καλά ὅτι αὐτό θά μπορούσα νά τό βεβαιώσω μέ πεποίθηση, περισσότερο ἀπό κάθε τι ἄλλο σχετικό. Ὡστε δέν ἔχω τούς ἴδιους λόγους γιά νά ἀγανακτῶ, ὅπως θά ἀγανακτοῦσα ἄν δέν εἶχα αὐτή τήν πεποίθηση. Ἀπεναντίας, ἔχω τήν καλή ἐλπίδα πώς ὑπάρχει κάποια ζωή γιά κεί-

νους πού πεθαίνουν καί μάλιστα πολύ καλύτερη γιά τούς ἀγαθοὺς παρά γιά τούς κακοὺς, ὅπως λένε ἀπό τά παλιά τά χρόνια.

— Τί λοιπόν, Σωκράτη, εἶπε τότε ὁ Σιμμίας. Ἐχεις στό νοῦ σου νά μᾶς φύγεις, κρατώντας μόνο γιά τόν ἑαυτό σου αὐτές τίς σκέψεις; Δέν μπορείς νά τίς ἀνακοινώσεις καί σέ μᾶς; Γιατί ἐγώ τουλάχιστον νομίζω ὅτι πρόκειται γιά ἀγαθὸ πού ἀνήκει σέ ὅλους μας καί ταυτόχρονα θά εἶναι τοῦτο ἡ ἀπολογία σου, ἂν βέβαια μᾶς πείσεις γιά ὅσα θά μᾶς πεῖς.

— Καί βέβαια θά προσπαθῆσω, εἶπε ὁ Σωκράτης. Πρῶτα ὅμως ἄς ρωτήσουμε τοῦτον ἐδῶ τόν καλό μας τόν Κρίτων, τί εἶναι ἐκεῖνο πού μοῦ φαίνεται πῶς θέλει ἀπό πολλή ὥρα νά μοῦ εἰπεῖ.

— Τί ἄλλο, Σωκράτη, εἶπε ὁ Κρίτων, παρά ἐκεῖνο πού ἐδῶ καί τόση ὥρα μοῦ λέει αὐτός πού πρόκειται νά σοῦ δώσει τό δηλητήριο, ὅτι πρέπει νά σοῦ εἰπῶ νά συζητᾶς ὅσο γίνεται λιγότερο. Γιατί, καθώς λέει, ὅταν συζητᾶει κανεῖς ἡ θερμοκρασία του ἀνεβαίνει πάνω ἀπό τό κανονικό, ἐνῶ δέν πρέπει νά προκαλεῖ κανεῖς καθόλου μιά τέτοια ἀντίδραση στήν ἐνέργεια τοῦ δηλητηρίου· διαφορετικά, λέει, ὅσοι κάνουν κάτι τέτοιο, μερικές φορές ἀναγκάζονται νά πιοῦν τό δηλητήριο καί δύο καί τρεῖς φορές».

Ἄς Σωκράτης εἶπε τότε: «ἄφησέ τον νά λέει· μόνον ἄς ἐτοιμάσει αὐτό πού εἶναι δουλειά του νά ἐτοιμάζει γιά νά μοῦ τό δώσει καί δύο φορές, ἀκόμη, ἂν χρειαστεῖ, καί τρεῖς».

— Ἦμουν σχεδόν βέβαιος γιά τήν ἀπάντησή σου, εἶπε ὁ Κρίτων, ἀλλά ὁ εὐλογημένος μέ ἐνοχλεῖ τόση ὥρα.

— Ἄφησέ τον αὐτόν, εἶπε ὁ Σωκράτης. Σέ σᾶς ὥστόσο, πού εἴσατε δικαστές μου, θέλω τώρα νά λογοδοτήσω: Γιά ποιό λόγο ἕνας ἄνθρωπος πού ἔζησε ζωή ἀληθινά ἀφιερωμένη στή φιλοσοφία μοῦ φαίνεται εὐλόγο νά ἔχει θάρρος, ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα νά πεθάνει· κι ἀκόμη νά εἶναι γεμάτος ἐλπίδες πῶς, ὅταν θά πεθάνει, θά ἀποκτήσει στόν ἄλλο κόσμο τά πιό μεγάλα ἀγαθά. Πῶς μπορεῖ νά συμβαίνει αὐτό, θά προσπαθῆσω, Σιμμία καί Κέβη, νά σᾶς ἐξηγήσω.

Περίληψη τῶν κεφαλαίων 9 - 63

Ἡ ἐξήγηση τοῦ Σωκράτη: Θάνατος εἶναι ὁ χωρισμός τῆς ψυχῆς ἀπό τό σῶμα. Ὁ ἀληθινός φιλόσοφος προσπαθεῖ διαρκῶς νά βρεῖ τήν ἀλήθεια

καί νά ἀποκτήσει τή φρόνηση. Ὅμως, στήν προσπάθειά του αὐτή τόν ἐμποδίζουν οἱ αἰσθήσεις, γιατί τόν ἀπατοῦν. Τόν ἐμποδίζουν ἀκόμη οἱ ἀνάγκες καί τά πάθη τοῦ σώματος. Γι' αὐτό ὁ φιλόσοφος περιφρονεῖ τό σῶμα (τίς ἡδονές καί τά περιττά ὑλικά πράγματα) καί στρέφεται πρὸς τήν ψυχή. Ἐπιδιώκει δηλαδή νά χωρίσει τήν ψυχή του ἀπό τό σῶμα του. Ἄρα ὁ φιλόσοφος ἐπιδιώκει τό θάνατο. Γι' αὐτό, ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα νά πεθάνει, δέ φοβᾶται οὔτε ἀγανακτεῖ, ἀλλά αἰσθάνεται χαρά ἐπειδή ἡ ψυχή του, λυτρωμένη ἀπό τά δεσμά τοῦ σώματος, θά γνωρίσει τήν ἀλήθεια καί θά ἀποκτήσει ἐκεῖνο πού ζητοῦσε, δηλ. τή φρόνηση, πού κλείνει μέσα της ὅλες τίς ἄλλες ἀρετές.

Ἡ ἀντίρρηση τοῦ Κέβη καί ἡ ἀπάντησι τοῦ Σωκράτη: Ὁ Κέβης διατυπώνει τότε μιὰ ἀντίρρηση: Ὅλα ὅσα εἶπε ὁ Σωκράτης θά εἶχαν ἀξία μόνο ἂν ὕστερα ἀπό τό θάνατο ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἡ ψυχή. Ἔτσι ὁ Κέβης ἔθεσε τό πρόβλημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, πού ἀποτελεῖ τό κύριο θέμα τοῦ «Φαῖδωνα».

Τότε ὁ Πλάτων μέ τό στόμα τοῦ Σωκράτη ἀναπτύσσει τίς περίφημες ἀποδείξεις του γιά τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καί τή θεωρία του γιά τήν τύχη της, ὕστερα ἀπό τό θάνατο:

Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνώλεθρη καί ἀθάνατη. Ἡ ἀκάθαρτη ψυχή, αὐτή πού ἦταν προσκολλημένη στίς ὑλικές ἐπιθυμίες καί στίς ἡδονές, ὅταν χωριστεῖ ἀπό τό σῶμα, τιμωρεῖται γιά τήν προηγούμενη διαγωγή της.

Ἡ ἀγνή ψυχή, ἡ λυτρωμένη ἀπό τίς ἐπιθυμίες καί τίς ἡδονές τοῦ σώματος, φτάνει καί παραμένει κοντά στοὺς θεούς.

Ὁ ἀληθινὸς φιλόσοφος ἐπιζητοῦσε σ' ὅλην του τή ζωὴ ὄχι τίς ὑλικές, ἀλλά τίς πνευματικές ἀπολαύσεις. Δέ φρόντιζε γιά τά ψεύτικα στολίδια τοῦ σώματος, ἀλλά γιά τά γνήσια στολίδια τῆς ψυχῆς: γιά τή σωφροσύνη, τή δικαιοσύνη, τήν ἀντρεία, τήν ἐλευθερία καί τήν ἀλήθεια. Γι' αὐτό δέ φοβᾶται τό θάνατο, ἀλλά βαδίζει πρὸς αὐτόν μέ θάρρος καί μέ αἰσιοδοξία καί πίστη γιά τήν τύχη τῆς ψυχῆς του.

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΣΤΙΓΜΕΣ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

64. Μόλις τελείωσε αὐτά τὰ λόγια ὁ Σωκράτης, ὁ Κρίτων εἶπε: «Καλά, Σωκράτη. Καί τώρα ποιά εἶναι ἡ τελευταία σου παραγγελία σ' Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

αυτούς ἐδῶ ἢ σέ μένα εἶτε γιά τά παιδιά σου εἶτε γιά τίποτ' ἄλλο; Ὅποιαδήποτε παραγγελία σου ἐμεῖς θά τήν ἐκτελέσουμε γιά χάρη σου μέ πολύ μεγάλη εὐχαρίστηση.

— Ἡ παραγγελία μου, Κρίτων, εἶπε ὁ Σωκράτης, εἶναι αὐτά ἀκριβῶς πού λέω πάντοτε, τίποτα νεώτερο: Ἄν δηλαδή σεῖς φροντίζετε γιά τόν ἐσωτερικό σας κόσμο, μέ ὅσα τυχόν κάνετε θά εὐχαριστήσετε καί μένα καί τούς δικούς μου καί τόν ἴδιο τόν ἑαυτό σας, κι ἄν ἀκόμη τώρα δέ συμφωνήσετε (μέ τίς θεωρίες μου γιά τήν ἀθανασία καί τήν τύχη τῆς ψυχῆς). Ἄν ὅμως δέ φροντίζετε γιά τόν ἐσωτερικό σας κόσμο καί δέ θέλετε, ὅπως ἀκριβῶς βαδίζει κανεῖς πάνω σέ ὀρισμένα χνάρια, νά ζεῖτε καί σεῖς ἀκολουθώντας ὅσα ἔχουμε εἰπεῖ καί τώρα καί στά περασμένα χρόνια, δέ θά κατορθώσετε τίποτα περισσότερο, κι ἄν ἀκόμη τώρα συμφωνήσετε ἀπόλυτα μαζί μου σέ πολλά.

— Ὅσο γι' αὐτό, εἶπε ὁ Κρίτων, νά εἶσαι βέβαιος, θά τό κάνουμε μέ μεγάλη προθυμία. Μέ ποιό ὅμως τρόπο θέλεις νά κάνουμε τήν ταφή σου;

— Ὅπως θέλετε, ἀπάντησε ὁ Σωκράτης, ἄν βέβαια μέ πιάσετε καί δέ σᾶς ξεφύγω. Καί λέγοντας αὐτά γέλασε ἤσυχχα καί γυρνώντας τό βλέμμα του σέ μᾶς, εἶπε: «Δέν μπορῶ, φίλοι μου, νά πείσω τόν Κρίτωνα ὅτι ὁ Σωκράτης εἶμαι ἐγώ, αὐτός πού συζητάει τώρα δά καί βάζει σέ τάξη τό κάθε τι ἀπό ὅσα λέγονται. Νομίζει πῶς ἐγώ εἶμαι ἐκεῖνος πού θά ἀντικρίσει λίγο ἀργότερα νεκρό καί μάλιστα ρωτάει, πῶς θά προτιμοῦσα νά κάνει τήν ταφή μου. Ὅσα ὅμως ἐγώ ἔχω ἀναπτύξει λεπτομερῶς ἀπό πολλή ὥρα, ὅτι δηλ. μόλις πῶ τό δηλητήριο δέ θά μείνω πιά κοντά σας, ἀλλά θά φύγω ἀμέσως καί θά πάω σέ κάποιους τόπους πολύ εὐτυχισμένους, ὅπου βέβαια μόνο μακάριοι κατοικοῦν, αὐτά, τοῦ δίνω τήν ἐντύπωση, ὅτι τά λέω ἔτσι ἀπλῶς, γιά νά παρηγορήσω ἀπό τό ἕνα μέρος σᾶς κι ἀπό τό ἄλλο τόν ἑαυτό μου. Σᾶς παρακαλῶ λοιπόν νά δώσετε στόν Κρίτωνα γιά μένα τήν ἀντίθετη ἐγγύηση ἀπό κείνη πού αὐτός ἦταν πρόθυμος νά δώσει σέ κείνους πού μέ δίκασαν. Αὐτός βέβαια ἔδινε τήν ἐγγύηση ὅτι ἐγώ πραγματικά θά παραμείνω· σεῖς ὅμως νά ἐγγυηθεῖτε ὅτι ἐγώ σίγουρα δέ θά μείνω ἐδῶ ὅταν πεθάνω, ἀλλά θά φύγω ἀμέσως. Ἐτσι ὁ Κρίτων θά βαστάξει εὐκολότερα τόν πόνο του, καί βλέποντας τό σῶμα μου νά τό καίνε ἢ νά τό θάβουν, δέ θά ἀγανακτεῖ μέ τήν ἰδέα ὅτι παθαίνω πράγματα φοβερά, οὔτε θά λέει ὅτι ἔχει στό

σπίτι νεκροστολισμένο τό Σωκράτη ἢ ὅτι τόν κηδεύει ἢ τόν θάβει. Γιατί πρέπει νά ξέρεις καλά, ἀγαθέ μου φίλε Κρίτων, ὅτι ἂν κανεῖς δέν ἐκφράζεται μέ ἀκρίβεια, αὐτό δέν εἶναι μόνο σφάλμα στήν ἐκφραση, ἀλλά κάνει μεγάλο κακό καί στίς ψυχές.

Πρέπει λοιπόν νά ἔχεις θάρρος καί νά λές ὅτι θάβεις τό σῶμα μου καί νά τό θάψεις ἔτσι, ὅπως σοῦ ἄρᾶσει καί προπάντων ὅπως νομίζεις ὅτι εἶναι σύμφωνο μέ τά ἔθιμά μας.»

65. Μόλις εἶπε αὐτά τά λόγια ὁ Σωκράτης, σηκώθηκε καί πῆγε σ' ἕνα ἄλλο δωμάτιο γιά νά λουστῆ. Ὁ Κρίτων τόν ἀκολούθησε καί μᾶς παρακάλεσε νά περιμένουμε. Περιμέναμε λοιπόν συζητώντας μεταξύ μας γιά ὅσα εἶχαμε εἰπεῖ καί ἐξετάζοντας αὐτά ἀπό τήν ἀρχή. Τότε εἶπαμε πολλά καί γιά τή συμφορά, πόσο μεγάλη θά ἦτανε γιά μᾶς· γιατί εἶχαμε ἀλήθεια τήν ἐντύπωση πῶς θά περνούσαμε τήν ὑπόλοιπη ζωή μας ὄρφανοί, ὅπως ἂν χάναμε τόν ἴδιο τόν πατέρα μας.

Ὅταν λούστηκε ὁ Σωκράτης τοῦ ἔφεραν τά παιδιά του (εἶχε δύο γιούς μικρούς κι ἕνα μεγάλο), ἦρθαν ἀκόμη ἡ γυναῖκα του κι ἄλλες γυναῖκες συγγενεῖς. Ἀφοῦ συνομίλησε μέ κείνες μπροστά στόν Κρίτωνα καί τοῦς ἔδωσε τίς παραγγελίες πού ἤθελε, παρακάλεσε τίς γυναῖκες καί τά παιδιά νά φύγουν, κι αὐτός γύρισε πάλι κοντά μας.

Ὁ ἥλιος κόντευε πιά νά βασιλέψει· γιατί ὁ Σωκράτης ἄργησε ἐκεῖ μέσα πολλή ὥρα. Κι ὅταν ἦρθε κοντά μας, κάθισε λουσομένος καί ἀπό τότε πολύ λίγο κουβέντισε μαζί μας. Ἐπειτα ἦρθε ὁ ὑπῆρέτης τῶν Ἐντεκα, στάθηκε κοντά του καί τοῦ εἶπε: «Σωκράτη, σένα δέ θά σέ κατηγορήσω γιά κείνο πού κατηγορῶ τοῦς ἄλλους, ὅτι δηλαδῆ ὀργίζονται μέ μένα καί μέ καταριῶνται, ὅταν τοῦς φέρνω τήν παραγγελία νά πιοῦν τό δηλητήριο, γιατί σ' αὐτό μέ ἀναγκάζουνε οἱ ἄρχοντες. Ἀπεναντίας, ἐγώ καί σέ ἄλλες περιπτώσεις, σ' αὐτό τό χρονικό διάστημα ἔχω γιά σένα σχηματίσει τή γνώμη πῶς εἶσαι ὁ περισσότερο γενναῖος, ὁ περισσότερο πᾶθος, ὁ καλύτερος ἄνθρωπος ἀπό ὅλους ὅσοι ἔχουν ἔρθει ὡς τώρα ἐδῶ μέσα· μά καί τώρα εἶμαι βέβαιος, ὅτι δέν ὀργίζεσαι μέ μένα, ἀλλά μέ κείνους πού εἶναι αἴτιοι, γιατί τοῦς γνωρίζεις. Καί τώρα, ξέρεις βέβαια τί ἦρθα νά σοῦ ἀναγγεῖλω· ἔχε γειά λοιπόν, Σωκράτη, καί προσπάθησε νά ὑπομείνεις ὅσο μπορεῖς πῶς ἦρεμα αὐτό πού ἐπιβάλλει ἡ ἀνάγκη». Καί μέ τά λόγια αὐτά γέμισαν τά μάτια του δάκρυα καί κάνοντας στροφή, ἔφυγε.

Ὁ Σωκράτης σήκωσε τότε τό βλέμμα του σ' αὐτόν καί τοῦ εἶπε: «Καί σύ ἔχε γειά· ἐμεῖς θά κάνουμε αὐτά πού μᾶς εἶπες». Καί γυρίζοντας ἀμέσως τό βλέμμα του σέ μᾶς· «Τί εὐγενικός ἄνθρωπος», εἶπε· «ὄλο αὐτό τόν καιρό ἐρχόταν νά μέ ἰδεῖ καί συζητοῦσε κάποτε μαζί μου καί ἦταν πάρα πολύ εὐχάριστος ἄνθρωπος. Καί τώρα μέ πόση εὐγένεια ψυχῆς μέ κλαίει. Λοιπόν, ἔλα τώρα, Κρίτων, ἄς ὑπακούσουμε σ' αὐτόν κι ἄς φέρει κάποιος τό δηλητήριο, ἄν εἶναι τριμμένο· εἰδεμή, ἄς τό ἐτοιμάσει ὁ ἄνθρωπος πού θά τό φέρει».

Εἶπε τότε ὁ Κρίτων: «Μά, Σωκράτη, ἐγώ θαρρῶ πώς εἶναι ἀκόμη ἡλιος ἀπάνω στά βουνά καί δέν ἔχει ἀκόμη βασιλέψει. Κι ἐκτός ἀπ' αὐτό ἐγώ ξέρω ὅτι καί ἄλλοι πίνουν τό δηλητήριο πολύ ἀργότερα ἀπό τή στιγμή πού θά τοὺς δώσουνε τήν ἐντολή, ἀφοῦ πρῶτα φάνε καλά καί πιοῦνε πολύ. Μή βιάζεσαι, λοιπόν καθόλου, γιατί ἔχουμε καιρό ἀκόμη».

Καί ὁ Σωκράτης τοῦ εἶπε: «Βέβαια, ἔχουν δίκιο, Κρίτων, νά κάνουν αὐτά ἐκεῖνοι πού λές ἐσύ, γιατί νομίζουν πώς κάνοντας αὐτά θά κερδίσουν κάτι. Μά κι ἐγώ πάλι ἔχω δίκιο νά μήν κάνω τά ἴδια· γιατί πιστεῦω πώς ἅμα πῶ λίγο ἀργότερα τό δηλητήριο, δέν ἔχω νά κερδίσω τίποτ' ἄλλο παρά νά γίνω γελοῖος στόν ἴδιο τόν ἑαυτό μου, ἐπιθυμώντας μέ τόση λαχτάρα τή ζωή καί προσπαθώντας νά τήν παρατείνω λίγο, ἐνῶ τίποτα πιά δέν ὑπάρχει ἀπ' αὐτή. Ἔλα λοιπόν, ἄκουσέ με καί μήν κάνεις διαφορετικά».

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΠΙΝΕΙ ΤΟ ΔΗΛΗΤΗΡΙΟ

66. Ὑστερα ἀπ' αὐτά τά λόγια τοῦ Σωκράτη ὁ Κρίτων ἔκανε νόημα στόν ὑπηρέτη του, πού περίμενε ὀρθιος ἐκεῖ κοντά. Καί ὁ ὑπηρέτης βγήκε τότε ἔξω καί ὕστερα ἀπό ἀρκετή ὥρα γύρισε μαζί μέ τόν ἄνθρωπο πού θά ἔδινε τό δηλητήριο· τό ἔφερνε αὐτός τριμμένο μέσα σ' ἓνα κύπελο. Μόλις τόν εἶδε ὁ Σωκράτης, εἶπε: «ἔλα καλέ μου ἄνθρωπε, σύ πού εἶσαι εἰδικός σ' αὐτά, πές μου τί πρέπει νά κάνω».

— Τίποτ' ἄλλο, ἀπάντησε ἐκεῖνος, παρά μόλις τό πιεῖς νά κάνεις βόλτες μέσα στό κελλί σου ὥσότου νοιώσεις βάρος στά πόδια σου καί ὕστερα νά μείνεις ξαπλωμένος· κι ἔτσι αὐτό θά ἐνεργήσει μόνο του». Καί ἀμέσως πρότεινε τό κύπελο στό Σωκράτη.

Κι αὐτός τό πῆρε ἐντελῶς γαλήνιος, Ἐχεκράτη· δέ δείλιασε καθό-

λου καί καθόλου δέν ἄλλαξαν οὔτε τό χρῶμα οὔτε ἡ ἔκφραση τοῦ προσώπου του, ἀλλά, καθώς συνήθιζε, κοίταξε μέ βλέμμα λοξό κι ἀτάραχο τόν ἄνθρωπο καί τόν ρώτησε: «Τί λές γιά τοῦτο τό ποτό, νά κάνω ἀπ' αὐτό σπονδή σέ κανένα θεό, ἐπιτρέπεται ἢ ὄχι;

— Τόσο μόνον, Σωκράτη, τρίβουμε, ἀπάντησε ἐκεῖνος, ὅσο νομίζουμε ὅτι εἶναι τό κανονικό γιά νά πιεῖ κανεῖς.

— Καταλαβαίνω, εἶπε ὁ Σωκράτης. Ὅμως τουλάχιστον ἔχει κανεῖς, νομίζω, τό δικαίωμα, ἀλλά καί τό καθήκον νά εὐχηθεῖ στους θεούς νά γίνει εὐτυχισμένη ἡ μετοίκηση αὐτή ἀπό δῶ στον ἄλλο κόσμον· αὐτή λοιπόν τήν εὐχή κάνω κι ἐγώ καί μακάρι νά γίνει ἔτσι, ὅπως εὐχομαι». Καί μόλις εἶπε αὐτά ἔφερε τό κύπελο στά χεῖλη του κι ἀφοῦ τό κράτησε γιά λίγο ἀκίνητο, ἤπια τό δηλητήριο μέχρι τήν τελευταία σταγόνα μέ μεγάλη εὐσουλία καί ἀταραξία.

Ὡς τή στιγμή ἐκεῖνη οἱ πιά πολλοί ἀπό μᾶς ἤμαστε σέ θέση νά κρατᾶμε τά δάκρυά μας. Ὅταν ὅμως τόν εἶδαμε ὅτι ἔπινε τό δηλητήριο καί ὅτι τό εἶχε πιεῖ, ἦταν πιά ἀδύνατο νά τά κρατήσουμε. Ὅσο κι ἂν πίεζα τόν ἑαυτό μου, καί μένα τοῦ ἴδιου τά δάκρυα ἄρχισαν νά τρέχουνε σάν βρῦση, ὥστε σκέπασα τό πρόσωπό μου μέ τό ἱμάτιο καί ἔκλαιγα τή μοῖρα μου· γιατί πραγματικά, δέν ἔκλαιγα ἐκεῖνον, ἀλλά τή δική μου τύχη, πού θά ἔχανα ἕναν τέτοιο φίλο.

Ὁ Κρίτων πάλι, ἐπειδή πρῖν ἀπό μένα ἀκόμη δέν μπορούσε νά κρατήσει τά δάκρυά του, σηκώθηκε καί πήγε πάρα πέρα. Ὁ Ἀπολλόδοφος καί πρωτύτερα δέ σταμάτησε καθόλου νά δακρῦζει· τότε ὅμως ξέσπασε πιά σέ τέτοιους θρήνους, κλαίγοντας καί ἐκφράζοντας τήν ἀγανάκτησή του, ὥστε ράγισε τήν καρδιά ὄλων μας, ἐκτός βέβαια τοῦ Σωκράτη. Ἐκεῖνος τότε εἶπε: «Τί εἶναι αὐτά πού κάνετε, παράξενοι ἄνθρωποι. Ἐγώ ἴσα-ἴσα γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο ἔδωξα τίς γυναῖκες, γιά νά μήν κάνουν τέτοιες παραφωνίες· καί πραγματικά, ἔχω ἀκούσει πῶς ὅταν πεθαίνει κανεῖς πρέπει νά λένε καλά λόγια ἢ νά μή μιλᾶν καθόλου. Ἦσυχάστε λοιπόν καί κάνετε ὑπομονή». Καί μεῖς, ὅταν ἀκούσαμε αὐτά τά λόγια, ντραπήκαμε καί συκρατήσαμε τά δάκρυά μας.

Ὑστερα ὁ Σωκράτης ἔκανε βόλτες μέσα στό κελλί, ὅταν, καθώς μᾶς εἶπε, ἔνοιωσε τά σκέλη του νά γίνονται βαριά. Ξαπλώθηκε τότε ἀνάσκελα, γιατί ἔτσι τόν εἶχε συμβουλέμει αὐτός πού τοῦ ἔδωσε τό δηλητήριο. Ἀμέσως τότε ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ἐγγιζοντας κάθε τόσο μέ τά χέ-

ρια του, εξέταζε τὰ πόδια καί τὰ σκέλη τοῦ Σωκράτη. Ὑστερα πίεσε δυνατά τὸ πόδι του καί τὸν ρώτησε ἂν τὸ αἰσθάνεται. Ἐκεῖνος ὁμως ἀπάντησε, ὄχι. Ἐπειτα πάλι πίεζε τίς κνήμες καί προχωρώντας ἔτσι πρὸς τὰ πάνω μέ τὸ χέρι του, μᾶς ἔδειχνε ὅτι ὁ Σωκράτης κρύωνε λίγο-λίγο καί πάγωνε. Καί εξακολουθοῦσε αὐτός νά τὸν ἐξετάζει μέ τὰ χέρια του καί εἶπε πῶς ὅταν τὸ πάγωμα φτάσει στό μέρος τῆς καρδιάς του, τότε θά ξεψυχήσει.

Λοιπόν, εἶχε πιά σχεδόν ἀρχίσει νά παγώνει τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιάς του. Τότε ὁ Σωκράτης ξεσκέπασε τὸ πρόσωπό του, γιατί ἦταν σκεπασμένος, καί εἶπε αὐτὰ τὰ λόγια, πού ἦταν τὰ τελευταῖα του: «Κρίτων, στόν Ἄσκληπιό ὀφείλουμε ἕναν πετεινό· μήν ἀμελεῖστε νά πληρώσετε αὐτό τὸ χρέος.

— Αὐτό θά γίνει, εἶπε ὁ Κρίτων· κοίταξε μήπως ἔχεις νά παραγγείλεις τίποτ' ἄλλο.

Στὴν ἐρώτηση αὐτή τοῦ Κρίτωνα, δέν ἔδωσε πιά καμιά ἀπάντηση. Ὑστερα ἀπό λίγο τὸν ἔπιασαν σπασμοί καί τότε τὸν ξεσκέπασε ὁ ἄνθρωπος. Καί κεῖνος στύλωσε τὰ μάτια του. Μόλις εἶδε αὐτό ὁ Κρίτων, τοῦ ἔκλεισε τὸ στόμα καί τὰ μάτια.

67. Αὐτό ἦταν, Ἐχεκράτη, τὸ τέλος τοῦ φίλου μας, ἐνός ἀνθρώπου πού, ὅπως μπορούμε νά βεβαιώσουμε, ὑπῆρξε ὁ πιό σοφός, ὁ πιό δίκαιος, ὁ καλύτερος ἀπ' ὅλους τοὺς συγχρόνους του, ὅσους ἔμεῖς γνωρίσαμε τότε.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ —
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ

ΚΕΦ. 1

ἤπιε τό δηλητήριο στή φυλακή: Ἡ ἐκτέλεση τῆς θανατικῆς ποινῆς γινόταν μέ δηλητήριο στή φυλακή καί ὄχι σέ δημόσιο χῶρο, μπροστά σέ θεατές.

κανένας δέν πιγαίνει στήν Ἀθήνα: Τό πιθανότερο συμπτωματικά, τυχαῖα.

ἔτυχε νά ἔχει στεφανωθεῖ ἡ πρύμνα τοῦ πλοίου: Μέ κλαδιά ἀπό δάφνη.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. *Σύ ὁ ἴδιος, Φαίδων...; ...ὁ ἴδιος, Ἐχεκράτη:* Στήν ἀρχή τοῦ διαλόγου βάζει δύο φορές τήν ἴδια λέξη: Τί θέλει νά τονίσει μέ τήν ἐπανάληψη; Αὐτό πού θέλει νά τονίσει, ποιά σημασία ἔχει;
2. *Ποιά ἀπό τά στοιχεῖα πού μᾶς εἰσάγουν σέ ἓνα διάλογο μᾶς δίνει ὁ Πλάτων στό πρῶτο κεφάλαιο;* (κοίταξε τίς παρατηρήσεις στά σχόλια τοῦ κεφ. 1 τοῦ Κρίτωνα.)

ΚΕΦ. 2

οἱ ἄρχοντες: Οἱ Ἐντεκα ἄρχοντες. Κοίταξε τά σχόλια στό κεφ. 2 τοῦ Κρίτωνα. Ἦταν καί προϊστάμενοι τῆς φυλακῆς.

Ἀπολλόδωρος: Μαθητής τοῦ Σωκράτη ἀπό τό Φάληρο. Ἦταν ὑπερβολικός στίς ἐκδηλώσεις χαρᾶς ἢ λύπης.

Κριτόβουλος: Γιός τοῦ γνωστοῦ μας Κρίτωνα, μαθητής τοῦ Σωκράτη.

Ἐρμογένης, Ἐπιγένης, Αἰσχίνης: Ἀνήκαν στόν κύκλο τῶν πιστῶν καί ἀγαπητῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτη.

Ἀντισθένης: Μαθητής τοῦ Σωκράτη καί κατόπιν ἰδρυτῆς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, πού λέγεται Κυνική. Τό ἰδανικό τῶν ὀπαδῶν τῆς ἦταν ἡ αὐτάρκεια καί ἡ ἀδιαφορία γιά τά ἐγκόσμια.

Κτήσιππος, Μενέξενος: Νέοι ἀπό τόν κύκλο τοῦ Σωκράτη.

Ὁ Πλάτων, νομίζω, ἦταν ἄρρωστος: Ἡ πιθανότερη ἐκδοχή εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων σκόπιμα παρουσιάζει τόν ἑαυτό του ἀπόντα, γιατί διαφορετικά θά ἔπρεπε νά πάρει καί ὁ ἴδιος μέρος στή συζήτηση ὡς κύριο πρόσωπο. Αὐτό ὁμως δέ γίνεται σέ κανέναν ἀπό τοὺς διαλόγους του. Σέ ὅλους κύριο πρόσωπο εἶναι ὁ Σωκράτης (ἐκτός ἀπό τοὺς *Νόμους*, ὅπου δέν ὑπάρχει ὁ Σωκράτης μέ τό ὄνομά του).

Σιμίας, Κέβης: Κοίταξε τά σχόλια στό κεφ. 4 τοῦ Κρίτωνα. Ἐνωρίτερα εἶχαν παρακολοθηθεῖ στήν πατρίδα τους μαθήματα τοῦ Φιλολάου, πού ἦταν ὀπαδός τῶν θεωριῶν τοῦ φιλοσόφου Πυθαγόρα.

Φαιδῶνδης: Μαθητής τοῦ Σωκράτη ἀπό τή Βοιωτία.

Εὐκλείδης: Ἀπό τά Μέγαρα. Πιστός μαθητής τοῦ Σωκράτη, ἰδρυτῆς τῆς Μεγαρικῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς.

Τερψίων: Ἀπό τά Μέγαρα, ὀπαδός τῶν θεωριῶν τοῦ φιλοσόφου Πυθαγόρα.

Ἀρίστιππος: Ἀπό τήν Κυρήνη τῆς Ἀφρικῆς. Ἰδρυτῆς τῆς Κυρηναϊκῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, πού δεχόταν ὡς τό πιό μεγάλο ἀγαθό τήν ἥδονή τῆς στιγμῆς.

Κλεόμβροτος: Ἀπό τήν Ἀμβρακία (ὅπου ἡ σημερινή Ἄρτα).

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Μέ ποιὰ στοιχεῖα συμπληρώνει σ' αὐτό τό κεφάλαιο ὁ Πλάτων τήν εἰσαγωγή μας στό διάλογο;

ΚΕΦ. 3

λύνουν τό Σωκράτη ἀπό τά δεσμά του: Ὡς τή στιγμή ἐκείνη τά πόδια τοῦ Σωκράτη ἦταν δεμένα σέ εἰδικό ξύλινο ὄργανο, πού τό ἔλεγαν ποδοκάκη.

Ξανθίππη: Σύζυγος τοῦ Σωκράτη, πολύ γνωστή γιά τό δύστροπο

καί ἐριστικό χαρακτήρα της. Ἐδῶ ὁμοῦς πῶς παρουσιάζεται;

τό μικρό παιδί του: Πρόκειται γιά τό μικρότερο, τό Μενέξενο.

μερικοί ἀπό τούς ἀνθρώπους τοῦ Κρίτωνα: Ἦταν δοῦλοι. Ἀκολουθοῦσαν τόν πλούσιο Κρίτωνα γιά ἀσφάλεια καί ἐξυπηρέτησή του.

Αἴσωπος: Ὁ περίφημος μυθοποιός. Ἐζησε τόν 6. π.Χ. αἰ. Συγκέντρωσε μύθους τῆς Ἀνατολῆς, ἐπλασε καί δικούς του σέ πεζό λόγο, πρωτότυπους καί πολύ ἐξυπνους.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Σέ ποῖο χρόνο καί σέ ποῖο χῶρο μᾶς μεταφέρει σ' αὐτό τό κεφ. ὁ Πλάτων;
2. Γιατί ὁ Σωκράτης παρακάλεσε νά ἀπομακρύνουν τήν Ξανθίππη;
3. Πῶς μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε τά πρόσωπα, πού κινοῦνται σ' αὐτό τό κεφάλαιο;
4. Ἡ ἀφήγηση τοῦ Φαίδωνα (ὅπως κάθε καλή ἀφήγηση) εἶναι σαφής, ζωντανή, παραστατική. Ποιά σημεῖα τοῦ κεφαλαίου ἢ καί ἄλλα στοιχεῖα δικαιολογοῦν αὐτούς τούς χαρακτηρισμούς;

ΚΕΦ. 4

Εὔηνος: Σοφιστής καί ποιητής ἀπό τήν Πάρο. Ἐζησε τόν 5. π.Χ. αἰ. Γι' αὐτόν ὁ Σωκράτης ἐκφράζεται πῶς κάτω εἰρωνικά.

τί νόημα εἶχαν κάποια ὄνειρα: Κοίταξε τά σχόλια στό κεφ. 2 τοῦ Κρίτωνα.

μ' αὐτό τό εἶδος τῆς μουσικῆς: (Γιά τή μουσική γενικά κοίταξε τά σχόλια στό κεφ. 12 τοῦ Κρίτωνα). Ἐδῶ «μ' αὐτό τό εἶδος τῆς μουσικῆς», ἐννοεῖ τήν ποίηση.

ν' ἀσχολοῦμαι μέ τή μουσική: Ἐδῶ μουσική ἐννοεῖ τή φιλοσοφία. Ὅπως ἡ καλή μουσική, ἔτσι καί ἡ φιλοσοφία φέρνει στήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ἄρμονία καί γαλήνη.

ἡ γιορτή τοῦ θεοῦ: Τά Δῆλια· γιορτή στή Δῆλο γιά τά γενέθλια τοῦ Ἀπόλλωνα.

μουσική, ὅπως τήν ἐννοεῖ ὁ πολύς ὁ κόσμος: Εἶναι ἡ ποίηση.

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. α) Ποιές ήταν οι ασχολίες του Σωκράτη στη φυλακή, όταν ήταν μόνος του;
- β) Από τις ασχολίες του αυτές, πού φανερώνουν τόν ψυχικό του κόσμο, πώς μπορούμε να τόν χαρακτηρίσουμε;

ΚΕΦ. 5

νά μέ ακολουθήσει (ὁ Εὐήνος) ὅσο πιό γρήγορα μπορεῖ... Τότε εἶπε ὁ Σιμμίας... μέ κανένα τρόπο δέ θά πεισθεῖ σέ σένα μέ τή θέλησή του: Ὁ Σιμμίας νόμισε ὅτι ὁ Σωκράτης κάνει σύσταση στόν Εὐήνο νά αὐτοκτονήσει καί ἔτσι νά τόν ἀκολουθήσει στό θάνατο. Ὁ Σωκράτης ὁμως δέν ἐννοοῦσε αὐτό, ἀλλά κάτι ἄλλο, ὅπως θά φανεῖ πιό κάτω.

μαθήματα τοῦ Φιλόλαου: Ὁ Φιλόλαος ἦταν φιλόσοφος τῆς σχολῆς τοῦ Πυθαγόρα. Ἀπό τή Μεγάλη Ἑλλάδα, ὅπου γεννήθηκε (5. αἰ. π.Χ.), ἦρθε καί ἔμεινε στή Θήβα. Ἐκεῖ ἴδρυσε φιλοσοφικό κύκλο, στόν ὁποῖο φοίτησαν ὁ Σιμμίας καί ὁ Κέβης.

τίποτα τό ξεκάθαρο: Οἱ Πυθαγόρειοι δέ δίδασκαν καθαρά τίς θεωρίες τους, ἀλλά μέ τρόπο ἀσαφή καί αἰνιγματικό. Ἔτσι μέ τή σιωπή καί τό μυστήριο, ἀσκοῦσαν ὑποβολή στήν ψυχή τῶν μαθητῶν.

νά ἀποδημήσω: Ὁ Σωκράτης θεωρεῖ τό θάνατο ἀποδημία τῆς ψυχῆς.

ὥσπου νά βασιλέψει ὁ ἥλιος: Πρῖν νά βασιλέψει ὁ ἥλιος δέν ἐπιτρεπόταν ἐκτέλεση θανατικῆς ποινῆς, γιά νά μή μολυνθοῦν οἱ ἀκτίνες του καί μολύνουν τή γῆ.

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. Ἡ συζήτηση θά τελείωνε, ἂν στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου δέν τήν τροφοδοτοῦσε ἓνα νέο, ἀπροσδόκητο στοιχεῖο. Ποιό εἶναι αὐτό τό στοιχεῖο;
2. Ὁ Κέβης διαπιστώνει στά λόγια τοῦ Σωκράτη μιᾶ ἀντίφαση. Ποιά εἶναι αὐτή ἡ ἀντίφαση;
3. Μέ ποιό τρόπο διατυπώνουν τίς ἀντιρρήσεις τους στό Σωκράτη ὁ Σιμμίας καί ὁ Κέβης καί μέ ποιό τρόπο τίς ἀντιμετωπίζει ὁ Σωκράτης;

ΚΕΦ. 6

ἂν τοῦτο (δηλ. τό νά φονεύει κανεῖς τόν ἑαυτό του) μόνο ἀπό ὅλα γενικά τά ἄλλα, εἶναι πάντοτε ἀνίερο καί οὐδέποτε παρουσιάζεται διαφορετικό (δηλ. θεμιτό) στόν ἄνθρωπο, ὅπως τά ἄλλα πράγματα σέ μερικές περιπτώσεις: "Ὅλα τά ἄλλα πράγματα, (λ.χ. ὁ πλοῦτος), ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις καί μέ τά πρόσωπα, μπορεῖ νά ἔχουν δύο ὄψεις, τήν καλή καί τήν κακή. Ἡ αὐτοκτονία ἔχει μία μόνον ὄψη, εἶναι δηλ. πάντοτε ἀνίερη, καί ποτέ δέν παρουσιάζεται στους ἀνθρώπους διαφορετική (δηλ. θεμιτή), ἀκόμη καί σέ κείνους πού θεωροῦν τό θάνατο προτιμότερο ἀπό τή ζωή.

στίς ἀπόκρυφες διδασκαλίες: Εἶναι οἱ μυστικές διδασκαλίες ἐκείνων πού ἀνήκαν στή φιλοσοφική σχολή τοῦ Πυθαγόρα (Πυθαγόρειοι), σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες σ' αὐτή τή ζωή τό σῶμα εἶναι φυλακή τῆς ψυχῆς.

οἱ θεοί... φροντίζουνε γιά μᾶς: Ὁ Σωκράτης πίστευε στή θεία Πρόνοια.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Γιά ποιούς θά μπορούσε νά εἶναι ὁ θάνατος προτιμότερος ἀπό τή ζωή;
2. Σ' αὐτό τό κεφάλαιο τονίζεται ὅτι ἡ αὐτοκτονία εἶναι πράξη αὐθαίρετη καί ἀποτελεῖ ἀσέβεια ἀέναντι στό θεό. Πῶς ὁ Σωκράτης δικαιολογεῖ αὐτή τή γνώμη;

ΚΕΦ. 7

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ὁ Κέβης νομίζει ὅτι ἀνακάλυψε μία ἄλλη ἀντίφαση τοῦ Σωκράτη. Ποιά εἶναι αὐτή ἡ ἀντίφαση;
 2. Ποιά εἶναι αὐτά, γιά τά ὁποῖα πρέπει νά ἀπολογηθεῖ ὁ Σωκράτης;
 3. Ὁ Κέβης καί ὁ Σιμμίας παρουσιάζονται ὡς νέοι μέ πνευματικές ἀνησυχίες καί μαχητικοί στή συζήτηση. (Ὁ Κέβης μάλιστα ἀποκαλεῖ, χωρίς βέβαια νά τό καταλαβαίνει, τό Σωκράτη ἀνόητο: «ἕνας ἀνόητος ἄνθρωπος θά μπορούσε ἴσως νά τό φανταστεῖ...»). Πῶς συμπεριφέρεται σ' αὐτούς ὁ Σωκράτης καί πῶς τούς ἀντιμετωπίζει;
- Ψηφιοποιήθηκε ἀπό το Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ΚΕΦ. 8

σέ ἄλλους θεούς καί σοφούς καί ἀγαθούς: Ὁ Σωκράτης καί ὁ Πλάτων κύρια γνωρίσματα τοῦ θείου θεωροῦν τή σοφία καί τήν ἀγαθότητα.

κοντά σέ ἀνθρώπους... πού εἶναι καλύτεροι: Τούς ἀναφέρει στήν «Ἀπολογία» του. Εἶναι ὁ Μίνωας, ὁ Ραδάμανθης, ὁ Αἰακός, ὁ Ὀμηρος, ὁ Ἡσίοδος καί ἄλλοι. Ὅταν ζοῦσαν, ἦταν δίκαιοι καί ἀγαθοί. Τώρα εἶναι εὐτυχησμένοι στόν Ἄδη.

ὑπάρχει κάποια ζωή γιά κείνους πού πεθαίνουν... ὅπως λένε ἀπό τά παλιά τά χρόνια: Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ὀμήρου ὑπῆρχε ἡ πίστη ὅτι οἱ δίκαιοι καί εὐσεβεῖς ἄνθρωποι, ὅταν πέθαιναν, πήγαιναν στό «Ἥλυσιον πεδῖον», πού ἦταν ἕνας παραδεισένιος τόπος. Οἱ ἄδικοι καί οἱ ἀσεβεῖς πήγαιναν στόν Τάρταρο, ἕναν τόπο φρικτό. Δηλαδή πίστευαν πῶς ὑπάρχει θεία δικαιοσύνη καί ἀνταπόδοση.

Πρῶτα ὅμως ἄς ρωτήσουμε... τόν Κρίτωνα...: Μέ τήν ἀφελή παρέμβαση τοῦ Κρίτωνα, ἡ συζήτηση κόβεται σέ κρίσιμο σημεῖο. Ἡ διακοπή αὐτή, πού τή χρησιμοποιεῖ ὁ Ὀμηρος καί ἡ δραματική ποίηση, ἀπό τό ἕνα μέρος χαλαρώνει τήν ἐνταση τῆς προσοχῆς καί ξεκουράζει, ἀπό τό ἄλλο ὅμως μεγαλώνει τό ἐνδιαφέρον γιά τή συνέχεια τοῦ διαλόγου.

αὐτός πού πρόκειται νά σοῦ δώσει τό δηλητήριο: Ὁ δῆμιος. Ἔργο του ἦταν νά παρασκευάζει τό δηλητήριο καί νά τό προσφέρει στους καταδίκους γιά νά τό πιοῦν.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Γιατί δέν ἀγανακτεῖ ὁ Σωκράτης γιά τό θάνατό του;
2. Ποιές εἶναι οἱ ἐλπίδες του καί ποιὰ ἡ πεποίθησή του;
3. Πῶς μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε τό Σιμμία καί τόν Κέβη, ὅπως παρουσιάζονται ἀπό τήν ἀρχή ὡς ἐδῶ;

ΚΕΦ. 64

ὅποιαδήποτε παραγγελία σου ἐμεῖς θά τήν ἐκτελέσουμε γιά χάρη σου μέ πολύ μεγάλη εὐχαρίστηση: Ὁ Κρίτων ἐκδηλώνει τόν ἠθικό δεσμό ἀγάπης καί φιλίας τῶν μαθητῶν καί φίλων μέ τό μεγάλο τους δάσκαλο πού φεύγει γιά πάντα.

ἂν σεῖς φροντίζετε γιά τόν ἐσωτερικό σας κόσμο: Νά φροντίζουμε γιά τόν ἐσωτερικό μας κόσμο. (Καί ὅπως λέει ἀλλοῦ:) Νά προσπαθοῦμε ἀδιάκοπα νά γίνουμε καλύτεροι. Νά στολίζουμε τήν ψυχή μας μέ ἀρετές. — Σ' αὐτά τά λίγα λόγια εἶναι συμπυκνωμένη ὅλη ἡ ἠθική διδασκαλία τοῦ Σωκράτη. Αὐτά ἀποτελοῦν τήν ἠθική διαθήκη του, ὄχι μόνο στόν κύκλο τῶν μαθητῶν του, ἀλλά σέ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

μέ ποιό τρόπο θέλεις νά κάνουμε τήν ταφή σου: Τοὺς νεκρούς ἢ τοὺς ἔκαιγαν ἢ τοὺς ἔθαβαν στή γῆ.

ὁ Σωκράτης εἶμαι ἐγώ, αὐτός πού συζητάει τώρα...: Τό ἀληθινό ἐγώ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ οὐσία του, δέν εἶναι τό σῶμα, ἀλλά ἡ ψυχή. Τό σῶμα ἀποτελεῖ τήν ὕλική ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι θνητό καί μπορεῖ κανεῖς νά τό πιάσει καί νά τό θάψει. Ἡ ψυχή εἶναι ἡ πνευματική οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἀθάνατη καί δέν μπορεῖ κανεῖς «νά τήν πιάσει καί νά τή θάψει». Γι' αὐτό λέει ὁ Σωκράτης «ἂν βέβαια μέ πιάσετε...».

τήν ἀντίθετη ἐγγύηση: Ὑπενθυμίζουμε ὅτι στή δίκη τοῦ Σωκράτη ὁ Κρίτων καί ἄλλοι τόν παρακινοῦσαν νά ὀρίσει γιά ποινή του, ὅπως εἶχε δικαίωμα ἀπό τό νόμο, ἕνα χρηματικό ποσό, καί τοῦ ἔλεγε ὅτι δίνουν αὐτοῖ ἐγγύηση γιά τήν πληρωμή αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ. Ὁ Κρίτων ἔδινε τήν ἐγγύηση μέ τήν ἰδέα ὅτι ὁ Σωκράτης θά παραμείνει στήν πόλη (καί σ' αὐτό τόν κόσμο), ὅσο ζεῖ, καί νεκρός στόν τάφο, ὅταν θά πεθάνει. Ἡ ἀντίθετη ἐγγύηση εἶναι ὅτι ὁ Σωκράτης, ὅταν πεθάνει, δέ θά παραμείνει σ' αὐτό τόν κόσμο, ἀλλά θά φύγει. Τό σῶμα του βέβαια θά μείνει, ἡ ψυχή του ὁμως, πού εἶναι ὁ πραγματικός Σωκράτης, θά φύγει.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Ποιά εἶναι ἡ πιό μεγάλη ὑποχρέωση τοῦ ἀνθρώπου σύμφωνα μέ ὅσα λέγονται σ' αὐτό τό κεφάλαιο;
2. Πῶς μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε τόν Κρίωνα ἀπό τίς ἐρωτήσεις του;
3. Ποιά εἶναι ἡ ἠθική διαθήκη τοῦ Σωκράτη; Ποιά εἶναι ἡ γνώμη σας γι' αὐτή; Ἰσχύει καί σήμερα;

ΚΕΦ. 65

Ὁ Σωκράτης... πῆγε... γιά νά λουστει: Ἐδῶ βλέπουμε τήν ἐπιθυμία τοῦ Σωκράτη νά ἔχει τό σῶμα του καθαρό. Ἐξάλλου τό λουτρό φέρνει στόν ἄνθρωπο μιὰ εὐδιαθεσία. Ἐτσι ὁ Σωκράτης, λουσμένος σωματικά καί ψυχικά, ἤρεμος καί εὐδιάθετος, ἐτοιμάζεται νά φύγει γιά τήν αἰώνια ζωή.

ὁ ὑπηρέτης τῶν Ἐντεκα: Ἄλλος ἦταν αὐτός καί ἄλλος ὁ δήμιος. Ἐνα ἀπό τά καθήκοντά του ἦταν νά ἀναγγέλλει στούς μελλοθάνατους, ὅτι πλησιάζει ἡ ὥρα νά πιοῦν τό δηλητήριο. —Γιά τούς Ἐντεκα κοίταξε τή λέξη οἱ ἄρχοντες, στά σχόλια τοῦ κεφ. 2.

μέ ἀναγκάζουνε οἱ ἄρχοντες: Οἱ Ἐντεκα ἄρχοντες.

τό δηλητήριο: Ἀπό ἓνα φυτό, πού φυτρώνει στήν Ἑλλάδα καί τό ὄνομά του εἶναι μαγκούτα ἢ βρωμόχορτο, ἐπαιρναν τούς σπόρους, τούς ξέραιναν, τούς ἔτριβαν, τούς διέλναν μέσα σέ νερό καί ἐτοίμαζαν ἔτσι ἓνα ποτό. Τό ποτό αὐτό τό ἔλεγαν κόνειο καί ἦταν πάρα πολύ δραστικό δηλητήριο. Αὐτό ἔδιναν νά πιοῦν οἱ καταδικασμένοι σέ θάνατο.

μέ κείνους πού εἶναι αἰτίοι: Ἐννοεῖ αὐτούς πού κατηγορήσαν τό Σωκράτη, ἴσως καί ὅσους ἄλλους συντελέσανε στήν καταδίκη του.

Παρατηρήσεις γιά μελέτη:

1. Τί θά ἦταν — καί γιατί — ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτη γιά τούς μαθητές καί τούς φίλους του;
2. Σ' αὐτό τό κεφάλαιο κυριαρχεῖ ἡ μορφή τοῦ Σωκράτη, ὁ ὁποῖος προβάλλεται: α) ὡς καλός οἰκογενειάρχης, β) ὡς καλός διδάσκαλος, γ) ὡς ἀνώτερος ἄνθρωπος, καί δ) ὡς γνήσιος φιλόσοφος. Ποιά εἶναι τά μέρη αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου πού δικαιολογοῦν αὐτούς τούς χαρακτηρισμούς.

ΚΕΦ. 66

μέ τόν ἄνθρωπο πού θά ἴδινε τό δηλητήριο: Μέ τή λέξη ὁ ἄνθρωπος ἐδῶ καί πιό κάτω ἔννοεῖ τό δῆμο.

ἡ μετοίκηση: Ὁ Σωκράτης θεωρεῖ τὸ θάνατο ὡς μετοίκηση ἢ ἀποδημία τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν πρόσκαιρη αὐτῆ ζωῆ στὴν αἰωνιότητα.

Ὅταν πεθαίνει κανεὶς πρέπει νά λένε καλά λόγια ἢ νά μὴ μιᾶνε καθόλου: Ὁ θάνατος ἔφερεν τὸ νεκρὸ σέ ἐπαφῆ μέ τὸ θεῖο, ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο προσφορά στοὺς θεοὺς. Γι' αὐτὸ τῆ στιγμῆ τοῦ θανάτου ἔπρεπε ἢ νά λένε καλά λόγια ἢ νά τηροῦνε ἱερὴ σιγή.

Ὁ Σωκράτης κρύωνε λίγο - λίγο καὶ πάγωνε: Τὸ δηλητηριό ποῦ ἦ-
πιε ὁ Σωκράτης (τὸ κώνειο) εἶχε τὴν ιδιότητα νά φέρνει ἀκίνησια στό
αἶμα. Ἡ ἀκίνησια ἔφερεν τὴν ψύξη καὶ αὐτῆ τὴν πῆξη. Ἔτσι ἄρχιζε τὸ
σῶμα νά γίνεται κρῦο ἀπὸ τὰ κάτω ἄκρα πρὸς τὰ ἄνω, νά παγώνει καὶ
νά μένει ἄκαμπτο.

ἦταν σκεπασμένο: Τὸ πρόσωπο αὐτῶν ποῦ ψυχορραγοῦσαν τὸ
σκέπαζαν γιὰ νά μὴ φαίνεται ἡ ἀγωνία τους.

στὸν Ἀσκληπιό οφείλουμε ἓναν πετεινό: Ὅταν οἱ ἄρρωστοὶ θερα-
πεύονταν, θυσιάζαν στὸν Ἀσκληπιό, τὸ θεὸ τῆς ὑγείας, ἓναν πετεινό.
Ὁ Σωκράτης, τώρα ποῦ πεθαίνει, αἰσθάνεται ὅτι θεραπεύεται ἀπὸ μιά
ἄρρώστια: Τὴν ἔνωση τῆς ψυχῆς μέ τὸ σῶμα. Γιὰ νά ἐκδηλώσει τὴν
εὐγνωμοσύνη του, δίνει παραγγελία στὸν Κρίτων να προσφέρει στὸν
Ἀσκληπιό γιὰ λογαριασμό του αὐτῆ τῆ θυσία.

Ὁ Κρίτων τοῦ ἔκλεισε τὸ στόμα καὶ τὰ μάτια: Νεκρικό ἔθιμο, ποῦ
διατηρεῖται καὶ σήμερα. Ἡ πράξη αὐτῆ εἶναι θλιβερό καθήκον τῶν πιό
στενῶν συγγενῶν. Τοῦ Σωκράτη ὁμως τὸ στόμα καὶ τὰ μάτια γιὰ τὴν
ἔκλεισε ὁ Κρίτων;

Παρατηρήσεις γιὰ μελέτη:

1. Νά χαρακτηρίσετε τὰ πρόσωπα καὶ νά συγκρίνετε τὴ στάση τοῦ Σω-
κράτη μέ τὴ στάση τῶν μαθητῶν του.
2. Στὸ «Φαίδωνα» τὰ φιλοσοφικά προβλήματα ὁ Σωκράτης τὰ συζητή-
σε μέ τὸν Κέβη καὶ μέ τὸ Σιμμία. Ὁ Κρίτων ἦταν ἀκροατῆς καὶ
φρόντιζε γιὰ ζητήματα ὑλικά (λ.χ. γιὰ νά πάει ἡ Ξανθίπη στό σπί-
τι). Σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο καὶ στά δύο προηγούμενα τί ἐγιναν ὁ Σιμ-
μίας καὶ ὁ Κέβης καὶ γιὰ τί προβάλλεται ὁ Κρίτων;

ΚΕΦ. 67

Παρατηρήσεις για μελέτη:

1. Σ' αυτό τό κεφάλαιο ό Σωκράτης χαρακτηρίζεται *από τόν κύκλο τών μαθητών καί φίλων του*, δηλ., όπως θά λέγαμε, *από ανθρώπους δικούς του*. Πιό πάνω έχουμε *όμοιο* χαρακτηρισμό του Σωκράτη, από τόν υπηρέτη τών Έντεκα, δηλ. *από έναν άνθρωπο του λαού, ξένο για τό Σωκράτη*. Ποιά σημασία έχει αυτή ή ομοιότητα στο χαρακτηρισμό του Σωκράτη;
2. Τό κεφάλαιο αυτό μοιάζει με ποιήματα πού είναι πολύ μικρά, αλλά εκφράζουν ένα συμπυκνωμένο σοβαρό νόημα. Πώς λέγονται αυτά τά ποιήματα καί επομένως με τί μοιάζει αυτό τό κεφάλαιο; Ποιό είναι τό νόημά του;

Θέματα για εργασίες (όταν τελειώσει ή διδασκαλία της 'Απολογίας, του Κρίτωνα καί του Φαίδωνα):

1. 'Ο «Κρίτων» είναι διάλογος «ἄμεσος», «εὐθύς», ό «Φαίδων» είναι διάλογος «ἔμμεσος», ἀφηγηματικός. Προσπαθείστε νά καθορίσετε ποιά είναι τά πλεονεκτήματα καί τά μειονεκτήματα του «ἄμεσου» διαλόγου καί ποιά του «ἔμμεσου».
2. Στην 'Απολογία μάθαμε τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα πού συνθέτουν τήν προσωπικότητα του Σωκράτη. Ποιά στοιχεία από τόν «Κρίτωνα» καί τό «Φαίδωνα» επιβεβαιώνουν μερικά από αυτά τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα;
3. Καί τά τρία ἔργα του Πλάτωνα, δηλ. ή 'Απολογία του Σωκράτη, ό Κρίτων καί ό Φαίδων, μολονότι είναι ἔργα αὐτοτελή, συνδέονται μεταξύ τους: Προσπαθείστε:
 - α) νά καθορίσετε πώς συνδέονται.
 - β) νά δικαιολογήσετε γιατί καί τά τρία αυτά ἔργα του Πλάτωνα λέγονται Σωκρατικά. (Η δικαιολόγηση νά γίνει χωριστά για κάθε ἔργο ή καί για τά τρία μαζί, αλλά ἀναλυτικά καί με ἀναφορές στο καθένα).
4. 'Από τά τρία ἔργα του Πλάτωνα, τήν 'Απολογία του Σωκράτη, τόν Κρίτωνα καί τό Φαίδωνα, ποιό σᾶς ἄρεσε περισσότερο καί γιατί;

Β΄

ΕΥΑΓΓ. Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ

ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ἡ μετάφραση τοῦ Ε. Ν. Ρούσσου ἀποδίδει τὸ ἀριστοτελικὸ κείμενο ὅπως εἶναι στὴν ἔκδοση τοῦ Bywater, στὴ σειρά τῆς Ὁξφόρδης. Ὁ Ε. Ν. Ρούσσος ἔχει μεταφράσει ἀκόμα καὶ ὅλα τὰ τμήματα ἀπὸ ἀρχαῖα κείμενα, πού ἔχει παραθέσει ^{στὶς σημειώσεις του}

Φηφισοποίησε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ ζωή τοῦ Ἀριστοτέλη

Ὁ Ἀριστοτέλης γεννήθηκε στή Στάγिरα τῆς Χαλκιδικῆς τό 384 π.Χ., 15 χρόνια μετά τό θάνατο τοῦ Σωκράτη καί 3 μετά τήν ἴδρυση τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνα. Οἱ γονεῖς του, ὁ Νικόμαχος καί ἡ Φαιστίδα, ἀνήκαν σέ μεγάλες ἰατρικές οἰκογένειες, γι' αὐτό ὁ Ἀριστοτέλης ἀπό νωρίς ἔνιωσε σταθερή κλίση στήν ἐπιστημονική γνώση. Ὁ πατέρας του ἦταν γιάτρος τοῦ Ἀμύντα τοῦ Β', παπποῦ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, καί ἡ γνωριμία αὐτή βοήθησε, ὥστε ὁ Φίλιππος ἀργότερα νά ζητήσει τόν Ἀριστοτέλη γιά δάσκαλο τοῦ γιοῦ του. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχασε πολύ νωρίς τούς γονεῖς του καί μεγάλωσε μέ τή φροντίδα ἑνός φίλου τοῦ πατέρα του μακριά ἀπό τήν ἰδιαίτερη πατρίδα του, στόν Ἄταρνεά, κοντά στήν Τροία.

Στήν Ἀθήνα πῆγε 17 χρόνων καί μῆκε στήν Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα, ὅπου ἔμεινε συνέχεια 20 ὀλόκληρα χρόνια ὡς μαθητής καί συνεργάτης τοῦ πιο μεγάλου φιλοσόφου, καί δέν ἀπομακρύνθηκε παρά μόνο ὕστερα ἀπό τό θάνατο τοῦ δασκάλου του. Ὅπως ὁ Σωκράτης στάθηκε τυχερός μέ τό νά βρεῖ ἕνα τόσο σπουδαῖο μαθητή ὅσο ὁ Πλά-

των, έτσι και ο Πλάτων με τη σειρά του στάθηκε τυχερός γιατί βρήκε στο πρόσωπο του Ἀριστοτέλη τόν πιό ἀντάξιο μαθητή του. Ἄπ' ὅσους ἄκουσαν τόν Πλάτωνα ὁ Ἀριστοτέλης, μολονότι διαφορετικός χαρακτήρας, εἶναι ὁ ὁμόνος πού κατόρθωσε νά κατανοήσει στόν πιό ὑψηλό βαθμό τή φιλοσοφία τοῦ δασκάλου του καί νά τήν ἀναπτύξει, συνδυάζοντας πρωτοβουλία καί δημιουργικότητα. Στό πρόσωπο τοῦ Πλάτωνα ὁ Ἀριστοτέλης πρόσφερε τήν πιό εὐλαβική λατρεία, καί εἶναι αὐτός πού ἔγραψε γιά τό δάσκαλό του πώς «οἱ κακοί δέν ἔχουν δικαίωμα οὐτε νά τόν ἐπαινοῦν».

Φεύγοντας ἀπό τήν Ἀθήνα, ξαναπῆγε στόν Ἀταρνέα, ὅπου διδάξε γιά τρία χρόνια σ' ἕναν κύκλο ἀπό φίλους τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας. Ἐκεῖ γνώρισε καί τόν πιό σπουδαῖο ἀπό τούς μαθητές του, τό Θεόφραστο. Αὐτός ἔπεισε τόν Ἀριστοτέλη νά μεταφέρει τή σχολή στή Μυτιλήνη, ιδιαίτερη πατρίδα τοῦ Θεοφράστου. Ἡ παραμονή καί ἡ διδακτική δράση τοῦ Ἀριστοτέλη στή Μυτιλήνη ἦταν πολύ σύντομη, γιατί στόν ἴδιο χρόνο (343 π.Χ.) ὁ Φίλιππος κάλεσε τόν Ἀριστοτέλη στήν Πέλλα, γιά νά ἀναλάβει τή μόρφωση τοῦ Ἀλεξάνδρου, πού τότε ἦταν 13 χρόνων. Ἀπό τό 342 ὡς τό 340 ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν παιδαγωγός τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀλλά καί ἔπειτα, ὡς τό 335, δέν ἀπομακρύνθηκε ἀπό τήν Πέλλα. Ἡ ἐπίδρασή του πάνω στό μαθητή του ἦταν θετική. Ὁ φιλόσοφος καλλιέργησε στήν ψυχή τοῦ νεαροῦ ἄρχοντα τή λατρεία γιά τήν ἑλληνική ἥρωϊκή παράδοση, χρησιμοποιώντας γι' αὐτό τό σκοπό τά ὀμηρικά ἔπη καί τά ἄλλα ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας. Ὄταν ὁ Ἀλέξανδρος ἀνέβηκε στό θρόνο, ὁ Ἀριστοτέλης ἔγραψε καί τοῦ ἀφιέρωσε τό «Περί βασιλείας» μέ προτροπές γιά σωστή ἀσκηση τῆς ἐξουσίας. Καί ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε καταπιασθεῖ μέ τίς ἐκστρατείες, ὁ Ἀριστοτέλης μέ τό ὑπόμνημά του «Ἀλέξανδρος ἢ Ὑπέρ ἀποίκων» τόν συμβούλευσε νά μή μεταχειρίζεται, ὅπως εἶχε στό νοῦ του, σάν ἴσους τούς Ἕλληνες καί τούς βαρβάρους.

Τό 335 ὁ Ἀριστοτέλης κατεβαίνει πιά στήν Ἀθήνα καί ἰδρύει δική του σχολή, στό γυμναστήριο «Λύκειον», ἀνάμεσα στό Λυκαβηττό καί στόν Ἴλισό. Ἡ σχολή αὐτή ὀνομάστηκε καί «Περίπατος», ἀπό ἕνα οἰκοδόμημα τριγυρισμένο μέ στοές, ὅπου οἱ μαθητές τοῦ Ἀριστοτέλη περπατοῦσαν πάνω κάτω, συζητώντας τά προβλήματά τους. Τό Λύκειο, ὅπως καί ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα, ἐξελίχθηκε σέ ἀνώτερο ἐπιστημο-Ψηφιοποιήθηκε ἀπό το Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νικό ίδρυμα, μέ μεγάλη βιβλιοθήκη, έποπτικά όργανα καί συλλογές έπιστημονικοῦ ὕλικοῦ, καί έδωσε στόν Ἄριστοτέλη τή δυνατότητα νά γράψει τά διδακτικά συγγράμματά του. Για 13 δλόκληρα χρόνια, τά τελευταία τῆς ζωῆς του, ό Ἄριστοτέλης ἦταν διευθυντής αὐτῆς τῆς σχολῆς, πού ἡ άκτινοβολία της ξεπέρασε όλες τίς άλλες. Τά χρόνια αὐτά ἦταν γιά τόν Ἄριστοτέλη καί ώς στοχαστή καί ώς έρευνητή ἡ πιό μεγάλη καί ἡ πιό γόνιμη περίοδος τῆς ζωῆς του. Ὅταν μέ τό θάνατο τοῦ Ἄλεξάνδρου (323 π.Χ.) κέρδισε δύναμη ἡ άντιμακεδονική παράταξη, ό Ἄριστοτέλης, γνωστός φίλος τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς, έζησε γιά μιá στιγμή τήν έχθρική διάθεση τῶν Ἀθηναίων άπέναντί του, ύστερα έφυγε στή Χαλκίδα καί σέ λίγους μήνες πέθανε.

2. Τά έργα τοῦ Ἄριστοτέλη

Τά έργα τοῦ Ἄριστοτέλη, πού εἶναι πλῆθος, χωρίζονται σέ «έξωτερικά» καί «έσωτερικά». Τά πρώτα εἶχαν προορισμό τό πλατύ άναγνωστικό κοινό, έξω άπό τή σχολή, καί γι' αὐτό εἶναι γραμμένα σέ πιό φροντισμένη μορφή. Τά άλλα ἦταν γιά τούς μαθητές τῆς σχολῆς, γιά τή διδασκαλία, καί γι' αὐτό εἶναι γραμμένα πρόχειρα, ὅπως περίπου οί σημειώσεις άπό πανεπιστημιακά μαθήματα. Ἄντίθετα άπ' ὅ,τι θά περίμενε κανείς, τά έξωτερικά συγγράμματα χάθηκαν ὅλα, ένῶ σώθηκαν τά έσωτερικά, πού ό Ἄριστοτέλης δέ σκόπευε ποτέ νά τά διαδώσει έξω άπό τή σχολή του. Ἄνάμεσα στά έργα πού χάθηκαν ἦταν καί διάλογοι ὅμοιοι μέ τούς πλατωνικούς.

Τά συγγράμματα πού σώθηκαν τά χωρίζομε σέ ομάδες, πού παίρνουν τήν όνομασία τους άπό τήν έπιστημονική περιοχή ὅπου άναφέρεται ἡ κάθε μιá. Ἐτσι τά χωρίζομε σέ λογικά, μεταφυσικά, φυσικά, ψυχολογικά, ἠθικά, πολιτικά καί αισθητικά.

1. Λογικά λέμε τά συγγράμματα πού έξετάζουν προβλήματα τῆς Λογικῆς, τῆς έπιστήμης πού μελετᾶ τή σκέψη καί τό μηχανισμό της. Τέτοια έργα εἶναι οί «Κατηγορίες», μέ θέμα τίς μορφές τῆς πραγματικότητας, τό «Περί έρμηνείας», μέ θέμα τήν πρόταση καί τήν κρίση, τά «Ἀναλυτικά», τά «Τοπικά» καί οί «Σοφιστικοί έλεγχοι», μέ θέμα τούς συλλογισμούς καί τίς άποδείξεις. Ὅλα αὐτά μαζί τά όνόμασαν «Ὅργανον», δηλαδή έργαλεῖο τῆς Φιλοσοφίας.

2. Μεταφυσικά λέμε τὰ συγγράμματα πού εξετάζουν προβλήματα τῆς Μεταφυσικῆς ἢ Ὀντολογίας, τοῦ κλάδου πού ἀσχολεῖται μέ τήν οὐσία τῶν πραγμάτων. Τέτοιο ἔργο εἶναι «Τά Μετά τά Φυσικά», καί τό εἶπαν ἔτσι, ἐπειδή ὁ Ἄριστοτέλης τό ἔγραψε μετά τά «Φυσικά» του.

3. Φυσικά λέμε τὰ συγγράμματα πού εξετάζουν προβλήματα τῆς Φυσικῆς, τοῦ κλάδου πού ἀσχολεῖται μέ τή γενική θεωρία τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Τέτοια ἔργα εἶναι, ἐκτός ἀπό τά «Φυσικά», τό «Περί οὐρανοῦ», μέ θέμα τό σχῆμα καί τήν κίνηση τῶν οὐράνιων σωμάτων καί τήν ἀφθαρσία τοῦ σύμπαντος, τά «Μετεωρολογικά» καί τό «Περί γενέσεως καί φθορᾶς», γιά νά περιοριστοῦμε στά κυριότερα.

4. Ψυχολογικά λέμε τὰ συγγράμματα πού εξετάζουν προβλήματα τῆς Ψυχολογίας, τῆς ἐπιστήμης πού ἔχει ἀντικείμενο τή μελέτη τῆς ψυχῆς. Τέτοια ἔργα εἶναι τό «Περί ψυχῆς» καί ὀρισμένες μικρότερες πραγματεῖες γιά τήν αἴσθηση καί τή μνήμη, τόν ὕπνο καί τά ὄνειρα, γνωστές μέ τό γενικό τίτλο «Μικρά Φυσικά».

5. Ἠθικά λέμε τὰ συγγράμματα πού εξετάζουν προβλήματα τῆς Ἠθικῆς, τοῦ κλάδου πού ἀσχολεῖται μέ τούς κανόνες τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Τέτοια ἔργα εἶναι τά «Ἠθικά Νικομάχεια», πού ὀνομάστηκαν ἔτσι γιά τό γιό τοῦ Ἄριστοτέλη, τό Νικόμαχο, τά «Ἠθικά Εὐδήμεια», πού ὀνομάστηκαν ἔτσι γιά τόν Εὐδημο, μαθητή καί φίλο τοῦ Ἄριστοτέλη, καί τά «Μεγάλα Ἠθικά», πού, παρά τόν τίτλο του, εἶναι τό μικρότερο καί περιέχει περιλήψεις τῶν προηγουμένων.

6. Πολιτικά λέμε τὰ συγγράμματα πού εξετάζουν προβλήματα τῆς Πολιτικῆς φιλοσοφίας, τοῦ κλάδου πού ἀσχολεῖται μέ τή θεωρία τῶν πολιτευμάτων, τῆς νομοθεσίας καί τῶν ἄλλων θεσμῶν καί φαινομένων τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Τέτοια ἔργα εἶναι τά «Πολιτικά» καί ἡ «Ἀθηναίων πολιτεία», μιά ἀπό τίς 158 εἰδικές πραγματεῖες τοῦ Ἄριστοτέλη καί τῶν μαθητῶν του γιά τά πολιτεύματα τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πόλεων.

7. Αἰσθητικά λέμε τὰ συγγράμματα πού εξετάζουν προβλήματα τῆς Αἰσθητικῆς, τοῦ κλάδου πού ἀσχολεῖται μέ τή θεωρία τῆς δομῆς τῶν ἔργων τῆς τέχνης. Τέτοια ἔργα εἶναι ἡ «Ρητορική τέχνη», μέ θέμα τή δομή τοῦ λόγου, καί τό «Περί ποιητικῆς», μέ θέμα τόν ἀρχαῖο ποιητικό λόγο καί τά εἶδη του.

3. Ἡ ἀριστοτελική φιλοσοφία.

Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης ἄρχισε τὸ συγγραφικὸ ἔργο του, ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἶχε πίσω της πάνω ἀπὸ 200 χρόνια ζωῆς. Στὸ διάστημα αὐτὸ οἱ Προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι προσπάθησαν νὰ ἐξηγήσουν τὴ σύσταση τοῦ κόσμου, ἀναζητώντας μέσα στὴ φύση τὸ πρῶτο ὑλικό, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐγιναν ὅλα τὰ ἄλλα. Ἔτσι ἄλλοι εἶπαν πὼς αὐτὸ τὸ ὑλικό εἶναι τὸ νερό, ἄλλοι ἡ φωτιά, ἄλλοι τὸ χῶμα, ἄλλοι ὁ ἀέρας, ὥσπου ὁ Δημόκριτος ἀνακάλυψε τὸ ἄτομο. Ὑστερα οἱ Σοφιστὲς ἔριξαν τὸ βάρος στὴ μελέτη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πνευματικῶν ἐπιδόσεων του. Αὐτὴ ἡ κίνηση ἔφερε τὸ Σωκράτη, πού ἐστρεψε τὸ ἐνδιαφέρον τῆς μελέτης στοὺς νόμους τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ ζήτησε ἐπίμονα νὰ ὀρίσει μὲ ἔννοιες ὅλα τὰ πράγματα. Ἔτσι ὁ μαθητὴς του, ὁ Πλάτων, ἔφτασε στὶς ἰδέες καὶ ἐξήγησε ὅλα τὰ πράγματα ὡς ἀπομιμήσεις τῶν ἰδεῶν. Ἀφομοιώνοντας μέσα στὸ πνεῦμα του ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὁ Ἀριστοτέλης μπόρεσε νὰ διαμορφώσει τὴ φιλοσοφία του σὲ ἐπιστὴμὴ τῶν ἐννοιῶν.

Ἡ Λογικὴ εἶναι προσωπικὸ δημιούργημα τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὁ Ἀριστοτέλης τὴ βλέπει ὄχι ὡς κλάδο τῆς φιλοσοφίας ἀλλὰ ὡς προπαιδευτικὴ γνώση τῶν νόμων καὶ τῶν μορφῶν τῆς σκέψης, δηλαδὴ ὡς ὄργανο τῆς φιλοσοφίας.

Στὴ Μεταφυσικὴ ὁ Ἀριστοτέλης πιστεύει ὅτι τὰ ὄντα ἔχουν δύο συστατικά, τὴν ὕλη καὶ τὴν ἐνέργεια. Αὐτὰ τὰ δύο, λέει, δὲν ὑπάρχουν πουθενὰ χωρισμένα, ὅπως δὲν ὑπάρχει πουθενὰ ψυχὴ χωρὶς σῶμα καὶ σῶμα χωρὶς ψυχὴ. Τόσο ἡ ὕλη ὅσο καὶ ἡ ἐνέργεια εἶναι ἀφθαρτα. Ἐκεῖνο πού γεννιέται καὶ πεθαίνει δὲν εἶναι οὔτε ἡ ὕλη οὔτε ἡ ἐνέργεια, ἀλλὰ ὁ συγκεκριμένος κάθε φορὰ σύνδεσμος ὕλης καὶ ἐνέργειας.

Στὴ Φυσικὴ ὁ Ἀριστοτέλης χωρίζει τὸν κόσμο σὲ δύο περιοχές: Ἡ μιά κάτω ἀπὸ τὴ σελήνη, ἡ ἄλλη πάνω ἀπὸ αὐτή. Ἐπάνω ἡ ἀμετάβλητη κατασκευή, ἡ ἀπαράλλακτη κίνηση καὶ ἡ αἰώνια τάξη. Κάτω ἡ ἀδιάκοπη μεταβολή, ἡ γένεση καὶ ἡ φθορά. Ἐπάνω μοναδικό συστατικό ὄλων τῶν σωμάτων ὁ αἰθέρας. Κάτω τὰ τέσσερα στοιχεῖα, γῆ, νερό, ἀέρας, φωτιά, πού ὀλοένα ἀλλάζουν σχέση, καὶ συνθέτουν καὶ διαλύουν τὰ φυσικὰ σώματα.

Στὴν Ψυχολογία ὁ Ἀριστοτέλης διδάσκει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ αἰτία

πού μορφοποιεί και κινεί τό σῶμα. Ἔτσι ὀρίζει τήν ψυχή: «Ψυχή εἶναι ὁ πρωταρχικός αὐτοσκοπός ἑνός φυσικοῦ σώματος, πού ἔχει ἀπό μέσα του δική του ζωή». Τό σῶμα τό θεωρεῖ ὄργανο τῆς ψυχῆς.

Στήν Πολιτική φιλοσοφία ὁ Ἄριστοτέλης πιστεύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπό τή φύση του «πολιτικόν ζῶον» καί ὅτι, ἂν τό Κράτος ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπό τήν ἀνάγκη νά εξασφαλιστοῦν στόν καθένα οἱ ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιά τήν εὐτυχία, αὐτό δέν μπορεῖ νά πραγματοποιεῖ παρά μόνο πάνω σέ βασική ἠθική.

Τό πολίτευμα πού προτιμᾷ ὁ Ἄριστοτέλης εἶναι ἡ Δημοκρατία, γιατί σ' αὐτήν ἡ μεσαία τάξη εξασφαλίζει τήν ἰσορροπία ἀνάμεσα στούς φτωχοῦς καί στούς πλουσίους, ἐπομένως περιορίζει τόσο τό κοινωνικό μίσος ἀνάμεσα στά ἄκρα ὅσο καί τούς κινδύνους ἀπό ἀναστατώσεις.

Στήν Αἰσθητική ὁ Ἄριστοτέλης βλέπει τήν κατασκευαστική ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νά ἀπλώνεται σέ δυό περιοχές: Στήν πρώτη ὁ ἄνθρωπος κατασκευάζει πράγματα πού ἀπομιμοῦνται ἢ συμπληρώνουν τή φύση καί ἐξυπηρετοῦν τίς ἀνάγκες τῆς ζωῆς του. Αὐτά εἶναι τά ἀντικείμενα πού παράγουν οἱ ποικίλες τέχνες. Στή δεύτερη περιοχή ὁ ἄνθρωπος κατασκευάζει πράγματα πού δέν ὑπάρχουν στή φύση, καί αὐτά εἶναι τά καλλιτεχνήματα.

4. Ὁ Ἄριστοτέλης στή νεώτερη σκέψη.

Ἔστερα ἀπό τό Σωκράτη καί τόν Πλάτωνα ὁ Ἄριστοτέλης εἶναι ὁ τελευταῖος μεγάλος σταθμός στήν κλασσική σκέψη τῶν ἀρχαίων. Τό σύστημά του εἶναι μιά σύνθεση πρωτότυπη καί δημιουργική, μέ χωνεμένη μέσα της ὀλόκληρη τήν ἐπιστημονική περιουσία τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς ἐποχῆς του. Σέ κανένα ἄλλο φιλοσοφικό σύστημα δέ φαίνεται πῶς καθαρά ἡ ὀργανική ἐνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀπ' ὅσο στό ἀριστοτελικό.

Ἄλλά δέν εἶναι μόνο αὐτός ὁ λόγος πού κάνει μεγάλη τή σημασία τοῦ Ἄριστοτέλη γιά τόν πολιτισμό μας. Εἶναι καί τό γεγονός ὅτι ὁ Ἄριστοτέλης εἶχε ἀπλώσει τήν ἐρευνά του σχεδόν σέ ὅλους τούς τομεῖς τῆς Ἐπιστήμης. Ἀκόμα καί ἐπιστήμες ἄγνωστες στήν ἐποχή του καί ἐπιστήμες πού κυριαρχοῦν στή σύγχρονη ζωή ἔχουν τίς βάσεις τους στή δική του ἐρευνα. Καί δέν εἶναι μόνο ἡ Λογική, ἡ Μεταφυσική

κή, ἡ Φυσική, ἡ Ἠθική καὶ ἡ Πολιτική φιλοσοφία, πού βρίσκουν στό πρόσωπο τοῦ Ἀριστοτέλη τόν πρῶτο συστηματικό μελετητή τους· εἶναι καί ἡ Ζωολογία, ἡ Ψυχολογία, ἡ Φιλολογία καί ἡ Αἰσθητική, ἀκόμα καί οἱ πιά νεώτερες ἐπιστῆμες, ὅπως ἡ Λαογραφία, ἡ Ἐθνολογία καί ἡ Βιολογία, πού σ' αὐτόν χρωστοῦν τά πρῶτα βήματά τους.

Ἡ ἐπίδραση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλη δέν περιορίστηκε στούς κύκλους τῶν ὁπαδῶν τῆς σχολῆς του, ἀλλά ἀπό πολύ νωρίς πέρασε τό κατώφλι καί ἄλλων φιλοσοφικῶν σχολῶν, καί ἔτσι φιλόσοφοι ἀπό ἄλλα συστήματα μελετοῦσαν καί ἐρμήνευαν τό ἀριστοτελικό σύστημα. Στά ρωμαϊκά χρόνια τά χειρόγραφα τοῦ Ἀριστοτέλη, πού μαζί μέ ὀλόκληρο τό προσωπικό ἀρχεῖο του ἀνακαλύφθηκαν στήν Τρωάδα, ὅπου τά εἶχαν φυλάξει οἱ φίλοι τοῦ φιλοσόφου, μεταφέρθηκαν στή Ρώμη καί ἐκεῖ ἀντιγράφηκαν καί διαδόθηκαν.

Ὑστερα ἦρθε ἡ χριστιανική διανόηση, πού στήν ἀρχή χρειάστηκε τήν ἀριστοτελική σκέψη, γιά νά διατυπώσει λογικά ἐπιχειρήματα γιά τήν πίστη, καί ἀμέσως κατόπιν ἡ χριστιανική Ἐκκλησία, στήν Ἀνατολή καί στή Δύση, γιά νά θεμελιώσει τά δόγματά της. Σ' ὀλόκληρη τή χριστιανική Θεολογία ἀπό τήν ἀρχή της ὡς τίς μέρες μας, τόσο στήν ἀνατολική ὄσο καί στή δυτική, ἡ ἀριστοτελική σκέψη, μέ τίς ἐπιστημονικές ὑπηρεσίες πού προσέφερε, μπόρεσε νά ἐπιβιώσει, ἄν ὄχι ὅς μεγαλύτερο βαθμό, τουλάχιστο τόσο ὄσο καί ἡ πλατωνική σκέψη, πού οἱ χριστιανοί τήν ἐβλεπαν συγγενική μέ τό δικό τους μήνυμα ἀγάπης.

Ἀπό τόν 8ο αἰῶνα ἡ ἀριστοτελική σκέψη ἀρχίζει νά ἀπασχολεῖ τήν ἀραβική καί τήν ἰουδαϊκή πνευματική ζωή, πού γίνονται οἱ γέφυρες γιά τή διάδοσή της στούς λαούς τῆς Εὐρώπης, ὥστε ἤδη στό Μεσαίωνα ὁ Ἀριστοτέλης νά θεωρεῖται μέτρο γιά ὄλα τά προβλήματα καί ὁ Δάντης νά τόν τραγουδᾷ ὡς «δάσκαλο τῶν σοφῶν». Καί στό 12ο καί 13ο αἰῶνα, μέ τήν ἀκμή τῆς Σχολαστικῆς φιλοσοφίας, στά πρόσωπα τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Μεγάλου καί τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη, ἔχομε τήν πιά ὀλοκληρωμένη σύνθεση ἀριστοτελικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας.

Ἡ Ἀναγέννηση καταπιάνεται ἐπίσης μέ τόν Ἀριστοτέλη μέ ἀνανεωμένο τό ἐνδιαφέρον γιά τή μελέτη του. Ὁ Μεγάλχθων προωθεῖ τή μελέτη του στά προτεσταντικά πανεπιστήμια, ἐνῶ οἱ Ἰησουίτες θεμελιώνουν τή Μεταφυσική τους μέ μέθοδο ἀριστοτελική. Ἀλλά καί ἐκεῖνοι πού στρέφουν τή σκέψη σέ ἄλλες κατευθύνσεις, ἀπό τή μελέτη τοῦ

Ἄριστοτέλη ξεκινοῦν. Μὲ κριτικὴ ματιὰ, ἀλλὰ καὶ μὲ πολλὴ προσοχὴ μελετοῦν τὸν Ἄριστοτέλη καὶ ὁ Γαλιλαῖος καὶ ὁ Καρτέσιος. Τὸ ἴδιο ἐπίσης, ἀργότερα, ὁ Κάντιος καὶ ἄλλοι.

Ἡ ἔντονη φιλοσοφικὴ κίνησις τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἔπειτα δὲν ἦταν μόνον κίνησις πρὸς τὴ σκέψιν τοῦ Ἄριστοτέλη ἀλλὰ καὶ προσπάθεια νὰ συνδεθεῖ τὸ ἀριστοτελικὸ σύστημα μὲ τὴ νεώτερη καὶ τὴ σύγχρονη σκέψιν.

5. Τὰ «Ἠθικά» τοῦ Ἄριστοτέλη

Ἀπὸ τὰ τρία ἀριστοτελικά συγγράμματα Ἠθικῆς στὰ «Νικομάχεια» βρίσκουμε τίς πιὸ ὄριμες καὶ τίς πιὸ κατασταλαγμένες ἰδέες τοῦ φιλοσόφου. Σ' αὐτὰ ὁ Ἄριστοτέλης ἔχει ἐγκαταλείψει τὴν προσπάθεια νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἀνθρώπινη ἠθικότητα πάνω στὶς πλατωνικὲς ἰδέες καὶ ἔχει προχωρήσει σὲ πιὸ πρακτικὸ ἀντίκρουσμά της.

Τὰ θέματα πού πραγματεύεται ὁ Ἄριστοτέλης στὰ «Ἠθικά Νικομάχεια» εἶναι ἡ εὐτυχία ὡς σκοπὸς τῆς ζωῆς μας καὶ ἡ ἀρετὴ ὡς μέσο γιὰ τὴν ἐπίδιωξιν τῆς εὐτυχίας. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔργου πιάνει ἡ ἐξέτασις τῆς ἀρετῆς στὸν πρακτικὸ καὶ στὸν πνευματικὸ τομέα. Ὡς πρακτικὲς ἀρετέες, δηλαδὴ ἀρετέες πού ἐκδηλώνονται μὲ τὴν πράξιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐξετάζονται ἡ ἀνδρεία, ἡ φρονιμάδα, ἡ γενναιοδωρία, ἡ μεγαλοπρέπεια, ἡ μεγαλοψυχία, ἡ πραότητα, ἡ ντροπὴ, ἡ δικαιοσύνη. Ὡς πνευματικὲς ἀρετέες ἐξετάζονται ἡ φρόνησις, ἡ σοφία, ἡ εὐστοχία στὴ σκέψιν καὶ στὴν ἀπόφασιν καὶ ἡ φιλία.

Ὁ Ἄριστοτέλης συμμερίζεται τὴν ἄποψιν ὅτι εἶναι στὸ χέρι τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι εὐτυχισμένος, γιατί εἶναι στὸ χέρι του νὰ εἶναι καλός, δηλαδὴ νὰ κατακτήσῃ τὴν ἀρετὴν, καὶ τονίζει ὅτι τελικὸς σκοπὸς τῆς Ἠθικῆς δὲν εἶναι νὰ γνωρίσομε τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ νὰ εἴμαστε ἠθικοί, γιατί ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι μόνον γνώσις ἀλλὰ καὶ πράξις, καὶ ἀπὸ τὴν πράξιν, ὄχι ἀπὸ τὴν γνώσιν, ἐξαρτᾶται ἡ εὐτυχία.

Γιὰ τὸν Ἄριστοτέλη ὅλες οἱ πράξεις ἔχουν σκοπὸ τὴν εὐτυχία. Ἡ εὐτυχία βρίσκεται στὴ δραστηριότητα τῆς ψυχῆς σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετὴν. Καὶ ἡ ἀρετὴ ἔχει τὴν βάση της στὴ φρόνησιν. Ἐτοί ἀρετὴ χωρὶς φρόνησιν δὲν ὑπάρχει. Ἡ φρόνησις ὀδηγεῖ μὲ τὴν ἀρετὴν στὴ δράσιν. Ἡ δράσις εἶναι γνώρισμα τῆς ζωῆς, δηλαδὴ ἡ ζωὴ ἐκδηλώνεται μὲ δράσιν.

Ἡ ζωὴ μὲ τὴ δράση εἶναι γεμάτη ἡδονή, γιατί οἱ πράξεις τῆς ἀρετῆς ἔχουν μέσα τους ἡδονή.

Ἄφοῦ ἡ εὐτυχία μας ἐξαρτᾶται ἀπὸ πράξεις ἀρετῆς, γιὰ νά πετυχαίνομε πράξεις ἀρετῆς, πρέπει νά ξέρομε τί εἶναι ἀρετή. Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἀρετὴ δέν εἶναι οὔτε πάθος οὔτε δύναμη, ἀλλὰ μόνιμη δεξιότητα τῆς ψυχῆς, κατακτημένη μὲ ἄσκηση. Μὲ αὐτὴ τὴ δεξιότητα ἡ ψυχὴ διαλέγει τὸ μέσο ἀνάμεσα στά ἄκρα, πού ὀνομάζονται ἔλλειψη καὶ ὑπερβολή. Πράξεις ἀρετῆς εἶναι μόνο οἱ συνειδητές πράξεις, πού προσδιορίζονται ἀπὸ ὀρισμένες ἀρχές.

Ὅταν γνωρίσομε τί εἶναι ἀρετή, γεννιέται τὸ ἐρώτημα πῶς μπορούμε νά τὴν κατακτήσομε; Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἀπαραίτητα: φύση κανονική, μάθηση σωστὴ καὶ ἄσκηση ἐπίμονη καὶ μακροχρόνια. Μόνο μὲ ἀδιάκοπη ἄσκηση ἡ ἀρετὴ γίνεται κατὰκτηση μόνιμη. Στὴν ἠθικὴ σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλη γίνεται φανερὴ ἡ σημασία τοῦ ἔθιμοῦ γιὰ τὴ διαμόρφωση ἠθικοῦ χαρακτήρα. Τελικά, ὅπως ὁ ἴδιος πιστεύει, ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν ἔθισμό, ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ πῶς θά συνηθίσομε στά πρῶτα μας χρόνια· καὶ αὐτὸ γιατί ἀπὸ τὴ φύση δέν εἴμαστε οὔτε καλοὶ οὔτε κακοί. Ὁ ρόλος τῆς σωστῆς ἀγωγῆς εἶναι αὐτονόητος στὸν Ἀριστοτέλη.

Ἄφοῦ ἀπάντησε στά ἐρωτήματα τί εἶναι ἀρετὴ καὶ πῶς τὴν κατακτοῦμε, ὁ Ἀριστοτέλης ἔρχεται ν' ἀπαντήσει στὸ ἐρώτημα πῶς μπορούμε νά φτάσομε στὴν εὐτυχία. Ὁ Ἀριστοτέλης δέν παραγνωρίζει τὸ γεγονός ὅτι ἡ ζωὴ μας ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὴν τύχη, δηλαδή ἀπὸ ὀρισμένα ἐξωτερικά ἀγαθὰ, πιστεύει ὁμως ὅτι τίποτα δέν ἔχει τόση σιγουριά καὶ διάρκεια, ὅση ἡ πράξη τοῦ ἀνθρώπου ἡ σύμφωνη μὲ τὴν ἀρετὴ. Ἔτσι, εὐτυχισμένος εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού πάντα ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετὴ, ἐνῶ παράλληλα κατέχει ὀρισμένα ἐξωτερικά ἀγαθὰ καὶ ἔχει φτάσει σὲ πνευματικὴ ὀριμότητα.

Εὐτυχία χωρὶς ἡδονὴ δέν εἶναι νοητὴ οὔτε καὶ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, πού περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον γνωρίζει ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι φυσικὴ ἀνάγκη γιὰ ὄλους τοὺς ζωντανούς ὀργανισμούς. Ὁ Ἀριστοτέλης βλέπει δύο μορφές ἡδονῆς στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ, τὴν αἰσθησιακὴ ἡδονὴ καὶ τὴν πνευματικὴ. Ἡ πρώτη εἶναι ἐκείνη πού τὴ γεύονται ὅλα τὰ ζῶα, ἡ δευτέρη εἶναι μιὰ ἡδονὴ πού τὴ γεύεται μόνο ὁ ἄνθρωπος μὲ

τήν πνευματική δραστηριότητά του. Ἡ πνευματική ὑπεροχή κατά τόν Ἀριστοτέλη δίνει τήν εὐχέρεια στόν ἄνθρωπο νά μή σταματᾷ στήν αἰσθησιακή ἡδονή, ἀλλά νά προχωρεῖ στήν πνευματική, πού εἶναι ἄβλαβη, σταθερή καί πιο ἔντονη ἀπό τήν αἰσθησιακή.

6. Ἡ Φιλία στόν Ἀριστοτέλη

Δύο ὁλόκληρα βιβλία, τό ὄγδοο καί τό ἕνατο, ἀπό τά δέκα τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων», ἀφιερώνει ὁ Ἀριστοτέλης στήν ἐξέταση τῆς Φιλίας. Τό γεγονός ὅτι γιά κανένα ἄλλο φαινόμενο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ὁ Ἀριστοτέλης δέ διαθέτει στά ἠθικά συγγράμματά του περισσότερο χῶρο ἀπό αὐτόν δείχνει τή σπουδαιότητα πού ἔχει γιά τήν ἠθική φιλοσοφία του ἡ Φιλία.

Τῆ Φιλία τή μελετᾷ ὁ Ἀριστοτέλης σέ ὄλες τίς μορφές της καί τήν παρακολουθεῖ ὅπου ἐκδηλώνεται στή ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, ἀπό τίς πιο τυχαῖες μορφές ἐπικοινωνίας ὡς τίς πιο μόνιμες μέσα στους κοινωνικούς καί τούς πολιτικούς θεσμούς. Ἔτσι τῆ βλέπει νά γεννιέται ὄχι μόνο μέσα στήν προσωπική ζωὴ τοῦ καθενός ἀλλά καί μέσα στήν οἰκογένεια καί μέσα στήν κοινωνία, καί νά συνδέει γονεῖς μέ παιδιά, ἀδελφία μέ ἀδελφία ἢ ἐξαδέλφια, ἄντρα μέ γυναῖκα, συμμαθητές, συμπολεμιστές, συναδέλφους, συμπατριῶτες καί συμπολίτες· ἀκόμα νά συμφιλιώνει τόν ἄνθρωπο μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τόν ἑαυτό του μέ τῆ σωστή ἀγάπη, δηλαδή ἐπιδιώκει νά πραγματώσει γιά τόν ἑαυτό του τίς πιο ὁμορφες πράξεις καί τίς καλύτερες μορφές ζωῆς.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζει τῆ Φιλία πάντα σέ σχέση μέ τό πρόβλημα τῆς εὐτυχίας, γιατί πιστεύει ὅτι κανεὶς δέν μπορεῖ νά εἶναι εὐτυχισμένος μόνος του, δηλαδή χωρίς τήν παρουσία τῶν φίλων. Ἔτσι βλέπει τῆ Φιλία ὡς βασικό στοιχεῖο τῆς εὐτυχίας.

Ἡ διαπραγμάτευση τῆς Φιλίας ἀπό τόν Ἀριστοτέλη παίρνει πρόσθετη σημασία, ἂν ἔχομε στό νοῦ μας τό γεγονός ὅτι στήν ἐποχὴ πού γράφονται τά «Ἠθικά Νικομάχεια», στό κατώφλι τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἡ Φιλία ἔχει ἀρχίσει νά ἀπασχολεῖ τόσο ἔντονα τούς ἀνθρώπους, ὥστε νά λατρεύεται καί ὡς θεά.

Μέ τῆ Φιλία ἔχει ἀσχοληθεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καί σέ ἄλλα ἔργα του

ἐκτός ἀπό τὰ «Ἠθικά Νικομάχεια». Ὡστόσο αὐτός δέν εἶναι ὁ πρῶτος πού τή μελέτησε. Μικρές πραγματεῖες μέ θέμα τή Φιλία βρίσκομε καί σέ ἀρχαιότερους συγγραφείς, ὅπως ὁ Ἡσίοδος, «Ἔργα καί Ἡμέραι» 707-714, ὁ Πλάτων, «Νόμοι» 836-837, καί ὁ Ξενοφῶν, «Ἀπομνημονεύματα», 1,2-3. Γιά τόν τελευταῖο πρέπει νά σημειώσομε ὅτι σέ κανένα ἀπό τὰ ἔργα του δέν παραλείπει σέ κάθε εὐκαιρία νά μιλήσει καί γιά τή Φιλία.

Στήν ἐξέταση τῆς Φιλίας ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολουθεῖ αὐτή τή σειρά: Πρῶτα δείχνει ὅτι ἡ Φιλία εἶναι φυσική ἀνάγκη γεμάτη ὁμορφιά καί ὕστερα συζητεῖ ποικίλες ἀρχαιότερες ἀπόψεις γιά τή φύση τῆς Φιλίας. Ὅριζει τή Φιλία ὡς εὐνοϊκή διάθεση μέ ἀνταπόκριση καί βρίσκει ὡς αἰτίες τῆς τή χρησιμότητα, τήν εὐχαρίστηση καί τό καλό καθαυτό, πού διαμορφώνουν ἀντίστοιχα τρία εἶδη Φιλίας. Τέλος διαπιστώνει ὅτι ἡ τέλεια Φιλία εἶναι αὐτή πού ἔχει ὡς αἰτία τήν ἐπιδίωξη τοῦ καλοῦ γιά τό ἴδιο τό καλό. Ἀφοῦ δείξει τίς ἀπομιμήσεις τῆς τέλειας Φιλίας καί ἐξετάσει τήν ἰσότητα καί τίς ἀνισότητες πού συναντοῦμε στίς φιλίες, ὁ Ἀριστοτέλης θά τονίσει ὅτι ἡ Φιλία εἶναι κυρίως ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, πού ἐκδηλώνεται ὡς ζωντανή παρουσία στή ζωή τοῦ ἄλλου, καί ὅτι ἀπό αὐτή τήν ἄποψη ἔχει πῶς πολύ μεγάλη σημασία τό νά ἀγαπᾷς ἀπό τό νά δέχεσαι παθητικά τίς ἐκδηλώσεις τῆς ἀγάπης τῶν ἄλλων.

Ὡς ἐδῶ, κεφάλαια 1-8, ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει μελετήσει τή Φιλία στά γενικά γνωρίσματά της καί στίς ἐκδηλώσεις της στή ζωή τοῦ ἀτόμου. Ἀπό τό ἔνατο κεφάλαιο ὡς τό τέλος τοῦ ἐπόμενου βιβλίου τή Φιλία τήν ἐξετάζει πᾶς μέσα στά εὐρύτερα πλαίσια τῆς κοινωνικῆς καί τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι βρίσκει σέ κάθε μορφή Φιλίας τίς ἀντίστοιχες μορφές πολιτευμάτων καί δικαίου, ξεχωρίζει τίς κοινωνικές καί τίς συντροφικές ἀπό τίς οἰκογενειακές φιλίες, τίς προσφορές καί τίς ἀντιπροσφορές τῶν φίλων γιά τήν ἐξασφάλιση ἰσορροπίας στή σχέση· διαπιστώνει ὅτι ἡ συμπεριφορά μας ἀπέναντι στό φίλο μας εἶναι ἀνάλογη μέ τή σχέση τοῦ καθενός μας μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ὅτι προϋπόθεση τῆς Φιλίας εἶναι ἡ εὐνοϊκή διάθεση, ὅτι ἡ ὁμόνοια ἀνάμεσα στούς πολῖτες εἶναι μιά μορφή Φιλίας, ὅτι ὁ φίλος κάνει πάντα γιά τό φίλο του τό καλύτερο πού μπορεῖ, χωρίς νά περιμένει ἀνταπόδοση, ὅτι χαίρεται τό καλό ὅπως ὁ τεχνίτης τό ἔργο του· ὅτι ἀκόμα καί μέ τόν ἑαυτό του μπορεῖ κανεῖς νά εἶναι φίλος, ἀρκεῖ νά ξέρει νά τόν ἀγα-

πᾶ σωστά, ὅτι εἶναι δύσκολο νά δένεται κανεῖς μέ πολλούς φίλους καί ὅτι, εἴτε εὐτυχισμένοι εἴτε δυστυχισμένοι, ἀποζητοῦμε πάντα τήν παρουσία τῶν φίλων μας, γιατί ἡ φιλία εἶναι ἐπικοινωνία.

ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΡΕΤΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

[Ἡ Ἀρετὴ εἶναι μεσότης]

[Στὰ προηγούμενα ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει δείξει ὅτι σκοπὸς τῆς ζωῆς μας εἶναι ἡ εὐτυχία καὶ ὅτι τὸ μέσο, γιὰ νὰ τῆ φτάσομε, εἶναι ἡ ἀρετὴ. Ἀφοῦ ὁμως ἡ ἀρετὴ ἔχει τόσο μεγάλη σημασία, ὁ Ἀριστοτέλης νιώθει τώρα τὴν ἀνάγκη νὰ ἐξετάσει τί εἶναι ἡ Ἀρετὴ].

9. Ἡ ἀρετὴ, ὅπως βέβαια καὶ ἡ φύση, εἶναι ἀκριβέστερη καὶ ἀνώτερη ἀπὸ κάθε τέχνη, καὶ ἔχει στόχο τὴ μεσότητα.

10. Λέγοντας ὁμως ἀρετὴ, ἐννοῶ τὴν πρακτικὴ Ἀρετὴ· γιατί αὐτὴ ἔχει σχέση μὲ τίς πράξεις καὶ τὰ παθήματά μας, καὶ στὰ πράγματα αὐτὰ βέβαια ὑπάρχει καὶ ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψη καὶ μέση κατάσταση. Παράδειγμα: Καὶ στό φόβο καὶ στό θάρρος καὶ στὴν ἐπιθυμία καὶ στὴν ὀργὴ καὶ στὴ συμπόνια, καὶ γενικά στὴ χαρὰ καὶ στὴ λύπη, ὑπάρχει καὶ τὸ περισσότερο καὶ τὸ λιγότερο, ὁμως καὶ τὰ δύο αὐτά, δηλαδὴ τὸ περισσότερο καὶ τὸ λιγότερο, δὲν εἶναι καλὰ.

11. Λοιπὸν, τὸ πότε πρέπει καὶ τὸ γιὰ ποιά πρέπει καὶ τὸ γιὰ ποιούς καὶ τὸ γιὰ ποιὸ λόγο καὶ τὸ ὅπως πρέπει, αὐτὸ εἶναι ἡ μεσότητα καὶ τὸ ἀριστο, αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ γνῶρισμα τῆς ἀρετῆς.

12. Ἀλλὰ μὲ ὁμοιο τρόπο καὶ στίς πράξεις μας ὑπάρχει ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψη καὶ μεσότητα. Καὶ ἡ ἀρετὴ ἔχει σχέση μὲ τίς πράξεις μας καὶ τὰ παθήματά μας, καὶ σ' αὐτὰ τὴν ὑπερβολὴ καὶ τὴν ἔλλειψη τῆ

λέμε λάθος, ενώ τή μεσότητα τήν ἐπαινοῦμε καί τή θεωροῦμε κατόρθωμα· καί τά δύο αὐτά ἀνήκουν στήν Ἄρετή.

13. Ἐπομένως ἡ ἀρετή, μιά καί ἔχει στόχο τή μεσότητα, εἶναι κάποια μεσότητα.

14. Ἐπίσης τό νά κάνομε λάθος εἶναι κάτι πού μπορεῖ νά συμβεῖ μέ πολλούς τρόπους (γιατί, ὅπως ὑπέθεταν οἱ Πυθαγόρειοι, τό κακό ἀνήκει στήν ἐπικράτεια τοῦ ἀδιαμόρφωτου καί τοῦ χωρίς ὄρια, ἐνῶ τό καλό ἀνήκει στήν ἐπικράτεια τοῦ καθορισμένου μέσα σέ ὀρισμένα ὄρια), ἀντίθετα αὐτό πού κατορθώνομε, γίνεται μέ ἓνα μόνο τρόπο (γι' αὐτό τό ἓνα εἶναι εὐκόλο καί τό ἄλλο δύσκολο, δηλαδή εὐκόλο εἶναι νά ἀποτύχομε στό σκοπό μας καί δύσκολο νά ἐπιτύχομε)· γι' αὐτούς λοιπόν τούς λόγους γνωρίσματα τῆς κακίας εἶναι ἡ ὑπερβολή καί ἡ ἔλλειψη, ἐνῶ τῆς Ἄρετῆς εἶναι ἡ μεσότητα·

καλοί μονάχα μ' ἔνανε, κακοί μέ κάθε τρόπο.

15. Ἐπομένως ἡ ἀρετή εἶναι ἰκανότητα, πού ἀποκτοῦμε μέ ὀρισμένη προσπάθεια καί προτίμηση, καί σέ σχέση μ' ἐμᾶς βρίσκεται στή μεσότητα, πού καθορίζεται μέ μέτρο τόν ἄνθρωπο τό μυαλωμένο.

16. Καί εἶναι ἡ ἀρετή μεσότητα ἀνάμεσα σέ δύο κακίες, πού ἡ μιά βρίσκεται στήν ὑπερβολή καί ἡ ἄλλη στήν ἔλλειψη· καί ἀκόμα πρέπει νά προστεθεῖ τό γεγονός ὅτι οἱ κακίες παρουσιάζουν ἔλλειψεις ἢ ὑπερβολές σέ σχέση μέ τό σωστό στίς πράξεις μας καί στά παθήματά μας, ἐνῶ ἡ ἀρετή τή μεσότητα καί τή βρίσκει καί τή διαλέγει.

17. Γι' αὐτό ἡ ἀρετή, ὅταν τήν κρίνομε ἀπό τήν οὐσία της καί ἀπό τό μέτρο της, εἶναι μεσότητα, ἐνῶ ὅταν τήν κρίνομε ἀπό τό ὅτι αὐτή εἶναι τό πιό καλό καί τό πιό ἐπιτυχημένο, εἶναι ἀκρότητα.

18. Ὅμως τή μεσότητα δέν τή δέχεται κάθε πράξη καί κάθε πάθημα· μερικά δηλαδή εἶναι ἀπό τήν ἀρχή δεμένα μέ τήν κακία, ὅπως ἡ χαιρεκακία, ἡ ἀδιαντροπιά, ὁ φθόνος, καί ἀπό τίς πράξεις (...), ἡ κλοπή, ἡ ἀνθρωποκτονία· γιατί ὅλα αὐτά τά πράγματα τά λέμε κακά γι' αὐτά τά ἴδια, ὄχι γιά τίς ὑπερβολές τους καί τίς ἔλλειψεις τους. Καί δέν εἶναι δυνατό ποτέ σ' αὐτά νά ἐνεργοῦμε σωστά, ἀλλά πάντα κάνομε παράπτωμα (...).

19. Λοιπόν ὁμοιο πράγμα εἶναι καί τό νά ἀξιώνει κανεῖς καί στήν

ἀδικία καί στή δειλία καί στήν ἀκολασία νά ὑπάρχει μεσότητα καί ὑπερβολή καί ἔλλειψη· γιατί ἔτσι βέβαια θά ἔχομε μεσότητα ὑπερβολῆς καί μεσότητα ἔλλειψης, ὅπως καί ὑπερβολή ὑπερβολῆς καί ἔλλειψη ἔλλειψης.

20. Ἀλλά ὅπως ἀκριβῶς στή φρονιμάδα καί στήν ἀνδρεία δέν ὑπάρχει ὑπερβολή καί ἔλλειψη, ἐπειδή σ' αὐτές ἡ μεσότητα εἶναι κατά κάποιον τρόπο ἀκρότητα, ἔτσι καί σ' ἐκεῖνες τίς κακίες δέν ὑπάρχει οὔτε μεσότητα οὔτε ὑπερβολή καί ἔλλειψη, ἀλλά, ὅπως καί νά τίς κάνομε, εἶναι παράπτωμα· δηλαδή γενικά δέν ὑπάρχει οὔτε τῆς ὑπερβολῆς καί τῆς ἔλλειψης μεσότητα οὔτε τῆς μεσότητας ὑπερβολή καί ἔλλειψη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

[Ἡ μεσότητα καί οἱ ἀκρότητες]

1. Αὐτό ὅμως δέν ἀρκεῖ νά τό διατυπώνομε γενικά· πρέπει νά τό ἐπαληθεύομε καί στίς λεπτομέρειες. Γιατί στίς συζητήσεις μέ θέμα τίς πράξεις μας οἱ γενικές ρήσεις εἶναι μᾶλλον χωρίς περιεχόμενο, ἐνῶ ἐκεῖνες πού ἀναφέρονται σέ συγκεκριμένες περιπτώσεις εἶναι ἀληθινότερες· καί ἀφοῦ οἱ πράξεις μας ἀναφέρονται σέ συγκεκριμένες περιπτώσεις, ἀνάγκη τά λόγια μας νά συμφωνοῦν μέ αὐτές. Αὐτές τώρα τίς συγκεκριμένες περιπτώσεις μπορούμε νά τίς πάρομε ἀπό τό σχεδιάγραμμα μας.

2. Λοιπόν, σχετικά μέ τό φόβο καί τό θάρρος μεσότητα εἶναι ἡ ἀνδρεία· καί ἀπό τοὺς ὑπερβολικούς ἐκεῖνος πού υπερβάλλει στήν ἀφοβία δέν ἔχει βέβαια ὄνομα (πολλές καταστάσεις εἶναι χωρίς ὄνομα), ἐνῶ ἐκεῖνος πού υπερβάλλει στό θάρρος εἶναι θρασύς· ἀντίθετα ἐκεῖνος πού υπερβάλλει στό φόβο καί ὑστερεῖ στό θάρρος, εἶναι δειλός.

3. Σχετικά μέ τίς χαρές καί τίς λύπες — ὄχι ὅλες, καί λιγότερο βέβαια σχετικά μέ τίς λύπες — μεσότητα εἶναι ἡ φρονιμάδα καί ὑπερβολή ἡ ἀκολασία. Καί σχετικά βέβαια μέ τίς χαρές δέν εἶναι πολλοί πού νά ὑστεροῦν· γι' αὐτό ἀκριβῶς καί τέτοιοι λειψοί δέν ἔχουν οὔτε ὄνομα, πού νά τοὺς χαρακτηρίζει, ἐμεῖς ὅμως ἄς τοὺς ποῦμε ἀναίσθητους.

4. Σχετικά μέ τό νά δίνομε καί τό νά παίρνομε χρήματα μεσότητα εἶναι ἡ γενναιοδωρία, ὑπερβολή καί ἔλλειψη ἡ σπατάλη καί ἡ τσιγκου-

νιά. Καί σ' αὐτές ἡ ὑπερβολή καί ἡ ἔλλειψη ἐκδηλώνεται μέ ἀντίθετο τρόπο· δηλαδή ὁ σπάταλος ὑπερβάλλει στό νά δίνει χρήματα καί ὑστερεῖ στό νά παίρνει, ἐνῶ ὁ τσιγκούνης ὑπερβάλλει στό νά παίρνει καί ὑστερεῖ στό νά δίνει.

5. Λοιπόν γιά τήν ὥρα μιλοῦμε σχηματικά καί περιληπτικά καί ἀρκούμεστε σ' αὐτό· ἀργότερα ὁμως θά τά προσδιορίσουμε μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια.

6. Σχετικά μέ τά χρήματα ὑπάρχουν καί ἄλλες καταστάσεις· σ' αὐτές μεσότητα εἶναι ἡ μεγαλοπρέπεια (γιατί ὁ μεγαλοπρεπής διαφέρει ἀπό τόν ἀνοιχτοχέρη· ὁ ἕνας ἔχει σχέση μέ τά μεγάλα, ὁ ἄλλος μέ τά μικρά), ὑπερβολή ἡ κακογουστία καί ἡ χοντροκοπιά καί ἔλλειψη ἡ μικροπρέπεια.

[Στή συνέχεια ὁ Ἀριστοτέλης ὀλοκληρώνει τή γενική θεωρία του γιά τήν ἔννοια τῆς ἀρετῆς καί ἐξετάζει χωριστά τήν κάθε μιά ἀπό τίς πρακτικές καί τίς πνευματικές ἀρετές ὡς τό τέλος τοῦ ἑβδομου βιβλίου. Μέ τό ὄργδο ἀρχίζει ἡ ἐξέταση τῆς φιλίας].

ΒΙΒΛΙΟ ΟΓΔΩΟ

Η ΦΙΛΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

[Ἡ Φιλία φυσική ἀνάγκη γεμάτη ὁμορφιά]

1. Μετά ἀπό αὐτά ἐπόμενο θά ἦταν νά μιλήσουμε γιά τή Φιλία· γιατί καί αὐτή εἶναι κάποια ἀρετή ἢ κάτι πού ἔχει μέσα του ἀρετή, καί ἀκόμα εἶναι ἀναγκαιότατο στή ζωή. Γιατί βέβαια χωρίς φίλους κανείς δέ θά ἠθελε νά ζεῖ, καί ἂν ἀκόμα θά εἶχε ὅλα τά ἄλλα καλά· ἀφοῦ καί οἱ πλούσιοι καί ὅσοι ἔχουν κατακτήσει ἀρχές καί ἐξουσίες φαίνεται πώς ἔχουν πάρα πολύ μεγάλη ἀνάγκη ἀπό φίλους· γιατί ποιοῦ τό ὄφελος ἀπό μιά τέτοια εὐημερία, ἂν τῆς ἀφαιρέσουμε τό καλό πού προέρχεται ἀπό τούς φίλους καί πού εἶναι πάρα πολύ μεγάλο καί πάρα πολύ ἐπαινετό; Ἡ πῶς θά μπορούσε αὐτή ἡ εὐημερία νά διατηρηθεῖ καί νά σωθεῖ χωρίς φίλους; Γιατί ὅσο πιο μεγάλη, τόσο πιο ἀβέβαιη εἶναι.

2. Καί στή φτώχεια καί σέ κάθε ἄλλη δυστυχία μοναδική καταφυγή θεωροῦν τούς φίλους. Καί γιά τούς νέους, γιά ν' ἀποφεύγουν σφάλματα, καί γιά τούς ἠλικιωμένους, γιά νά τούς φροντίζουν καί νά τούς βοηθοῦν σέ πράγματα πού δέν τούς φτάνει πιά ἡ δύναμή τους, καί γιά τούς δυνατούς, γιά νά κάνουν ὁμορφα ἔργα. «Ὅταν πηγαίνουν δυό μαζι». Γιατί βέβαια ἔτσι εἶναι πιο δυνατοί καί στή γνώση καί στήν πράξη.

3. Καί φαίνεται πώς ἡ Φιλία ὑπάρχει ἐμφυτη καί ἀπό τούς γονεῖς πρὸς τά παιδιά καί ἀπό τά παιδιά πρὸς τούς γονεῖς, ὄχι μόνο στούς ἀνθρώπους ἀλλά καί στά πουλιά καί στά πιο πολλά ζῶα, καί σ' ἐκεῖνα πού ἀνήκουν στό ἴδιο εἶδος καί κυρίως στούς ἀνθρώπους, γι' αὐτό καί ἐπαινοῦμε ἐκεῖνους πού ἀγαποῦν τούς ἀνθρώπους. Καί κατά τίς περιπλανήσεις θά μπορούσε κανείς νά δεῖ πόσο γνώριμο καί φιλικό πράγμα εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο ὁ κάθε ἄνθρωπος.

4. Ἀλλά καί τίς πολιτεῖες φαίνεται πώς τίς κρατᾶ ἐνωμένες ἡ Φιλία

καί πώς οἱ νομοθέτες γι' αὐτήν φροντίζουν περισσότερο παρά γιά τή δικαιοσύνη· γιατί ἡ ὁμόνοια φαίνεται πώς εἶναι κάτι παρόμοιο μέ τή Φιλία, καί αὐτήν ἐπιθυμοῦν σέ πάρα πολύ μεγάλο βαθμό, ἐνῶ τήν ἀναστάτωση, πού εἶναι ἐχθρα, τήν ἀποδιώχνουν ὅσο γίνεται πιο πολύ· καί ὅταν οἱ πολῖτες εἶναι φίλοι, δέ χρειάζονται καθόλου τή δικαιοσύνη, ἐνῶ ὅταν εἶναι δίκαιοι, χρειάζονται πρόσθετα καί τή Φιλία, καί τό πιο δίκαιο πράγμα μᾶς φαίνεται πώς εἶναι κάτι φιλικό.

5. Καί δέν εἶναι μόνο ἀναγκαῖο πράγμα ἀλλά καί ὁμορφο· γι' αὐτό καί ἐπαινοῦμε ὅσους ἀγαποῦν τούς φίλους, καί τό νά ἔχει κανεῖς πολλούς φίλους θεωρεῖται ὁμορφο πράγμα· καί ἀκόμα τούς ἴδιους ἀνθρώπους θεωροῦν καί καλοῦς καί φίλους.

[Ἀπόψεις γιά τή φύση τῆς Φιλίας]

6. Γι' αὐτήν ὑπάρχουν ἀμφισβητήσεις ὄχι καί λίγες. Ἄλλοι δηλαδή τή λογαριάζουν σάν κάποια ὁμοιότητα καί θεωροῦν φίλους τούς ὁμοίους, γι' αὐτό καί λένε «Ὁμοιος στόν ὁμοιο» καί «ἡ κάργια μέ τήν κάργια» καί τά παρόμοια· ἐνῶ ἀντίθετα ἄλλοι λένε πώς οἱ ὁμοιο εἶναι μεταξύ τους σάν τούς μαστόρους [πού δέ χωνεῦει ὁ ἕνας τόν ἄλλο]. Καί γι' αὐτά τά ἴδια γίνονται συζητήσεις καί σέ ἀνώτερο ἐπίπεδο, καί στή θεωρία τῆς φύσης, καί ἔτσι λέει ὁ Εὐριπίδης πώς ἡ ξερή ἡ γῆ ποθεῖ τή βροχή καί πώς ὁ μέγας οὐρανός, σά θά φουσκώσει ἀπό νερό, πάνω στή γῆ νά πέσει θέλει, καί ὁ Ἡράκλειτος πώς τά ἀντίθετα πάνε μαζί καί πώς τά διαφορετικά κάνουν τό πιο καλό ζευγάρι καί πώς ὅλα γίνονται μέ ἀντιθέσεις· ἐνῶ ἀντίθετοι σ' αὐτούς εἶναι καί ἄλλοι καί ὁ Ἐμπεδοκλῆς· γιατί τό ὁμοιο ἀγαπᾶ τό ὁμοιο [ἔτσι λέει αὐτός].

7. Ἀλλά ἄς ἀφήσουμε τώρα ὅσες ἀπορίες ἀναφέρονται στή φύση (γιατί δέν ἀνήκουν στήν παρούσα μελέτη) καί ἄς ἐξετάσουμε ὅσες ἀναφέρονται στόν ἄνθρωπο καί ἀνήκουν στούς χαρακτήρες καί στά πάθη, ὅπως, γιά παράδειγμα, ποῖο ἀπό τά δύο, σέ ὄλους τούς ἀνθρώπους γίνεται Φιλία ἢ μήπως οἱ κακοί δέν εἶναι δυνατοῦ νά εἶναι φίλοι; Καί ποῖο ἀπό τά δύο, ὑπάρχει ἕνα εἶδος Φιλίας ἢ περισσότερα; Καί βέβαια ἐκεῖνοι πού νομίζουν ὅτι ὑπάρχει ἕνα μόνο εἶδος, ἐπειδή εἶναι δυνατοῦ ἡ Φιλία νά εἶναι καί περισσότερη καί λιγότερη, ἔχουν δώσει πίστη σέ κάποιο γνώρισμα πού δέν ἀρκεῖ [γιά νά ἐξηγήσει τό πράγμα]· γιατί τό πε-

ρισσότερο και τό λιγότερο μπορούμε νά τά παρατηρήσομε και στά διαφορετικά είδη. Γι' αὐτά ὁμως ἔχει γίνει λόγος στά προηγούμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

[Τά αἴτια τῆς Φιλίας]

1. Ὅτι ἔχει σχέση μέ αὐτά τά πράγματα ἴσως θά μπορούσε νά γίνει φανερό, ἂν γνωρίσομε τί εἶναι αὐτό πού μᾶς κάνει νά ἀγαποῦμε. Γιατί φαίνεται ὅτι δέν ἀγαποῦμε ὅτιδήποτε, ἀλλά μόνο ἐκεῖνο πού ἀξίζει τήν ἀγάπη μας, καί αὐτό εἶναι ἢ κάτι καλό ἢ κάτι εὐχάριστο ἢ κάτι χρήσιμο· καί θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι χρήσιμο εἶναι αὐτό πού γίνεται μέσο γιά κάποιο καλό ἢ γιά κάποια χαρά, ὥστε ἀξία τῆς ἀγάπης μας μπορεῖ νά εἶναι τό καλό καί τό εὐχάριστο ὡς σκοποί.

2. Ποιό λοιπόν ἀπό τά δύο, ἀγαποῦμε τό καλό γενικά ἢ τό καλό γιά μᾶς τούς ἴδιους; Γιατί βέβαια αὐτά τά δύο δέ συμφωνοῦν πάντα μεταξύ τους. Τό ἴδιο ἐπίσης καί σχετικά μέ τό εὐχάριστο. Φαίνεται ὁμως ὅτι ὁ καθένας μας ἀγαπᾷ ὅτι εἶναι καλό γιά τόν ἴδιο, καί ὅτι αὐτό πού ἀξίζει τήν ἀγάπη μας εἶναι καί τό καλό γενικά καί τό καλό γιά τόν καθένα χωριστά· καί ὁ καθένας μας πάλι ἀγαπᾷ ὄχι αὐτό πού πραγματικά μπορεῖ νά εἶναι καλό γιά τόν ἴδιο ἀλλά αὐτό πού τοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι ἔτσι. Αὐτό ὁμως δέν ἔχει καμιά διαφορά, γιατί αὐτό πού μᾶς κάνει νά ἀγαποῦμε εἶναι αὐτό πού ἔτσι φαίνεται σ' ἐμᾶς.

3. Ἐνῶ λοιπόν εἶναι τρία ἐκεῖνα τά πράγματα, πού γιά χάρη τους οἱ ἄνθρωποι δημιουργοῦν φιλίες, ἡ ἀγάπη γιά τά ἄψυχα δέ λέγεται Φιλία· γιατί δέν ὑπάρχει ἀνταπόκριση, οὔτε καί θέλομε τό καλό ἐκείνου (θά ἦταν βέβαια ἀστεῖο νά θέλαμε τό καλό τοῦ κρασιοῦ, ἀλλ' ἂν αὐτό συμβαίνει, θέλομε νά τό διατηροῦμε σέ καλή κατάσταση, γιά νά τό ἔχομε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι)· ἐνῶ γιά τό φίλο μας λένε πώς πρέπει νά ἐπιζητοῦμε τό καλό του γιά χάρη ἐκείνου τοῦ ἴδιου. Ἀλλά ἀκόμα καί ἐκείνους πού θέλουν τό καλό μέ αὐτό τόν τρόπο, ἂν δέ γίνεται τό ἴδιο καί ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἄλλου, τούς λένε ἀνθρώπους μέ εὐνοϊκή διάθεση [ὄχι φίλους]· γιατί βέβαια ἡ Φιλία εἶναι εὐνοϊκή διάθεση μέ ἀνταπόκριση.

4. Ἡ μήπως πρέπει νά προσθέσομε; καί πού δέ μᾶς εἶναι ἄγνωστη; Γιατί πολλοί ἔχουν διάθεση εὐνοϊκή γιά πρόσωπα πού δέν τά ἔχουν δεῖ

ποτέ τους καί πιστεύουν ότι είναι καθώς πρέπει καί χρήσιμοι άνθρωποι· καί εκείνοι πάλι από τήν πλευρά τους τό ίδιο γι' αὐτούς. Αὐτοί λοιπόν φαίνεται νά ἔχουν εὐνοϊκή διάθεση μεταξύ τους· ἀλλά πῶς θά μπορούσε κανεὶς νά τοὺς πεῖ φίλους, ἀφοῦ δέν ξέρουν τί διάθεση ἔχουν ἀπέναντί τους; Ἐπομένως, γιά νά τό ποῦμε ὄλο μαζί, πρέπει νά ἔχουν εὐνοϊκή διάθεση ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλο καί νά θέλουν τό καλό του, χωρίς ὅμως καί νά εἶναι ἄγνωστοι μεταξύ τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

[Τά τρία εἶδη τῆς Φιλίας]

1. Ὅμως αὐτά [τά τρία αἷτια πού γεννοῦν μέσα μας τή Φιλία] εἶναι διαφορετικά τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο· ἐπομένως διαφορετικές εἶναι καί οἱ προτιμήσεις μας καί οἱ φιλίες. Λοιπόν τά εἶδη τῆς Φιλίας εἶναι τρία, ὅσα καί τά αἷτιά της· γιατί στό καθένα ὑπάρχει ἀνταπόκριση, πού δέν παραμένει ἄγνωστη, καί εκείνοι πού αἰσθάνονται τή Φιλία θέλουν ὁ καθένας τό καλό τοῦ ἄλλου μέ τόν τρόπο πού αἰσθάνονται τή Φιλία. Δηλαδή ὅσοι αἰσθάνονται τή Φιλία γιά τή χρησιμότητα, ἀγαποῦν ὄχι τά πρόσωπα καθαυτά, ἀλλά τόν τρόπο πού τοὺς ἐξασφαλίζει ἀμοιβαία κάτι καλό. Ἐπίσης καί ὅσοι αἰσθάνονται τή Φιλία γιά τήν εὐχαρίστηση· γιατί, γιά παράδειγμα, ἀγαποῦν τοὺς ἀστείους ὄχι γι' αὐτό πού εἶναι, ἀλλά γιατί εἶναι εὐχάριστοι σ' αὐτούς τοὺς ἴδιους.

2. Λοιπόν καί ὅσοι αἰσθάνονται Φιλία γιά τή χρησιμότητα, ἀγαποῦν γιά χάρη ἐκείνου τοῦ πράγματος πού εἶναι καλό γι' αὐτούς τοὺς ἴδιους, καί ὅσοι αἰσθάνονται Φιλία γιά τήν εὐχαρίστηση, ἀγαποῦν ἐπίσης γιά χάρη ἐκείνου τοῦ πράγματος πού εἶναι εὐχάριστο στους ἴδιους, καί ὄχι γι' αὐτό πού εἶναι ὅπως εἶναι καθαυτό τό πρόσωπο πού ἀγαποῦν, ἀλλά γι' αὐτό πού κάνει τό πρόσωπο χρήσιμο ἢ εὐχάριστο. Συμπτωματικές λοιπόν εἶναι οἱ φιλίες αὐτές· γιατί σ' αὐτές τό αἶσθημα τῆς φιλίας ἔχει τήν αἷτία του ὄχι σ' αὐτό πού εἶναι ὅπως εἶναι καθαυτό τό πρόσωπο τοῦ φίλου, ἀλλά σ' αὐτό πού ἐξασφαλίζει ἢ κάποια ὠφέλεια ἢ κάποια εὐχαρίστηση.

3. Εὐκόλα διαλύονται μάλιστα τέτοιες φιλίες, ἐφ' ὅσον οἱ φίλοι δέν παραμένουν ἀπαράλλαχτοι· δηλαδή ἂν πάσουν πιά νά εἶναι εὐχάριστοι

ἢ χρήσιμοι, παύουν καί νά τούς ἀγαποῦν. Καί τό χρήσιμο δέν εἶναι μόνιμο, ἀλλά γίνεται διαφορετικό κάθε φορά. Ὅταν λοιπόν διαλυθεῖ αὐτό πού τούς κάνει φίλους, διαλύεται καί ἡ Φιλία, γιατί ἡ Φιλία εἶχε συνδεθεῖ μέ ἐκεῖνα.

4. Πιό πολύ τέτοια Φιλία φαίνεται νά γίνεται ἀνάμεσα στούς ἡλικιωμένους (γιατί αὐτοί ἐπιδιώκουν ὄχι τό εὐχάριστο ἀλλά τό ὠφέλιμο), ἐπίσης σέ ὄσους ἀπό τούς ὄριμους καί τούς νέους ἐπιδιώκουν τό συμφέρον. Τέτοιοι φίλοι δέν ἀγαποῦν πολύ οὔτε ζοῦν ὁ ἕνας κοντά στόν ἄλλο· καμιά φορά μάλιστα δέν εἶναι οὔτε εὐχάριστοι· οὔτε καί χρειάζονται μιά τέτοια συντροφιά, ἄν οἱ φίλοι δέν εἶναι χρήσιμοι· καί εἶναι τόσο μόνο εὐχάριστοι, ὅσο ἔχουν ἐλπίδα γιά κάποια ὠφέλεια. Σ' αὐτές τίς φιλίες τοποθετοῦν καί τή φιλοξενία.

5. Ὅμως ἡ Φιλία τῶν νέων φαίνεται πώς εἶναι γιά τήν εὐχαρίστηση· γιατί αὐτοί ζοῦν μέ πάθος, καί πάρα πολύ ἐπιδιώκουν αὐτό πού τούς εἶναι εὐχάριστο καί παρόν· καθώς ὁμοίως ἀλλάζει ἡ ἡλικία, ἀλλάζουν καί τά εὐχάριστα. Γι' αὐτό καί οἱ νέοι γρήγορα γίνονται φίλοι καί γρήγορα παύουν νά εἶναι φίλοι· γιατί μαζί μέ τό εὐχάριστο ἀλλάζει καί ἡ Φιλία, καί ἡ ἀλλαγὴ αὐτῆς τῆς εὐχαρίστησης εἶναι γρήγορη.

[Ἡ τέλεια Φιλία]

6. Τέλεια ὁμοίως εἶναι ἡ Φιλία ὄσων εἶναι καλοί καί ὁμοιοί στήν ἀρετή· γιατί αὐτοί θέλουν τό καλό ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου μέ τρόπο ὁμοίως μέ ἐκεῖνον πού εἶναι καλοί, καί εἶναι καλοί καθαυτοί. Καί ἐκεῖνοι πού θέλουν τό καλό τῶν φίλων γιά χάρη ἐκεῖνων τῶν ἴδιων, εἶναι φίλοι στόν πιό μεγάλο βαθμό· γιατί αἰσθάνονται ἔτσι γι' αὐτούς τούς ἴδιους, καί ὄχι συμπτωματικά· παραμένει λοιπόν σταθερή ἡ Φιλία αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ὅσον εἶναι καλοί, καί ἡ ἀρετή εἶναι πράγμα μόνιμο. Καί εἶναι ὁ καθένας χωριστά καλός, καί γενικά καί ἀπέναντι στό φίλο· γιατί βέβαια οἱ καλοί εἶναι καί γενικά καλοί καί ὠφέλιμοι ὁ ἕνας στόν ἄλλο. Ἀλλά ἐπίσης καί εὐχάριστοι· γιατί οἱ καλοί εἶναι καί εὐχάριστοι, καί γενικά καί ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλο· μέ ἄλλα λόγια, στόν κάθε ἄνθρωπο οἱ δικές του πράξεις καί ὄσες εἶναι τέτοιες ὅπως οἱ δικές του, εἶναι μόνο εὐχάριστες, ἐνῶ οἱ πράξεις τῶν καλῶν ἀνθρώπων εἶναι ἢ ἴδιες ἢ ὁμοίες.

7. Τέτοια φιλία είναι εύλογο γὰ εἶναι μόνιμη, γιατί συνδυάζει μέσα της όλα ὅσα πρέπει νὰ ἔχουν οἱ φίλοι. Γιατί βέβαια κάθε Φιλία ὑπάρχει ἢ γιὰ κάποιο καλὸ ἢ γιὰ κάποια εὐχαρίστηση, ἢ γενικά ἢ γιὰ κείνον πού αισθάνεται τὴ Φιλία, καὶ ἀκόμα μὲ αἰτία κάποια ὁμοιότητα· ἀλλὰ σ' αὐτὴ τὴ Φιλία ὑπάρχουν γι' αὐτούς ὅλα ὅσα ἔχομε πεῖ· γιατί σ' αὐτὴν εἶναι ὅμοια καὶ τὰ ὑπόλοιπα, καὶ τὸ γενικά καλὸ εἶναι καὶ γενικά εὐχάριστο, καὶ αὐτὰ εἶναι σὲ πάρα πολὺ μεγάλου βαθμοῦ ἄξια τῆς ἀγάπης, καὶ ἡ ἀγάπη λοιπὸν καὶ ἡ Φιλία ἀνάμεσα σ' αὐτούς εἶναι πάρα πολὺ μεγάλη καὶ πάρα πολὺ καλὴ.

8. Σπάνιες ὅμως εἶναι φυσικὸ νὰ εἶναι τέτοιες φιλίες· γιατί λίγοι βρίσκονται τέτοιοι ἄνθρωποι. Καὶ ἀκόμα χρειάζεται χρόνος καὶ συναναστροφή· καὶ ὅπως λέει ἡ παροιμία, δὲν πρόκειται νὰ μάθει ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, ἂν δὲ φᾶνε ψωμί κι ἀλάτι μαζί· οὔτε καὶ νὰ ἀναγνωρίσουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο οὔτε καὶ νὰ εἶναι φίλοι, προτοῦ ὁ καθένας χωριστὰ φανεῖ στὸν ἄλλο ἄξιος τῆς Φιλίας καὶ πιστευτός.

9. Ὅμως ἐκεῖνοι πού βιάζονται στὴ Φιλία, θέλουν βέβαια νὰ εἶναι φίλοι, ἀλλὰ δὲν εἶναι, παρὰ μόνου ὑποψήφιοι, καὶ αὐτὸ τὸ ξέρουν· γιατί βέβαια ἔχουν γρήγορη θέλησι γιὰ Φιλία, ὄχι ὅμως Φιλία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

[Οἱ ἀπομιμήσεις τῆς τέλειαις Φιλίας]

1. Αὐτὴ λοιπὸν εἶναι τέλεια καὶ κατὰ τὸ χρόνο καὶ κατὰ τὰ λοιπά, καὶ σὲ ὅλα γίνονται τὰ ἴδια κι' ἀπαράλλαχτα ἀπὸ τὸν καθένα χωριστὰ στὸν καθένα χωριστὰ, πράγμα πού βέβαια πρέπει νὰ συμβαίνει ἀνάμεσα σὲ φίλους. Ἀντίθετα ἡ Φιλία πού γίνεται γιὰ τὴν εὐχαρίστηση εἶναι ἀπομίμηση αὐτῆς ἐδῶ τῆς Φιλίας· ἀφοῦ καὶ οἱ καλοὶ εἶναι εὐχάριστοι ὁ ἕνας στὸν ἄλλο. Ἐπίσης καὶ ἡ Φιλία πού γίνεται γιὰ τὴ χρησιμότητα· ἀφοῦ καὶ οἱ καλοὶ εἶναι χρήσιμοι ὁ ἕνας στὸν ἄλλο. Καὶ παραμένουν πάρα πολὺ οἱ φιλίες καὶ σ' αὐτὲς τίς περιπτώσεις, ὅταν καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη ὑπάρχει τὸ ἴδιο πράγμα, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἡ εὐχαρίστηση, καὶ ὄχι μόνου ἔτσι, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια αἰτία, ὅπως μετὸς ἀστείων [πού εἶναι εὐχάριστοι σὲ ὄλους πάντα γιὰ τὸν ἴδιο λόγῳ].

2. Ἐκεῖνοι ὁμως πού ανταποδίδουν ὄχι τό εὐχάριστο ἀλλά τό χρησιμο-
σιμο, εἶναι καί μένουν λιγότερο φίλοι. Ἐκεῖνοι πάλι πού εἶναι φίλοι γιά
τή χρησιμότητα, συνήθως παύουν νά εἶναι φίλοι, ὅταν πάψει νά υπάρ-
χει καί τό συμφέρον· γιατί ἦταν φίλοι ὄχι ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου ἀλλά τοῦ
συμφέροντος. Λοιπόν, γιά τήν εὐχαρίστηση καί γιά τή χρησιμότητα
μπορεῖ νά εἶναι φίλοι καί οἱ κακοί μεταξύ τους, ἐπίσης καλοί μέ κα-
κούς ἢ οὔτε καλοί οὔτε κακοί νά εἶναι φίλοι μέ τόν ὅποιονδήποτε, ὁ-
μως γ' αὐτό πού εἶναι οἱ ἴδιοι εἶναι φανερό ὅτι μόνο οἱ καλοί μπορεῖ
νά εἶναι φίλοι· γιατί οἱ κακοί δέ χαίρονται μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους,
παρά μόνο ἄν ἔχουν κάποια ὠφέλεια.

3. Ἀλλά καί ἀδιάβλητη εἶναι μόνο ἡ Φιλία τῶν καλῶν· γιατί δέν εἶ-
ναι εὐκόλο νά πιστέψει κανεῖς στά λόγια κανενός γιά φίλο πού ὁ ἴδιος
ἔχει δοκιμάσει γιά πολύν καιρό· ἀνάμεσα σ' αὐτούς ὑπάρχει καί ἐμπι-
στοσύνη καί βεβαιότητα ὅτι ποτέ δέ θά τοὺς ἀδικήσει ὁ ἄλλος καί ὅσα
ἄλλα ἀξιώνεται ἡ ἀληθινή Φιλία. Ἐνῶ στίς ἄλλες φιλίες τίποτα δέν ἐμ-
ποδίζει νά συμβαίνουν τέτοια δυσάρεστα.

4. Ἐπειδή λοιπόν οἱ ἄνθρωποι λένε φίλους καί ἐκείνους πού ἀπο-
βλέπουν στή χρησιμότητα, ὅπως ἀκριβῶς καί οἱ πόλεις (γιατί οἱ συμ-
μαχίες ἀνάμεσα στίς πόλεις φαίνεται ὅτι γίνονται γιά χάρη τοῦ συμφέ-
ροντος), καί ἐκείνους πού ἀγαποῦν ὁ ἕνας τόν ἄλλο γιά τήν εὐχαρίστη-
ση, ὅπως ἀκριβῶς τά παιδιά, ἴσως βέβαια πρέπει κι ἐμεῖς τέτοιους φί-
λους νά τοὺς λέμε φίλους, ἀλλά θά πρέπει νά τονίσουμε ὅτι ὑπάρχουν
περισσότερα εἶδη Φιλίας, καί ὅτι πρώτη καί κυριότερη εἶναι ἡ Φιλία
τῶν καλῶν, ἐπειδή εἶναι καλοί, ἐνῶ οἱ λοιπές εἶναι ἀπομιμήσεις της·
δηλαδή φίλοι γίνονται στό βαθμό πού ὑπάρχει κάτι καλό καί ὁμοιο-
γιατί βέβαια, γιά παράδειγμα, τό εὐχάριστο εἶναι καλό γιά τοὺς φιλήδο-
νους.

5. Ἀλλά οἱ φιλίες αὐτές πολύ συχνά δέ δένονται, οὔτε καί γίνονται
οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι φίλοι γιά τή χρησιμότητα καί γιά τήν εὐχαρίστηση·
γιατί δέ συνδυάζονται πολύ συχνά τά συμπτωματικά πράγματα.

6. Ἀφοῦ λοιπόν ἡ Φιλία ἔχει χωριστεῖ σ' αὐτά τά εἶδη, οἱ κακοί βέ-
βαια θά εἶναι φίλοι γιά τήν εὐχαρίστηση ἢ γιά τή χρησιμότητα, ἐπειδή
εἶναι ὅμοιοι μέ αὐτό τόν τρόπο, ἐνῶ οἱ καλοί θά εἶναι φίλοι γ' αὐτό
πού εἶναι οἱ ἴδιοι· δηλαδή ἐπειδή εἶναι καλοί. Αὐτοὶ λοιπόν θά εἶναι φι-

λοι γενικά, ἐνῶ ἐκεῖνοι θά εἶναι συμπτωματικά καί ὡς τό σημεῖο πού ἔχουν μοιάσει μ' αὐτούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

[Ἡ Φιλία ὡς ἐνέργεια]

1. Ὅπως ἀκριβῶς στήν περίπτωση τῶν ἀρετῶν ἄλλους τούς λέμε «καλοῦς ἀπό συνήθεια» καί ἄλλους «ἐνεργητικά καλοῦς», ἔτσι καί μέ τή Φιλία· δηλαδή ἐκεῖνοι πού ζοῦν μαζί, χαίρονται ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλο καί ἐξασφαλίζουν τό καλό ὁ ἕνας στόν ἄλλο, ἐνῶ ἐκεῖνοι πού κοιμοῦνται ἢ πού βρίσκονται σέ διαφορετικούς τόπους χωρισμένοι, δέν ἐνεργοῦν βέβαια φιλικά, ὅμως ἔχουν τή διάθεση νά ἐνεργοῦν φιλικά· γιατί φυσικά οἱ τόποι δέ διαλύουν γενικά τή Φιλία, ἀλλά μόνο τήν ἐνέργεια. Καί ἄν ἡ ἀπουσία γίνει μακροχρόνια, πιστεῦουν πώς κάνει νά ξεχαστεῖ καί ἡ Φιλία· γι' αὐτό καί ἔχουν πεῖ: «πολλές φιλίες διέλυσε ἡ ἀπόσταση».

2. Καί φαίνεται πώς οὔτε οἱ γέροι οὔτε οἱ στρυφνοί εἶναι κατάλληλοι γιά φίλοι· γιατί σ' αὐτούς εἶναι μικρή ἡ εὐχαρίστηση, καί κανεῖς δέν μπορεῖ νά περνᾷ τή μέρα του μέ ἕνα θλιμμένο ἢ μέ κάποιον πού δέν εἶναι εὐχάριστος· γιατί ἡ φύση φαίνεται ὅτι πάρα πολύ ἀποφεύγει τό λυπηρό καί ἐπιθυμεῖ τό εὐχάριστο.

3. Καί ἐκεῖνοι πού ἀνέχονται ὁ ἕνας τόν ἄλλο, χωρίς ὅμως νά ζοῦν μαζί, μοιάζουν πῶς πολύ νά ἔχουν εὐνοϊκή διάθεση παρά νά εἶναι φίλοι. Γιατί κανένα ἄλλο πράγμα δέν εἶναι τόσο χαρακτηριστικό γνώρισμα τῶν φίλων ὅσο τό νά ζοῦν μαζί (τήν ὠφέλεια βέβαια τήν ἐπιθυμοῦν ἐκεῖνοι πού τήν ἔχουν ἀνάγκη, καί νά περνοῦν τή μέρα τους μαζί θέλουν καί οἱ εὐτυχημένοι· γιατί νά εἶναι μοναχοί σ' αὐτούς καθόλου δέν ταιριάζει)· καί δέν εἶναι δυνατό νά περνοῦν μαζί τόν καιρό τους, ἄν δέν εἶναι εὐχάριστοι καί ἄν δέ χαίρονται μέ τά ἴδια πράγματα, ὅπως πιστεῦουν ὅτι συμβαίνει μέ τή Φιλία ἀνάμεσα σέ συντρόφους.

4. Ἡ κυρίως Φιλία λοιπόν, ὅπως ἔχομε πεῖ πολλές φορές, εἶναι ἡ Φιλία τῶν καλῶν· γιατί φαίνεται ὅτι ἄξιο τῆς ἀγάπης μας καί τῆς προτίμησής μας εἶναι τό γενικά καλό ἢ εὐχάριστο καί στόν καθένα πού εἶναι τέτοιο γιά τόν ἴδιο· καί ὁ καλός εἶναι φίλος μέ τόν καλό γι' αὐτά τά δύο μαζί.

5. Καί φαίνεται νά μοιάζει ἡ προτίμηση μέ πάθος καί ἡ Φιλία μέ ἔθισμό· γιατί ἡ προτίμηση στρέφεται καί πρὸς τὰ ἄψυχα, ἐνῶ στή Φιλία ἀνταποκρίνονται μέ προαίρεση, καί ἡ προαίρεση ἐξαρτᾶται ἀπό τὸν ἔθισμό· καί θέλουν τὸ καλὸ γιὰ κείνους πού ἀγαποῦν γιὰ χάρη ἐκείνων τῶν ἴδιων, ὄχι ἀπὸ πάθος ἀλλὰ ἀπὸ ἔθισμό. Καί μέ τὸ ν' ἀγαποῦν τὸ φίλο, ἀγαποῦν τὸ καλὸ πού εἶναι μέσα στοὺς ἴδιους· δηλαδή ὁ καλός, καθὼς γίνεται φίλος, γίνεται καλὸ γιὰ κείνον πού εἶναι φίλος. Λοιπὸν καθένας ἀπὸ μέρους του καί ἀγαπᾷ τὸ καλὸ γι' αὐτόν τὸν ἴδιο καί ἀνταποδίδει τὸ ἴδιο στήν καλὴ θέληση καί στήν εὐχαρίστηση τοῦ ἄλλου· γι' αὐτὸ λένε πὼς ἡ Φιλία εἶναι ἰσότητα, καί αὐτὰ βέβαια ὑπάρχουν σέ πολὺ μεγάλο βαθμὸ στή Φιλία τῶν καλῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

[Ἡ ἰσότητα στή Φιλία]

1. Ἄλλὰ στοὺς στρυφνοὺς καί στοὺς γέρους λιγότερο συχνά γεννιέται ἡ Φιλία, καί τόσο λιγότερο ὅσο πῖο δύστροποι εἶναι καί ὅσο πῖο λίγο χαίρονται μέ τίς συντροφιάς· γιατί αὐτὰ τὰ πράγματα εἶναι σέ μεγάλο βαθμὸ γνωρίσματα τῆς Φιλίας καί συντελεστικά τῆς Φιλίας. Γι' αὐτὸ οἱ νέοι βέβαια γίνονται φίλοι γρήγορα, οἱ γέροι ὁμως ὄχι, γιατί δέ γίνονται φίλοι μέ ὅσους δέν μποροῦν νά χαίρονται· ἐπίσης οὔτε οἱ στρυφνοί. Ἄλλὰ τέτοιοι ἄνθρωποι ἔχουν βέβαια εὐνοϊκὴ διάθεση ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλο· θέλουν δηλαδή τὸ καλὸ καί παραστέκονται στίς ἀνάγκες· ὁμως δέν εἶναι πολὺ φίλοι, γιατί δέν περνοῦν τὴ μέρα τους μαζί καί δέ χαίρονται ὁ ἕνας μέ τὸν ἄλλο, πράγματα πού θεωροῦνται σέ πολὺ μεγάλο βαθμὸ γνωρίσματα τῆς Φιλίας.

2. Καί νά εἶναι κανεὶς φίλος μέ πολλοὺς κατὰ τὴν τέλεια Φιλία δέν εἶναι πιθανό· ἀλλὰ καί νά ἀρέσουν στὸ ἴδιο πρόσωπο πολὺ ἔντονα πολλοὶ ἄνθρωποι μαζί δέν εἶναι εὐκόλο, ἴσως μάλιστα δέν εἶναι καί πιθανό νά εἶναι ὅλοι καλοί.

3. Καί πρέπει κανεὶς ἀκόμη νά ἀποκτήσει πείρα καί νά συνηθίσει, πράγμα πού εἶναι πάρα πολὺ δύσκολο. Βέβαια γιὰ τὴ χρησιμότητα καί γιὰ τὴν εὐχαρίστηση εἶναι πιθανό νά ἀρέσει κανεὶς σέ πολλοὺς· γιατί

τέτοιοι άνθρωποι είναι πολλοί, και οι υπηρεσίες προσφέρονται σε μικρό χρονικό διάστημα.

4. Από αυτά τα δύο είδη Φιλίας μοιάζει περισσότερο με την τέλεια Φιλία εκείνη που γίνεται για το ευχάριστο, όταν γίνονται τα ίδια και για τους δύο και χαίρονται ο ένας με τον άλλο ή με τους ίδιους, όπως είναι οι φίλιες των νέων· γιατί σ' αυτές υπάρχει πιο πολύ το γνώρισμα της ελευθερίας. Ένω η Φιλία που γίνεται για τη χρησιμότητα, είναι των ανθρώπων της αγοράς. Αλλά και οι ευτυχισμένοι δε χρειάζονται καθόλου τα χρήσιμα, αλλά τα ευχάριστα· γιατί φυσικά θέλουν να ζουν μαζί με άλλους, και υποφέρουν βέβαια τα λυπηρά πράγματα για λίγον καιρό, όμως συνεχώς δε θα μπορούσε κανείς να τα υπομείνει, και δε θα μπορούσε κανείς να υποφέρει ούτε το ίδιο το καλό, αν ήταν γι' αυτόν θλιβερό· γι' αυτό και επιζητούν να είναι οι φίλοι ευχάριστοι. Όμως πρέπει τέτοιοι φίλοι να είναι εξίσου και καλοί, και μάλιστα με τον ίδιο τον εαυτό τους· γιατί μόνο έτσι αυτοί θα αξιωθούν όσα πρέπει να έχουν οι φίλοι.

5. Εκείνοι πάλι που βρίσκονται στην εξουσία, φαίνεται να έχουν χωριστούς φίλους για το κάθε πράγμα· δηλαδή σ' αυτούς άλλοι είναι χρήσιμοι και άλλοι ευχάριστοι· και τα δύο να είναι οι ίδιοι, δεν είναι πολύ συχνό φαινόμενο· γιατί ούτε ευχάριστους με ἀρετή ζητούν ούτε χρήσιμους για τα ὄμορφα ἔργα· επιθυμώντας όμως τους ἀστείους για την ευχαρίστηση και τους ικανούς για να εκτελέσουν τη διαταγή τους, βέβαια αυτά τα πράγματα δεν τα βρίσκουν συχνά στο ίδιο πρόσωπο.

6. Όμως ευχάριστος και χρήσιμος μαζί έχουμε πεί ότι είναι ο φίλος της τέλειας Φιλίας, που μᾶς ἀπασχολεῖ· ἀλλά με τον ἀνώτερο τέτοιος ἄνθρωπος δε γίνεται φίλος, αν ὁ ἀνώτερος δεν είναι ἀνώτερος και στην ἀρετή· διαφορετικά δεν υπάρχει ἰσότητα, ἐφ' ὅσον δεν υπάρχει ἀνάλογη ὑπεροχή και στις δύο πλευρές. Αλλά δεν είναι πολύ συνηθισμένο να φτάνουν ποτέ σε τέτοια ἰσότητα.

7. Λοιπόν, οι φίλιες που εἶπαμε, ἔχουν γνώρισμά τους την ἰσότητα· δηλαδή ὑπάρχουν τα ίδια πράγματα και για τα δύο μέρη και θέλουν τα ίδια ὁ ένας για τον ἄλλο, ἢ τουλάχιστο για κάτι που τους προσφέρουν, ἀντιπροσφέρουν κάτι ἄλλο, όπως, για παράδειγμα, ευχαρίστηση για την ὠφέλεια· ὅτι ὁμως αυτές οι φίλιες είναι και παραμένουν κατώτερες, τό

ἔχομε πεῖ. Καί φαίνεται ὅτι αὐτές οἱ φιλίες καί εἶναι καί δέν εἶναι φιλίες, ὅταν τίς κοιτάξομε μέ μέτρο τήν ὁμοιότητα μέ τό ἴδιο πράγμα [δηλαδή τήν τέλεια Φιλία]· φιλίες φαίνονται ἀπό τήν ὁμοιοτήτά τους μέ τή Φιλία τή σύμφωνη μέ τήν ἀρετή. (γιατί ἡ μιᾶ ἔχει τό εὐχάριστο, ἡ ἄλλη τό χρήσιμο, καί αὐτά ὑπάρχουν καί σ' ἐκείνη), ἀλλά ἀπό τό γεγονός ὅτι ἐκείνη εἶναι ἀδιάβλητη καί μόνιμη, ἐνῶ αὐτές ἀλλάζουν γρήγορα καί ἔχουν ἀκόμα πολλές ἄλλες διαφορές, δέ φαίνονται ὡς φιλίες, ἀπό τήν ἀνομοιοτήτά τους μέ ἐκείνη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

[Ἡ Φιλία καί οἱ ἀνισότητες]

1. Ἄλλο εἶδος Φιλίας εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου παρατηρεῖται ὑπεροχή [τοῦ ἑνός ἀπό τοὺς δύο]· παραδείγματα: ἀπό τόν πατέρα στό γιό καί γενικά ἀπό τό μεγαλύτερο στό μικρότερο· ἀπό τόν ἄντρα στή γυναίκα καί ἀπό κάθε ἀξιοματοῦχο ἀπέναντι στόν πολίτη. Αὐτές οἱ φιλίες ἔχουν διαφορές ἀκόμα καί μεταξύ τους· δηλαδή δέν εἶναι ἴδια ἡ φιλία ἀπό τοὺς γονεῖς πρὸς τὰ παιδιά καί ἀπό τοὺς ἄρχοντες πρὸς τοὺς ἀρχομένους, ἀλλά οὔτε καί ἀπό τόν πατέρα πρὸς τό γιό, καί ἀπό τό γιό πρὸς τόν πατέρα, οὔτε ἀπό τόν ἄντρα πρὸς τή γυναίκα καί ἀπό τή γυναίκα πρὸς τόν ἄντρα. Γιατί ἄλλη εἶναι ἡ ἀρετή καί τό ἔργο τοῦ καθενός ἀπό αὐτούς, ἄλλοι καί οἱ λόγοι πού τοὺς κάνουν ν' ἀγαποῦν· ἄλλες λοιπόν εἶναι καί οἱ προτιμήσεις καί οἱ φιλίες.

2. Ἔτσι ὁ καθένας δέ βρίσκει στόν ἄλλο τὰ ἴδια πράγματα καί δέν πρέπει νά τὰ ζητᾶ· ἀλλά ὅταν στοὺς γονεῖς τὰ παιδιά προσφέρουν ἐκεῖνα πού πρέπει νά προσφέρουν σ' αὐτούς πού τοὺς ἔχουν γεννήσει καί ὅταν οἱ γονεῖς προσφέρουν ἐκεῖνα πού πρέπει νά προσφέρουν στά παιδιά, ἡ Φιλία τέτοιων φίλων εἶναι μόνιμη καί ταιριαστή. Ἀλλά σέ ὄλες τίς φιλίες πού βασιζονται στήν ὑπεροχή [τοῦ ἑνός ἀπό τοὺς δύο], ἀνάλογη πρέπει νά εἶναι καί ἡ ἐκδήλωση τῆς ἀγάπης, ὅπως, γιά παράδειγμα, νά ἀγαποῦν τόν ἀνώτερο καί τόν πιό χρήσιμο περισσότερο ἀπ' ὅσο αὐτός ἀγαπᾶ, καί γιά τόν καθένα ἀπό τοὺς ἄλλους μέ παρόμοιο τρόπο· γιατί ὅταν ἡ ἀγάπη προσφέρεται μέ μέτρο τήν ἀξία, τότε κατά κάποιον

τρόπο υπάρχει ισότητα, πράγμα πού βέβαια θεωρείται γνώρισμα τής Φιλίας.

3. Ἀλλά φαίνεται ὅτι τό ἴσο δέν εἶναι ὁμοιο στή δικαιοσύνη καί στή Φιλία· δηλαδή στή δικαιοσύνη εἶναι ἴσο πρῶτα τό ἀνάλογο μέ τήν ἀξία καί ὕστερα τό ἀνάλογο μέ τήν ποσότητα, ἐνῶ στή Φιλία εἶναι πρῶτα τό ἀνάλογο μέ τήν ποσότητα καί ὕστερα τό ἀνάλογο μέ τήν ἀξία.

4. Καί αὐτό γίνεται φανερό, ἂν υπάρχει μεγάλη ἀπόσταση στήν ἀρετή ἢ στήν κακία ἢ σέ κάποια εὐχέρεια ἢ σέ κάτι ἄλλο· δηλαδή τότε πιά δέν εἶναι φίλοι οὔτε καί τό ἐπιζητοῦν. Ἀλλά αὐτό εἶναι ὀλοφάνερο μέ τούς θεούς· γιατί αὐτοί ὑπερέχουν πάρα πολύ σέ ὅλα τά καλά. Ἀκόμα γίνεται φανερό καί μέ τούς βασιλιάδες· γιατί οὔτε μέ αὐτούς κρίνουν ἄξιο τόν ἑαυτό τους γιά φίλο οἱ πολύ κατώτεροι, οὔτε μέ τούς ἄριστους ἢ τούς σοφοῦς ὅσοι δέν ἀξίζουν.

5. Λοιπόν σέ τέτοιες περιπτώσεις δέν υπάρχει ἀκριβῆς προσδιορισμός ὡς ποιό σημεῖο παραμένουν φίλοι· γιατί μπορεῖ νά ἀφαιρέσουμε ἀπό τή Φιλία πολλά πράγματα, καί ὁμως αὐτή νά παραμένει· ἀλλά ὅταν ἡ ἀπόσταση εἶναι πολύ μεγάλη, ὅπως μέ τό θεό, δέν υπάρχει πιά.

6. Ἀπό αὐτό τό γεγονός γεννιέται καί ἡ ἀπορία, μήπως οἱ φίλοι δέ θέλουν τό πιο μεγάλο καλό γιά τούς φίλους, ὅπως, γιά παράδειγμα, τό νά γίνουν θεοί· γιατί δέ θά εἶναι πιά φίλοι τους καί δέ θά χαίρονται τά καλά τους· μιά καί τά καλά εἶναι οἱ φίλοι. Ἄν λοιπόν καλά ἔχομε πεῖ ὅτι ὁ φίλος θέλει τό καλό τοῦ φίλου γιά χάρη ἐκείνου τοῦ ἴδιου, θά πρέπει ἐκεῖνος νά παραμένει ὅπως εἶναι· γιατί βέβαια θέλει τό καλό του ὡς ἄνθρωπος πού εἶναι. Καί ἴσως ὄχι τά πάντα· γιατί ὁ καθένας εὐχεται τά πάντα πιο πολύ γιά τόν ἑαυτό του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

[Ν' ἀγαπᾶς καί νά σ' ἀγαποῦν]

1. Οἱ πιο πολλοί φαίνεται πώς ἀπό φιλοδοξία θέλουν περισσότερο νά τούς ἀγαποῦν παρά νά ἀγαποῦν· γι' αὐτό οἱ πιο πολλοί εἶναι φίλοι

τῆς κολακείας· ἔτσι ὁ κόλακας εἶναι φίλος πού ἢ αἰσθάνεται τήν ὑπεροχή τοῦ ἄλλου ἢ κάνει πώς τήν αἰσθάνεται καί πώς θέλει νά ἀγαπᾶ πιο πολύ ἀπ' ὅσο νά τόν ἀγαποῦν· καί τό νά σέ ἀγαποῦν φαίνεται πώς εἶναι κοντά στό νά σέ τιμοῦν, πράγμα πού φυσικά ἐπιθυμοῦν οἱ πιο πολλοί.

2. Ὅμως φαίνεται νά προτιμοῦν τήν τιμή ὄχι γι' αὐτή τήν ἴδια, ἀλλά συμπτωματικά· δηλαδή οἱ πιο πολλοί χαίρονται, ὅταν τοὺς τιμοῦν ἐκεῖνοι πού βρίσκονται στήν ἐξουσία, ἀπό ἐλπίδα (γιατί νομίζουν ὅτι μέ αὐτούς θά πετύχουν, ἂν χρειαστοῦν κάτι· ἐπομένως χαίρονται γιά τήν τιμή σάν σημάδι εὐεργεσίας)· ἐκεῖνοι πάλι πού τοὺς ἀρέσει νά τοὺς τιμοῦν οἱ ἠθικά καί πνευματικά ἀνώτεροι, ἐπιθυμοῦν νά βεβαιώσουν τή γνώμη πού ἔχουν γιά τόν ἑαυτό τους· χαίρονται λοιπόν, πού εἶναι καλοί, πιστεύοντας στήν κρίση ἐκείνων πού τοὺς τό λένε. Ἀλλά στήν περίπτωση πού τοὺς ἀγαποῦν, χαίρονται γι' αὐτό τό ἴδιο· γι' αὐτό θά μπορούσε κανεῖς νά δεχθεῖ ὅτι τό νά μᾶς ἀγαποῦν εἶναι ἀνώτερο ἀπό τό νά μᾶς τιμοῦν, καί ὅτι τῆ Φιλία ἀξίζει νά τήν προτιμοῦμε γι' αὐτή τήν ἴδια.

3. Καί φαίνεται πώς ἡ φιλία βρίσκεται πιο πολύ στό ν' ἀγαπᾶς παρά στό νά σ' ἀγαποῦν. Παράδειγμα: οἱ μητέρες, πού χαίρονται μέ τό νά ἀγαποῦν· μερικές μάλιστα δίνουν τά παιδιά τους σέ ἄλλους νά τά ἀναθρέψουν, καί τά ἀγαποῦν μέ ἐπίγνωση, καί δέ ζητοῦν νά τίς ἀγαποῦν ἀνάλογα, ἂν δέν μποροῦν νά γίνουν καί τά δυό, ἀλλά φαίνεται σά νά τοὺς εἶναι ἀρκετό νά τά βλέπουν εὐτυχισμένα, καί αὐτές τά ἀγαποῦν, καί ἂν ἀκόμα ἐκεῖνα, ἀπό ἄγνοια, δέν προσφέρουν τίποτα ἀπ' ὅσα ταιριάζει νά προσφέρουν στή μητέρα.

4. Ἀλλά μιά καί ἡ Φιλία βρίσκεται πιο πολύ στό νά ἀγαποῦμε, καί ἀφοῦ ἐπαινοῦμε αὐτούς πού ἀγαποῦν τοὺς φίλους τους, φαίνεται ὅτι ἡ ἀρετή τῶν φίλων εἶναι τό νά ἀγαποῦν, ὥστε ὅπου αὐτό γίνεται ὅπως ἀξίζει, καί οἱ φίλοι εἶναι μόνιμοι καί ἡ Φιλία τους.

5. Ἀλλά μ' αὐτό τόν τρόπο ἀκόμα καί οἱ ἄνισοι θά μπορούσαν νά εἶναι φίλοι στόν πιο ὑψηλό βαθμό· γιατί ἔτσι θά μπορούσαν νά φτάσουν σέ κάποια ἰσότητα. Καί ἡ ἰσότητα, ὅπως καί ἡ ὁμοιότητα, εἶναι Φιλία, καί πιο πολύ βέβαια ἡ ὁμοιότητα στήν ἀρετή· γιατί καθὼς εἶναι σταθεροί μέ τόν ἑαυτό τους, μένουν σταθεροί καί στή σχέση τους ὁ ἕ-

νας με τόν άλλο, καί οὔτε χρειάζονται τά κακά οὔτε ὑπηρετοῦν τέτοια πράγματα, ἀλλά, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι, καί τά ἐμποδίζον· δηλαδή μπορούμε νά ποῦμε ὅτι φροντίζουν ὥστε, μήτε οἱ ἴδιοι νά ἀποτύχουν στό καλό μήτε ν' ἀφήσουν νά ἀποτύχουν οἱ φίλοι. Ἀντίθετα οἱ κακοί δέν ἔχουν τή βεβαιότητα· γιατί οὔτε μέ τόν ἑαυτό τους δέ μένουν σταθεροί, ὅταν εἶναι ὅμοιοι· καί γίνονται φίλοι γιά λίγον καιρό, καί χαιρόνται μέ τήν κακία ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου.

6. Ὅμως οἱ χρήσιμοι παραμένουν καί εὐχάριστοι γιά πολύ· τουλάχιστο ὅσο ἐξασφαλίζουν ὁ ἕνας στόν ἄλλο εὐχαρίστηση ἢ ὠφέλεια. Καί φαίνεται πὼς ἡ Φιλία πού βασίζεται στή χρησιμότητα γίνεται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό ἀντίθετους, ὅπως ὁ φτωχός μέ τόν πλούσιο καί ὁ ἀμόρφωτος μέ τό μορφωμένο· δηλαδή καθένας, γιά ὅ,τι τυχαίνει νά τοῦ λείπει, ἐπειδὴ ἐπιθυμεῖ αὐτό τό πράγμα [πού τοῦ λείπει], προσφέρει γι' αὐτό κάτι ἄλλο.

7. Ἦσως μάλιστα τό ἀντίθετο δέν ἐπιθυμεῖ τό ἀντίθετο του καθαυτό, ἀλλά συμπτωματικά, καί ἡ ἐπιθυμία εἶναι γιά τό μέσο [τοῦ διαστήματος πού χωρίζει τό ἓνα ἀπό τό ἄλλο]· αὐτό δηλαδή εἶναι τό καλό, ὅπως γιά τό ξηρό δέν εἶναι καλό τό νά γίνει ὑγρό ἀλλά τό νά φτάσει στή μέση τοῦ διαστήματος [ἀνάμεσα στό ξηρό καί στό ὑγρό] καί γιά τό θερμό καί γιά τά ἄλλα μέ ὅμοιο τρόπο. Ἄς τ' ἀφήσομε ὅμως αὐτά· γιατί εἶναι θέματα ἄλλης ἐπιστήμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

[Ἡ πολιτική πλευρά τῆς Φιλίας]

1. Φαίνεται ὅμως, ὅπως εἶπαμε στήν ἀρχή, ὅτι καί ἡ Φιλία καί ἡ δικαιοσύνη ἀναφέρονται στά ἴδια πράγματα καί κινοῦνται μέσα στά ἴδια πλαίσια. Γιατί γενικά σέ κάθε ἐπικοινωνία εἶναι δεκτό ὅτι ὑπάρχει κάποια μορφή δικαίου καί κάποια μορφή Φιλίας· προσφωνοῦν λοιπόν ὡς φίλους τούς συνταξιδιώτες καί τούς συμπολεμιστές, ἀλλά ἐπίσης καί ὅσους γνωρίζουν στίς ἄλλες μορφές ἐπικοινωνίας. Καί ὅσο ἐπικοινωνοῦν, τόσο ὑπάρχει καί Φιλία· καί ἔτσι εἶναι δίκαιο. Καί ἡ παροιμία

«Κοινά τὰ τῶν φίλων» σωστά τό λέει· γιατί ἡ Φιλία βρίσκεται στήν ἐπικοινωνία.

2. Καί εἶναι βέβαια τὰ πάντα κοινά ἀνάμεσα σέ ἀδέλφια καί ἀνάμεσα σέ συντρόφους, ἐνῶ στούς ἄλλους εἶναι χωρισμένα, σ' ἄλλους βέβαια περισσότερο καί σ' ἄλλους λιγότερο· μιά καί οἱ φιλίες εἶναι ἄλλες περισσότερο καί ἄλλες λιγότερο δυνατές. Ἀλλά καί τὰ δίκαια εἶναι διαφορετικά· γιατί δέν εἶναι τὰ ἴδια ἀπό τούς γονεῖς στά παιδιά καί ἀπό τ' ἀδέλφια μεταξύ τους, οὔτε ἀπό τούς συντρόφους καί τούς συμπολίτες, ἐπίσης καί στίς ἄλλες μορφές τῆς Φιλίας.

3. Ἄλλα λοιπόν εἶναι καί τὰ ἄδικο γιά τόν καθένα ἀπό αὐτούς, καί γίνονται τόσο πιό μεγάλα ὅσο πιό πολύ εἶναι σέ βάρος φίλων, ὅπως τό νά στερήσεις χρήματα τό σύντροφο εἶναι πιό βαρῦ ἀπό τό νά στερήσεις ἕνα συμπολίτη, καί τό νά μή βοηθήσεις τόν ἀδελφό σου εἶναι πιό βαρῦ ἀπό τό νά μή βοηθήσεις τόν ξένο, καί τό νά χτυπήσεις τόν πατέρα σου εἶναι πιό βαρῦ ἀπό τό νά χτυπήσεις ὅποιον ἄλλο. Καί φαίνεται ὅτι ἀπό τή φύση του μεγαλώνει μαζί μέ τή Φιλία καί τό δίκαιο, καθῶς κινοῦνται μέσα στά ἴδια πλαίσια καί φτάνουν σέ ἴσα ὄρια.

4. Ὅλες ὁμως οἱ μορφές ἐπικοινωνίας μοιάζουν μέ μόρια τῆς πολιτικῆς· γιατί σ' ὄλες οἱ ἄνθρωποι πορεύονται μαζί μέ στόχο κάτι πού τούς συμφέρει καί γιατί ὄλες ἐξασφαλίζουν κάτι ἀπό αὐτά πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά τή διαβίωση· ἀλλά καί ἡ πολιτική φαίνεται πώς εἶναι ἐπικοινωνία μέ στόχο τό συμφέρον καί πώς πραγματοποιήθηκε μέ τή συγκέντρωση ἀνθρώπων καί ἔγινε μόνιμη· αὐτό βέβαια ἔχουν στόχο καί οἱ νομοθέτες, καί ὀνομάζουν δίκαιο αὐτό πού συμφέρει στό σύνολο.

5. Ὅλες λοιπόν οἱ ἄλλες μορφές ἐπικοινωνίας ἐπιθυμοῦν τό συμφέρον κατά τομεῖς, ὅπως οἱ συνταξιδιώτες τό σχετικό μέ τό ταξίδι, γιά νά βγάλουν χρήματα ἢ κάτι τέτοιο, οἱ συμπολεμιστές τό σχετικό μέ τόν πόλεμο, εἴτε γιά χρήματα εἴτε γιά τή νίκη εἴτε γιατί ἐπιθυμοῦν νά καταλάβουν μιά πόλη, ἐπίσης καί οἱ ἄνθρωποι ἀπό τήν ἴδια φυλή καί ἀπό τόν ἴδιο δῆμο. Καί μόνο μερικές ἀπό τίς μορφές ἐπικοινωνίας φαίνεται πώς γίνονται γιά τήν εὐχαρίστηση, ὅπως εἶναι ἡ ἐπικοινωνία ὄσων παίρνουν μέρος σέ κάποια γιορτή ἢ σέ κάποια συντροφιά· δηλαδή αὐτές γίνονται γιά τήν τέλεση θυσίας καί γιά τή συνναστροφή. Ὅμως ὁ-

λες αυτές οί μορφές ἐπικοινωνίας φαίνεται πώς ἔχουν τή θέση τους μέσα εὐρύτερα ὄρια τῆς πολιτικῆς· γιατί ἡ πολιτική ἐπιδιώκει ὄχι τὸ συμφέρον τῆς στιγμῆς, ἀλλά αὐτὸ πού συμφέρει γενικά στή διαβίωση, γι' αὐτὸ καὶ κάνουν θυσίες καὶ ἑορταστικές συγκεντρώσεις γύρω ἀπὸ αὐτές, καὶ τιμοῦν τοὺς θεοὺς καὶ προσφέρουν στὸν ἑαυτὸ τους ἀργίες καὶ ἀπολαύσεις. Οἱ ἀρχαῖες δηλαδή θυσίες καὶ ἑορταστικές συγκεντρώσεις φαίνεται πώς γίνονταν μετὰ τῆ συγκομιδῆ τῶν καρπῶν σάν ἀπαρχές· τότε δηλαδή τὸ πῖο πολὺ ξεκουράζονταν.

6. Ὅλες λοιπὸν οἱ μορφές ἐπικοινωνίας φαίνεται πώς εἶναι μόρια τῆς πολιτικῆς· καὶ τώρα θ' ἀκολουθήσουν οἱ ποικίλες μορφές Φιλίας στὴν ἀντιστοιχία τους μετὰ τίς ποικίλες κοινωνικὲς μορφές.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΔΕΚΑΤΟ ΚΑΙ ΕΝΔΕΚΑΤΟ ΣΕ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

10, 1-6. Ὑπάρχουν τρία πολιτεύματα καὶ τρεῖς ἐκτροπές ἀπὸ αὐτά. Τὰ πολιτεύματα: Βασιλεία, Ἀριστοκρατία, Δημοκρατία. Οἱ ἐκτροπές: Τῆς Βασιλείας ἢ Τυραννίδα, τῆς Ἀριστοκρατίας ἢ Ὀλιγαρχία, τῆς Δημοκρατίας ἢ Λαοκρατία.

11, 1-8. Στὴ Βασιλεία ἀντιστοιχεῖ ἡ Φιλία ἀνάμεσα σέ ἄρχοντες καὶ ἀρχομένους, σέ γονεῖς καὶ παιδιά, σέ προγόνους καὶ ἀπογόνους. Στὴν ἐκτροπὴ τῆς Βασιλείας σέ Τυραννίδα ἀντιστοιχεῖ ἡ Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους ἀπὸ τίς παραπάνω κατηγορίες, ὅταν ὁ ἀνώτερος βλέπει τὸ φίλο σὰ δοῦλο ἢ σάν ὄργανο. Στὴν Ἀριστοκρατία ἀντιστοιχεῖ ἡ Φιλία ἀνάμεσα στὸν ἄντρα καὶ στή γυναίκα, ὅπου ὁ ἄντρας ἔχει τὰ περισσότερα δικαιώματα, ἐπειδὴ θεωρεῖται ἀνώτερος. Στὴν ἐκτροπὴ τῆς Ἀριστοκρατίας σέ Ὀλιγαρχία ἀντιστοιχεῖ ἡ Φιλία στὴν ἴδια σχέση, ὅταν ὁ ἄντρας δὲν ἀναγνωρίζει στή γυναίκα κανένα δικαίωμα. Στὴ Δημοκρατία ἀντιστοιχεῖ ἡ Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀδελφία καὶ ἀνάμεσα σέ συντρόφους, ὅπου ὅλοι ἔχουν ἴσα δικαιώματα. Στὴν ἐκτροπὴ τῆς Δημοκρατίας σέ Λαοκρατία ἀντιστοιχεῖ ἡ Φιλία στὶς παραπάνω κατηγορίες σέ σχέσεις ἀναρχοῦμενες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

[*Ἡ Φιλία ἀνάμεσα σέ συγγενεῖς*]

1. Λοιπόν, ὅπως ἀκριβῶς ἔχομε πεῖ, κάθε μορφή Φιλίας ἀνήκει στήν κοινωνία. Βέβαια θά μπορούσε ἴσως κανεὶς νά βάλει χωριστά τή συγγενική καί τή συντροφική Φιλία. Ὅμως οἱ πολιτικές καί οἱ φυλετικές καί οἱ ταξιδιωτικές καί ὄσες ἄλλες τέτοιες ὑπάρχουν φαίνεται πῶς εἶναι πῶς πολύ κοινωνικές· γιατί φαίνεται πῶς γίνονται μέ βάση κάποια συμφωνία. Σ' αὐτές θά μπορούσε κανεὶς νά κατατάξει καί τή φιλοξενία.

2. Ἀλλά καί ἡ συγγενική Φιλία φαίνεται νά εἶναι πολύμορφη καί ἐξαρτᾶται σέ κάθε μορφή της ἀπό τήν πατρική· οἱ γονεῖς δηλαδή ἀγαποῦν τά παιδιά τους, ἐπειδή αὐτά εἶναι κάτι ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους, καί τά παιδιά ἀγαποῦν τούς γονεῖς τους, ἐπειδή αὐτά εἶναι κάτι πού ἔχει τή ρίζα του σ' ἐκείνους. Ὅμως οἱ γονεῖς γνωρίζουν ὅτι τά παιδιά τους ἔχουν βγεῖ ἀπό μέσα τους πῶς πολύ ἀπ' ὅσο τά παιδιά γνωρίζουν ὅτι ἔχουν βγεῖ ἀπό τούς γονεῖς, καί τά νιώθουν πῶς δικά τους ἀπ' ὅσο νιώθουν αὐτά τούς γονεῖς τους· γιατί ἡ ρίζα κάθε πράγματος νιώθει δικό της αὐτό πού τῆς ἀνήκει, ὅπως τό δόντι, τήν τρίχα καί ὁποιο ἄλλο μέρος τοῦ σώματος τό νιώθει δικό του ἐκεῖνος πού τό ἔχει· ἐνῶ γιά τό μέρος ἐκεῖνο ἡ προέλευσή του δέν ἔχει καμιά σημασία ἢ, τουλάχιστο, ἔχει λιγότερη. Καί ἔχουν ἀκόμα διαφορά στήν ἀγάπη γονεῖς καί παιδιά σέ σχέση μέ τό μήκος τοῦ χρόνου· γιατί οἱ γονεῖς ἀγαποῦν τά παιδιά τους ἀμέσως μέ τή γέννησή τους, ἐνῶ τά παιδιά ἀγαποῦν τούς γονεῖς μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, ἀφοῦ καταλάβουν ἢ αἰσθανθοῦν. Ἀπό αὐτές τίς διαφορές γίνεται φανερό καί γιά πῶς λόγο οἱ μητέρες ἀγαποῦν πῶς πολύ.

3. Λοιπόν οἱ γονεῖς ἀγαποῦν τά παιδιά τους σάν τόν ἑαυτό τους (γιατί αὐτά πού βγήκαν ἀπό μέσα τους εἶναι μέ τό χωρισμό τους ἀπό τήν ἴδια τή σάρκα τους σάν ἄλλος ἑαυτός τους), τά παιδιά ἀγαποῦν τούς γονεῖς, ἐπειδή ἔχουν τή ρίζα τους σ' ἐκείνους, καί τ' ἀδέλφια ἀγαπιοῦνται μεταξύ τους, ἐπειδή ἔχουν βγεῖ ἀπό τήν ἴδια ρίζα· δηλαδή ἡ ταυτότητα τῶν γονέων σέ σχέση μέ ἐκεῖνα δημιουργεῖ τό ἴδιο πράγμα καί μεταξύ τους· γι' αὐτό λένε ἴδιο αἷμα, ἴδια ρίζα καί τά παρόμοια. Εἶναι λοιπόν κατά κάποιο τρόπο τό ἴδιο πράγμα, μόλο πού εἶναι χωρισμένα.

4. Ἀλλά μεγάλος συντελεστής στή δημιουργία Φιλίας εἶναι καί ἡ συντροφικότητα καί ἡ ἴδια ἡλικία· γιατί καθένας ἐπιδιώκει νά συναναστρέφεται μέ κάποιον συνομήλικό του, καί ἐκεῖνοι πού κάνουν συχνά συντροφιά γίνονται φίλοι· γι' αὐτό καί ἡ ἀδελφική Φιλία μοιάζει μέ τή συντροφική. Καί τά ἐξαδέλφια καί οἱ λοιποὶ συγγενεῖς γιά τόν ἴδιο λόγο νιώθουν δικό τους ὁ ἓνας τόν ἄλλο· γιατί κρατοῦν ἀπό τήν ἴδια ρίζα. Καί νιώθουν δικό τους ὁ ἓνας τόν ἄλλο ἄλλοι περισσότερο καί ἄλλοι λιγότερο, ἀνάλογα μέ τήν ἀπόσταση πού τούς χωρίζει ἀπό τόν ἀρχηγό τῆς οἰκογένειας.

5. Καί εἶναι ἡ Φιλία τῶν παιδιῶν μέ τούς γονεῖς, ὅπως καί ἡ Φιλία τῶν ἀνθρώπων μέ τούς θεούς, σάν τή σχέση μέ κάποιο ἰδανικό καί μέ κάτι ἀνώτερο· γιατί αὐτοὶ τούς ἔχουν κάνει τίς μεγαλύτερες ἐδεργείες· δηλαδή αὐτοὶ εἶναι αἰτίοι καί γιά τή ζωή τους καί γιά τήν ἀνάπτυξή τους καί, ἀφοῦ γεννήθηκαν, καί γιά τήν ἀγωγή τους.

6. Τέτοια Φιλία ἔχει καί τό εὐχάριστο καί τό χρήσιμο σέ πῶς μεγάλο βαθμό ἀπό τίς φιλίες τῶν ξένων, μιά καί οἱ συγγενεῖς ζοῦν πῶς κοντά ὁ ἓνας στόν ἄλλο. Καί ἡ ἀδελφική Φιλία ἔχει ἀκριβῶς ὅσα καλά ἔχει καί ἡ συντροφική, καί περισσότερα, στίς περιπτώσεις πού τ' ἀδέλφια εἶναι κατάλληλα γιά τέτοια Φιλία, καί γενικά ὁμοια, μιά καί ὁ καθένας νιώθει τόν ἄλλο πῶς πολύ δικό του καί ἀγαπᾷ ὁ ἓνας τόν ἄλλο ἀπό γεννησιμιῶ του, καί ἀκόμη ἀφοῦ εἶναι πῶς ὅμοιοι στό χαρακτήρα οἱ σύντροφοι πού ἔχουν τούς ἴδιους γονεῖς καί ἔχουν ἀνατραφεῖ μέ ὅμοιο τρόπο· τέλος ἀφοῦ ἡ δοκιμασία τῆς σχέσης ἀνάμεσα σέ ἀδέλφια εἶναι πάρα πολύ μεγάλη καί πάρα πολύ βέβαιη.

[ΤΟ ΥΠΟΛΟΙΠΟ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΙΑ ΠΕΡΙΛΗΠΤΙΚΑ]

13, 1-11. Καί στά τρία κύρια εἶδη τῆς Φιλίας, δηλαδή στίς φιλίες μέ στόχο τήν ὠφέλεια, στίς φιλίες μέ στόχο τήν εὐχαρίστηση καί στίς φιλίες μέ στόχο τήν ἀρετή, πρέπει πάντα σέ κάθε προσφορά νά κάνει κανεῖς ἴση ἢ ἀνάλογη ἀντιπροσφορά, γιά νά ὑπάρχει ἰσορροπία στή σχέση.

14, 1-4. Οἱ φιλίες μέ ἀνώτερο τόν ἓνα ἀπό τούς δύο δέν ἀντέχουν, ὅταν ὁ καθένας ἀπό τήν πλευρά του ἐπιδιώκει ὄλο καί περισσότερα.

Τέτοιες φιλίες μοιάζουν με κοινές δοσοληψίες, εκτός αν οι προσφορές και οι αντιπροσφορές γίνονται όπως αξίζει στον καθένα. Τό σύμφωνο με την αξία του καθενός εξισορροπεί και σώζει τή Φιλία· ωστόσο δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ή Φιλία επιδιώκει αυτό που είναι δυνατό να γίνει, όχι τό σύμφωνο με την αξία.

Βιβλίο ένατο

1, 1-9. Στίς έμπορικές συναλλαγές υπάρχει βέβαια τό νόμισμα ως κοινό μέτρο γιά τήν εξισορρόπηση προσφοράς και αντιπροσφοράς, αλλά στίς προσφορές και αντιπροσφορές που γίνονται στή Φιλία τέτοιο μέτρο δεν υπάρχει.

2, 1-10. Σέ μερικές περιπτώσεις, και να θέλει κανείς, δεν μπορεί να κάνει ίση αντιπροσφορά, όπως αν ό φίλος σε σώσει από ληστές ή σου δανείσει χρήματα και ό ίδιος δε χρειαστεί ποτέ να δανειστεί από σενα. Τό κριτήριο λοιπόν θα πρέπει να είναι τί ταιριάζει να αντιπροσφέρουμε στον καθένα, ανάλογα με τήν ηλικία, τή θέση, τήν κατάσταση και τίς άλλες ιδιότητές του.

3, 1-5. Όταν κανείς γίνεται φίλος με κάποιον γιά ένα λόγο διαφορετικό από εκείνον που λέει και που θέλει να τον πιστέψουν, ή Φιλία θα τον διαψεύσει· τότε δεν έχει δικιο ν' απογοητευτεί, γιατί ό ίδιος δεν έκανε καμιά προσπάθεια προς τήν κατεύθυνση που υποστήριζε πως είναι ό λόγος τής Φιλίας του.

4, 1-10. Έ συμπεριφορά απέναντι στο φίλο αντιστοιχεί στή σχέση καθενός μας με τον ίδιο τον εαυτό του. Έκείνος που βρίσκεται σε συμφωνία με τον εαυτό του, ανάλογα άρμονική συμπεριφορά θα έχει και απέναντι στο φίλο, και ανάλογα με τήν άρετή του ό καθένας ό,τι κάνει γιά τον ίδιο τον εαυτό του, τό κάνει και γιά τό φίλο του, που τον θεωρεί δευτερο εαυτό του. Οι κακοί δεν έχουν άρμονική σχέση με τον εαυτό τους, ή ψυχή τους είναι αναστατωμένη, δεν αισθάνονται φιλικά με τον εαυτό τους, γι' αυτό και δεν μπορούν να έχουν αντίστοιχα αισθήματα γιά τό φίλο τους και ανάλογη, ενιαία συμπεριφορά.

5, 1-4. Έ ευνοϊκή διάθεση δεν είναι Φιλία, ούτε καν προτίμηση. Ώστόσο, γιά να γίνουν δυό άνθρωποι φίλοι, πρέπει να έχουν τουλάχιστον

στο εὐνοϊκή διάθεση ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλο. Ἔτσι μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἡ εὐνοϊκή διάθεση εἶναι Φιλία σέ «λανθάνουσα κατάσταση», πού φυσικά μπορεῖ νά ἐξελιχτεῖ σέ ἐνεργό φιλία.

6, 1-4. Συγγενική μέ τή Φιλία εἶναι καί ἡ ὁμόνοια· μάλιστα θά μποροῦσε κανεῖς νά ὀνομάσει τήν ὁμόνοια πολιτική φιλία, γιατί σ' αὐτήν οἱ πολῖτες πετυχαίνουν ὅ,τι καί οἱ φίλοι μέ τή Φιλία.

7, 1-7. Ὁ φίλος κάνει πάντα γιά τό φίλο του τό καλύτερο πού μπορεῖ, χωρίς νά ὑπολογίζει ἄν ὁ ἄλλος θά τό ἀναγνωρίσει ἢ καί θά τό ἀνταποδώσει. Ἀγαπᾶ τό καλό πού κάνει, ὅπως ὁ τεχνίτης ἀγαπᾶ τό ἔργο του, χωρίς νά περιμένει ἀπό ἐκεῖνο νά τοῦ τό ἀνταποδώσει. Τό νά προσφέρεις τό καλό, μολονότι πιά δύσκολο ἀπό τό νά τό δέχεσαι, εἶναι πιά εὐχάριστο καί πιά σταθερό, γιατί εἶναι δημιουργική ἐκδήλωση τῆς Φιλίας.

8, 1-11. Μπορεῖ κανεῖς νά εἶναι φίλος τοῦ ἑαυτοῦ του; Πιά ψηλά ἀπό τό γνωστό ἐγωισμό ὑπάρχει ἡ ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό μας, ὅταν φροντίζομε νά τοῦ ἐξασφαλίσομε τό καλύτερο, νά πετύχομε γι' αὐτόν τίς καλύτερες ἐπιδόσεις, νά εἴμαστε μονοιασμένοι μαζί του καί νά χαροῦμε τή ζωή στήν καλύτερη μορφή της. Τέτοια ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό μας ὄχι μόνο δέν τήν καταδικάζει κανεῖς, ἀλλά καί τήν εὐχεται. Ἄλλωστε, χωρίς αὐτή τήν ἀγάπη τοῦ ἑαυτοῦ μας, δέ θά εἶχαν κανένα νόημα οἱ ἐπικρατοῦσες γνῶμες ὅτι ὁ φίλος εἶναι ἕνας δεύτερος ἑαυτός μας καί ὅτι ἡ Φιλία εἶναι μιά ψυχή σέ δύο σώματα. Τό ν' ἀγαποῦμε τό φίλο μας ὅπως τόν ἑαυτό μας σημαίνει πρῖν ἀπό ὅλα ὅτι ἀγαποῦμε σωστά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας.

9, 1-10. Χρειάζεται φίλους ὁ εὐτυχισμένος; Ἀφοῦ δεχόμαστε ὅτι ἡ Φιλία εἶναι καλό καί ὅτι ὁ εὐτυχισμένος ἔχει ὅλα τά καλά, γιά νά εἶναι κανεῖς εὐτυχισμένος, θά πρέπει νά ἔχει καί φίλους.

10, 1-6. Νά ἔχει κανεῖς πολλούς ἢ λίγους φίλους; Τό νά μοιράζεται κανεῖς τόν ἑαυτό του μέ πολλούς, νά χαιρέται καί νά λυπᾶται μέ πολλούς, εἶναι πέρα ἀπό τήν ἀντοχή τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκεῖνοι πού παρουσιάζονται νά ἔχουν πολλούς φίλους, δίνουν τήν ἐντύπωση ὅτι τελικά δέν ἀγαποῦν πραγματικά κανένα. Ἄλλωστε δέν εἶναι καί εὐκολο νά βρεῖς πολλούς φίλους. Νά εἶσαι εὐχαριστημένος, ἄν βρεῖς ἔστω καί λίγους.

11, 1-6. Στην εὐτυχία ἢ στή δυστυχία χρειαζόμαστε πῶς πολὺ τοὺς φίλους; Καί στίς δυὸ καταστάσεις τοὺς ζητοῦμε. Στή δυστυχία χρειαζόμαστε τὴ βοήθειά τους, στήν εὐτυχία θέλομε νά μοιραστοῦμε τὰ καλά μας μαζί τους. Στήν πρώτη ἐπικρατεῖ ἡ ἀνάγκη, στή δεύτερη ἡ ὁμορφιά. Καί εὐτυχισμένοι καί δυστυχισμένοι, μᾶς εἶναι εὐχάριστο νά βλέπομε κοντά μας τοὺς φίλους.

12, 1-4. Ἄρесе πολὺ στοὺς φίλους νά ζοῦν ὁ ἕνας κοντά στόν ἄλλο καί νά περνοῦν τίς μέρες τους μαζί καί νά ἀσχολοῦνται μέ τὰ ἴδια πράγματα μαζί. Αὐτό συμβαίνει, γιατί ἡ Φιλία εἶναι ἐπικοινωνία, καί ὁ φίλος θέλει νά ζήσει μέ τό φίλο ὅπως ζεῖ μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κεφάλαιο ἔκτο

9. «*Μεσότητα*». Ἡ ἔννοια τῆς μεσότητας εἶναι ἀπό ἐκεῖνες πού ὄχι μόνο μελετήθηκαν ἐντατικά ἀπό τόν Ἀριστοτέλη, ἀλλά χαρακτηρίζουν ὁλόκληρο τό φιλοσοφικό σύστημά του. Ἡ θεωρία τῆς ἀριστοτελικῆς μεσότητας δέν εἶναι βέβαια ἐπινόημα ἐνός φιλοσόφου, ἀλλά ἀπότοκο ὁλόκληρης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ζωῆς, πού παντοῦ ἐπιζητοῦσε τό μέτρο καί ἀποστρεφόταν τίς ἀκρότητες. Ἀπό τήν περιοχὴ τῆς φιλοσοφίας ἐκεῖνοι πού μποροῦν νά θεωρηθοῦν πρόδρομοι τοῦ Ἀριστοτέλη στή θεωρία τῆς μεσότητας εἶναι ὁ δάσκαλός του, ὁ Πλάτων, καί πρὶν ἀπό αὐτόν ὁ Δημόκριτος (περίπου 460-370 π.Χ.). Στό Δημόκριτο, ἀπόσπ. 102, διαβάζομε: «Σέ κάθε πράγμα εἶναι καλό τὰ ἴσια· ἡ ὑπερβολὴ καί ἡ ἔλλειψη δέ μοῦ ἀρέσει».

14. «*Οἱ Πυθαγόρειοι*». Ἀντίθετα ἀπό ἄλλα ἀρχαῖα φιλοσοφικά συστήματα καί ἀντίθετα ἀκόμα καί ἀπό τίς δικές μας, τίς σημερινές ἀντιλήψεις, οἱ Πυθαγόρειοι πίστευαν ὅτι τὰ καλὰ πράγματα καί οἱ καλές πράξεις δέν εἶναι ἀπεριόριστα, ἀλλά ἔχουν καθορισμένα ὄρια, ἐνῶ τὰ κακά πράγματα καί οἱ κακές πράξεις εἶναι αὐτὰ πού φτάνουν ὡς τό ἄπειρο. Μὲ αὐτὴ τὴν ἀντίληψη ἀκόμα καί ὁ θεός γιὰ τοὺς Πυθαγορείους δέν εἶναι ἄπειρος, γιατί αὐτό θά σήμαινε ὅτι εἶναι ἀδιαμόρφωτος, χωρίς καθορισμένη μορφή καί ἐπομένως ἄσχημος, ἐνῶ ὁ θεός εἶναι ἡ πιὸ τέλεια μορφή τοῦ καλοῦ, καί αὐτό δέν μπορεῖ νά συμβαίνει χωρίς νά ἔχει καθορισμένα ὄρια. Αὐτὶ, ἡ κάπως παράδοξη ἀντίληψη τῶν Πυθαγορείων ἔχει τὴν ἐξηγήσή της στό γεγονός ὅτι αὐτοὶ ἔκριναν ὅλα τὰ πράγματα ἀπὸ τὴ σκοπία τῆς γεωμετρίας. Ἔτσι, ὅπως κάθε τέλει φυσικό σῶμα ἔχει τίς γραμμές πού τό προσδιορίζουν καί τό ξεχωρίζουν ἀπὸ τὴν ἀμορφία καὶ τὴν ἀσκήμια, μέ τόν ἴδιο τρόπο γιὰ τοὺς Πυθαγο-

ρείους και οι τέλειες σκέψεις και οι τέλειες πράξεις έχουν τις νοητές γραμμές τους, που και αυτές προσδιορίζουν τις τέλειες σκέψεις και πράξεις και τις ξεχωρίζουν από τις άλλες.

«Μέ ένα μόνο τρόπο». Αυτή τη γνώμη πρέπει να τη συνδέσουμε με την επόμενη παράγραφο, όπου ο λόγος για το μέτρο της ἀρετῆς. Πραγματικά, το κατόρθωμα της ἀρετῆς είναι όπως και ο στόχος, που σηματοδεύουμε: ἡ ἐπιτυχία εἶναι ἓνα μόνο σημεῖο τοῦ στόχου, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα σημεῖα εἶναι μακρύτερα ἢ κοντύτερα ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπιτυχία.

«Καλοὶ μονάχα μ' ἔνανε, κακοὶ μὲ κάθε τρόπο». Ὁ στίχος ἀνήκει σὲ ἀρχαῖο ἐλεγειακὸ ποιητῆ, πού τὸ ὄνομά του δὲν εἶναι γνωστὸ.

15. «Ἐπομένως». Αὐτός ὁ ἀριστοτελικὸς ὀρισμὸς τῆς ἀρετῆς, μὲλο πού περιέχει πολλὰ πλατωνικά στοιχεῖα, δὲ θὰ ἦταν δεκτὸς ἀπὸ τὸ δάσκαλο τοῦ Ἀριστοτέλη, γιατί ὁ Ἀριστοτέλης βάζει ὡς μέτρο τῆς ἀρετῆς, κυρίως τῆς μεσότητος, τὸ μυαλωμένο ἄνθρωπο, ὄχι τὴν ἰδέα τῆς Ἀρετῆς, ὅπως εἶχε διδάξει ὁ Πλάτων. Ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης ξέρεῖ ὅτι ἡ ἰδέα, ὡς μέτρο γιὰ τὴν ἀρετῆ, μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι γνωστὴ καὶ παραδεκτὴ ἀπὸ τὸν καθένα, ἐνῶ ὁ μυαλωμένος ἄνθρωπος εἶναι ἓνα χειροπιαστὸ παράδειγμα πραγματωμένης ἀρετῆς. Ἡ ἀναζήτησις τοῦ μέτρου μὲ παραδείγματα εἶναι μιά τάσις, πού χαρακτηρίζει τὸ λαὸ μας ἀπὸ τὰ πολὺ παλιὰ χρόνια. Ἔτσι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα γιὰ τοὺς Ἕλληνας τὸ μέτρο τῆς ἀνδρείας εἶναι ὁ Ἀχιλλέας, τὸ μέτρο τῆς δικαιοσύνης ὁ Ἀριστείδης, τὸ μέτρο τῆς φρονιμάδας ὁ Σωκράτης. Τέτοια πρόσωπα πραγματοποίησαν μέσα στὴν ἱστορία τοῦ λαοῦ μας τὴν Ἀρετῆ μὲ τὸν καλύτερο τρόπο καὶ στὸν πιὸ ὑψηλὸ βαθμὸ, καὶ γι' αὐτὸ στὴ συνείδησις τοῦ λαοῦ μποροῦν νὰ θεωροῦνται ὡς τὸ μέτρο τῆς κάθε Ἀρετῆς. Ἔτσι ὁ Ἀριστοτέλης σ' αὐτὸ τὸν ὀρισμὸ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, πλησιάζει ὅμως περισσότερο τὴ συνείδησις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ.

Κεφάλαιο ἔβδουο

1. «Τὸ σχεδιάγραμμα». Ἡ λέξις μᾶς μεταφέρει στὴ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλη μέσα στὸν «Περίπατο». Ἡ ἀνάγκη νὰ ἔχουν οἱ μαθητὲς ξεκάθαρη καὶ σταθερὴ εἰκόνα ἀπὸ τὶς ἔννοιες πού συζητοῦσαν, ἀπὸ τὶς

σχέσεις τῆς κάθε μᾶς μέ τίς ἄλλες, ἔκανε ὥστε ἀπό νωρίς καί στήν πλατωνική Ἀκαδημία καί στόν ἀριστοτελικό Περίπατο νά γράφονται στόν πίνακα οἱ κύριες γραμμές τοῦ θέματος, πού ἀπασχολοῦσε καί τό δάσκαλο καί τοὺς μαθητές. Μέ βάση αὐτό τό γενικό σχῆμα γινόταν ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος στίς λεπτομέρειές του. Τό σχεδιάγραμμα πού ὑπῆρχε στόν πίνακα, τήν ὥρα πού ὁ Ἀριστοτέλης μέ τοὺς μαθητές του συζητοῦσε τό θέμα τῆς Ἀρετῆς, ὅπως τό πραγματεύεται ἐδῶ, δέ μᾶς ἔχει παραδοθεῖ. Μποροῦμε ὁμως νά τό ἀναπαραστήσουμε, παίρνοντας τά στοιχεῖα ἀπό τό περιεχόμενο τῶν «*Ἠθικῶν Νικομαχείων*»:

Σέ σχέση μέ τό φόβο:	Ἄνδρεια
Σέ σχέση μέ τό λογικό:	Φρονιμάδα
Σέ σχέση μέ τό χρήμα:	Γενναιοδωρία
	Μεγαλοπρέπεια
Σέ σχέση μέ τήν τιμή:	Μεγαλοψυχία
	Φιλοτιμία
Σέ σχέση μέ τό θυμό:	Πραότητα
Σέ σχέση μέ τή συμπεριφορά:	Ἀλήθεια
	Φιλία
	Εὐθυμία
Σέ σχέση μέ τοὺς ἄλλους	Ντροπή
	Δικαιοσύνη

2. «*Χωρίς ὄνομα*». Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναζητεῖ σέ κάθε κατάσταση μιά ὀνομασία, κατάλληλη νά τή φανερώνει καί νά τήν ξεχωρίζει ἀπό τίς ἄλλες καταστάσεις. Ἡ ἀπουσία ὀνόματος, ὅπου παρατηρεῖται, δυσκολεῖ τήν κατανόηση. Αὐτό τό ξέρεי ὁ Ἀριστοτέλης καί γι' αὐτό προσπαθεῖ κάποτε νά δώσει ὀνόματα καί σέ πράγματα πού δέν ἔχουν. Ἔτσι, ὅπως βλέπομε στήν ἐπόμενη παράγραφο, ὀνομάζει καταχρηστικά «*ἀναίσθητους*» ὄσους εἶναι λειψοί στή χαρά, ἐπειδή αὐτοί δέν ἔχουν ἄλλο ὄνομα πού νά τοὺς χαρακτηρίζει.

5. «*Ἀργότερα*». Αὐτό γίνεται στά πρῶτα κεφάλαια τοῦ τέταρτου βιβλίου τῶν «*Νικομαχείων*».

ΒΙΒΛΙΟ ΟΓΔΩΟ

Κεφάλαιο πρώτο

1-5. Γίνεται φανερό ότι ἡ Φιλία εἶναι ὄχι μόνο γιά τόν ἄνθρωπο ἀλλά καί γιά ὅλα τά ὄντα ἀνάγκη, μάλιστα ἀνάγκη ἔμφυτη, ὄχι ἀπό τίς ἀνάγκες πού μπορεῖ νά μήν εἶναι καί φυσικές. Ἐπίσης γίνεται φανερό ὅτι ἡ Φιλία, ἄν καί φυσική ἀνάγκη, ἔχει μέσα της ὁμορφιά. Λοιπόν τά κύρια γνωρίσματα τῆς Φιλίας εἶναι: Ἀνάγκη καί ὁμορφιά. Ὡς ἀναγκαία καί ὁμορφη εἶχε θεωρήσει τή Φιλία καί ὁ Πλάτων.

1. «Χωρίς φίλους κανείς δέ θά ἤθελε νά ζεῖ». Πολύ διαδομένη γνώμη καί στήν ἀρχαία κοινωνία καί στή σύγχρονη. Πρίν ἀπό τόν Ἀριστοτέλη, στό Δημόκριτο, ἀπόσπ. 99, διαβάζομε: «Δέν ἀξίζει νά ζεῖ ὁποῖος δέν ἔχει οὔτε ἓνα καλό φίλο».

«Εὐημερία». Γιά τό πόσο ἔχουν ἀνάγκη ἀπό φίλους καί οἱ ἐπιτυχημένοι καί οἱ εὐτυχισμένοι βλ. 5, 3 καί 6, 4, μετάφραση καί σημειώσεις.

2. «Καί γιά τούς νέους». Εἰδικά γιά τή φιλία τῶν νέων ὁ Ἀριστοτέλης ἀσχολεῖται στό 3,5, 4,1, 6,1 καί 6,4.

«Ὅταν πηγαίνουν δύο μαζί», στοχάζονται καλύτερα. Πρβλ. «Οἱ Χιῶτες πάνε δύο - δύο». Γιά τήν παροιμία μπορεῖ κανείς νά κοιτάξει κάτω παράλληλο πού εἶχε στό νοῦ του ὁ Ἀριστοτέλης ἀπό τήν «Ἰλιάδα» Κ. 224.

3. «Καί στά πιά πολλά ζῶα». Ἀπό ἀρχαῖες μαρτυρίες μαθαίνομε ὅτι ὁ Σωκράτης, πρίν ἀπό τόν Ἀριστοτέλη, δέν πίστευε ὅτι μπορεῖ νά ὑπάρχει Φιλία ἀνάμεσα στά ζῶα ἢ ἀνάμεσα στά πολύ μικρά παιδιά, γιά τή θεωροῦσε τή Φιλία συμφωνία ἀνθρώπων μέ ἀνεπτυγμένη νοημοσύνη, ὥστε νά μποροῦν νά ἀποφασίζουν. Γι' αὐτό τό πρόβλημα περισσότερο στοιχεῖα στή σημείωση 4,4.

4. «Τίς πολιτεῖες». Ἐκτός ἀπό τή φιλία τῶν πολιτῶν μέσα σέ μιᾶ πόλη καί ἡ φιλία μιᾶς πόλης μέ ἄλλες εἶναι φαινόμενο τόσο τῆς ἀρχαίας ὅσο καί τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Πρβλ. καί 4,4.

«Οἱ νομοθέτες». Πρβλ. 9,4.

«*Ἡ ὁμόνοια παρόμοιο μέ τή Φιλία*». Πρὶν ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὁ Δημόκριτος εἶχε ὑποστηρίξει, ἀπόσπ. 186, ὅτι ἡ ὁμόνοια δημιουργεῖ φιλία. Στό ἐπόμενο βιβλίο, 6,2, ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι ἡ ὁμόνοια φαίνεται νά εἶναι πολιτική φιλία.

5. «*Τό νά ἔχει κανεῖς πολλοῦς φίλους θεωρεῖται ὁμορφο πρᾶγμα*». Εἰδικά γι' αὐτή τή γνώμη στό 6,2-3.

6. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζει ἐδῶ τίς πύο γνωστές καί τίς πύο διαφορετικές γνῶμες πάνω στό θέμα τῆς Φιλίας. Αὐτές μποροῦν νά συγκεφαλαιωθοῦν σέ δύο: Ἡ πρώτη βλέπει τή Φιλία ὡς ὁμοιότητα καί βασιζέται στήν ἀρχή «*Τά ὅμοια ἔλκονται*». Ἡ δευτέρα βλέπει τή Φιλία ὡς ἀνομοιότητα καί βασιζέται στήν ἀρχή «*Τά ἀντίθετα ἔλκονται*».

«*Ὅμοιος στόν ὅμοιο*». Παροιμία γνωστή ἤδη ἀπό τόν Ὅμηρο, «*Ὀδύσσεια*» ρ 218, συνηθέστερη στή σημερινή μορφή της: «*Ὅμοιος στόν ὅμοιο κι ἡ κοπριά στά λάχανα*». Ἡ ἀντίληψη πού ἐκφράζεται μέ τήν παροιμία εἶχε τόσο κύρος στήν ἐποχή πρὶν ἀπό τόν Ἀριστοτέλη, ὥστε ἔφτασε στό Δημόκριτο, ἀπόσπ. 164, νά διατυπωθεῖ καί ὡς ἀρχή τῆς Φυσικῆς: «*Καί βέβαια τά ζῶα συναγελάζονται μέ ζῶα ἀπό τό ἴδιο γένος, ὅπως περιστέρια μέ περιστέρια καί γερανοί μέ γερανοῦς καί οὕτω καθεξῆς. Ἀλλά ἔτσι γίνεται καί μέ τά ἄψυχα, πρᾶγμα πού μποροῦμε νά δοῦμε στούς καρπούς πού κοσκινίζομε καί στά βότσαλα τῆς ἀκρογιαλιᾶς· ὅπου δηλαδή μέσα στή δίνη τοῦ κόσκινου παίρνουν θέση χωριστά οἱ φακές μέ τίς φακές καί τά κριθάρια μέ τά κριθάρια καί τά σιτάρια μέ τά σιτάρια καί ὅπου ἐπίσης κατά τήν κίνηση τοῦ κύματος σπρώχνονται στόν ἴδιο τόπο τά μακρουλά βότσαλα μέ τά μακρουλά καί τά στρογγυλά μέ τά στρογγυλά, σάν νά ἔχει μέσα της κάποια ἐνωτική δύναμη γιά τά πρᾶγματα ἡ ὁμοιότητα πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτά*». Γιά τό: «*ἡ κάργια μέ τήν κάργια*» πρβλ. «*κόρακας κοράκου μάτι δέ βγάζει*».

«*Σάν τοῦς μαστόρους*». Ἀπό τόν Ἡσίοδο, «*Ἔργα καί Ἡμέραι*» 25-26, ξέρομε αὐτή τήν παλαιά γνώμη: «*Καί ὁ μαστορας θυμώνει μέ τόν ἄλλο μαστορα / κι ὁ φτωχός φτωχό φθονάει κι ὁ ποιητής τόν ποιητή*».

«*Σέ ἀνώτερο ἐπίπεδο*». Μετάβαση ἀπό τίς κοινές ἀντιλήψεις στίς ἀντιλήψεις τῆς Ἐπιστήμης. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέλος τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἡ Φυσική, ὡς γενική θεωρία τῆς φύσης, μπορεῖ νά ἐρμηνεύσει μέσα στά πλαίσια τῶν φυσικῶν νόμων καί τίς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώ-

που, επομένως και τή Φιλία. Αυτή τήν ἀμοιβαία κλίση, πού, όταν τήν παρατηρούμε στους ανθρώπους, τή λέμε Φιλία, ή Φυσική τή βλέπει και στά πιό μικρά μόρια, και στά πιό ἀσήμαντα στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

«*Εὐριπίδης*». Ὑστερα ἀπό τόν Αἰσχύλο και τό Σοφοκλῆ ὁ μεγαλύτερος τραγικός ποιητής τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Ἀπό τίς 90 τραγωδίες του σώθηκαν 18. Οἱ πιό γνωστές: «*Μήδεια*», «*Τιγένηια στήν Αὐλίδα*», «*Ἐκάβη*», «*Τρωάδες*», «*Ἡρακλῆς*», «*Ὀρέστης*» και «*Ἡλέκτρα*». Ἐδῶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει στό νοῦ του κάποιους στίχους τοῦ Εὐριπίδη, γνωστούς σ' ἐμᾶς ἀπό τό σωζόμενο ἀπόσπ. 898: «*Ποθεῖ τό βρόχινο νερό ἡ γῆς, όταν ξερός ὁ κάμπος / ἄκαρπος μένει ἀπό τή στέγνα και τό πότισμα τοῦ λείπει / ποθεῖ κι ὁ μέγας οὐρανός, ἀπό νερό σά θά φουσκώσει, στή γῆ νά πέσει, και γι' αὐτό αἰτία ἡ Ἀφροδίτη / και σά θά σμίξουνε τά δύο / γεννοβολοῦν και τρέφουνε γιά μᾶς τά πάντα, / κι ἔτσι ἡ ἀνθρώπινη γενιά και ζεῖ κι ἀκαμάζει*». Ἐδῶ ὁ Εὐριπίδης εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπό τό σύγχρονό του φυσικό φιλόσοφο Ἐμπεδοκλῆ, πού θέλοντας νά δείξει τήν ἔλξη ὡς γενικό νόμο μέσα στή φύση ἐπιστρατεύει ὄλες τίς γνώμες πού ἐπικρατοῦσαν ὡς τήν ἐποχή του γύρω ἀπό τίς ἐννοίες τῆς Φιλίας, τῆς Ἀγάπης, τῆς Χαρᾶς, τοῦ Ἐρωτα και τῆς Ἀφροδίτης.

«*Ἡράκλειτος*». Ἀπό τούς πιό μεγάλους φιλοσόφους τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἡ ἀκμή του κατά τούς Περσικούς πολέμους. Εἶχε διδάξει ὅτι τό σύμπαν ἀποτελεῖται μόνο ἀπό φωτιά και ὅτι ὄλα τά πράγματα, και τά πιό διαφορετικά μεταξύ τους, εἶναι μεταμορφώσεις τῆς κοσμικῆς φωτιάς, γι' αὐτό και οἱ ἀντιθέσεις τους εἶναι φαινομενικές, ἀφοῦ στό βάθος ὄλα ἀποτελοῦνται ἀπό τήν ἴδια οὐσία, τή φωτιά, τή μοναδική ὕλη τοῦ σύμπαντος. Ἐδῶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει στό νοῦ του τήν ἡρακλειτική θεωρία τῆς δομῆς, πού βασίζεται στό ζευγάριωμα ἀντίθετων στοιχείων και στή συμπλοκή ἀντίρροπων δυνάμεων. Σώζονται ὀρισμένα ἀποσπάσματα ἀπό τό ἔργο τοῦ Ἡρακλείτου, και ἀπό αὐτά μπορούμε νά γνωρίσομε τή θεωρία τῆς δομῆς. Ἀπόσπ. 26: «*Ζευγαρωτά: σύνολα και ἀσύνολα, μονοιασμένο ἀμόνοιαστο, ταιριασμένο ἀταιρίαστο· και ἀπό ὄλα ἓνα και ἀπό ἓνα ὄλα*». Ἀπόσπ. 28: «*Δέ νιώθουν πώς τό ἀμόνοιαστο μονοιάζει μέ τόν ἑαυτό του· συναρμογή ἀπό ἐνάντια ὅπως τοῦ τόξου και τῆς λύρας*». Ἀπόσπ. 54: «*Ἡ ἄφανη συναρμογή ἀνώτερη ἀπό τή φανερή*». Γιά τήν αἰώνια πάλη τῶν ἀντίθετων μέσα στή φύση ὁ Ἡράκλειτος

μᾶς μιᾶ στό ἀπόσπ. 80: «Πρέπει νά ξέρομε, ὁ πόλεμος εἶναι κοινός καί δίκιο εἶν' ἡ διχόνοια, κι ὅλα μέ τή διχόνοια γίνονται κι ἀπό ἀνάγκη».

«Τό ὅμοιο ἀγαπᾶ τό ὅμοιο». Αὐτή ἡ γνώμη εἶναι σύμφωνη μέ τή φυσική θεωρία τοῦ Ἐμπεδοκλή. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς πίστευε ὅτι τά ὅμοια στοιχεῖα, πού ἔχουν μέσα τους ὡς συστατικά ὅλα τά ὄντα τοῦ κόσμου, κάνουν ὥστε τά ὄντα νά ἀναγνωρίζονται μεταξύ τους. Στό ἀπόσπ. 109 διαβάζομε: «Μέ τό χῶμα βλέπομε τό χῶμα, μέ τό νερό καί τό νερό, / μ' αἰθέρα τό θεϊκό αἶθερα, καί τή φωτιά μέ τή φωτιά, πού καίει τά πάντα, / μέ τή στοργή καί τή στοργή, τήν ἔχθρα μέ τήν ἔχθρα τήν ὀλέθρια».

7. «Στήν παρούσα μελέτη». Παρόμοια παρατήρηση καί στό 8,7.

«Ἐνα εἶδος Φιλίας ἢ περισσότερα». Τό πρόβλημα εἶναι ἂν ἡ Φιλία πού γεννιέται ἀνάμεσα σέ ὁμοίους ἢ ἀνόμοιους ἀνθρώπους εἶναι τό ἴδιο πράγμα. Παραδείγματα: Ἡ Φιλία πού μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' ἕναν ἄρχοντα καί σ' ἕναν ἀρχόμενο εἶναι ἢ ἴδια μέ τή Φιλία ἀνάμεσα σέ δύο πολίτες μέ ἴσα δικαιώματα μεταξύ τους; Ἡ Φιλία πού συνδέει ἕνα ἀγόρι καί ἕνα κορίτσι εἶναι ἢ ἴδια μέ τή Φιλία πού συνδέει δύο ἀγόρια ἢ δύο κορίτσια; Ἀκόμα ἡ Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀγόρια εἶναι ἢ ἴδια μέ τή Φιλία ἀνάμεσα σέ κορίτσια; Ἐπίσης ἡ Φιλία ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς εἶναι ἴδια μέ τή Φιλία ἀνάμεσα στά παιδιά; Καί ἡ Φιλία πατέρα καί παιδιοῦ ἢ δασκάλου καί μαθητῆ εἶναι ἴδια μέ τή Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀδέλφια ἢ ἀνάμεσα σέ συμμαθητές: Γιά ὅλα αὐτά στά ἐπόμενα κεφάλαια.

«Ἐκεῖνοι πού νομίζουν ὅτι ὑπάρχει ἕνα εἶδος». Πρῶτος καί καλύτερος ὁ Πλάτων.

«Ἐχει γίνει λόγος στά προηγούμενα». Σέ προηγούμενα βιβλία τῶν «Νικομαχείων», κυρίως στό δεύτερο καί στό ἔβδομο.

Κεφάλαιο δεύτερο

2. «Δέν ἔχει καμιά διαφορά». Ὁ Ἀριστοτέλης δέν ἐννοεῖ ἐδῶ ὅτι τό νά ἀγαπᾶμε αὐτό πού πραγματικά ἀξίζει τήν ἀγάπη μας εἶναι τό ἴδιο μέ τό νά ἀγαπᾶμε αὐτό πού μᾶς φαίνεται ὅτι τήν ἀξίζει. Ἐννοεῖ μόνο ὅτι, ἀναγκαστικά, ἐπειδή ἀλλιῶς δέν μπορούμε νά τό πλησιάσουμε, βασιζόμαστε σ' αὐτό πού μᾶς φαίνεται ἄξιο τῆς ἀγάπης μας.

3. «*Ἡ ἀγάπη γιά τά ἄψυχα δέ λέγεται Φιλία*». Ὁ Ἄριστοτέλης κάνει αὐτή τήν παρατήρηση, γιατί καί στήν ἐποχή του καί στήν ἐποχή μας οἱ ἄνθρωποι μεταχειρίζονται συχνά τή λέξη φίλος, γιά νά φανερώσουν τήν προτίμησή τους γιά ὀρισμένα πράγματα. Λένε, γιά παράδειγμα: εἶναι φίλος τοῦ κρασιοῦ, φίλος τῆς ὄπερας, φίλος τῆς ἐξοχῆς καί τὰ παρόμοια.

«*Εὐνοϊκή διάθεση μέ ἀμοιβαιότητα*». Πρῶτος ὀρισμός τῆς Φιλίας.

Κεφάλαιο τρίτο

1. «*Ὅμως αὐτά εἶναι διαφορετικά μεταξύ τους*». Πρόκειται γιά τά τρία αἷτια τῆς Φιλίας, πού δηλώθηκαν στό πρῶτο τμήμα τοῦ προηγούμενου κεφαλαίου, δηλαδή γιά τό καλό, τό εὐχάριστο καί τό χρήσιμο. Ἐπόμενο εἶναι τά τρία διαφορετικά αἷτια νά δημιουργοῦν τρία διαφορετικά εἶδη Φιλίας.

4. «*Στούς ἡλικιωμένους*». Γιά τή γεροντική φιλία περισσότερα στή μετάφραση καί στίς σημειώσεις τοῦ 5,2.

«*Φιλοξενία*». Μέ ἐκπληξη βλέπομε ἐδῶ τή φιλοξενία νά λογαριάζεται μαζί μέ τίς φιλίες πού γίνονται γιά χρησιμότητα, γιατί ἡ φιλοξενία στούς αἰῶνες πρὶν ἀπό τόν Ἄριστοτέλη εἶχε ἱερότητα· ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε τόν Ξένιο Δία, δηλαδή τό γεγονός ὅτι στή συνείδηση τοῦ λαοῦ ὁ πῖο μέγανός θεός του ἔπαιρνε στήν προστασία του αὐτή τή σχέση τῶν ἀνθρώπων. Ἐδῶ ἔχομε ἀπομακρυνθεῖ ἀκόμα καί ἀπό τό δάσκαλο τοῦ Ἄριστοτέλη, τόν Πλάτωνα, πού μέ θρησκευτική θέρμη μιλά στούς «*Νόμους*» του γιά τά καθήκοντα ἀπέναντι στόν ξένο.

5. «*Οἱ νέοι γρήγορα γίνονται φίλοι*». Πρβλ. 3,9 καί 6,1.

6. «*Τέλεια φιλία*». Τήν τέλεια Φιλία ὁ Ἄριστοτέλης, σέ ἄλλα ἔργα του, τή λέει καί ἀληθινή Φιλία καί πρώτη Φιλία. Μέ τήν ἔννοια τῆς τέλειας Φιλίας ὁ Ἄριστοτέλης φτάνει στή στατικότητα, πού χαρακτηρίζει ὀλόκληρη τή θεωρία του γιά τήν ἀρετή. Δέν τόν ἐνδιαφέρει ἡ ἐξελίξη τῶν πρώτων ἐνστικτῶν τοῦ παιδιοῦ ὡς τήν κανονικότητα. Ὅ,τι εἶχε νά πεῖ γιά τό ἐξελικτικό στάδιο ὁ Ἄριστοτέλης τό εἶπε στίς πέντε πρῶτες παραγράφους αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

«*Ὅχι συμπτωματικά*». Γιά τίς συμπτωματικές φιλίες μᾶς μίλησε ὁ

Ἄριστοτέλης στή δευτέρα παράγραφο αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

«*Καλοί καί ὠφέλιμοι*». Θά περιμέναμε νά πεί ὅτι οἱ καλοί εἶναι καλοί καί καθαυτοί καί γιά τούς ἄλλους, ὄχι ὠφέλιμοι. Γιατί ἐδῶ ὁ Ἄριστοτέλης συνδέει τήν τέλεια Φιλία μέ τόν ὠφελιμισμῶ; Τό φαινόμενο δέν εἶναι παράξενο, ἂν σκεφτοῦμε ὅτι στή λαϊκή ἠθική, ὅπως καί στούς Σοφιστές καί στό Σωκράτη, ὁ ὠφέλιμος καί ὁ καλός εἶναι τό ἴδιο.

8. «*Λίγοι βρίσκονται*». Ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ καλοί εἶναι λίγοι εἶχε διάδοση στήν ἀρχαία Ἑλλάδα πολύ πρὶν ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἄριστοτέλη. Ὁ Βίας ὁ Πριηνεύς, ἓνας ἀπό τούς Ἑφτά σοφούς, εἶχε πεί: «*Οἱ πύ πολλοί εἶναι κακοί, λίγοι εἶναι οἱ καλοί*».

«*Ψωμί κι ἀλάτι*». Ἡ παροιμία στό ἀριστοτελικό κείμενο εἶναι «*ἂν δέν καταναλώσουν μαζί ἀλάτι*». Στή νεο-ελληνική μορφή της εἶναι: «*Ἐχομε φάει ψωμί κι ἀλάτι μαζί*».

9. «*Πού βιάζονται στή Φιλία*». Αὐτή ἡ βιασύνη εἶναι φυσικό νά χαρακτηρίζει περισσότερο τή νεανική ἡλικία, ὅπως εἶδαμε στό 3,5. Πρὶν ἀπό τόν Ἄριστοτέλη ὁ Σόλων εἶχε πεί: «*Μή βιάζεσαι ν' ἀποκτήσεις φίλους, ὅμως ὅταν ἀποκτήσεις, μή βιάζεσαι νά τούς ἀρνηθεῖς*».

Κεφάλαιο τέταρτο

1. «*Μέ τούς ἀστείους*». Πρβλ. καί 6,5. Πρόκειται γι αὐτούς πού, χωρίς νά εἶναι γελοιοί, κάνουν τούς ἄλλους νά γελοῦν. Εἶναι οἱ εὐφυλόγοι ἢ χωρατατζήδες.

2. «*Οἱ κακοί δέ χαιρόνται μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους*». Στό ἐπόμενο βιβλίο, 4,1-10, ὁ Ἄριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι ἡ συμπεριφορά μας ἀπέναντι στό φίλο μας ἀντιστοιχεῖ στή σχέση τοῦ καθενός μας μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του καί ὅτι, ἐπομένως, οἱ κακοί δέν ἔχουν ἀρμονική σχέση μέ τόν ἑαυτό τους, γιατί ἡ ψυχή τους εἶναι ἀναστατωμένη, δέν αἰσθάνονται φιλικά μέ τόν ἑαυτό τους καί δέν μποροῦν νά ἔχουν παρόμοια αἰσθήματα γιά τό φίλο τους.

4. «*Στίς πόλεις*». Πρβλ. 1,4, μετάφραση καί σημείωση.

«*Ὅπως ἀκριβῶς τά παιδιά*». Καί στά «*Ἠθικά Εὐδήμεια*» ὁ Ἄριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι ἀνάμεσα σέ παιδιά, ὅπως καί ἀνάμεσα σέ ζῶα, συναντοῦμε τίς κατώτερες μορφές Φιλίας. Ἐδῶ, σ' αὐτό τό κεφάλ-

λαιο, ὁ Ἄριστοτέλης ἀναφέρει μόνο τὰ παιδιά, ὄχι καὶ τὰ ζῶα· στό πρῶτο ὁμῶς κεφάλαιο (1, 3), ὅπως εἶδαμε, παραδέχεται ὅτι καὶ στά ζῶα ὑπάρχει κάποια μορφή Φιλίας. Σέ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἀριστοτελικοῦ ἔργου ὑποστηρίζεται ὅτι παιδιά καὶ ζῶα ἔχουν φυσικές προϋποθέσεις γιά τήν ἀρετή, ὅτι παιδιά καὶ ζῶα ἐπιδιώκουν τό εὐχάριστο καὶ ὅτι τὰ παιδιά ἔχουν τήν ἰκανότητα νά σκέφτονται, ἀλλά ὄχι τέλεια ἀνεπτυγμένη. Ὅλες αὐτές οἱ ἀπόψεις φαίνεται ὅτι εἶχαν συζητηθεῖ πολύ πρὶν ἀπό τόν Ἄριστοτέλη, καὶ κυρίως ἀπό τούς Σοφιστές, πού εἶναι οἱ πρῶτοι μελετητές τῆς ἀνθρώπινης φύσης καὶ οἱ πρῶτοι πού τή μελετοῦν μέ βάση τήν ἐμπειρία καὶ χωρίς προκαταλήψεις, δηλαδή χωρίς κανόνες ἠθικούς ἐτοιμούς ἀπό πρὶν. Οἱ Σοφιστές φαίνεται ὅτι εἶδαν πρῶτοι τίς ἐνστικτώδεις προβαθμίδες κάθε ἠθικῆς μορφῆς πού χαρακτηρίζει τόν πνευματικά ἀνεπτυγμένο ἄνθρωπο. Στή σημείωση 1,3 εἶδαμε ὅτι ὁ Σωκράτης δέν πίστευε ὅτι ἀνάμεσα στά ζῶα ἢ ἀνάμεσα στά πολύ μικρά παιδιά μπορεῖ νά ὑπάρχει Φιλία, καὶ αὐτό γιατί ἐκεῖνος θεωροῦσε τή Φιλία συμφωνία ἀνθρώπων μέ ἀναπτυγμένη νοημοσύνη, ὥστε νά μποροῦν νά ἀποφασίζουν. Τό ἴδιο πίστευε καὶ ὁ Πλάτων καὶ οἱ κύκλοι τῆς Ἀκαδημίας του. Ἀντίθετα ὁ Ἄριστοτέλης δέχεται τή Φιλία καὶ γιά τὰ παιδιά καὶ γιά τὰ ζῶα, μόνο πού τήν κατατάσσει στίς κατώτερες μορφές της.

«Ἰσως βέβαια πρέπει κι ἐμεῖς τέτοιους φίλους νά τούς λέμε φίλους». Μέ τό «ἐμεῖς» ὁ Ἄριστοτέλης ἐννοεῖ τόν ἑαυτό του, καὶ θέλει νά γίνει φανερό ὅτι ἡ ἀναγνώριση Φιλίας τέτοιας μορφῆς στή φιλοσοφία του εἶναι παραχώρηση σέ μιὰ ἐπικρατούσα ἀντίληψη πού, ὁμως, κατά τήν πλατωνική φιλοσοφία, εἶναι ἀπαράδεκτη.

Κεφάλαιο πέμπτο

1. *«Κάνει νά ξεχαστεῖν».* Αὐτό δέν εἶναι μόνο πρακτική ἐμπειρία τῆς ζωῆς, ἀλλά καὶ συμφωνεῖ μέ τήν ἀριστοτελική ἐννοια τῆς ἀρετῆς ὡς ἐνέργειας· πράγμα πού ἔχει σημασία, ἂν θυμηθοῦμε ὅτι ὁ Ἄριστοτέλης ἀπό τίς πρῶτες φράσεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ὀρισε τή Φιλία ὡς κάποια ἀρετή ἢ τουλάχιστο ὡς κάτι πού ἔχει μέσα του ἀρετή. Στό 12,1 ὁ Ἄριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι κάθε μορφή Φιλίας δέν εἶναι ἄλλο ἀπό μιὰ μορφή ἐπικοινωνίας, καὶ στό ἐπόμενο βιβλίο, 12, 1-4, ἐξηγεῖ ὅτι οἱ φίλοι αἰσθάνονται ἔντονα τήν ἀνάγκη νά ζοῦν ὁ ἕνας κοντά στόν ἄλλο,

γιατί η Φιλία είναι, πριν από κάθε άλλο, επικοινωνία.

«Πολλές φιλίες διέλυσε η απόσταση». Πρβλ. τη νεοελληνική παροιμία: «Μάτια πού δέ βλέπονται γρήγορα λησμονιούνται».

2. «Ούτε οι γέροι». Στο 3,4 ο Άριστοτέλης είχε ότι οι γέροι κάνουν πιο συχνά φιλίες για τη χρησιμότητά τους και ότι τέτοιες φιλίες διαλύονται εύκολα, γιατί στηρίζονται στη χρησιμότητα. Έδω μᾶς λέει ότι οι γέροι δεν είναι καθόλου κατάλληλοι για φίλοι, και έννοει φίλους για τήν ευχαρίστηση, και όχι για τη χρησιμότητα. Τήν εξήγηση γι' αυτό τό φαινόμενο τήν έχει δώσει ο Άριστοτέλης στο 3,4: Οι γέροι επιδιώκουν όχι τό εύχαριστο αλλά τό ωφέλιμο. Έπομένως πώς μπορεί νά είναι κατάλληλοι για φίλοι από ευχαρίστηση, αφού δεν επιδιώκουν τήν ευχαρίστηση;

3. Διαφαίνεται η άριστοτελική αξιολόγηση τής Φιλίας για τη χρησιμότητα και τής Φιλίας για τήν ευχαρίστηση. Η δεύτερη είναι πιο κοντά στη φύση, είναι άνωτερη από τήν πρώτη και πλησιάζει πιο πολύ τήν τέλεια Φιλία.

«Οι εύτυχημένοι». Στο 1,1 ο Άριστοτέλης είχε παρατηρήσει ότι χωρίς φίλους δέ θά ήθελε νά ζει κανείς, και άν άκόμα θά είχε όλα τά άλλα αγαθά. Στο επόμενο βιβλίο, 9, 1-10, δείχνει ότι, αφού δεχόμαστε ότι η Φιλία είναι καλό και ότι ο εύτυχημένος έχει όλα τά καλά, είμαστε υποχρεωμένοι νά δεχτούμε και τό ότι, για νά είναι κανείς εύτυχησμένος, θά πρέπει νά έχει και φίλους. Καί καταλήγει στο 11, 1-6: Είτε εύτυχησμένοι είτε δυστυχησμένοι, άποζητούμε τούς φίλους, και στίς δυό καταστάσεις μᾶς είναι εύχαριστο νά βλέπομε κοντά μας τούς φίλους.

«Άνάμεσα σέ συντρόφους». Στο 11, 4 ο Άριστοτέλης λέει για τή συντροφική Φιλία, δηλαδή τή Φιλία ανάμεσα σέ ανθρώπους πού μεγαλώνουν και ανατρέφονται μαζί ή εργάζονται μαζί, ότι αυτή μοιάζει μέ τή Φιλία ανάμεσα σέ άδέρφια, πού είναι περίπου ίσα και συνομήλικα, έχουν τά ίδια περίπου συναισθήματα και τόν ίδιο περίπου χαρακτήρα. Στο 12,4 προσθέτει ότι η συντροφική Φιλία είναι συχνή ανάμεσα σέ συγγενείς, όπως τά εξαδέφια. Τέλος στο επόμενο βιβλίο τών «Ηθικών Νικομαχείων» (10, 6) ο Άριστοτέλης παρατηρεί ότι η συντροφική Φιλία δέ γεννιέται ανάμεσα σέ πολλούς ταυτόχρονα, αλλά μόνο ανά-

μεσα σέ δυό, καί ὅτι οἱ πῖο γνωστές συντροφικές φιλίες, πού τίς ἔχομε γιά παράδειγμα, εἶναι πάντα φιλίες ἀνάμεσα σέ δυό. Σχετικά σημειώνει ὅτι ἐκεῖνοι πού παρουσιάζονται νά εἶναι φίλοι μέ πολλούς τήν ἴδια στιγμή καί νά φέρνονται σέ ὄλους μέ οικειότητα, ἀφήνουν τήν ἐντύπωση ὅτι τελικά δέν εἶναι φίλοι κανενός. Στήν πολιτική βέβαια, συμπληρώνει ὁ Ἀριστοτέλης, μπορεῖ κανεὶς νά ἔχει πολλούς φίλους, ἀλλά στήν ἰδιωτική ζωή νά εἶναι εὐχαριστημένος, ἂν ἔχει ἔστω καί λίγους. Εἰδικά γιά τή συντροφική φιλία στό δωδέκατο κεφάλαιο.

4. *«Πολλές φορές»*. Τό εἶπε στό 3,6, στό 3,7, στό 4,1, στό 4,4, καί στό 4,6.

5. *«Λένε πώς ἡ Φιλία εἶναι ἰσότητα»*. Μέ τό «λένε» ὁ Ἀριστοτέλης ἀφήνει νά ἐννοήσομε ὅτι ὁ χαρακτηρισμός τῆς Φιλίας ὡς ἰσότητας ἔχει προταθεῖ ἀπό κάποιο παλαιότερο φιλοσοφικό σύστημα. Μιά καί μᾶς εἶναι γνωστό ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἔδειχναν ἰδιαίτερη προτίμηση στό νά ἐξηγοῦν τά ἠθικά προβλήματα μέ ἔννοιες μαθηματικές, δέ δυσκολευόμαστε νά πιστέσομε στήν πληροφορία τοῦ Διογένη τοῦ Λαέρτιου, 8,10, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Πυθαγόρας ὀριζε τή Φιλία ὡς ἰσότητα. Καί στούς *«Νόμους»* τοῦ Πλάτωνα, πού πολύ σέβεται τούς Πυθαγορείους, διαβάζομε: *«Ὁ παλαιός λόγος δηλαδή πού εἶναι ἀληθινός, πώς ἡ ἰσότητα δημιουργεῖ Φιλία, εἶναι εἰπωμένος πολύ σωστά καί ὅπως ταιριάζει»*.

Κεφάλαιο ἕκτο

1. *«Στούς στρυφνοὺς καί στοὺς γέρους»*. Βλ. τή σημείωση 5,2.

«Οἱ νέοι βέβαια γίνονται φίλοι γρήγορα». Στό 3,5 ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε παρατηρήσει: *«Ὅμως ἡ Φιλία τῶν νέων φαίνεται πώς εἶναι γιά τήν εὐχαρίστηση· γιατί αὐτοὶ ζοῦν μέ πάθος, καί πάρα πολύ ἐπιδιώκουν αὐτό πού τούς εἶναι εὐχάριστο καί παρόν· καθὼς ὁμῶς ἀλλάζει ἡ ἡλικία, ἀλλάζουν καί τά εὐχάριστα. Γι' αὐτό καί οἱ νέοι γρήγορα γίνονται φίλοι καί γρήγορα παύουν νά εἶναι φίλοι· γιατί μαζί μέ τό εὐχάριστο ἀλλάζει καί ἡ φιλία, καί ἡ ἀλλαγὴ αὐτῆς τῆς εὐχαρίστησης εἶναι γρήγορη»*. Πρβλ. 3,9.

«Εὐνοϊκή διάθεση». Στό 2,4 ὁ Ἀριστοτέλης ξεχώρισε τήν εὐνοϊκή διάθεση ἀπό τή Φιλία.

2. *«Φίλος μέ πολλούς»*. Στό 1,5 ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ἀναφέρει τή

διαδομένη γνώμη ότι τό νά ἔχει κανείς πολλούς φίλους θεωρεῖται ὁμορφο πρᾶγμα. Καί στό ἐπόμενο βιβλίο, 10,1-6, παρατηρεῖ ότι τό νά μοιράζεται κανείς τόν ἑαυτό του μέ πολλούς, νά χαίρεται καί νά λυπᾶται μέ πολλούς, εἶναι πέρα ἀπό τήν ἀντοχή τοῦ ἀνθρώπου καί ὅτι ἐκεῖνοι πού παρουσιάζονται νά ἔχουν πολλούς φίλους, τελικά δίνουν τήν ἐντύπωση ὅτι δέν ἀγαποῦν πραγματικά κανένα. Ἄλλωστε, συμπληρώνει, καί ἂν ἀκόμα ἔχει κανείς τόσο μεγάλη ἀντοχή, δέν εἶναι εὐκόλο νά βρεῖ πολλούς φίλους, καί πρέπει νά εἶναι εὐχαριστημένος, ἂν ἀξιώθεῖ στή ζωή του νά κάνει ἔστω καί λίγους. Γιά τίς δυσκολίες καί τή σπανιότητα τῆς τέλειας Φιλίας ὁ Ἄριστοτέλης ἔχει κάνει λόγο στό 3,8-9.

4. «*Οἱ φιλίες τῶν νέων*». Γι' αὐτές στό 1,2, στό 3,5, στό 4,1 καί στό 6,1.

«*Οἱ εὐτυχημένοι*». Πρβλ. 1,1 καί 5,3, μετάφραση καί σημειώσεις.

5. «*Τούς ἀστείους*». Πρβλ. 4,1.

6. «*Ἐχομε πεῖ*». Στό 3,6.

«*Μέ τόν ἀνώτερο*». Εἰδικά γι' αὐτή τή μορφή Φιλίας στό ἐπόμενο κεφάλαιο.

«*Ἄν ὁ ἀνώτερος δέν εἶναι ἀνώτερος καί στήν ἀρετή*». Ὁ Ἄριστοτέλης ἔχει ἐδῶ στό νοῦ του γιά παράδειγμα τήν ἀποτυχημένη προσπάθεια τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου τοῦ νεώτερου νά γίνει φίλος μέ τόν Πλάτωνα.

7. «*Τήν ἰσότητα*». Γιά τή Φιλία ὡς ἰσότητα στή σημείωση 5,5.

«*Τό ἔχομε πεῖ*». Στό 3, 2-3 καί στό 4, 3-4.

«*Ἀδιάβλητη*». Τό γιατί ἡ τέλεια Φιλία εἶναι ἀδιάβλητη τό ἔδειξε ὁ Ἄριστοτέλης στό 4,3.

Κεφάλαιο ἔβδομο

1. «*Ἀπό τόν ἄντρα στή γυναίκα*». Ἡ ὑπεροχή τοῦ ἄντρα ἀπέναντι στή γυναίκα ἦταν αὐτονόητη στίς παλαιότερες κοινωνίες.

2. «*Ἀνάλογη*». Ἀπό αὐτό τό σημεῖο ὁ Ἄριστοτέλης ἀρχίζει νά ὑπολογίζει καί τήν ἔννοια τῆς ἀναλογίας, γιά νά μπορέσει νά δώσει με-

γαλύτερο πλάτος στην έννοια της ισότητας στη Φιλία. Από ἐδῶ διαφαίνεται ὅτι ἡ ἰσότητα δέν πραγματώνεται μόνο ὅταν προσφέρομε τὰ ἴδια πράγματα σέ ὄλους, ἀλλά, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναπτύσσει στό ἐπόμενο βιβλίο, 1,2-2,10, καί, κυρίως, ὅταν προσφέρομε στόν καθένα αὐτά πού χρειάζεται καί αὐτά πού ταιριάζουν στή φύση του, στή θέση του, στήν κατάστασή του καί στίς ὅποιες ἄλλες ιδιότητές του.

5. «Ὅπως μέ τό θεό». Βλ. τή σημείωση 12,5.

6. «Νά γίνουν θεοί». Ὁ Ἀριστοτέλης θά ἔχει στό νοῦ του γιά παράδειγμα ἀπό τήν προσωπική του πείρα τήν περίπτωση τοῦ μαθητῆ του τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, πού, ὅταν φανέρωσε τήν ἀξίωσή του νά τόν τιμοῦν ὡς θεό, ἔχασε τή φιλία τοῦ Φιλῶτα, τοῦ Παρμενίωνα, τοῦ Κλείτου, τοῦ Καλλισθένη κ.ἄ. Βλ. καί σημείωση 12,5.

«Ἐχομε πεῖ». Στό 2,3.

«Γιά τόν ἑαυτό του». Τό νόημα εἶναι ὅτι καί στήν πύ τέλεια Φιλία κανείς δέν εὐχεται στό φίλο του περισσότερο ἀπ' ὅσα εὐχεται γιά τόν ἑαυτό του. Ἀλλά καί αὐτό γίνεται στό βαθμό πού κανείς θεωρεῖ τό φίλο ἕνα δεύτερο ἑαυτό του, ὅπως ὀρίζει ὁ Ἀριστοτέλης στό ἐπόμενο βιβλίο 4,5.

Κεφάλαιο ὄγδοο

1. «Ὁ κόλακας». Ἐδῶ ἐξετάζεται καί στίς δύο μορφές τῆς ἐκδήλωσης του. Στήν πρώτη ἡ ὑπεροχή τοῦ ἄλλου εἶναι πραγματική, στή δεύτερη ὄχι.

«Καί τό νά σέ ἀγαποῦν». Ἀπό ἐδῶ ἀρχίζει ἡ κριτική γιά τήν προτίμηση τοῦ μέσου ἀνθρώπου στή φιλία ἐκείνη, ὅπου ὁ ἄλλος εἶναι ἀνότερος.

2. «Πνευματικά». Καί αὐτή ἡ ἀνώτερη μορφή Φιλίας δέν εἶναι τέλεια γιά τόν Ἀριστοτέλη, πού ξέρει, γιά παράδειγμα, ὅτι ἕνας τύραννος μπορεῖ νά νιώθει χαρά, ὅταν φιλοξενεῖ ἕναν ἄνθρωπο πνευματικά ἀνότερο, προσφέροντας ἔτσι στόν ἑαυτό του τήν ἱκανοποίηση ὅτι καί αὐτό τό ἔχει πετύχει. Αὐτή ἡ κατάσταση εἶναι διαφορετική ἀπό ἐκείνη τοῦ νά βεβαιώνεται κανείς γιά κάποια ἠθική ἀξία ἀπό ἕναν ἠθικά ἀνότερο ἄνθρωπο. Ὁ ἔπαινος καί ὁ ψόγος εἶναι οὐσιαστικοί συντελεστές στήν

ἀριστοτελική Ἠθική. Ὄταν μάλιστα ὁ ἔπαινος προέρχεται ἀπό ἀνθρώπο με φρονιμάδα, τότε βρισκόμαστε στίς ρίζες τῆς ἀριστοτελικῆς Ἠθικῆς.

3. «Πιό πολύ στό ν' ἀγαπᾶς». Ἡ ἀποψη αὐτή δέν εἶναι μόνο προσωπική τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἐπικρατοῦσε σχεδόν γενικά στήν ἑλληνική κοινωνία στόν καιρό του. Γιά τόν Ἀριστοτέλη ἔχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί εὐθυγραμμίζεται μέ τή γενική ἀρχή τῆς Ἠθικῆς του, πού θέλει ὄχι μόνο τή Φιλία ἀλλά καί κάθε ἀρετή σέ μορφή ἐνεργητική: Νά εἶσαι φίλος θά πεῖ γιά τήν ἀριστοτελική Ἠθική ὄχι τόσο νά χαίρεσαι παθητικά τίς διαβεβαιώσεις τῆς φιλίας ὅσο νά τήν πραγματοποιεῖς ὁ ἴδιος.

«Οἱ μητέρες». Καί σέ ἄλλα σημεία στά ἠθικά συγγράμματά του ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει κάνει ὁμορφες παρατηρήσεις γιά τή μητρική ἀγάπη. Καί στό 12,2 παρατηρεῖ ὅτι οἱ μητέρες ἀγαποῦν τά παιδιά τους πιό πολύ ἀπ' ὅσο αὐτά τή μητέρα τους. Καί στό ἐπόμενο βιβλίο, 7,7, ἐξηγεῖ ὅτι ἡ μεγάλη ἀγάπη τῆς μητέρας ἔχει τήν αἰτία της στόν πόνο καί στό μόχθο πού υπέφερε, γιά νά φέρει στή ζωή καί νά μεγαλώσει τά παιδιά της. Εἶναι ἀπό τή φύση τά πράγματα ἔτσι, συμπληρώνει ὁ Ἀριστοτέλης, ὥστε νά ἀγαποῦμε πιό πολύ ἐκεῖνο πού ἀποκτήσαμε μέ πόνο καί μόχθο.

5. «Σταθεροί μέ τόν ἑαυτό τους». Στό ἐπόμενο βιβλίο, 4,1-10, ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζει εἰδικά τή σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἑαυτό του καί διαπιστώνει ὅτι ἡ συμπεριφορά ἀπέναντι στό φίλο ἀντιστοιχεῖ στή σχέση τοῦ καθενός μας μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ἐτσι, καταλήγει, ἐκεῖνος πού βρίσκεται σέ συμφωνία μέ τόν ἑαυτό του, θά ἔχει ἀνάλογα ἀρμονική συμπεριφορά καί ἀπέναντι στό φίλο, καί ἀκόμα, ἀνάλογα μέ τήν ἀρετή του ὁ καθένας, ὅ,τι κάνει γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, τό κάνει καί γιά τό φίλο του, πού τόν θεωρεῖ δεῦτερο ἑαυτό του.

7. «Ἄς τ' ἀφήσουμε ὅμως αὐτά». Ὅπως ἔκανε καί στό 1,6-7, ὁ Ἀριστοτέλης καί ἐδῶ δέν ἐπιμένει νά προχωρήσει σέ ἀνάλυση στό πῶρο τῆς Φυσικῆς. Ὡστόσο καί στίς δύο περιπτώσεις ἀφήνει νά γίνει φανερό ὅτι δέν ἔχομε δικαίωμα νά κλείνομε τά μάτια μπροστά στή φύση, ἀκόμα καί ὅταν μελετοῦμε φαινόμενα συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων, γιατί καί αὐτά στή ρίζα τους εἶναι δεμένα μέ τούς γενικούς φυσικούς νόμους.

Κεφάλαιο ἕνατο

1. «Ὅπως εἶπαμε στήν ἀρχή». Βλ. 1,4-5.

«Κοινά τά τῶν φίλων». Πρέπει νά προέρχεται ἀπό τούς κύκλους τῶν Πυθαγορείων.

4. «μέ στόχο τό συμφέρον». Ἡ καταγωγή τοῦ Κράτους εἶχε μελετηθεῖ μέ ἔντονο ἐνδιαφέρον καί πρίν ἀπό τόν Ἀριστοτέλη, κυρίως ἀπό τούς Σοφιστές καί τόν Πλάτωνα. Ὁ Ἀριστοτέλης, χωρίς νά ἀπομακρύνεται ἀπό τίς ιδέες τοῦ δασκάλου του σ' αὐτό τό σημεῖο, βλέπει τήν προέλευση τοῦ Κράτους στήν ἔλλειψη αὐτάρκειας τοῦ ἀτόμου, δηλαδή στίς ἀνάγκες του.

«Οἱ νομοθέτες». Πρβλ. 1, 4.

5. «Ἀπαρχές». Ἡ προσφορά τῶν πρώτων καρπῶν τῆς χρονιάς στούς θεούς.

Κεφάλαιο δωδέκατο

1. «Τή συγγενική». Αὐτή ἡ μορφή Φιλίας εἶχε ἀνεκαθεν μεγάλη ἀξία στή συνείδηση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Στή μικρή πραγματεία γιά τή Φιλία ὁ Ξενοφῶν, στά «Ἀπομνημονεύματα» 2,2-6, ἀκολουθεῖ αὐτή τή σειρά στήν ἀξιολόγηση: Γονεῖς, Ἀδέλφια, Φίλοι. Ἡ δύναμη τοῦ δεσμοῦ ἀνάμεσα σέ ἀδέλφια φανερώνεται μέ τρόπο ὑποδειγματικό στήν «Ἀντιγόνη» τοῦ Σοφοκλή, ὅπου ἡ ὁμώνυμη ἡρώιδα, παρά τήν κρατική ἀπαγόρευση, ἀποδίδει στό νεκρό ἀδελφό της τίς τιμές πού τοῦ πρέπει.

2. «Οἱ μητέρες ἀγαποῦν πιά πολύ». Βλ. τή σημείωση 8,3.

3. «Ἰδια ρίζα». Στόν «Ἰωνα» τοῦ Εὐριπίδη, 1576, διαβάζομε πώς οἱ τέσσερις γιοί τοῦ ὁμώνυμου ἥρωα, «γεννημένοι ἀπό μιὰ ρίζα», θά δώσουν τ' ὄνομά τους στίς τέσσερις ἀρχαῖες φυλές τῆς Ἀθήνας.

4. «Ἡ ἀδελφική Φιλία». Γιά τή Φιλία ἀνάμεσα σέ ἀδέλφια γίνεται ἀνάπτυξη στήν παράγραφο 6.

«Τή συντροφική». Βλ. τή σημείωση 5,3: «Ἀνάμεσα σέ συντρόφους».

5. «Ἡ Φιλία τῶν ἀνθρώπων μέ τούς θεούς». Σέ ὅλα τά σημεία τοῦ

έργου του, όπου αναφέρει τη Φιλία ανάμεσα σε παιδιά και γονείς, ο Ἀριστοτέλης τήν παραλληλίζει με τη Φιλία ανάμεσα σε ανθρώπους και θεούς. Γιά τη Φιλία με τούς θεούς βλ. 7,6, μετάφραση και σημειώσεις. Ἐκεῖνο πού πρέπει νά προστεθεῖ ἐδῶ εἶναι ὅτι τό σχῆμα «*Τίμα τούς θεούς, τίμα τούς γονεῖς*» ἔχει πολύ παλαιά ἱστορία. Μόλο πού ἡ Φιλία μέ τό θεό φαίνεται παράδοξο στή δική μας ἀντίληψη, γιά τούς ἀρχαίους, καί μάλιστα γιά τά λαϊκά στρώματα, δέν ἦταν ἔτσι. Ἀλλά ἀκόμα καί ἡ Χριστιανική διδασκαλία φαίνεται νά μήν ἀποκρούει μιά τέτοια ἰδέα, σύμφωνα μέ αὐτό πού διαβάζομε στό Εὐαγγέλιο τοῦ Ἰωάννη 15,15: «*Υμεῖς φίλοι μου ἔστε, ἐάν ποιῆτε ὃ ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν. Οὐκέτι λέγω ὑμᾶς δούλους, ὅτι ὁ δούλος οὐκ οἶδεν τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἶρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρὸς μου ἐγνώρισα ὑμῖν*». Ὡστόσο ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης στό 7,5 ἐπισημαίνει τήν τεράστια ἀνισότητα σέ μιά τέτοια σχέση.

6. «*Τῶν ξένων*». Ἐδῶ μέ τήν ἔννοια τοῦ μή συγγενικοῦ προσώπου. «*Ὅσα καλά ἔχει*». Πρβλ. τήν παράγραφο 4.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α' ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΟ ΣΩΚΡΑΤΗ

Σελίδα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κεφ. 1. Ἡ φιλοσοφία	7
» 2. Οἱ ἱστορικές ἀρχές τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Οἱ προ- σωκρατικοὶ φιλόσοφοι	8
» 3. Σοφιστική καὶ σοφιστές	9
» 4. Ὁ Σωκράτης	10
α' Ὁ βίος τοῦ Σωκράτη	10
β' Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη	11
γ' Ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Σωκράτη	13
δ' Ἡ δίκη τοῦ Σωκράτη	15
» 5. Ὁ Πλάτων	16
α' Ὁ βίος τοῦ Πλάτωνα	16
β' Συγγράμματα τοῦ Πλάτωνα	19
γ' Ἡ ἀξία τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνα	20

I. ΠΛΑΤΩΝΑ Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	21
ΚΕΙΜΕΝΟ	23
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ	41

II. ΠΛΑΤΩΝΑ ΚΡΙΤΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	58
ΚΕΙΜΕΝΟ	61
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ	79

III. ΠΛΑΤΩΝΑ ΦΑΙΔΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	91
----------	----

ΚΕΙΜΕΝΟ	94
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ ..	96

Β' ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κεφ. 1. Ἡ ζωή τοῦ Ἀριστοτέλη	123
» 2. Τά ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη	125
» 3. Ἡ ἀριστοτελική φιλοσοφία	127
» 4. Ὁ Ἀριστοτέλης στή νεώτερη σκέψη	128
» 5. Τά «Ἠθικά» τοῦ Ἀριστοτέλη	130
» 6. Ἡ Φιλία στόν Ἀριστοτέλη	132

ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΑΡΕΤΗ	135
Κεφ. 6. Ἡ Ἀρετή εἶναι μεσότητα	135
» 7. Ἡ μεσότητα καί οἱ ἀκρότητες	137
ΒΙΒΛΙΟ ΟΓΔΩΟ: Η ΦΙΛΙΑ	139
Κεφ. 1. Ἡ Φιλία φυσική ἀνάγκη γεμάτη ὁμορφιά	139
Ἀπόψεις γιά τή Φιλία	140
» 2. Τά αἶτια τῆς Φιλίας	141
» 3. Τά τρία εἶδη τῆς Φιλίας	142
Ἡ τέλεια Φιλία	143
» 4. Οἱ ἀπομιμήσεις τῆς τέλειας Φιλίας	144
» 5. Ἡ Φιλία ὡς ἐνέργεια	146
» 6. Ἡ ἰσότητα στή Φιλία	147
» 7. Ἡ Φιλία καί οἱ ἀνισότητες	149
» 8. Ν' ἀγαπᾶς καί νά σ' ἀγαποῦν	150
» 9. Ἡ πολιτική πλευρά τῆς Φιλίας	152
» 10 καί 11 σέ περίληψη	154

Κεφ. 12. Ἡ Φιλία ἀνάμεσα σέ συγγενεῖς	155
ΤΟ ΥΠΟΛΟΙΠΟ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΙΑ ΠΕΡΙΛΗ- ΠΤΙΚΑ	156
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	160

«Τά αντίτυπα τοῦ βιβλίου φέρουν τό κάτωθι βιβλιοσήμο γιά ἀπόδειξη τῆς γνησιότητάς αὐτῶν.

Ἐπίσημο στερούμενο τοῦ βιβλιοσήμου τούτου θεωρεῖται κλεψίτυπο. Ὁ διαθέτων, πωλῶν ἢ χρησιμοποιῶν αὐτό διώκεται κατά τίς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ Νόμου 1129 τῆς 15/21 Μαρτίου 1946 (Ἐφ. Κυβ. 1946, Α' 108)».

ΕΚΔΟΣΗ Δ'. 1981 – ΑΝΤΙΤΥΠΑ 150.000 – ΣΥΜΒΑΣΗ 3502/18-11-80

ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ – ΒΟΥΛΓΑΡΙΔΗ

